3 1761 08137923 2

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/szchenyiistv00falk

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF

ÉS KORA.

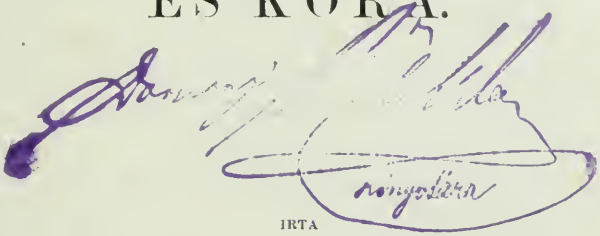

IRTA

FALK MIKSA.

FORDITOTTÁK

A. I. és V. A.

PEST.

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

1868.

LIBRARY
NOV 24 1961
UNIVERSITY OF TORONTO

DB
933
.3
S8F3

Nyomat. Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1867

Az értelmes biró súlyt szokott fektetni arra: mily viszonyok közt született és nevelkedett fel az, a ki felett ítéletet kell mondania. Az iró nem tarthat igényt hasonló kedvezményre. Mind az olvasó, mind a biráló a könyvet csak ugy nézi, a mint *van*, nem törődvén azzal, hogy miként *lett*. És helyesen! Magam is ugy vélekedem, hogy magának az irónak kötelessége, saját munkájának, még a közrebocsátás *előtt*, legszigorubb birálója lenni. Ha ugy találja, hogy elmeszüleménye nyomorék, ne magyarázgassa hosszasan, hogy *miért* az, hanem tegye le spartai kérlelhetlenséggel valami magános helyre és ott engedje át a feledésnek.

E szabály alól azonban tán szabad lesz kivételt tenni, midőn oly munka, mely bizonyos alkalomra és külön közönség számára volt irva, rögtön *más* közönség elé lép. És ez az, a mi arra indít, hogy legalább néhány szóval adjam elő az itt következő lapok genesisét.

Midőn a magyar történetirás héroszát, felejthetlen Szalaynkat, a halál kiragadta sorainkból, az „Österreichische Revue“ szerkesztője, ki folyóiratában mindig oly kiváló helyre állítja hazánk ügyeit, az elhunytnak élet- és jellemrajzát kivánta adni. Pestre ment, tanácsot kérendő azon jelesektől, kik Szalayval együtt a magyar liberális párt diszei voltak. Ezek hozzám utasíták a keresőt és én elfogadtam a missiót. Elfogadtam nemcsak azért, mert jól esett szivemnek, lelke egész nagyságában, jelleme egész tisztaságában, szive egész nemességében feltüntethetni a német közönség előtt is azon férfit, kinek nevét soha legmélyebb

megindulás nélkül nem birom kiejteni, hanem elfogadtam azon okból is, mert igy alkalmat nyertem az essayista ártatlannak látszó jelmezében megismertetni a németekkel a magyar liberális párt természetét, sok évi küzdelmeit és végczéljait — oly időben, midőn a Schmerling-Forgách-féle kormány atyailag gondoskodott arról, hogy az ő rendszere feletti „csendes elragadtatás“ semmiféle hazafias emotiók által ne zavartassék.

Ezen szerény kisérletem, ugy látszik, nem volt minden hatás nélkül főleg azon magas körökre, melyek a Revue közönségének zömét szolgáltatják. A szerkesztő ennek következtében azon eszmével állott elő, egészítsem ki Szalay életrajzát mintegy trilogiává, azaz irjam meg hasonló módon egy „conservativ“ államférfi életét és működését, aztán pedig azét, a ki a két nagy párt k ö z t állott és ugyszólván egy maga képezte a maga pártját — Széchenyi Istvánét.

Az eszme szép, de a trilogia alkalmasint befejezetlen fog maradni. A „conservativ“ államférfi nem fog megiratni, legalább én általam nem; bizom ezt másokra, a kik az óconservativ párt érdemeit nálamnál jobban tudják méltányolni.

Hanem Széchenyi — ez más! Ez egyike azon nagyszerü tárgyaknak, melyeknek vonzereje annyira ellenállhatlan, hogy még saját erőnk elégtelenségének érzetét is legyőzi. Fokozta e vonzerőt — hadd valljam meg őszintén — egy kis nemzeti hiúság is. A mi nagy embereinkről külföldön azt szokták tartani; hogy csak a r á n y l a g nagyok. Nagyok, mert mi többiek kicsinyek vagyunk. Az ilyen itélet nem igazságos ugyan, de megfogható és megbocsátható. A francia, a brit, a német nemzetiség századok óta biztos kikötőben ül, senki által nem veszélyezve és igy senkinek védelmére sem szorulva; biztos alapon, csendesen és nyugalmasan folytatja ott épitési munkáját. Mit tesz az, ne-

gyedfél századon át majdnem folytonos küzdelem közt védeni egy nemzetiséget és azt nemcsak fentartani, hanem a mellett még a kor szellemének megfelelő fejlődési polczra is emelni, erről amazoknak nincs fogalmuk és igy azoknak érdemeit sem tudják méltányolni, a kik ily küzdelmekbeni szereplésök által vivták ki magoknak a halhatlanság babérjait és a kiknek teljes mértékbeni méltánylására — engedjük meg! — a hidegen biráló értelmet hő magyar hazafias sziv is kell hogy támogassa.

Hanem Széchenyi működése — mellőzzük bár mind azt, a mit ő nemzetiségünk érdekében tett — még általános culturai szempontból is oly nagyszerü, hogy e tevékenység összegén végig pillantva, még a legtárgyilagosb itélő is kénytelen azt mondani, a mit I. Napoleon Göthéről mondott: Voilá un homme! Ez nemcsak „aránylag“ nagy férfi, hanem oly szellemi óriás, a ki bármely nemzet Pantheonjának is diszére válnék, egyike — nemcsak Magyarország és saját kora, hanem Európa és a század legnagyobb embereinek!

Első gondom tehát arra irányult, hogy a kép, melyet nyujtandó valék, a mennyire lehet teljes legyen, hogy az óriási alak *mindenünnen* egyaránt legyen megvilágítva, mert igy az imponaló hatás is biztosítva van. Némi megkönnyebbedéssel vettem észre, hogy ily összkép előállítására még semmi kisérlet nem téttetett. B. Kemény Zsigmond barátomnak és mesteremnek Széchenyiről irt terjedelmes dolgozata (a „Státusférfiak és szónokok könyvé“-ben) irodalmunknak mind örökké egyik legértékesb gyöngye fog maradni, de Kemény a legnagyobb magyarnak nem teljes élet-, hanem csak politikai jellemrajzát kivánta adni, újjhegygyel is alig érintve a geniális reformátornak egyébnemü, nem kevésbbé nagyszerü tevékenységét, nevezetesen azt, mely az anyagi reformok terén nyilvánult; tehát nem emelve ki épen

azt, a mi az én czélom szempontjából legfontosabb vala. Itt e szerint nemcsak kiegészítésről vagy átalakításról, hanem sok tekintetben alkotásról vala szó, és kérkedés nélkül mondhatom, hogy lelkiismeretesen, kegyeletteljesen használtam fel minden megszerezhető anyagot, közte olyat is, mely addig különféle magán-levéltárakban volt eltemetve és csak általam jutott először napvilágra.

Széchenyi fiatalkorára nézve szintén szerencsés voltam — nem a gróf családja által — igen érdekes részletek birtokába juthatni, melyek, bár egyenként véve talán csekélyszerüek, de összegökben kétségtelen psychologiai fontossággal birnak. — A mi aztán a gróf életének utolsó éveit illeti, ezekről közvetlen észleletek alapján szólhattam és az olvasó talán nem fogja tolakodásnak venni, ha a lélektan vezérkezén, ez észleletek összefüggésének megmagyarázását is bátorkodtam megkisérteni, ha — senki véleményének nem praejudicálva — őszintén és indokolva kimondám, mit tartok én Széchenyi ugynevezett „őrültségéről".

Munkámnak imént elősorolt sajátságai olyanok, melyekről talán nemcsak a szerző hiúsága hiszi, hogy a magyar közönséget is érdekelhetnék; és ez okból — bár nem én kezdeményeztem a dolgot — nem szegültem ellene a magyar kiadás megjelenésének, fenntartván magamnak, hogy magam jelölhessem meg nyiltan azt is, mi, véleményem szerint, a magyar közönség szempontjából a dolgozat árnyoldalát fogja képezni.

Először is, az eredetit nem-magyar közönség számára irván, nem tehettem fel, hogy ez teljesen megérthetné Széchenyi működését, midőn nem ismerte részletesen az illető korszak mozgalmait, melyeknek Európa akkorában legfőlebb fővonásait kisérte némi figyelemmel. Ez okból a történeti háttérnek tüzetesebb rajzolása lett szükségessé és itt nem kerülhettem el hogy helylyel közzel ismeretes dolgo-

kat is fel ne hozzak. Törekedtem mindazáltal itt is, a menynyire lehetett, első kútfőkből meríteni és némely ismeretlen részlettel gazdagítani ama kor történetirását.

Egyébiránt „a feledés a boldogtalanok istene," nemzetünk pedig a lefolyt 18 év alatt annyira bővében levén a boldogtalanságnak, meglehet hogy talán még a korosabb nemzedék is egyet mást felejtett már az 1848. előtti történetből; — egy kis felfrissités semmi esetre nem fog ártani.

Más szemrehányás, melyre tökéletesen el vagyok készülve, arra vonatkozhatik, hogy a nagy férfinak e m b e r i gyöngéi iránt talán túlságosankim életes voltam. Ne higye az olvasó, hogy e gyöngék elkerülték figyelmemet. Hanem az iró, ki ily nagyszerü tárgygyal foglalkozik, önkénytelenül is némileg részrehajlóvá lesz és más mint kegyeletes kézzel nem mer hozzányulni ahhoz, a kit, épen mert közelről nézi, talál oly igazán nagynak. Aztán pedig, midőn nemzetünk egyik büszkeségét mutatom be a külföldnek — őszintén szólva — nem vehettem magamat rá, hogy a bámuló világnak, azt mondjam: tessék oda nézni, ott a bal orczán egy kis szeplő van! Ezzel háborgattam volna a benyomást, a nélkül hogy e háborgatással az itélet helyességét előmozdítottam volna; mert Széchenyi oly tulajdonait melyek j e l l e m é n e k helyes megitélésére anyagot szolgáltathattak — akár előnyösek voltak, akár nem — a történész részrehajlatlanságával kiemeltem. Aprólékos nem akartam lenni, de hizelgő még sokkal kevésbbé!

Az elősorolt hiányokért mindazáltal némi vigaszt nyujt azon gondolat, hogy munkám épen a jelen pillanatban talán nem korszerütlen. Igaz, hogy a z o n Ausztria, valamint a z o n Magyarország, melyeknek kibékülése Széchenyi politikájának sarkkövét képezte, n i n c s e n e k t ö b b é. Mind a kettő nagy átalakulási folyamaton ment keresztül, mely még távolról sincs befejezve. Hanem egyelőre mégis,

Széchenyi eszméi győztek. „Megengedem — mondá Széchenyi husz év előtt Pulszkynak — hogy mesalliancera léptünk, hanem denique a házasság megvan, ezen nem lehet változtatni.“ „Bocsánatot kérek, gróf úr — felelt Pulszky — én protestáns vagyok; el is válhatok.“ A mint a dolgok jelenben állnak, nem váltunk el egymástól, hanem, a mennyire lehetett, elkülönítettük a gazdálkodást, azt remélve, hogy így talán fenntarthatjuk azt a köteléket, melyre Széchenyi oly nagy súlyt fektetett. Mindenesetre ő vetette meg első alapját az ügyek legujabb stadiumának; ennél fogva ennek első kezdeményeit figyelemmel kisérni tán épen jelenleg különösen érdekes foglalkozás. — —

E bevezetés talán kelleténél hosszabb lett, — a mi mindig annak jele, hogy a szerző könyvét nem épen diadalbiztosan bocsátja ki kezei közül. Ha valamely uttól félünk, mindig uj meg uj igazítani valót találunk öltözetünkön, csak hogy minél később léphessünk ki az utczára. Mintha ez által javulna a dolog!....

Tehát még csak azt az egyet jegyezve meg, hogy a fordítást nyomtatás előtt n e m láttam, (a forditók nevei oly jó hangzatuak, hogy e tekintetben minden „praeventivrendszabályt“ fölöslegesnek tartottam) utnak eresztem igénytelen munkámat, mely — idegen földön születvén és most vigan sietvén haza felé — megfordítja azt az utat, melyet a sors szerzőjével téttetett, ki korán szakadván el a haza kebléről, már csak az irott szó szárnyain küldheti honfitársainak szive legmelegebb üdvözletét.

Falk Miksa.

I.

1791—1825.

Szilaj vihar robog át a táj fölött, szétrombolva az emberek lakait, letörve a vetést, gyökerestől kicsavarva a fákat. Kis magocska fekszik észrevétlen egy barázdában; itt feledte a hatalmas romboló? Kicsinylette talán óriási erejéhez mérve? vagy valami magasabb hatalom láthatatlan keze ótalmazta? Ki tudná megmondani! A legelső meleg esőre elsülyed a kis magocska az anyaföld méhébe, most már eltünt s elfeledték. De száz év mulva virágzó árnydús fa áll azon a helyen, s messze elnyulnak gyümölcsecsel terhelt ágai..... Ilyen rettenetes vihar volt az, mely háromszáz év előtt délről támadva átrohant Magyarországon. Szulejman maga állt hadserege élére, s Arszlán járt előtte, hogy a hatalmas padisáhnak útját egyengesse a győzelemre. Veszprém és Tata már a törökök hatalmában volt. Salm gróf akkor rajtok ütött, s diadalmas karral elfoglalta mindkét várost. „Oly nagy volt a német katonák dühe — úgymond Hammer *) — hogy még a magyarok karjai közé menekült törököket is, ótalmazóikkal együtt átdöfték, a miért viszont gyakran a magyarok maguk levágták a német katonát; Veszprém büszkeségét, az első magyar király templomát, Sz. István müvét, melyet ekkoráig még a török is megkimélt, a nagy toronynyal együtt leégették!“ A magyar csapatok élén akkor egy vitéz férfi küzdött, kinek nevét itt említi először a történet, a nélkül, hogy megmondaná honnan jött, hol és mikép kezdte életét, hol és mikor végezte. Bátran küzdve, sérületlen állt ott, e gyilkolás és gyujtogatás közepett, s mikor vitéz csapata győzött, Salm gróf Veszprém parancsnokává nevezte ki őt. Széchenyi Mihálynak hivták e férfit. 1566-ban találkozunk vele először és

*) Geschichte des osman. Reiches. II. 313.

utólszor Magyarország évkönyveiben. *) És most 1866-ban — midőn teljes háromszáz év választ el az első Széchenyi hős tettétől, — most, midőn egy másik ugyanazon nevü lovastiszt életét rajzoljuk itt, ki oly hatalmasan befolyt hazája sorsára, most talán megkérdezhetjük, hogyan állna jelenleg Magyarország, ha az 1566-iki vihar ama szerény magocskát is elsöpörte volna, ha a kegyes gondviselés nem őrködött volna a kis magyar lovas-csapat vezérének élete fölött?!

Alig egy századdal utóbb az államférfi és hazafi teljes nagyságában lép elénk ama veszprémi parancsnoknak egy sarjadéka, Széchenyi György, Magyarország primása, a hires Pázmán Péter bibornok tanitványa, *) s reá és öcsecsére, Pál kalocsai érsekre, egész sora következik a Széchenyi család kitünő tagjainak, mely család neve kétszáz év óta a legbensőbben össze van szöve Magyarország történetével. Nem a mi föladatunk e kétszáz év történetét megirni, pedig a Széchenyi család története, ha teljes akar lenni, ilyenné bővül ki; csak ama nevezetes családi hasonlatosságot akarjuk megemlitni, mely valamennyi Széchenyit egész a „legnagyobb magyarig“ jellemez. E családi hasonlatosság egyrészt mély vallásos érzületben áll, mely némelyeknél rajongásig emelkedett, ***) másrészt amaz, ily roppant becsvágy mellett megmagyarázhatlan törekvésben, hogy minden párttól elszigeteljék magukat, s föl és le egyformán megőrizzék teljes függetlenségöket. Ugyanazon Széchenyi György — akkor még veszprémi püspök — kinek oly rosz néven vették, hogy saját költségén csapatokat fogadott, III. Ferdinándot segitve az I. Rákóczy György elleni harczban, s kit a császár sok szivélyes köszönő levele cseppet sem tön kedvelt'é honfitársainál: ugyanazon Széchenyi György, mitsem törődve másrészt a rosz benyomással, mit az udvarnál előidéz, intő-

*) Capto memorabili celeritate Vespremio, Salmensis Michaelem Szechenium ibi reliquit, locumque ei, cum sua equitum turma ac ducentis peditibus, tuendum commendavit. Istvánffy. Lib. 22.

**) Széchenyi György primás költségén vette meg testvére Ferencz Draskovich kir. főajtónállótól a sárvár-felsővidéki uradalmat, melyről viseli a család mainapig praedicatumát. Egy másik Széchenyi György, egyike a legvitézebb vezéreknek a török háborúkban, I. Leopold által 1697-ben érdemeiért grófi rangra emeltetett.

***) „Deus pro nobis, quis contra nos!“ igy hangzik a Széchenyi család jelszava.

leg, sőt csaknem fenyegetőleg emelte föl szavát, a mint föleg a Wesselényi-féle összeesküvés után vas marokkal nyomta le Magyarországot a bécsi kormány. — Ugyanazon Széchenyi Pál, ki hadi czélokra áldozott roppant összegei által nagy mértékben elősegité Eugen zentai győzelmét, ugyanazon Széchenyi Pál, ki nem törődve az ország közvéleményével, elfogadta a küldetést, hogy Leopold császár nevében II. Rákóczy Ferenczczel alkudozzék: ugyanazon Széchenyi Pál támadta meg, 1698-ban az ugynevezett bécsi conferentiára hivatván, bámulatos és kormány-körökben természetesen nagyon zokon vett merészséggel a Kollonics püspök által kifőzött tervet, mely Magyarországnak a német-osztrák tartományokkali assimilatiójára czélzott, s a mint a conferentián nem jutott diadalra, titkos audientiát kért a császárnál, s aztán a tervezett rendszer veszélyeit oly behatólag tudta előadni, hogy csak e határozott nyilatkozatnak lehete köszönni, hogy a Kollonics által előidézett zivatar ez alkalommal a nélkül, hogy kitört volna, vonult át Magyarország fölött. Mindig bizonyos tiszteletteljes félelemmel tekintettek e férfiakra. Az udvarnál szintugy, mint hazájokban érezték, hogy szilárd jellemek azok, kik itt szemközt állnak. De senki sem nevezhette őket teljes szívéből a magáéinak; nem a nemzet, mert bár rendkivüli szolgálatokat tettek az országnak, de soha sem hagyták magukat visszariasztatni népszerüségök iránti tekintetekből oly határozattól, melyet meggyőződésük javalt; nem az udvar, melynek hiven szolgáltak, mely elé azonban büszkén, hátraszegett fővel léptek, ha azt hitte, hogy bennök Magyarország jogai és szabadságai csonkitására kész eszközöket talál. Rendesen tehát teljesen elszigetelve álltak mindnyájan e nagy Széchenyiek, jellemök által becsülésre kényszeritve jó barátot és ellenséget, de csak ritkán szerettetve a szó teljes értelmében, s Kemény nagyon találólag jellemzi a Széchenyiek családi sorsát, „mindig két szék közé jutottak."

Nyomasztó sulylyal nehezedett e családi végzet Széchenyi Ferencz grófra is, ama halhatatlan férfi atyjára, kit Magyarország legnagyobb reformatora gyanánt tisztel. Széchenyi Ferencz gróf — ki 1754. april 28-kán Széplakon Mosonymegyében született, s később a bécsi Teréziánumban neveltetett — alig volt 30 éves, mikor II. József, miután Horvátország bánja Eszterházy Ferencz grófot egyszersmind magyar királyi udvari kancellár is volt, helyébe báni helyettessé s a báni tábla elnökévé nevezte ki. Tudjuk,

hogy József rendszabályai Magyarországban legkevésbé sem voltak népszerüek. Ha e nagy férfi, kinek szelleme mindenesetre fölötte állt az aprólékos formaságoknak, azok álláspontjára birta volna magát helyezni, kiknek boldogitása volt életének nemes czélja, főleg ha meg birta volna érteni a magyar jellemet, s nem feledte volna el, hogy vannak reális tényezők, melyeknek közreműködését eszményeinek megvalósitásánál nem nélkülözheti, ha reformjaira Magyarországban a kétségkivül hosszadalmasabb, de biztosabb alkotmányos utat választotta volna: nevét mainap hálás tisztelettel emlegetnék Magyarország legnagyobb királyainak sorában, s a magyar törvénykönyvben, az 1765-től 1791. évig terjedő sokatmondó ür helyett egész sor jeles törvényczikkben a legszebb emléket találnók, melyet egy fölvilágosult uralkodó alkothat magának. Ferencz gróf, ki a császár nemes szándékait ismerte, hanem bizonyára épen oly jól az ország hangulatát is e fejedelem iránt, lemondott a népszerüségről, hogy közreműködhessék a nagyszerü reformtervek megvalósitásán, melyeknek helyességét fölvilágosult szelleme teljesen tudta méltányolni. Nem helyeselte az alakot, melyben a nagy müvet kivinni akarták, de épen készsége által, melylyel a császár eszméit lényegileg elősegitni igyekezett, remélte Széchenyi, hogy megnyeri annak teljes bizalmát, s lassanként áttéritheti az alkotmányos útra. E szándék inditotta arra, hogy bár mennyire roszalta is az országnak önhatalmulag s alkotmányellenesen tiz kerületre osztását, s e kerületeknek főispánok helyett királyi biztosok általi igazgatását, mégis állhatatosan megmaradt a császár mellett, sőt 1785-ben el is fogadta ily „királyi biztos“ hivatalát a pécsi kerületben (hová Tolna, Somogy, Baranya, Verőcze és Szerém megyék tartoztak). II. József nem volt érzéketlen ez önfeláldozás iránt; mintegy lekötelezettnek érezte magát, hogy Ferencz grófnak kárpótlást nyújtson honfitársai elvesztett rokonszenvéért, s még ugyanazon évben titkos tanácsossá nevezte ki. De nem ez volt, a mi után Széchenyi Ferencz törekedett. Nem valami czimért, habár még oly csillogó lett volna is az, daczolt ő Magyarország közvéleményével; azért tette, hogy azáltal jogot nyerjen annál erélyesebben lépni föl hazájának jogaiért. Most elérkezettnek látta e perczet, s a nyert kitüntetést megköszönve, őszintén kimondta a császárral szemben véleményét a Magyarországban követett rendszerről. Az udvarnál elbámultak a „hü szolgának“ e föllépten, a „hü szolgának,“ kire, mint vak esz-

közre számitottak. Ő cs. kir. apostoli felsége legifjabbik tanácsosa nem talált kihallgattatást Bécsben, s még az 1785. év közepe táján letette a császár lábaihoz minden méltóságát és hivatalát. Széchenyi meg volt győződve, hogy Magyarországnak valóban szüksége van mindazon terjedelmes reformokra, melyeket II. József az országnak adni szándékozott, hanem hogy mindabban teljes mértékben részesitessék, a nélkül, hogy alkotmányos szabadságát és önállását, a nélkül, hogy nemzeti létét elvesztené.

Otthon nem szerettetve, az udvarnál kiesve a kegyelemből, a családi végzet szerint „két szék közé jutva," s mégis azon öntudattal birva, hogy hü embere volt a dynastiának, s nem kevésbbé hü fia hazájának, igy indult a 32 éves fiatal ember a nagy útra, mely egész Németországon, Hollandián, Franeziaországon és Nagybritannián át vezetett. A szórakozás csak látszólagos czélja volt ez utazásnak, — tanulni, ez volt a sajátképi czél; s e közben érett meg lelkében egy nagyszerü gondolat, melynek megvalósitása tanuskodjék majd egykor arról, hogy Széchenyi mindenhová magával vitte a drága haza emlékét, hogy hü szeretettel gondolt reá a Vezuv alján szintugy, mint a skót felföldön. Elhatározta, hogy mindent összegyüjt, a mit valaha valamely magyar irt, vagy a mi Magyarországról s annak melléktartományairól akárhol iratott vagy nyomatott, s mig évek hosszáig tartó utazása alatt saját személyét illetőleg takarékosan élt, mint valami egyszerü polgár, ezreket költött ama czélra, s ezzel megvetette alapját azon emléknek, mely őt halhatatlanná tevé, azon megbecsülhetlen értékü könyv-, kép-, térkép-, czimer-, pecsét- és éremgyüjteménynek, melyet 1802-ben az országnak ajándékozott. *)

E tudományos és mükincsek rendezésével s osztályozásával foglalkozott Széchenyi, midőn utazásából visszatért. Távol tartózkodott minden politikai tevékenységtől, s az udvar, mely azt hitte, hogy e férfiuban csalódott, nem kereste fel őt. A rendszer, melyet a gróf megtámadott, még folyvást fennállt, s a nemes hazafi, már ugy látszott, lemond minden reményről, hogy hazáját boldogabb

*) A nemzet e nagylelkü adományt az 1802-iki 26. t. cz. által örökitette meg, s a Széchenyi-gyüjteményből állitá fel az országos könyvtárt s a nemzeti muzeumot, melynek számára ajándékozta Széchenyi halála előtt még „kézi-könyvtárát" is (9000 darab szerfölött becses rézmetszettel s 6000 térképpel); sőt, hogy művét megkoronázza, még saját költségén 14 kötetből álló lajstromot is készittetett, s ingyen kiosztatta tudósok és a hazai történelem barátai közt.

állapotban lássa. Akkor érkezett el ama sulyos óra, melyben a nagy császár, már csaknem haldokolva, reszkető kézzel aláirta mindannak visszavonását, a mit Magyarországra nézve eddig rendelt. Hosszú nehéz harcz után megszünt dobogni a legnemesebb szivek egyike, mely valaha fejedelem keblében dobogott. Hanem Magyarországról eltünt a terhes átok, mely évekig nehezedett reá. II. Leopold lépett a kormányra, s az 1790. év hosszú szünet után látta újra összeülni a magyar országgyülést. Széchenyi Ferencz most ismét elfoglalta helyét a felsőházban, s a mérséklet és kibékülés szellemében működött ott. Az ország is ujra jó indulattal látszott fordulni a nemes férfiu felé; mert midőn a pozsonyi országgyülés 1791. mártius 10-én azon határozatot hozta, hogy a nápolyi fölségek jelenlétének tiszteletére emlékérmet veret, s ezt Nápolyban átadatja, Széchenyi Ferencz grófot bizták meg e küldetéssel, s ő ugy megörült e kitüntetésnek, hogy saját zsebéből ajánlkozott fedezni az út költségeit. A Szent-Januárius rend nagykeresztjével diszitve tért vissza Bécsbe, miután még előbb Rómában, Flórenczben s Olaszország egyéb városaiban tudományos gyüjteményét szaporitotta, s néhány héttel később, 1791. september 21-én neje, Festetics György grófnak, a hires Georgicon alapitójának nővére egy fiuval ajándékozá meg, ki István nevet kapott, s ki valóban, természetesen egész más viszonyok közt, alig tön kevesebbet Magyarország civilisatiojára, mint ez ország első nagy királya, kinek névünnepét soha nem szünő kegyelettel ünnepli még most is aug. 20-án az összes nemzet.

Most oly időszak következett, melynek titkai mainap sincsenek még teljesen leleplezve. 1794-ben kezdődött ama tragoedia, mely a Martinovics-féle összeesküvés neve alatt ismeretes. Irt ugyan Szirmay Antal valamit, a mi ez összeesküvés ugynevezett történetét képezte volna; hanem egyike azon szerencsétleneknek, kiknek akkor puszta gyanúra Spielberg, Kuffstein és Munkács földalatti börtöneiben kellett évek hosszáig sinlődni, a hires költő és aesthetikus Kazinczy Ferencz, azon ugynevezett történeti előadáshoz nagyon is nevezetes magyarázó és helyreigazitó jegyzeteket irt, melyek még jelenleg is a pesti nemzeti muzeumban találhatók. Ha oly férfival, mint Kazinczy, nyomatékos ok nélkül *) oly

*) Kazinczy Rumyhoz intézett levelezésében azt mondja, semmi mással nem vádolhatták, csak hogy az ugynevezett „szabadsági katekizmusnak“ egy példányát találták nála, melyet egy bizalmas barátja küldött neki, kit természetesen

szigoruan bánhattak, dúsan virithatott azon időben a denunciatio, és semmi érzület nem lehetett előtte oly tiszta, semmi név oly nagyrabecsült, hogy megállapodott volna azelőtt. Ugy látszik, Széchenyi Ferencz sem kerülte ki a gyanusitást, s az árulkodás talán nem maradt egészen hatástalan; legalább némely jelből azt véljük következtetni, hogy Széchenyi az udvarnál teljesen kiesett a kegyelemből azon időben. Rágalmazóinak azonban nagy megszégyenitést kelle tapasztalniok. Midőn a kormány 1797-ben népeinek hazafiasságára kényszerült hivatkozni, hogy a háborúra szükséges óriási eszközöket előteremthesse, Széchenyi Ferencz valóban nagyszerü pénz-, legénység- és élelmiszerekbeni áldozattal állt elő, s ekkor, ugy látszik, udvari körökben is más szemmel nézték ismét e férfit. 1798-ban Somogymegye főispánjává, 1799-ben a hétszemélyes tábla ülnökévé, s nemsokára aztán elnöki helyettesévé, mint szintén a magyar királyság főkancellárává neveztetett ki. Évről évre jelentékeny összegeket áldozott most Széchenyi államczélokra, s hála fejében Ferencz császár az aranygyapjas renddel ruházta föl 1807. Hanem 1811-ben a gróf nyilvános pályája ismét félbeszakadt, s e félbeszakitás aztán élete végeig tartott. Igaz, hogy ez ujabb resignatiónak közvetlen oka egy makacs szembaj volt; hanem a ki Széchenyi Ferencz érzületét ismerte, s Magyarország akkori állapotát elképzeli, annak velünk együtt azt kell vélnie, hogy mint József császár alatt, ugy ez alkalommal is politikai okok indithatták a grófot ez elhatározásra.

Széchenyi Ferencz gróf most Bécsben foglalt állandó lakást. Hanem már mély búskomorság árnyai kezdték környékezni lelkét, s az ájtatosság, mely soha életében el nem hagyta, nem sokára valóságos rajongássá fokozódott. Tömérdek imádságos és más ájtatos könyvet nyomatott saját költségein; az ő rendeletére szerkesztődött s bocsáttatott közzé a „Selecta sanctorum patrum effata“ czimü munka. Háza pedig egyhangu és komor lett, mint valami zárda. A nap legnagyobb részét az öregülő férfi házi-oltára előtt töltötte el; ott térdelt, buzgó imába merülve, órák hosszáig a kemény lépcsőn, homlokát a hideg köre lehajtva, s a kik látták, azt

nem akart elárulni; a kormány elleni összeesküvésről mitsem tudott, s Bacsányival (ki később Napoleonnak a magyarokhoz intézett ismeretes proklamatióját magyarra forditotta), és Verseghyvel, kik szintén elfogattak, mint az összeesküvés részesei, Kazinczy épen akkor elkeseredett polemiát folytatott, mely bizonyos feszültséget vont maga után személyes viszonyaikra nézve is.

hihették, nehéz bün terheli ez ember lelkiismeretét, holott semmi vétke, hanem igenis volt követelése az életen, követelhette azon földi boldogságot, melyre tettei által százszoros igényt szerzett mint ember és mint hazafi. Az ugynevezett nagyvilágra nézve Széchenyi jóformán meghalt, de nem a szenvedő emberiségre nézve, s kivált az 1817-iki inséges évben ezer meg ezer szegény áldotta a magyar mágnás jótevő kezét. Bármily buzgón és hiven ragaszkodott is saját személyét illetőleg a katholikus hithez, bármily roppantok voltak is az összegek, melyeket jószágain katholikus iskolák és egyházak épitésére forditott, jótékonysága azonban nem állapodott meg ott, hol a másbitüek határa kezdődött. A gróf protestans alattvalói soha sem folyamodtak hiába nagylelkűségéhez, ha valamely imaház épitéséről, valamely iskola fölállitásáról volt szó, s 18 szegény protestans községben, melyek birtokához tartoztak, fél-fél telket adományozott mindegyik helvét hitvallásu lelkésznek, hogy e derék férfiak községeiknek valami különös megterhelése nélkül illendően élhessenek.

Hazájában, s főleg annak politikai körében egészen eltünt Széchenyi, miután már azelőtt sem igen volt ott valami népszerü.*) Ő maga most is csak ugy mint azelőtt, hiven hordta hazája képét szivében. Gyakran megkisérlette a közvetitést a trón s a nemzet közt, melyeket föloldhatlanul egymáshoz kötötteknek tartott. Hanem törekvését mindkét részről félreismerték.

„Oh mily sokszor látám — irá később e nehéz megpróbáltatáson átment férfiunak halhatatlan fia — oh mily sokszor látám, még mint gyönge fiu, szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserüségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztény férfi, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal türt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacson létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre sülyedése és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserü epedéseit. Felfogta-e,

*) Jellemző e tekintetben egy kis véleménycsere Kazinczy s Desewffy József gróf (Aurél, Emil és Marcell atyja) közt. Kazinczy 1808. végén Bécsben volt, s meglátogatta Kulcsárt. „Beszéd közben — irá Kazinczy 1809. január 21-én

hogy ránk nézve csak ugy lehet még üdv. ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe teszszük, nem tudom. Tán nem tulajdonitott a mind inkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sirjába!“

1820. dec. 20-ikán kiszenvedett Széchenyi Ferencz gróf, s ha még egyszer e férfi életére pillantunk, önkénytelen az a gondolat lep meg, mintha ez élet csak mintegy vázlata, első kisérlete, futólag vázolt rajza lett volna ama megrenditő tragoediának, melylyé lőn Istvánnak, Széchenyi Ferencz legifjabb fiának élete. A kiváló tulajdonok, melyek az atyában szerényen föl-fölcsillámlottak, vakitó fénytengerrel övezték körül a fiu fejét, hanem aztán az árnyak is sötétebbek s mélyebbek voltak itt — s mig az apa élete hosszú, komor, zajtalan esthomályban aludt ki, sötét felhők bérczei tornyosultak a fiu életének láthatárán, mikor napja alig lépte még át a delet; a fényes napra egyszerre sötét éj következett, melyet semmi világosságsugár meg nem világitott többé, s melyet csak egyetlen egyszer szakitott meg egy hirtelen átczikázó villám, hirdetve a világnak, hogy az ideiglenes éj örök éjjé vált.

A gyermek és ifju kor éveit az atyai házban töltötte Széchenyi István, s a benyomások, melyeket ott nyert, mélyen lelkébe vésődtek egész életére. Nevelője, vagy legalább nevelőinek egyike Liebenberg ur volt, ki később Lunkányi név alatt nemességet nyert, s kit Széchenyi oly nagyra becsült, hogy később jószágai igazgatását bizta reá. Arra nincsenek most már elég támpontjaink. hogy e férfi tudományos képességei felől itéletet mondhatnánk; csak annyi látszik bizonyosnak — s azt e férfi később jószágigazgatói minőségében eléggé bebizonyitotta — hogy Lunkányi teljesen gyakorlati férfi volt, ki mindenekelőtt — számitni tudott. E jellemvonás valószinüleg tőle származott növendékére, s ez a jellemvonás tüntette ki mindenkor az ifju Széchenyit legtöbb rangtársa fölött. A lángoló hazaszeretettől lelkesitett, vallásos dolgokban bizonyos

— reá jöttünk Széchenyi grófra is: kérdém, valjon honnan eredhet vallásos gyöngéje; mire Kulcsár elmondá nekem, Izdenczy (a magyar udvari kancelláriá ismert ultramontán udvari tanácsosa II. József, II. Leopold és Ferencz alatt) elrémitette a grófot, s ez azonfölül maga is érezte, hogy ifjabb éveiben freimauer volt.“ Erre Desewffy 1809. mart. 1-én ezt feleli: „Gróf Széchenyinek nemcsak gyönge szeme, hanem gyönge lelke is volt mindig, hanem mindamellett bene est meritus de Museo Nationali.“

mysticismus felé hajló, politikai kérdésekben könnyen pessimistikus nézetekbe sülyedő atya, — a szelid, istenfélő, a házi körben csendesen működő, jótékonyságban fáradhatlan anya, — az emberi sziv rejtélyeibe s gyöngeségeibe mélyen beavatott, józanul számító, s mindig praktikus czélokra törekvő nevelő, — e három lény folyt be Széchenyi jellemére elhatározólag életének első korszakában, s e behatás meglátszott a nagy férfi egész lényén még későbbi években is.

1809-ben Széchenyi Ferencz, nagy anyagi áldozatokon kivül, még három fiát, Lajost, Pált és Istvánt is a haza szolgálatára ajánlotta fel, mind a hármat beléptetve a magyar insurrectionalis hadseregbe. István akkor 18 éves volt, gyöngéd szépségü ifju, amellett dúsan ellátva mind azzal, mit abban az időben „finom müveltség“-nek neveztek, s azonfölül oly testi ügyességgel, mely ritkitja párját; messze földön nem lehetett jobb lovast, vivót, uszót találni. Az insurrectionalis hadban való szolgálat megizleltette vele az izgatott katonai életet s ez élet roppantul elütött az atyai házban folytatott csendes, egyhangu, szemlélődő élettől. Ha már úgy is elég vonzó hatással van a katonai állás fiatal emberekre, kétszeres erővel bilincselhette le az ifju Széchenyit épen az emlitett ellentétnél fogva. István gróf nemsokára át is lépett a rendes hadseregbe, és pedig mint zászlótartó a 4. sz. (Hessen-Homburg Frigyes koronaörökös) huszár ezredbe, mely épen nem rég kapott a tulajdonos testvérében, Gusztáv Adolf Frigyes hessen-homburgi tartománygrófban kitünő parancsnokot s ez alatt vivta a Wielki Zelo melletti ismeretes lovas ütközetet az orosz kozákok ellen. Gyorsan kapitánynyá előléptetve, 1813-ban Saatzba nyomult Széchenyi századával, de csakhamar elhagyta a hires komlótermelő városkát, hogy a nagy lipcsei csatában részt vegyen.

„Az ütközet második napján — igy szólt Széchenyi 30 évvel utóbb egyik országgyülési beszédében — a hős Blüchernek táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda. Midőn bemegyek, az előszobában találom katonáját a tükör előtt és találom apródját, ki szinte hajával bibelődék. Végre bemegyek az öreg bajnokhoz s ime! öt is tükör előtt, haját rendezve és porozva lelem. „Uram! mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s puskaporral fogtok foglalkozni; de látom, hogy a hajpornak is van haszna.“ Mire ezt felelte Blücher: „ma reméljük, hogy ünnepet ülünk, és vannak sokan kik legszebb ruhájokat paráderа szokták kitüzni, mi pedig

mindnyájan a legjobb öltözetben és a lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetre. És ugyanaz nap a porosz tábornok diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek."

E fényes győzelem kivívásához legalább részben hozzájárult Széchenyi küldetése is, kinek sikerült a porosz fővezért arra birni, hogy oly intézkedéseket tegyen, melyek mellett lehetségessé váljék a közelgő Bernadottenak jókor megérkezni s résztvenni a csatában. Széchenyi maga részt vett századával a döntő csatában*) s különös vitézsége következtében gyorsan egymásután elnyerte az orosz cs. Wladimir rendet, a porosz kir. érdemrend, a szardiniai kir. Sz. Móricz és Lázár, s a sicíliai kir. érdemrendek lovagkereszt-jeit — „igazán nem tudom, miért", szokta gyakran mosolyogva mondani, mert nem sokat tartott katonai érdemeire. Mindkét izben bevonult Párisba a szövetségesekkel s örömest emlékezett még későbbi napjaiban is a vadász órákra, melyeket ott és Bécsben a congressus ideje alatt töltött.

Sokkal inkább érdekelték az ifju grófot a frivol mulatságok a congressus alatt, mint a diplomaták tárgyalásai a zöld asztalnál. Főkép bizonyos estélyek, melyeket Metternich herczeg rendezett akkor (s melyekre vonatkozólag mondá Sándor császár nővérének, Katalin nagyherczegnőnek e nyers szavakat: je vous défends d'aller chez ce b...), különösen nagy élvezetet nyujtottak az excentrikus fiatal embernek. A szép világ hódolatai hizelegtek hiuságának s teljesen megillették őt e hódolatok. A szép finom arcz férfias kifejezést nyert a hadjárat fáradalmai által; a gyöngéd arczszin sötétebbé vált, a fekete szemöldök sürübbekké, a magas homlokot kissé göndör fekete haj lebegte körül; aztán a huszártiszt festői öltözete, a sötét vörös nadrág, a sötétzöld mente és dolmány, a világoskék csákó, — s mindez egy tetőtől talpig ruganyos alakon, s e vakitó külsővel biró fiatal ember még csak 24 éves, amellett gróf, még pedig gazdag gróf, ki öt nyelvet egyforma tökélylyel s elegantiával beszél, — a bécsi congressus hölgyei bizony nem voltak oly érzéketlenek, hogy ez előnyöknek már egy része is elég ne lett volna gyulékony sziveiket lángra lobbantani. A „bonnes fortunes"-ek

*) Krafftnak a „lipcsei csatát" ábrázoló hires képén a bécsi cs. k. rokkantak házában a huszárruhás segédtiszt alakja, azt mondják, megszólalásig hü arczképét tünteti elénk Széchenyi István grófnak 1815-ből. (A Scott-féle rézmetszeten hiányzik ez alak több mással együtt.)

csak úgy özönlöttek a fiatal grófra s vigan élte világát, sok szivbeli adósságon kivül pénzbeli adósságokat is kötve, mely utóbbiakat mindenesetre lelkiismeretesebben lerótta, mint amazokat.

Elmúlt végre a mámor: le congrés danse, mais il ne marche pas. Hanem végre beleuntak az urak a tánezolásba is; az uj európai államrend s a népek fölszabaditása a papiroson kész lett; Bécs ismét csendessé vált s a pátens emlékei tulélték a congressus pompáit, a minthogy az utófájdalmak rendesen tovább szoktak tartani, mint a mámor, mely megelőzte. Széchenyi István is szerfölött kényelmetlennek kezdte érezni helyzetét; katonának lenni békében, melyet akkor oly szilárdul összeforrasztottnak véltek, hogy soha többé szét nem bomolhat — ez nem volt oly szerep, mely az ifju ember tevékeny szellemének illett. Ugy látszik, mintha egy pillanatig arra gondolt volna, hogy a diplomatiai pályára lép; de épen mivel alkalma nyilt közvetlen közelről szemlélni ez urakat mind, Talleyrandtól elkezdve egész azon tizenkettedrét diplomatákig, kik a különféle apró német házaeskákat képviselték, nemsokára beláthatta, hogy e hivatás nem egyez meg természetével. Egyátalán képtelennek érezte magát jelenlegi hangulatában valami egész életre szóló döntő elhatározásra; feje sivár volt, szive üres. Az atyai ház csendes nyugodalma sem üditette föl; ha belépett oda, hasonló érzés fogta el mint a sivár tivornyáról hazatérőt, kinek fülében eseng még a vig ivótársaság bóditó lármája, mig a hüs reggeli szél halk orgonahangokat hoz valami távol templomból hozzá, hol a hajnali imára összegyült hivők jámbor éneke zeng. Mint ha távol aeolhárfák elegikus hangja vegyül a tenger hullámainak zugásába, úgy rezegtek viharosan izgatott keblében a korai ifju évekre való emlékezések. Össze kellett szedni magát, s hogy magát összeszedhesse, utaznia kellett; egy időre mindent hátra kellett hagynia, mi előbbi életére emlékeztette. Vannak a testnek ép ugy mint a léleknek oly betegségei, melyek ellen semmi más gyógyszer nem használ, csak „légváltoztatás“, megváltoztatása mind a physikai, mind a szellemi légkörnek, melyből a betegség anyagát szivja az ember.

Széchenyi összeköttetései a legbefolyásosb személyekkel, lehetővé tették neki, hogy ez elhatározását kivihesse, a nélkül, hogy tiszti rangjáról lemondana. Hosszasb szabadságidőt kapott ismételve több izben s most ez évek folytán rövid megszakitásokkal beutazta Németországot minden irányban, Olasz, Franczia-, Angol-

országot, Spanyolország északi részét, később az ujonnan támadt Görögországot s Törökországot egész Kisázsiáig. Ez utazásokról Széchenyi kimeritő naplót vezetett, melyet később sok éves titkárjának s barátjának Tasner Antalnak ajándékozott, azon feltétel alatt, hogy annak tartalmából a gróf életében mitsem szabad közre bocsátania. Tasner 1861. augustus 25-én halt meg, hosszas betegeskedés után s fia hihetőleg ama becses naplót is örökölte. Hogy mi sors vár e könyvre nem tudom: csak egyes részeibe hagytak ekkoráig bepillantani egyik vagy másik jó barátnak. Széchenyi szóbeli közlései szerint azonban kétségkivüli, hogy e folytonos utazások jótékony hatása felülmulta minden várakozását; lassu átmenetet képeztek ezek a szabályozott, közhasznu tevékenységre. Társadalmi állásánál fogva minden országban megnyiltak az előkelő világ palotái az ifju gróf előtt: fölvidulást s szórakozást talált ott soha nem szünő változatosságban. Hanem komoly tanulmányt is szerzett ott fogékony lelke; megtanulta nemcsak külsőleg ismerni a civilisált Európát, hanem éles pillantása behatott a dolgok mélyébe is, fürkészve az okokat, melyek a földszinén mutatkozó állapotokat létrehozták. Nem volt sajátképi rendszeres, valami meghatározott czélra törekvő tanulmány, a mit Széchenyi folytatott; egyelőre csak kinczet gyüjtött tapasztalatokból, anélkül, hogy az iránt tisztában lett volna, mikép fogja azokat egykor felhasználni. Hanem minél közelebbről szemügyre vette a közép és nyugoti Európa állapotait, annál inkább felötlött lelki szemei előtt a különbség ez állapotok s Magyarország állapota közt; annál inkább megszilárdult benne a meggyőződés, hogy hazájának átható reformokra van szüksége, ha nem akar eltünni nemsokára Európa müvelt országainak sorából; annál hatalmasabban támadt föl benne a vágy, hogy e reform müvét ő maga vegye kezébe.

Szem előtt tartandó azon mód, hogyan jutott Széchenyi ez elhatározásra; mert ebben fekszik egyszersmind magyarázata a Széchenyi-féle reformtörekvések sajátságos irányának s megtámadásoknak, melyeknek azok kezdetben ki valának téve; mint szintén annak magyarázata is, hogy ez ellenállás mindinkább gyengült vagy legalább mindinkább elhagyta eredeti terét. Mig mások, p. Szalay, mindenekelőtt Magyarország politikai s társadalmi állapotait, melyek közt felnőttek, vették beható megfontolás alá, gondosan kifürkészék annak hiányait s csak aztán használták az idegen országok intézményeinek elméleti és gyakorlati uton szer-

zett ismeretét arra, hogy ama hiányok kijavitására hathatós s egyuttal a magyar viszonyokhoz alkalmazható eszközöket keressenek. Széchenyi, ki a hazai állapotokat csak fölületesen ismerte, előbb az idegen állapotok teljes képét vette föl lelkébe, főleg az angol viszonyok képét, melyeket mindig leginkább kedvelt. E képpel állitotta aztán szembe hazája állapotát, melyet akkor még csak alig vázlatosan ismert. Észrevette a roppant különbséget s most, főleg Vesselényivel való ismeretsége óta, azon merész elhatározásra szánta magát, hogy hazáját átalakitja ama csillogó képek, főleg pedig Angolország mintájára, melynek politikai s társadalmi intézményei a magyarországiakhoz leginkább látszottak hasonlitni. Innen eredt, hogy Széchenyinek, müködése első időszakában fölvilágosult magyarok is, p. Dessewffy József gróf, az idegen-majmolást, saját hazája nem-ismerését lobbantották szemére, a mi némi tekintetben nem is volt alaptalan szemrehányás; de e vád mindinkább ritkábban merült föl, minél alaposabban megismerkedett Széchenyi a sajátképi magyarországi viszonyokkal, minél gondosabban igyekezett e viszonyokhoz alkalmazni reformterveit.

Ez általános megjegyzésekkel némileg eléje vágtam az előadás chronologikus menetének; hanem egyes benyomások s uti kalandok elmondásánál fontosabbnak véltem megállapitani azt, miféle teljes hatást tettek ez utazások Széchenyi szellemi irányára s milyen összefüggésben álltak későbbi müködésével. Csak két eseményt említek meg legalább futólag, melyek keleti utazásával függnek össze; az egyiket különösen azért, mert meghazudtolja mindazokat, kik a grófban csak a hidegen számitó észt becsülték s megtagadtak töle minden mélyebb érzelemre való fogékonyságot.*) Görögor-

*) Hogy Széchenyi nem volt fogékony gyengédebb érzelmekre, nagyon elterjedt; hanem ez, mint bátran állithatom, alaptalan nézet. Azon gyöngéd viszonyról, mely közte s családja közt uralkodott, lesz még alkalmam szólni; itt csak azt kell megemlitenem, hogy Jean Paul mondása: „minden ifju költő s minden leány költőnő, legalább az első szerelem korában“ — Széchenyin is bebizonyult. Két német költemény másolata van nálam (az egyiknek „Ermuthigung“ a czime, a másiké „Trost der Trähnen“), melyek a gróftól sajátkezüleg irva, hátrahagyott papirjai közt találhatók. Mindkettő mély elegikus hangulat kifejezése.

Én nem tartom Széchenyit e költemények szerzőjének. Hanem végre is ez mindegy; ily költeményeket nem másol le az ember sajátkezüleg s nem tartogat papirosai közt, ha nem saját hangulatát érzi abban átrezegni. Széchenyinek a zene iránti szenvedélyes vonzalma is lelkületének költői oldalát tárja

ságban egy csoda-szép leánynyal ismerkedett meg Széchenyi — azt mondják, hogy egy görög hajókalauz leánya volt — s nemsokára a legforróbb viszony fejlett ki köztük. Bizonyára ez volt Széchenyi Istvánnak első valódi szerelme s évekig megőrizte szivében. A legkitünőbb müvészek egyike által festette le a leány képét és sokáig ágya fölött függött a kép hálószobájában Czenken. „A ki látta — azt beszéli egy barátom, — sokáig nem birt megválni tőle s még kevésbbé birta elfeledni; mesés szép arcz volt, mely inkább látszott valami ideálhoz, mint valósághoz hasonlitni.“ A szép görög leány pár év mulva meghalt s István gróf később is órák hosszáig ott ült ágya előtt, e csodás szépség bámulásába merülve. . . . A Bosporusban fürödve, Széchenyi egyszer majdnem életét vesztette. Mint már emlitettük, jeles uszó volt; de vagy mert igen messzire beuszott, vagy mert ereje egyszerre csak elhagyta, elég az ahhoz, közel volt az elmerüléshez. Akkor hü komornoka, a bécsi születésü Zimmermann, ki minden utazásán kisérte, utána ugrott és saját élete koczkáztatásával megmentette, miért Széchenyi örök hálát fogadott neki.*)

Egyébként bármily nagy volt is a változás, mely Széchenyi belsejében történt, külsőleg mitsem lehetett abból észrevenni. Ha néha-néha hazajött czenki birtokára, még mindig oly zajos és pajkos életet folytatott, mint azelőtt. Legalább a világ szeme előtt úgy látszott, még mindig merész lovaglási próbák, szerelmi kalandok képezik legfőbb élvezetét. Egy idősb hölgy, ki azon időben sokat érintkezett a Széchenyi családdal, pompás csinyeket tudott azon időből elbeszélni. Egyszer István legidősb bátyjánál Lajosnál volt látogatóban Horpácson; az emlitett hölgy az udvarra nyiló ablak-

föl. A fuvola, melyen igen szépen játszott, elválhatlan kisérője volt katonáskodása és utazásai alatt s magával vitte a döblingi tébolydába is, hol órák hosszáig rajta zengte el lelke mély fájdalmát Tisztelt barátom, Frankenburg udvari titkár azon, tudtomra még nem emlitett tényt közli velem, hogy 1820. körül egy féltuczat keringő is jelent meg Széchenyitől nyomtatásban. Frankenburg még jól emlékszik, hogy a czimlapon le comte Etienne Széchenyi volt szerzőül megnevezve. Falk.

*) Zimmermann aztán nemsokára egy bécsi nőt vett el, ki nem igen birt megférni a czenki uradalmi tisztek nejeivel. Oda vitték végre a dolgot, hogy a komornok valami csekély évpénzzel nyugdijaztatott. 1830. után Zimmermann, ki Széchenyi fiatal éveiről érdekes adatokat közölhetne, Bécsben lakott s néha keserüen panaszkodett a nagyurak háladatossága fölött — mely szemrehányás azonban Széchenyit illetőleg átalán véve nem volt igaz.

nál állt Lajos gróf szelid nejével, ki született Clam-Gallas grófnő volt, továbbá Desfours grófnővel s még néhány hölgygyel. Azt már megszokták, hogy István gróf soha sem jött be a kapun, hanem a keritésen ugratott át; azonban most nem elégedett meg ezzel, hanem alig repült át a keritésen, átugratott a nyitva álló mély és széles kúton is. „Jézus Mária, a Stefi a kútba esik!“ kiáltának unisono az elszörnyedt hölgyek; „Stefi“ azonban hangos kaczagásra fakadt s nevetés miatt szólni nem birva, a közel álló Kallivoda erdőmesternére mutatott, ki egy koppasztott tyúkot tartott kezében. Mialatt ugyanis a hölgyek Széchenyi István életeért aggódtak, István gróf éles szeme, anélkül hogy a kúttal törődnék, észrevette, hogy a jó asszony, ki épen nyársra akarta szúrni a tyúkot, rémültében nem ott, a hol kellett volna, hanem az ellenkező oldalon szúrta be a nyársat a tyúkba. — Ha Széchenyi néha meglátogatta Pinkafőn testvérnénjét, Batthyányi Miklósnét, ki köztudomás szerint nagyon istenfélő asszonyság volt, olyankor a grófné megparancsolta minden szobaleánynak s egyátalán valamennyi női cselédnek a kastélyban, a ki csak féligmeddig türhető képü volt, ne merjék mutatni magukat, mig a „vad lélek“ (igy nevezé a grófné Istvánt) a kastélyban időz; mihelyt aztán a szélkelep eltávozott, keresztet vetett magára a jámbor asszonyság, — ez tény — s hálát adott az Istennek, hogy háza megszabadult a gonosz szellemtől. Az emlitett hölgyhöz irta egyszer a jámbor grófné: „Ha Stefi egyszer majd meghal s a mint ohajtom, a mennyország kapujához jut, szent Péter bizonyosan megvárakoztatja kissé s azalatt szent Orsolyához siet, hogy megmondja neki, vigye félre valahová a tizenegyezer szüzet, mert Széchenyi István jön!“ *)

Ilyen volt Széchenyi 1820-ig; lelkében már kihajtani kezdtek a jövő nagyság csirái; hanem külsőleg még keveset lehetett észrevenni a lélek e csendes munkájából, s Széchenyi maga sem igen lehetett még tisztában az iránt, hová fogna végre kifejleni e

---

*) Ez apró fiatalkori csínyek mellett is igen finom erkölcse és illemérzéke volt Széchenyinek. Például szolgálhat erre egy eset, mely annak idején szokatlan töltűnést okozott az aristokratikus körökben. Széchenyi egyszer ebédre volt hiva *** herczeghez; a mint belép a terembe, észreveszi, hogy a herczeg meglehetős rosz hírben álló maitresse-e, valami P..... asszony is az asztalnál lesz. Rögtön megfordult a gróf s még az ajtó küszöbén meglehetős hangosan kijelenté, hogy ilyen személylyel (Széchenyi még erősebb kifejezést használt) nem ebédel egy asztalnál.

bensejében tolongó zürzavaros vágyak. Ekkor történt egy esemény, mely döntő lőn egész életére, s törekvéseinek végre határozott irányt adott; ez volt — mint később gyakran mondogatta — a legszebb rózsa, melyet életpályáján talált, habár tövisei néha meg is vérezték szivét. Széchenyi megismerkedett az erdélyi báró Wesselényi Miklóssal, ki néhány évvel fiatalabb volt, de neveltetésénél s az erdélyi közéletben korán való részvételénél fogva, alapos tanulmány s politikai érettségre nézve fölötte állt a grófnak. A Wesselényiek neve a leghiresebbek egyike Magyarország történetében; hires a bátorságról, melylyel e név viselői a legnagyobb személyes veszélyek közt is sikra szálltak hazájok s nemzetök szabadsága és jogaiért. Többnyire szilaj, de megnyerő jószivü férfiak voltak; „kemény, mint Cato, de lágyszivü, mint Brutus“, mondá Desewffy József gróf az idősb Wesselényiről, ki 1809. október 25-ikén. elhaló ajkán áldást sohajtva hazájára, hunyta be szemét, s aztán egyetlen fiában, az apa hü képmásában mintegy ujra föltámadt. A fiu valóban atyja minden jeles tulajdonát örökölte, hanem annak szilajságát is, s hogy ez utóbbi örökség csonkitatlan fönnmaradjon, arról már korán gondoskodott az öreg Wesselényi. Egyszer — én csak ez egy tényt mondom el, mert jellemzi az egész embert — az öreg Wesselényi elővezettette egyik legszilajabb lovát, s a mint a mellette álló hat éves fiu félve pillantott a prüszszögő állatra, mosolyogva kérdezte meg az apa fiát: nem volna-e kedve fölülni? „Félek,“ viszonzá a gyermek. „Egy Wesselényinek nem szabad félni!“ dörgé az öreg, a ló hátára dobta a fiut, s lovagostorával olyat vágott a paripára, hogy az bőszült sebességgel rohant ki a kapun. Egy óra mulva — mialatt az apa vas nyugalma daczára is, melyet mutatott, halálos aggodalmakat állhatott ki — kipirult arczczal lépett a szobába a fiu, s elbeszélte, hogy a mén elég roszul viselte ugyan magát, hanem azért mégsem vethette le. „Te Wesselényi vagy!“ kiáltott az apa, s elérzékenyülve ölelte meg fiát. S a fiatal Miklós valódi Wesselényi volt! Már 1818-ban, megyéről megyére járva, szervezte az oppositiot Erdélyben a kormány összeirási és urbéri rendeletei ellen. Hogy ez agitatio saját személyére nézve veszélyessé válhatik, azzal nem törődött; az sem vesztegethette meg, hogy a kormány által elrendelt intézkedések lényegileg üdvösek voltak; a kormány eljárása alkotmányellenes volt, s ez elég volt Wesselényinek, hogy élethalál-harczra szálljon ki.

Ez volt az a férfi, kivel Széchenyi 1820-ban Debreczenben, hol huszár százada állomásozott, megismerkedett. Eleinte csak a közös élvhajhászat hozta közelebb egymáshoz a két fiatal embert; eleinte azon vetélkedtek, ki lovagol, vív, ugrik, úszik jobban közülök. Lassanként azonban közelebbről megismerkedtek egymással. Széchenyi bámulva tekintett föl e titáni jellemre, mely, mint Délamerika némely vidéke, tűzokádó hegyek folytonos sorából látszott állni, melyeknek kitörési csak azért szünnek meg egy helyütt, hogy másik helyt rögtön annál hevesebben kitörjenek. Wesselényi ellenben bizonyos tisztelettel tekintett az ifju grófra, ki az ágyutüzben állt Lipesénél, kinek melle rendjelekkel volt boritva, ki bizalmas viszonyban állt korának leghíresb férfiaival, s legalább is fél Európát látta; leginkább imponált azonban a szilaj erdélyi mágnásnak ama bámulásra méltó erkölcsi erő, melylyel Széchenyi uralkodni tudott magán, ama józan számító ész, mely a hol a másikat elragadták érzelmei s tuláradott, szilárdan és nyugodtan maradt a valóság gyakorlati terén, s barátjának legdagályosb declamatioit gyakran egyetlen satyrikus megjegyzéssel egész ürességükben feltüntette.*) Wesselényi azt hitte, hogy hazájából még *mindent* csinálhat; Széchenyi félt, hogy majd az *akevés* is elvesz, a mi még féligmeddig tűrhető. Wesselényi ép, erős és virágzónak tartotta a magyar nemzetet, Széchenyi már-már a sir szélén látta. Épen a jellem és vérmérséklet ez ellentéte vonzotta hatalmasan egymáshoz a két fiatal embert. Wesselényi sanguinismusa mellett is elég okos volt belátni azt, hagy forró vérének néha szüksége van arra a lehütésre, melyben Széchenyi bőven részesitette, és Széchenyi viszont a maga részéről érezte, hogy hideg pessimismusa szive legszebb örömeit feldulja, s hogy jótékony hatást tesz reá, ha néha-néha fölmelegülhet fiatal barátja forró keblén.

---

*) Wesselényi egyszer Széchenyinek és barátinak, kik épen valami parforce vadászatról tértek haza, hosszu dorgáló beszédet tartott, hogy mily méltatlan és embertelen dolog az ily kegyetlen mulatság. Széchenyi, a kandallónál melegedve, nyugodtan hallgatta. Miután Wesselényi bevégezte mennydörgését, Széchenyi szárazon szólt: „Barátim, Miklósnak igaza van, mától kezdve vége ezeknek a vadászatoknak.“ Másnap reggel Wesselényi szokatlan későn s kipirult arczczal jött a reggelihez; elkésését azzal mentette, hogy lovászával volt baja; ez valamit vétett, Wesselényitől egypár jó pofont kapott érette, s most elszökött. „Hát felpofoztad szegényt? — szólt Széchenyi nyugodtan; — no, azt gondolom, mégis csak inkább folytassuk hajtóvadászatainkat.“

Szép, de merész játék volt, mit a két fiatal ember egymással játszott. Ha sikerül nekik folytonos egymássali érintkezés által oly lényegesen különböző egyéniségök merev szögleteit leköszörülni, akkor kétségkivül mindkét drágakő nyer fényben és értékben. De ha nem sikerül, ugy a dörzsölés által csak még élesebbekké válnak ama szögletek, még merevebben kilátszanak az ellentétek, s mindenkorra lehetlenné válik minden bensőbb egymáshoz csatlakozás. E két férfi, miután közelebb lépett egymáshoz, nem válhatott el, hogy békésen, közönyösen haladjon mindegyikök a maga utján egymás mellett; vagy mint legjobb barátoknak egymással szorosan összekapcsolva kellett áthaladniok az életen, vagy mint elkeseredett ellenségeknek szembe állni.

Valjon látták-e ezt tisztán, midőn Széchenyi inditványára elhatározták, hogy közösen kiutaznak Angolországba s déli Franczia-országba? Azt hiszem, eszök előre látta a roszabb lehetőséget, de szivök örömest hitte a jobbat.

Báró Kemény a két Wesselényiről irt classikus essay-jében fölhozza az ifjabb Wesselényinek Széchenyi felőli itéletét, hogy milyen volt ez 1820-ban. Sokkal jellemzőbb ez, és sokkal fontosabb azon férfi jellemzésére nézve, kinek életét és működését rajzoljuk itt, hogysem hallgatva mellőzhetnénk.

„Széchenyi — mondá Wesselényi — fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Rendkivül kellemes társalgási modorral, de kevés ismeretekkel birt. A bécsi franczia követ, ki vele Metternich herczeg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi eltávozásakor ezt sugta: „Én érette szerelmes lettem a tudatlanságba!“ Később az europai béke levén megkötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett: természetes vala. Azonban a gazdasági és státusgazdászati rhapsodisticus ismereteken kivül, csak a szépirodalomban birt jártassággal. Az igaz, hogy aestheticai itélete finom és kimivelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment a beszélgetés át, több élvezetet és több fölvilágositást tudott volna nekem nyujtani. De a politikáról Széchenyi keveset gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövendőjéről, s a hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom: mennyi fáradságba került őt rábirni, hogy az ország sorsa felőli sötét

nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együtthatásra ösztönöztem, sóhajtva mondá: „Jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás büntudatát, s csendesen muljék ki, a végperczig nem gyanitva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó!“ Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelmüség volt-e ezen sivár nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életeért egy sötét eszme által, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejditeni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még utra indulásunkkor nem vetkezte le a különczséget, s ritkán szeretett a magyar ügyekről beszélni. Én neki sok kellemes órákkal vagyok adós. Ő tanitott a többek közt angolul meg, s mondhatom, practikusabb nyelvmestert kivánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvismerettel nem birtam, kezembe adta, s mig e gyönyörü müven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közlé velem, annyi elragadtatással szólt e nagy költő ragyogó sajátságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a britt lángésznek, hogy az aesheticai gyönyörökért, melyekkel megajándékozott, szivesen elengedem a három unalmas napot, melyet a „nagy pusztaságon“ a karthausiak kolostorában tölténk, mikor ő szüntelen böjtölt, imádkozék, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a feszületet. Az én protestans scepticismusom föllázadt e csudálatos jeleneten; de legyen neki Manfredért megbocsátva. Egyébiránt valamint én a gazdászat, az ipar s főként a lótartás és növelés körül szereztem tőle ismereteket; valamint a szépirodalomban mesterem volt, ugy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágositást nyujtottam neki, mint a mennyit tőle nyertem.“

Széchenyi máskép adja elő Wesselényiveli viszonyát egy 1843-ban irt nyiltlevelében, mint a milyennek az Wesselényi föntebb emlitett nyilatkozata után látszik. De valjon 1843-ban eléggé elfogulatlan volt-e arra Széchenyi, hogy huszonhárom év előtti hangulatát tárgyilagos hüséggel rajzolhassa? Nem akarunk itélni e fölött. Azon képhez, melyet Széchenyi Istvánról rajzoltunk a föntebbi lapokon, mindenesetre jobban illik Wesselényi előadása, mint a Széchenyié 1843-ból. Széchenyi ezt irja:

„Wesselényivel 1820-ban legelőször találkoztam Debreczenben, lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorolt, majd elbájolá lelkemet. S midőn

szivemben napról napra erősödött azon hit, hogy az ember csak annyit ér, mennyi hasznot hajt embertársainak, hazájának s ez által az egész emberiségnek, Wesselényi is érzett vonzalmat felém, s tán azon okból, mert számosabb utaim, hosszasb tapasztalataim után én sem itélék épen a dologról mindennapi alacsony szempontilag; és igy lőn, hogy csak hamar a legőszintébb barátság és leggyengédebb méltánylat lánczolata szövé egybe létünket, mi részemről azóta legkisebbé nem is változott, nem is gyengült soha. Mindketten pirultunk hazánk hátramaradt, oly annyira elaljasodott léte felett, s mindketten érzénk magunkban kimondhatatlan vágyat, habár csak egy mákszemnyire is járulhatni honunk, véreink ápolásához. . . .

„Bejártuk egymással Német-, Franczia és Angolország nagy részét. Oh mi gyönyörü pillanatokat tölténk egymással, mi által a legkinosabb epedéssel fel feltünék néha előttünk a reménysugár, hogy tán még sem fognánk mi magyarok lenni a civilisatiónak egyedüli számüzöttjei, hanem ránk is fogna tán bekövetkezni azon idő, mikor sajátságos lényegünkben kifejtve, mi is, habár kisebb körben, mégis diszteljesen fognánk állani a civilisált nemzetek fénykörében. — Egészen elérzékenyülök, érzem magam, hogy ha életem ezen keserédes pillanataira emlékezem vissza, mikor a külföld és kivált Brittánia nagyságát kimondhatlanul irigyelve, megismerkedénk azon lelki kéjekkel, mik angyali hármoniában zengének: a legnagyobb örömök vadászata, bármily csábteliek lennének is azok, s mikbe fájdalom annyi magyar merült, még sem oltanák el azon szomjat, mit minden magasabb czél után törekvő hord keblében; hanem, hogy e szomjat egyedül azon őszinte akarat enyhitené valódilag, hogy mindenki, ki családja kötelességeit szigoruan bevégezte, bármily kis körben, tehetsége szerint járuljon vérének, hazájának és ezáltal az emberiségnek javához, feldicsőitéséhez.

És e nézet, e hangulat annyira azonositá magát egész lényegünkkel, hogy eltökélők magunkban, és minden kötés vagy épen titok nélkül — mert minek oda kötés, hol minden csepp vér kezes, vagy titok, hol inkább kérkedésre mint pirulásra volna ok — hogy mi ketten, ha senki más, szigoruan el fogunk járni, bár sikerüljön, bár nem, hazafiui kötelességeinkben, a mennyire azt körülményeink és nem egyenlő állásunk — minthogy ő minden szolgálaton kivüli, én pedig katona valék — csak engedni fognák.

„És eként erősödött napról napra, valóban sem kisded hiuságtól, sem önző hajlamtól el nem rutitott szövetségünk.

„Sem Wesselényiben, sem bennem nem lappangott dynastiánk ellen, de legkisebb oly érzet is, melyet bár a legkajánabb indulat hütlenségi szemben állithatna, és mely miatt Wesselényinek vagy nekem, bármily távolról is takargatásra vagy napfénykerülésre lehetne okunk. — Czélunk, tulszerénység nélkül mondva: nemes és hozzánk illő volt.“

Csaknem háromévi vándorlás után visszatért a két jóbarát Magyarországba. Sokat láttak és tanultak; egyebek közt a nélkülözés erényét is. Bár ugyanesak módjukban állt kényelmesen utazni, inkább szerettek óriási darabokat gyalogolni, semmi egyébbel nem táplálkozva csak kenyérrel és tejjel, hogy igy hozzá szokjanak a fáradalmakhoz. A gyalogolásban rendesen Széchenyi győzött, az éhezésben Wesselényi. Igy tértek vissza hazájokba, testben lélekben megerősödve, mindketten azon szilárd elhatározással, hogy mint hazájoknak reformatorai lépnek föl. Még hitték, hogy karöltve haladhatnak czéljok felé, bár, a mint látszott nagyon kevéssé simúltak el az ellentétek jellemeikben. A különbség csak az volt, hogy Wesselényi elszánta magát arra, hogy mint szükséges roszat, mint a világosságtól elmaradhatlan árnyékot, eltüri azt, a mit hibául tekintett barátjában; mig a számitó Széchenyi megkisértette saját czéljaira fölhasználni azt is, a mi nem tetszett neki Wesselényiben.

„Én nagy szemöldü, barnás sárga szinü, komor kinézésü ember vagyok — mondá később egyszer Széchenyi. — Élczeim találnak s az eszméim közé vegyitett satyricus ötletek által sértve érezhetik magukat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt szándékom. Én az asztal mellett ki tudom egy bonyodalmas terv részleteit füzni, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találom föl magamat. Már ezekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok, tőlem sokan idegenednének el s akadnának tán olyanok is, kik miattam, magától az ügytől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék; kolomposnak, vezérszónoknak, a magyarnál mint keleti fajnál, mely a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak oly ember való: ki széles, köpczös termetü, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagályval tud beszélni s akkora tekintélylyel bir, hogy a ki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani: ez

ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetü magyar. Bennem e tulajdonok ninesenek meg. Hosszasan tanakodtam: ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal előindulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal felruházva és én reméltem, hogy ő, ki szép eszét sokáig hevertette parlagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázván magáról a mi betyáros, közszerü: a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy épen azon tulajdonokat fogja fényesen képviselni, melyek nálam hiányzanak."

Teljesült-e e remény? E kérdésre Széchenyi életének egy későbbi korszaka fog felelni.

Most már elmult e tettdús élet pezsgő és forrongó ifjuságának korszaka; a mi azelőtt zürzavarosan keringett lelkében, lecsillapult és megtisztult; az éber szellem, a nemes sziv megtalálta azt, a miért Herder imádkozott: egy nagy eszmét, melyen felüdülhetett. Teljesen elháritva semmikép sem volt még Széchenyi komor nézete Magyarország helyzete felől, sőt minden izgatottabb perczben önkénytelen kitört; Széchenyi életének legvidámabb szakaiban is többé kevésbbé fölmerült e komor háttér: teljesen vidám képet sehol sem nyujt ez élet, mintha a búskomor atya árnyéka a siron túlról átnyult volna fia életébe. A Wesselényiveli barátságos viszony legalább háttérbe szoritotta e komor gondolatokat; el nem törülhette egészen a bús sejtelmeket, hanem legalább annyit használt, hogy Széchenyi most már csak a szomoru lehetőség sejtelmeinek tartá azokat, s nem kikerülhetlen bizonyosságnak, mint az előtt; nem borzasztó végzetnek, mely elől lehetetlen a menekülés.

Ő maga teljes erővel igyekezett ellenszegülni, hogy e végzet el ne érje hazáját; meg akarta menteni a magyar nemzetiséget, igyekezvén a nemzetet Európa mivelt népeinek szinvonalára emelni. Ez lőn törekvéseinek czélja ezentul, ez életének nagy feladata, melyet maga elé tüzött. Óriási teher volt, melyet föllelé gördíteni próbált és — és azt kezdettől óta világosan láttam, ha erejét csak egy pillanatra is elveszti, ha a teher csak egy szempillantásig is sulyosabb lesz mint ereje, akkor a kő legördülőben hazájával együtt őt is eltemeti minden reményével.

De merészelt a nagy munkához látni, s igy találjuk őt, külső leg még mindig huszártiszti egyenruháját viselve s a könnyelmü gavallér szerepét játszva, hanem bensőleg nagy eszmékkel telve, komoly tanulmányokkal foglalkozva, reformtervének részletei felett

gondolkozva s alkalmat lesve valami fényes első föllépésre, — igy találjuk őt az 1825-diki országgyülés előestéjén. A szárnypróbálgatásnak vége, a sas a nap felé kezd repülni.

II.

1825—1833.

1812. óta nem látott Magyarország országgyülést. Az 1812-i pedig, mint tudjuk, nem vezetett egyességre a kormány és ország közt. A mint bezáratott, meglehet hogy egybe szándékozták hivni azt a törvényes három évi határidő alatt; hanem mielőtt e határidő lefolyt volna, bekövetkezett Napoleon bukása s az akkori bécsi kabinet, mely mindig „elveivel“ diesekedett, a valóságban azonban csak opportunitási politikát követett, azt hitte, Magyarország iránt semmi különös tekintettel sem tartozik most már viseltetni, sőt a törvények egyszerü figyelemben tartását is mellőzheti most már. Alig tiz évvel előbb I. Ferencz még habozott, valjon „ausztriai császárnak“ s nem inkább „Magyar- és Csehország császárjának“ nevezze-e magát.*) A legtekintélyesb államférfiak amellett nyilatkoztak akkor, hogy Magyarországot kell a birodalom központjává tenni;**) Bécs nem maradhat székváros s a kormány székhelyét messze le kell tenni Magyarországba, irá Gentz 1806. augustus 4-én Müller Jánosnak. Épen igy nyilatkozott Buol-Schauenstein, a nemrég elhunyt miniszter atyja: a monarchia érdeke sürgősen kivánja, hogy a kormány s az udvar székhelye Bécsből Budára áttétessék; sőt Capefigue azt állitja, hogy Metternich hajlandó lett volna a birodalom átalakitására. Hiszen egy nagy Magyarország,

---

*) Napoleonnal is értekeztek eziránt, ki ugyan két császári koronának — a magyarnak és a csehnek — egyesitését egy fejen kissé különösnek találta, hanem egyébként a császári czim ellen semmi ellenvetést nem tett, Corresp. de Napoléon. VIII. 422, 449, 477.

**) Desewffy József gróf is ezt irja Kazinczynak 1811. dec. 25-én: „Certum est, quod in ipsa aula regia .... duplex parthia adsit; sunt et tales, qui totam Monarchiam sub formis hungaricis amalgamandam intenderent.“

mely az Adriától a Feketetengerig, a Kárpátoktól a Balkánig terjedne, már Eugen herczegnek s később Kaunitz herczegnek is kedvencz eszméje volt, s az „Europäische Pentarchie“ hires irója még a 40-es években megbocsáthatlan hibának tekinté, hogy ama nagyszerü eszme századunk első éveiben nem valósult meg. Hanem Bécsben, mint helyesen megjegyzi, hiányzott a férfias gyors eltökélés, a gondolat merészsége, a nagyszerü, hatalmas tervek erélyes fölkarolása s keresztülvitele.

Mikor aztán a „halálos ellenség“ le volt győzve, természetesen még kevésbbé lehetett szó efféle merész vállalatokról. Ferencz császár békét óhajtott. Épen most, midőn körüskörül béke uralkodott, nem akarta belátni annak szükségességét, hogy Magyarország helyzetén lényegesen változtatni kell, s talán az utóbbi eredménytelen országgyülési tárgyalások is hagyhattak némi keserüséget hátra szivében. A magyar országgyülés tehát három év lefolyta után sem hivatott egybe, részint hogy a nemzetet a válságos időben tanusitott makacsságáért megbüntessék, részint hogy a császárt s tanácsosait a mozgalmas napok után kétszerte jóleső nyugalomból föl ne zavarják. A magyar udvari kanczellár, Koháry herczeg nem olyan ember volt, hogy afféle határozatokra nógatta volna az udvart, melyekre döntő helyen nem nagy kedv látszott; nyugodtan türte nemcsak azt, hogy a nemzet legfontosabb alkotmányos jogának gyakorlatában megcsorbittatott, hanem azt is, hogy Szedlniczky gróf Magyarországra is kiterjesztette a titkos rendőrség hálóját, melynek organumai, az udvari kanczelláriát mellőzve, egyenesen főnökükkel közlekedtek. Az ország nádora József főherczeg, kinek a magyar alkotmány szerint a korona s az ország közt közvetitőnek kellett lenni, bátorkodott ugyan nehány megjegyzést tenni Magyarország megsértett jogaiért. De a gunynév „III. Rákóczy“ s azon utasitás, hogy egy ideig kerülje a székvárost, lőn becsületes törekvésének következménye. Primása nem volt az országnak Károly Ambrus főherczeg halála (1809) óta.

Még csak a vármegyék álltak tehát itt mint Magyarország alkotmányos intézményeinek végmaradványai. Fölbátoritva azon visszaemlékezések által, hogy „vis intertiae“-jekkel mily csodákat müveltek már gyakran s legutóbb is II. József alatt, most is elszántan sikra szálltak e megyék a kormány ellen, mely minden áron győztes akart lenni s annálfogva eszközei megválasztásában sem igen volt válogatós. Egyik megyegyülés a másik után óvást

tett a kormány törvénytelen eljárása ellen s az országgyülés rögtöni egybehivását követelte. Ennek gátat kellett vetni. Először is azon törekedett a kormány, hogy az összes megyei nemesség által szabadon választott tisztviselői kar átalakitásával törje meg az ellenállást. A hol csak lehetett, a kormány engedelmes eszközeinek osztották ki a főispáni méltóságokat, ezek aztán minden szabad s néha tiltott eszközökkel is iparkodtak a köznemesség tömegére hatni. E tömeg hajlandónak is mutatkozott s két kézzel is hozzá kapott a kormány által kinált — befolyáshoz, mely aztán még egy 1819. február 16-án kiadott külön rendelet által is biztosittatott s igy a „conservativ“ kormány nemsokára elérhette azt az örömet, hogy a megyei gyüléstermeket majd mindenhol saját hivatalnokai s a müveletlen bocskoros nemesség által látta betöltve, mig az intelligentia mindinkább visszavonult, hogy még csak azon gyanunak se tegye ki magát mint puszta szemlélője e jeleneteknek, mintha ez eljárással egyetértene.

A császárnak pedig azt mondták, most már minden ismét jól megy Magyarországban s I. Ferencz, ki természeténél fogva irtózott minden, főleg politikai téren előforduló botránytól vagy zajtól, szivéből örült, hogy ily szépen megnyugtatták az országot, anélkül, hogy rendkivüli eszközökhöz, p. az alkotmány formaszerü felfüggesztéséhez, fegyveres erő alkalmazásához stb. kellett volna nyulni. Rá szánta most magát 1820. ősszel, hogy Pestre jön, hol tüntető örömzajjal fogadták. Meg akarták neki mutatni, hogy a magyarok nem illoyalisok — mint a hogy talán neki besugták — habár alkotmányos jogaikat néha talán kissé zajosan is követelik. Azt hitték, már sikerült is ez, mikor egyszerre csak ama nevezetes szavakat intézte hozzájok a császár: „Az egész világ bolondozik (stultizat) s mellékezélokból képzelt alkotmányokat követel, a nélkül, hogy tudná, mit kiván; boldogok vagytok ti, hogy apáitoktól örökölt alkotmányotok van, melyet szeretetekbe ajánlok, mint a hogy én is szeretem, s a m i n t e d d i g m e g t a r t o t t a m, ezentul is meg akarom tartani s csonkitatlan hagyni utódaimra“ stb. A császár tehát azt hitte, hogy „ő eddig megtartotta“ a magyar alkotmányt s e hitben természetesen mint köteles hódolatot fogadhatta Pesten a nemesség lelkesült tisztelgését.*) Azt kellett hinnie,

---

* Szerfölött érdekes a mit e látogatás felől Desewffy József gróf 1821. február 6-án Kazinczyhoz intézett levelében ir: „A magyarok viselete Budán az

hogy minden jól van, a hogy van, s valami „fordulat“ legkevésbbé sem szükséges. Némely csekély anyagi javitáson — néhány útépitésen s néhány kiviteli czikk, gyapju, dohány vám-leszállitásán — kivül a császár látogatása után sem tettek semmit az országért; csak a primási szék töltetett be ismét, melyre a jótékonyságáról ismert erdélyi püspököt Rudnayt ültették. Hanem ez volt aztán minden. Nem akarjuk vitatni, ki volt oka ennek a tétlenségnek, ennek az alkotmányellenes úton való makacs megmaradásnak. Metternich maga, néhány évtizeddel utóbb, egy József főherczeghez intézett levelében erősité, hogy ő akkor a legjobb szándékokkal volt eltelve, hanem hiányzottak e jó szándékok keresztül vitelére az alkalmas személyek; „az alkotmányos magyar s az absolutisticus német elem“ folyvást küszködtek egymás ellen (valjon melyikhez tartozott hát Metternich?!); az egyik ellene szegült mindennek, a mi nem illett bele az ó magyar alkotmány keretébe, a másik egyátalán mitsem akart tudni alkotmányosságról .....

Tisztelet becsület Metternich herczeg igazmondóságának, hanem mégis nehéz elhinni, hogy egészen az ő befolyása nélkül vagy épen ellenére történt volna, midőn Ferencz császár a laibachi congressusról (1821. april 4.) ujonczozást rendelt el Magyarországon; midőn 1822. augustus 13-ikán kelt rendeletével megparancsolta, hogy az eddig váltópénzben fizetett hadiadó november 1-től kezdve pengőpénzben fizettessék. Oly intézkedések voltak ezek, melyekhez elkerülhetlenül szükséges lett volna a magyar országgyülés helybenhagyása, s az országra nézve elvégre is mindegy volt, ki tanácsolta e törvénytelen intézkedéseket. Elég az ahhoz, hogy el voltak rendelve, s a legszigorubban szándékoztak végrehajtani... Holtaknak forró viaszt szoktak mellökre csepegtetni, hogy megtudják, valjon van-e még életszikra a merev testben, s e rettenet s eljárás már nem egy tetszholtat életre ébresztett. Magyarország is

---

egész nemezetet nevetségessé tevé Európa előtt. Azt mondatták a császárral: „totus mundus stultizat etc.“ Erről mind a gondolatra, mind az előadásra nézve classicai kitételről azt lehet mondani, a mit egy lengyel mondott bizonyos alkalmatossággal: „Ani grammatiki, ani politiki.“... Csak Wurm a fehérvári püspök szólott ugy, a mint az igazság, az okosság és a fejedelemhez való igaz bizodalom és hüség megkivánja; azt mondta tudniillik: remélik a magyarok, hogy nem fogja ezután ő felsége pátensek által igazgattatni. ... A magyarok viselete Budán káros és hazug bizelkedés volt, — mert megelégedést szinlelt és megcsalta a jószivü, de nem messze látó jámbor fejedelmet.“ Dess. és Kaz. lev. III. 87.

megmerevülve feküdt most; politikai élete megszűnt; az intelligentia félénken s elkeseredve vonult háza négy fala közé ; a könnyüvérü nagyurak — mint az éji lepke, mely a világosság körül röpked — Bécsbe szállongtak, hogy ott élvezetekre pazarolják a mijek van, s néha még jócskán azonfölül is ; l'ordre régnait en Hongrie ! Hanem midőn a magyar alkotmány életeréhez, az ujonez- és adómegajánlási joghoz nyultak, akkor forró cseppek voltak ezek, melyek a tetszhalott nemzetnek szivére hullottak, és — fölébredett.

Ámbár a megyék teljesen meg valának bénitva, sőt még az egymásközti levelezés is csaknem lehetlenné lőn nekik téve *) mindamellett egyszerre kitört az átalános vihar. Óvások és fölterjesztések repültek az ország minden részéből Bécsbe, az udvari kancelláriához, a királyhoz, sőt a koronaörökös Ferdinand főherczeghez is, kinek közbenjárása azonban ép oly sikertelen volt, mint a nádoré. Mint egykor József idejében, hat kir. biztos neveztetett ki — az ország „ambulansok"-nak csúfolta — kik megyéről megyére járva, a jegyzőkönyvekből kitépik az óvásokat, s a királyi rendeleteket szükség esetén fegyveres erővel is végrehajtsák. De mihelyt valamely alkotmányhű vármegye határára értek — s ezek még mindig többséget képeztek — leköszönt legott az egész tisztviselői kar, a pecséteket kolostorokba vagy más loca credibiliákba letették, s a kir. biztos nem talált senkit, a kivel hivatalosan csak egy szót is válhatott volna. Egyes helyeken bántalmazásoknak is ki valának téve ez urak, s az izgatottság, főleg a katonaság többszörös beavatkozása folytán, lassanként aggasztó fokra hágott. Országszerte megszűnt a közigazgatás és törvénykezés, — rettenetes példát kellett itt adni, s a kormány e czélra Bars vármegyét szemelte ki, mint a mely legmesszebb ment az oppositióban.

A causarum regalium director Németh József Bécsbe hivatott, hogy készitse el s terjeszsze a császár elé a perbe fogatási levelet, melyet a barsi ellenzék vezérei ellen szándékoztak kibocsátni. Eleinte ellenszegült Németh e kivánságnak, mert a vármegyék magyar törvények szerint jogosan cselekedtek ; hanem a kancellár Kohary herczeg kijelenté neki, hogy a császár változhatlan akarata, hogy meg kell kezdeni a fölségárulási pört. Néhány nap

*) A postamesterek azon titkos utasitást kapták, hogy „kisérjék figyelemmel" e levelezést s mindazt, a mi kormányellenes tartalommal bir (e tartalmat valószinüleg csak figyelmes szemlélés által találják ki !) küldjék föl Bécsbe.

mulva átnyujtá Németh elaboratumát Ferencz császárnak; a tényállás mesterileg volt előadva, aztán következett a zárinditvány, melyben hivatkozás történt az ország törvényeire; hanem azon helyütt, hol e törvényeknek egyenként meg kellett volna jelöltetniök, a császár csak üres helyet talált. Haragra lobbanva pillantott a királyi ügyigazgatóra, ki nyugodtan és tiszteletteljesen kijelenté, hogy azt irta, a mit tud, a mit nem tud, azt nem is irhatja; olyan magyar törvényt pedig nem ismer, melynek alapján e perbe fogatást formulázni lehetne. „Tudja ön, hogy fejével játszik?“ dörgé Ferencz császár. „Tudom, felséges uram — viszonzá Németh nyugodtan — hanem hazám törvényeit s királyom becsületét többre becsülöm, mint fejemet.“ A császár meghökkent. Csendesebb hangon folytatta aztán a beszédet.

E beszélgetés egyes részeit nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy Németh nemsokára aztán a hétszemélyes tábla ülnökévé lőn kinevezve Pestre, s a barsi ellenzék vezérei, a helyett, hogy mint felségárulók törvényszék elé állittattak volna, Németh tanácsa szerint Bécsbe hivattak „ad audiendum verbum regium.“ Itt végre meghallotta a császár az igazat,*) s világos lőn előtte a helyzet. Békés uton, ezt jól belátta, nem érheti el czéljait, s a végsőig nem akarta hajtani a dolgokat. Teljes rendszerváltoztatásra határozta el magát, melylyel természetesen általános személyváltozás jár együtt, (Brunswick gróf országbiró lett, Cziráky gróf tárnok, Ziehy Károly gróf a kamara elnöke, Szőgyényi Zsigmond királyi személynök) s 1825. julius 3-án Bergamóból kelt egy királyi leirat, mely a magyar országgyülést september 11-ére egybehivta Pozsonyba.

Kell-e csak a futólagosan vázolt rajz után is még további magyarázat azon elszomoritó jelenség megértetése végett, mikép uralkodhatott Magyarországban évtizedek hosszáig mind a politikai, mind az anyagi téren teljes pangás, s mikép történt az, hogy nem lehetett legkisebb nyomát sem észrevenni valami részvétnek világrészünk reform-mozgalmaiban? Szépitések és javitásokra senki sem gondol oly városban, mely szakadatlan ellenséges támadások-

*) Az ifju Plathyhoz, kinek tollából folytak Barsmegye óvásai és felterjesztései, igy szólt I. Ferencz: „Olvastam, sok szellemmel, hanem epébe mártott tollal irt repraesentatioidat; ifju életed kezemben van, vigyázz! Annak idején meg fogok emlékezni rólad.“ Néhány évvel később Platy a királyi tábla ülnökévé s aztán udvari tanácsossá neveztetett ki a magyar udvari kanczelláriánál.

nak van kitéve, s melyet tehát megvédni a lakosok első gondja. Egyébként, hogy az akkori bécsi kormány egyáltalán nem óhajtott politikai reformokat Magyarországban, azt mindenki könnyen érthetőnek fogja találni. Kevésbbé érthető talán, hogy miért akadályozta az országnak minden anyagi téren való haladását; azonban e két jelenség logicailag összefügg. Kedveztek az örökös tartományoknak, s Magyarországot elszegényedni hagyták, hogy majd ha amazoknak eszükbe jutna, alkotmányos szabadság után óhajtozni, azt mondhassák nekik: Látjátok, ez a haszna Magyarországnak szabad alkotmányából; sem országutjai, se kereskedése, sem ipara, se pénze, se hitele; maradjatok csak nyugodtan mostani állapototokban; e mellett legalább jó dolgotok van.

S miért türte Magyaroszág e nyomást, hiszen országgyülésében eszközzel birt, hogy ezt elhárithassa? Részben, hanem természetesen csak részben ennek is a kormány volt oka. Épen azért, hogy teljes nyugalommal föl lehessen tartani az absolutismust az örökös tartományokban, Magyarország épen azon oldalról, a merre a közép és nyugati europai müveltség utja vezetett, hermetice elzáratott; a civilisált Europa azt hitte, hogy Haimburgnál van határa, a mi azontul esett, azt nem ismerte, s a végtelen pusztákat Duna és Tisza mentében benépesitette a fantázia egy barbár néppel, melynek semmi előnye sines a törökök felett, — csak az, hogy épen keresztény.

A censurát ép oly szigoruan kezelték Magyarországban, mint az utlevelek rendszabályait; minden szellemi és kereskedelmi közlekedés a külfölddel csaknem teljesen el volt vágva, a nép tömegének tehát Magyarországban alkalma sem volt, hogy a külföldi viszonyokkal összehasonlitva, megismerhette volna saját elavultságát; évtizedeken át bizonyos özönviz előtti állapotban élt igy, nem óhajtva a luxus termékeit, csekély anyagi szükségeit az áldott föld dús terméséből födözve, s távolról sem gyanitva, milyen a világ máshol, s milyen lehetne s milyennek kellene lenni Magyarországban. A nemzet ereje kimerült az alkotmány fentartásáért való küzdelemben — „ad obvallandam constitutionem“ — a kormány absolutisticus törekvései ellen. Mihelyt egy ily támadást visszavertek, évekig a felett folyt aztán a tárgyalás, mily biztositékok által lehetne jövőre megelőzni hasonló veszélyeket, mig végre mindkét rész belefáradt, s valami compromissum jött aztán létre,

hogy rövidebb idő mulva ismét uj küzdelmeknek adjon helyet, melyek ismét épen ugy folytak le, mint az előbbeniek.

A kormány tehát sajátkép felforgató tendentiákat képviselt, a magyar nemzet pedig csak egy nagy conservativ párt volt, melynek végczélja az alkotmány sértetlen fentartása vala. Senki nem merte azt megingatni, senki változtatást javasolni, mert azzal az egész ősi épület létele lett volna veszélyeztetve. Nem, habár csak részben is ujjá alakitni, hanem a régi épülethez folyvást uj támaszokat rakni, ez volt minden politikai tevékenység czélja. Az intelligentia egy része — ez pedig csaknem kizárólag a nemesség által volt képviselve — talán belátta a reformok szükségességét, hanem tudta azt is, hogy a reformok pénzbe kerülnek, s hogy e pénzt nem fogja örökké a „misera contribuens plebs“ fizetni, hanem hogy minden reformkisérletnek kimaradhatlan következménye lesz előbb vagy utóbb, a nemesség adómentességének megszüntetése; ez pedig olyan gondolat volt, a mitől mindenki irtózott.*) Minden ugy maradt hát, a mint volt, s a kevés világosan látó fej gondosan elzárta eszméit. „A mi minket, magyarokat illet — irá Desewffy Kazinczyhoz — ha meg akarunk maradni ebben a confusióban, melyet hazánkfiai nagy része constitutionak nevez, nous ne pouvons avoir d'autre politique, que celle d'inertie; politique, pas même de demi mesures, mais d'$^1/_{100}$ mesures, politique lâche, politique d'avocats et des procureurs, politique des paroles sans actions, politique, qui ne trouve dorénavant de garantie que dans la faiblesse ou dans la pitié ou dans le mépris de ceux, qui pourraient nous anéantir..... Hanem ilyeseket csak neked mondok el, leghivebb barátomnak, teszi hozzá Desewffy óvatosan.

Hogy ily szomoru állapotoknak vége vettessék, arra oly férfi kellett, ki az „ilyeseket“ necsak „leghivebb barátjának,“ hanem az egész világnak szemébe merje mondani, s Széchenyi István gróf elhatározta ezt a merész tettet végrehajtani, a mint az 1825-ki

---

*) Géczy, nunc Protonotarius, beszéli Desewffy József gróf, publice declaravit, dum fundus publicus discuteretur, esse contra constitutionem vel cogitare hungarum nobilem, etiamsi pro bono publico, aliquid contribuere posse. Vay Josefus reposuit, hac ratione constitutionis limites tam late protendi, ut difficilis futura sit eorum defensio. Ego autem observavi, ne necdam scivisse libertatem Hungari nobilis constitutionalem potiorem esse libertate et obligatione hominis in societatem civilem coalescentis. Nobis plauserunt, sed Géczy vicit. Desewffy és Kazinczy lv. I. 78.

országgyülés kezdetén elfoglalta székét a felsőházban. A legellenmondóbb hirek előzték meg megjelenését, s fokozták az érdekeltséget ez oly sokfélekép megitélt személy iránt. Tudták, hogy Széchenyi nem köszönt le kapitányi rangjáról, s beszélték, hogy ezredének egyenruhájában fog megjelenni a mágnások közt; hanem, mig ezek pompás nemzeti öltözeteikben latinul szónokolnak, az a hir keringett, hogy a cs. k. kapitány, ki egyébként a hazai nyelvben nem is volt tökéletesen jártas, magyarul fog beszélni. A gróf katonapajtásai azt vélték, az egész dolog legjobb esetben „tréfa“ lesz, rosz esetben valami „blamage,“ mert Széchenyi István ugyan derék katona, kitünő lovas, uszó, vivó, hanem a politikához annyit ért, mint a „tyúk az a. b. c.-hez“

A magyar politikusok szintén e nézeten valának; ők, kik a codex tripartitumban nemcsak minden pontosvesszőt ismerték, hanem ismerték minden egyes törvénycikknek minden lehető magyarázatát, semmikép sem foghatták meg, hogyan avatkozhatik politikai vitatkozásokba oly ember, ki soha juratus, sem tabulae assessor nem volt. Mily kicsinylőleg itélt maga Wesselényi is — természetesen néhány évvel korábban — Széchenyi politikai tudománya felől, már fentebb láttuk. 1820-tól 1825-ig Wesselényi ezen véleménye persze, hogy kissé megváltozhatott; mert, mint Kemény beszéli, Széchenyi ez időben már egy reformbarátokból álló kört gyüjtött maga körül (kiknek egyébiránt mindegyike külön fogalmat köthetett a reform szóhoz). E kör vezérei Széchenyi, Wesselényi és Erdődy Károly gróf valának.

Bizalmas levelezésben tréfásan tripartitumnak nevezgették e kört. Meg lehet, hogy ennek hire ment, vagy pedig abból a körülményből gyanitották, mivelhogy Széchenyi csaknem egész előbbi életét külföldön töltötte, — elég az ahhoz, azok, kik az uj embert nem vették épen semmibe, attól féltek, hogy idegen, félig vagy épen semmikép meg nem emésztett eszmékkel telve, majd fenekestől felforgat mindent az országban, s az „avita constitutiot,“ a patriarchalis állapotokat, az ősi tiszteletreméltó gravaminalis politikát széttöri, összezuzza. Oly emberek sem hiányzottak, kik a fiatal emberben egészen mást, sokkal veszélyesebbet gyanitottak, t. i. a gyülölt bécsi kormány vak párthivét, ki e kormány érdekében müködni fog Magyarország elnemzetietlenitésén.

Wesselényi maga is, ki pedig jól ismerte barátját, kárhoztatta, hogy Széchenyi „pályája kezdetén mindjárt, ha egyebet nem

is, de legalább szép szavakat adott a kormánynak," *) s az akkor már oly nagyon népszerü erdélyi ellenzéki férfi szájából e nyilatkozat nem épen valami különös ajánlás volt a magyar mágnási tábla uj tagja számára. Sőt Wesselényi azt állitotta, hogy Széchenyi már 1825-ben átnyujtott Metternich herczegnek egy memorandumot, azon reformokra vonatkozólag, melyeket a kormánynak Magyarországban elő kellene mozditani, „és e vád — ugymond Kemény báró — valószinüleg alapos volt." Most azonban már nemcsak valószinü, hanem bizonyos, hogy Széchenyi gróf Magyarországban való első fellépte előtt értekezett Metternich herczeggel az ország politikai állapota felett. Hanem ez értekezleteken Széchenyi egyáltalán nem mutatkozott a kormány föltétlen párthivének, sőt meglehetős bizalmatlanságot tanusitott. E mellett szól egy nem rég Török János által közzétett okmány, Metternichnek 1842. december 14-én kelt, s báró Gervay udvari tanácsoshoz intézett levele, melyben Metternich bevallja, hogy Széchenyi azon aggodalmát fejezte ki előtte, miszerint a kormány a magyar alkotmány lassankénti eltörlésére, s a birodalomban élő népek tökélyes összeolvasztására törekszik. „De — folytatja Metternich — miért engedte át magát ezen képzelődésnek, miután én az 1825. országgyülés kezdetén határozottan biztositottam a boldogult császárnak ellenkező szándékairól..... Kért, viseltessem iránta bizalommal, s látta, hogy bizom benne!"

Az államcancellár e szavai annyira jellemzőek, hogy ezek mellett a gyanu minden árnyékának el kell enyészni, mintha Metternich és Széchenyi közt azon időben valami oly viszony, valami oly egyesség létezett volna, melynek óvakodni kellett volna a nyilvánosság világától, az pedig, hogy Széchenyi pályája kezdetén rögtön iparkodott jó lábra lépni a mindenható miniszterrel, teljesen hozzá illik egész ildomosan számító lényéhez, melytől mi sem esett távolabb, mint az, hogy fejével a falnak rohanjon. Meglehet, hogy ő, ki nem élte át hazájában az utóbbi eseményeket, nem is osztozott honfitársainak a kormány elleni gyülöletében, hanem hogy legalább nem volt ment a bizalmatlanságtól, azt mutatja Metternichnek általunk idézett levele. Széchenyinek azonban a

*) Később, mikor már a két fiatalkori jó barát teljesen elidegenült egymástól, Wesselényi ezt a keserü megjegyzést tevé: „Széchenyi, ugy látszik, a Fiescot akarja játszani, nos, bennem ugyan Verrinájára talál."

maga részére kellett hóditania mind positiv, mind negativ okokból az államkancellárt. Meg kellett őt a maga számára nyernie, mert a nagyszerü reformok, melyeknek terveit fejében hordta, egyedül csak a kormány tevékeny segélyével voltak megvalósithatók, s aztán csak azért is, mert máskülönben a kormány rögtön gátot vetett volna neki. Ismerte a bécsi körök bizalmatlanságát minden iránt, a mi reform, a mi mozgalom volt, s azon reform, melyet épen most akart megindítni, csak ugy fog türetni, ha a gyeplőt teljesen megbizható személy kezében látják. Ezt belátta rögtön.

A magyar hazafiak elkeseredett lelkében természetesen egészen másként tükröződtek a dolgok, mint Széchenyi világos lelkében; s a kormányhozi állásának hibás felfogása még husz évvel később is keserü bántalmak forrása lőn a nagy reformatorra. Megint csak a Széchenyiek régi családi balsorsa volt ez: „két szék közt a pad alá esett.“

Széchenyi mindenekelőtt gondosan megvizsgálta a tért, melyre lépni szándékozott. Először is arra törekedett, hogy egy központot teremtsen, melybe egyrészről összefolyjanak a közvélemény sugarai, mig másrészt azon centrum a körület minden pontjára szétterjessze Széchenyi eszméit. Ez okból Pozsonyban egy clubbot alapitott, látszólag minden egyéb czél nélkül, csak a társalgás czéljából, ámbár a dolog, mint megyjegyzénk, reá nézve egészen más jelentőséggel birt. A mit itt tapasztalt, sem saját személyére, sem terveire nézve nem volt valami nagyon kedvező; de ez nem bátortalanitotta el; sőt inkább kimutatta neki azon utat, melyet követnie kell, hogy czélhoz jusson. Azokkal, kik képességeit kicsinyelték, nem törődött; azokat, gondolá, az eredmény majd másra tanitja.

Az ősi alkotmány imádóinak, kik egy betüt sem akartak abból feláldozni, elhatározta, hogy megmutatja, hogy Magyarország képzelt boldogsága a rozzant viszonyok közt csak az örvény vékony takarója, mely rövid idő alatt elnyeléssel fenyegeti a nemzetet. Azokat, kik attól féltek, hogy Széchenyi elérhetlen eszmék után fog törekedni, a practicus eredmények egész sora majd elhallgattatja. Azok előtt, kik a fiatal emberben valami lappangó demokratát gyanitottak, elhatározta Széchenyi, hogy lényének aristocraticus oldalát — pedig ez nem kevéssé volt kiképezve — tünteti fel. Azokat végre, kik benne az idegenek majmolóját látták, a hazája és szülőföldje iránt szivtelen embert, azokat valami nagyszerü tettel kell megszégyenitnie.

Csak ez utóbbit vélte e pillanatban kivihetőnek; hanem ezt legszükségesebbnek is látta, mert minden további siker attól függött, hogy nemzeti érzületének tisztaságát és mélységét kétségbe ne vonhassák. Minden egyébre kedvezőtlen volt a pillanat, s az 1825-ki országgyülés, a mi a társadalmi és politikai reformokat illeti, valóban hátramaradt még az 1791-iki mögött is. A helyett, hogy folytatta volna azt, mit az utóbbi, báresak gyöngén, megkezdett, a megelőző események következtében ismét teljes virágzásnak indult a gravaminalis politika, s bő tápot talált a nemzet bizalmatlan hangulatában, mely hangosabban követelte, mint valaha, az alkotmány fenntartására való biztositékokat.

E meddő harczokban nem akart részt venni Széchenyi, ki mélyen érezte, hogy Magyarország üdvét nem ezen a téren kell keresni; talán nem is vehetett volna részt; a „jus consuetudinarium inclyti regni Hungariae.“ S legalább még akkor nem eléggé ismerte, és nem is igen izlett neki a nemes és circumspectus urak phrasisteljes és sallangos beszédmodora, ugy, hogy valamire való módon alig tudott volna ezen a téren viaskodni. Ő pedig nemcsak „valamire valót,“ hanem nagyszerüt akart végbe vinni. Szerencsére más ut nyilt számára, s mialatt egyetlen egy szóval sem vett részt a felsőház politikai vitáiban, egy nagy elhatározás érett meg lelkében.

1825. november 3-án kerületi ülést tartottak a karok és rendek. A nemzeti nyelv előmozditására szolgáló eszközökről volt szó. Csak a legutóbbi évek folyama alatt tanulta meg igazán Magyarország a nemzeti irodalom becsét, mert mialatt minden nemzeti élet körös körül kihaltnak látszott, irodalmi téren erőteljesebben pezsgett az, mint bármikor. Természetesen politikailag ártatlan törekvések voltak ezek, melyek itt nyilatkozának, a minthogy sajátképi politikai irodalomról Széchenyi előtt Magyarországban nem is lehet szó. Az ugynevezett Martinovics-féle összeesküvés után, melyet már emlitettünk, s melybe sok magyar iró be volt bonyolitva, azaz, sajátkép bebonyolittatott, mogorva csendesség állt be az összes magyar irodalom terén, hanem az, ki legsulyosabban szenvedett amaz üldözések alatt. Kazinczy Ferencz, legelőbb talpra állt ujra, s vele együtt a nemzet nyelve és irodalma. Már a börtönben — mint Horváth mondja — midőn elszedtek tőle minden könyvet és iróeszközt, irónt csinált magának az ablaküvegen lévő ólomból, s felovasztott vasrozsdával. sőt gyakran a szó

teljes értelmében vérével irt minden darabka papirosra, melyet kezébe kerithetett.

Kazinczy lett később a magyar nyelv sajátképi ujjáteremtője. Ujitásai sok ellenséget költöttek fel ellene; heves harczok támadtak, s a közönség érdekeltsége napról napra növekedett a harczok iránt. Az ifjabb tehetségek: Berzsenyi, Kölcsey, Szemere, Vitkovics, Horváth István, Döbrentey, Helmeczy, Kazinczyhoz csatlakoztak. E fiatal emberek majdnem mindnyájan nagy költői tehetségekkel valának megáldva. Élénkülni kezdett a magyar költészet mezeje, s a muzsa a vigasztalan jelentől a mult felé forditotta arczát, lelkesült dalokban hirdette a nemzet egykori nagyságát és sirva tette le cypruskoszoruját e nagyság sirjára. Eleinte e szokatlan hangokra meglepetve, aztán fokonként emelkedő elragadtatással s bensőleg meghatva hallgatott a nemzet dalnokainak bús dalaira. E fájdalmas húrú lyra elegicus hangja oly igen hozzá illett a pillanat hangulatához.

A mint Berzsenyi megrenditő ódája, a „romlásnak indult hajdan erős magyar," végigzúgott az országon, a mint Kölcsey bübájos „Hymnusában" forró imában önté ki a nemzet végtelen fájdalmát, a mint a két Kisfaludy és Vörösmarty a húrhoz nyultak, akkor minden sziv megnyilt a hazai költészet számára. S bármily meddő volt is minden más tekintetben az 1825-ik évi országgyülés, a nemzeti nyelv és irodalom számára mégis kellett valaminek történnie, s ismét előtérbe lépett a már régóta felmerült javaslat, hogy egy magyar academiát kell alapitani.

Ama november 3-iki kerületi ülésben a hires ellenzéki szónok, Nagy Pál fogta fel ismét ez eszmét. Már egy napig tartott a vita, a nélkül, hogy valami gyakorlati eredményre vezetett volna; egyik pazarabbul bánt a szép szavakkal mint a másik, de tovább egy se ment. Akkor felkelt Nagy Pál, erőteljes vonásokban rajzolta, mit köszönhet a nemzet irodalmának, s hogy a süllyedő nemzetiség egyetlen mentő horgonya, a nemzeti nyelv culturája. Emelkedő lelkesültséggel szólt aztán azon férfiakról, kik az utóbbi évek alatt magános kamrában, nyomorúságos lámpa világa mellett éhezve és fázva dolgoztak, hogyan áldozták fel életöknek minden boldogságát, minden reményét, hogy szivök vérével a nemzetnek e drága kincsét megmentsék; az ország dús mágnásain van most a sor — mondá — hogy tegyenek valamit, mert ahhoz, mint Montecuculi a hadfolytatásról mondta, pénz, pénz és ismét pénz kell!

Halotti csend uralkodott a teremben. Némán sütötték le az urak szemeiket, mintegy meggörnyedve e szemrehányás sulya alatt, de erélytelen arra, hogy tettekkel megczáfolják. Akkor felállt egy huszártiszt, ki, mint egyszerü hallgató ült Nagy Pál széke mögött, s nyugodt, kimért hangon következőleg szólt: „Nekem itt szavam nincs, az ország nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, s ha felál oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segiti honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom.“

Suttogás támadt a teremben. „Mennyi lehet az?“ — kérdé egyik a másikát; s a mint ez lőn a felelet: „60,000 forint“, végtelen éljenzés tört ki. Széchenyi azonban, a mindig practicus Széchenyi, rögtön hozzátevé: „Érett megfontolással cselekszem ezt, azért czélszerü felügyelést kivánok, hogy a nemzetnek felajánlt summa haszontalan el ne pazaroltassék.“ Ennyiből állt Széchenyi első parlamenti beszéde, s ez teljesen jellemzi őt. Egy nagyszerü fényes tett, egy óriási áldozat, melyet örömmel szentelt a hazának, honfitársaihoz az a figyelmeztetés, hogy egy mágnás teszi ezt, rangtársaihoz egy kis gyengéd intés, hogy hasonlót cselekedjenek, s végül a fellángoló lelkesültség közepette, közvetlen e valóban fényes nagylelküség nyilatkozata után, azon higgadt megjegyzés, hogy semmiesetre sem akarja pénzét az ablakon kidobni, hanem szigoru ellenőrködést kiván — e néhány vonás elegendő arra, hogy az egész embert nagyságában teljesen szemünk elé állitsa.

Károlyi György gróf rögtön 40,000 ftot ajánlott föl, Andrássy György gróf 10,000-et, Vay 8000-et, s nehány nap alatt 250,000 forint p. p. gyült egybe alaptőkéül a magyar akademia számára. „S miből szándékozik ez alatt az év alatt élni, gróf ur?“ kérdé egy kotynyeles ifjonez. „Nos, remélem, barátaim eltartanak ez idő alatt.“ viszonzá Széchenyi mosolyogva. Három nap mulva már benyujtá az „első négy alapitó“ az akademia alapithatásának engedélyeért a formaszerü folyamodást; másfél évvel utóbb az 182⅞. törvények közé fölvétetett a XI. és XII. czikk: „de erigenda ad culturam linguae patriae erudita societate seu academia hungarica,“ s 1830. november 17. megvalósult az akademia, a nemzet legjobbjainak régi álma. A tudós Teleki József gróf lett első, Széchenyi István másodelnökévé.

Hogy e rendkivüli eredmény az egész országban a legnagyobb lelkesültséget idézte elő, az természetesen magától értető-

dik. Desewffy József gróf lelkesült ódában dicsőité Széchenyi nagy tettét; „A szép példa“ volt czime, 1826-ban tavaszszal jelent meg a „Felsőmagyarországi Minervában,“ s a kassai censornak, Mészárosnak, ki rá irta az „admittitur“-t, sok kellemetlenséget okozott.*) Széchenyi maga a kerületi ülésben történt föllépte után csakhamar a nádorhoz hivatott, s ott felsőbb meghagyás folytán tudtára adatott, hogy a politikai küzdtéren való föllépte nem fér össze azon ruhával, melyet visel; mire Széchenyi katonai rangjáról való leköszönéssel felelt.

Azon gyanú, mintha Széchenyi tervei Magyarország elnemzetietlenitésére volnának irányozva, most már fényesen meg volt czáfolva; előtte senki nem tön még nagyszerűbbet a nemzetiség érdekében. Hanem mialatt az egész világ az óriási eredményt bámulta, Széchenyi azt első kezdetnek tekinté, s éretten megfontolá a lelkében immár kész terv megvalósitásához szükséges lépéseket.

Egyik későbbi művében egy darab autobiographiát tár elénkbe, mely világosan föltünteti szellemének irányát 1825-ben:

„Mióta élek — irá 1841-ben — kiolthatatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejlésére, a magyar nemzet feldicsőitése él minden csepp véremben. Azon remény azonban, mikép nem-

*) Egy 1826. május 26-iki helytartósági kibocsátványban szóról szóra ez áll: „Siquidem in hic advoluto scripto periodico sub titulo „Felső Magyarországi Minerva“ Cassoviae trimestraliter prodeunte a pag. 501. usque 505. occurat Oda „A szép példa“ inscripta, gravibus adeo obnoxia reflexionibus, censuraeque regulis tam manifeste adversa, ut eandem e librorum commercio prorsus exulare debere suapte pateat. Hinc de positivo Altissimo Jussu Regio praecipitur: ut praeindicati Scripti volumen, Odam „A szép példa“ sibi insertam habens, omnibus, penes quos forte adhuc reperiretur: bibliopolis, typographis, item Institutorum libros erga pensum quoddam legendos praebentium (kölcsönkönyvtárak) proprietatis absque omni mora adimatur, eo suapte intellecto, hanc ipsam rationem cum illis etiam Odae in quaestione versantis exemplis, quae fors separatim vulgari contigisset, ineundam, et si praefatae Odae fors nova quaedam editio pararetur, hanc quoque neutiquam admittendam esse.“ Egyuttal utasitás adatik, hogy a kassai censor vonassék számadásra: „quomodo quaestionatam Odam, prout praemissum est, gravissimis reflexionibus obnoxiam, ad typum admittere potuit.“ Mindenesetre jellemzi az akkori kormány szellemét, mely nem engedte meg, hogy egy nemzeti vállalatot dicsőitsenek, melynek pedig a főherczeg nádor állt élén! Mélyen elkeseredve irá Desewffy 1826. september 30-án Kazinczyhoz: „Tudod, reménylem, mint üldöztetik a kassai censor Széchenyire irt ódám miatt; engemet legalább e részről kéméltek, pedig engem kéne üldözni, ha roszat, vagy roszul irtam. Őszhaju vagyok, de még soha sem láttam oly sok embert, kik mindennel birnak, még pénzzel is ebben a sanyaru időkben, csak józan észszel nem.“

csak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét sőt hihetőségét is látám feltámadás- és nemzeti ujjászületésünknek, csak később, jóllehet már hosszu évek előtt derült bennem fel. Hideg, csalhatlan számok — mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a czivilizált világnak szinte minden népei elérték már tetőpontjukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s oly nyara és oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedett magyar nem is képzelhet, a magyar sphärából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövendölésére egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlődésének ismerete és nemzetünkkeli egybehasonlitása, és semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondám, hogy

„A kisded makkbul, ha nem romlott, idővel termő
Tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja."

„S igy lőn, hogy vagy 16 évvel ezelőtt, kimondhatlan és több napi belső küzdések után, csak akkor, mikor látám, hogy senki azon, tán kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, miután, vagy ha igen, nem mer, s ujraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, — bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy miután világosan mutatkozának lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbizonyosb jelei, mindent el fogok követni, mit e kettős czélnak elérésére cselekedni lelkem sugall, habár magam maradok is, habár vesznem kell is. És akkor lépek fejedelmemhez leghübb 17 évi katonáskodás után, hátra maradó éltemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis-mezejére, s itt meg kell vallanom — bocsássatok meg drága hazafiak, mert tudja az ég, ez nem hiú elbizottság szüleménye vala, — azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen czélnak szentelni véglehegésemig földi pályám. A nemzeti testben egy parány, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tüztem ki magamnak, valóban nem, jóllehet senki — s remélem ez majd ki fog tünni, — senki nem tekinte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogám

fel kimondhatlan szövevényes körülményeink közt a teendők sorát, és czéljaimhoz mily keserves utakon közelgeték, s mi minden van még lelkemen, mindezt most, és más alkalommal minden lepleg nélkül előadandom. Itéljen itteni állításaimról a jövendő, melylyel érzem, hogy földi pályám s itt létem némileg egybeszőve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen bizonysággal mutathatom ki, hogy semmit sem tettem rögtönzésként, vagy pillanati felhevülés következésében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámlált messzeható tervnek szüleményei.“

Ily nyilatkozatokkal szemben nagy kő gördül le az életiró szivéről, nem nyugtalanitja többé azon kétkedés, vajjon valóban létezett-e ama „veres fonál,“ melyet ő mindabban észrevesz, mit Széchenyi tett, vajjon szándékosan meg volt-e ez, s nemcsak a commentator okoskodta-e bele utólagosan. Azt teljes biztossággal kimondhatni tehát, hogy talán még soha sem volt czéljai s az eszközök választása, mint szintén azoknak egymás után következése felöl oly tisztában valamely nagy államférfi, mint Széchenyi István. — Anyagilag és szellemileg felemelni népét, a nélkül, hogy azt kivetköztetné nemzeti sajátságaiból, becsületteljes helyet vivni ki neki jólét és cultura által az europai népek családjában, ezt tartotta első és legfontosabb feladatának. A politikai szabadság kérdése másodrendü kérdés volt rá nézve, mert e második kérdés megoldása neki ugy látszott, csak az elsőnek corollariuma. Véleménye szerint durva, szegény népnél nem lehet valódi szabadság, mig ellenkezőleg a világ semmi hatalma nem volna elég erős egy vagyonos, müvelt népet leigázni vagy hosszasan gyalázatos rabságba terelni. Magyarország eddigelé ellenkező utat követett. Folyvást szabadságáért és függetlenségéért küzdött, s nem törődött az ország szellemi és anyagi culturájával. Az e nemü szabadságtörekvések ellen azonban reagalt a korszellem, s a bécsi kormány sajátkép csak önkénytelen és öntudatlan eszköze volt ennek; érette küzdött, mig azt hitte, hogy ellene küzd. E hatalmasan áradozó korszellem ellen természetesen mindig ujabb és ujabb gátakkal kellett magát „obvallálnia“ Magyarországnak, s végtére mégis haszontalan munkában vesztegette el legjobb erejét.

Főleg az 1825-iki országgyülésen tapasztalá ezt Széchenyi, s elhatározta más, gyümölcsözőbb utra terelni a nemzet erejét. Számitásában a legfontosabb tényező a magas aristocratia volt; azt legelőször kellett közreműködésre birni. Meglehet, hogy sub-

jectiv érzületével összevegyültek objectiv számításai is. Széchenyi maga is aristocrata volt, aristocrata születésére ugy, mint érzülete tére nézve, s ez legalább egy indok lehetett arra, mely őt azon óhajtásra ösztönözé, hogy az ország ujjászületését ama főnemes rend által hozza létre, melyhez ő maga is tartozott. Hanem még gyakorlatibb okok is szólottak Széchenyi e terve mellett, hogy a magas aristocratiát szövetségesévé tegye. E főnemesség kezében volt a nagy földbirtok; e főnemesség állt a „société“ élén; a kis nemesség többnyire tőle függött, s szerette utánozni az aristocratiát; polgári rend a szó sajátképeni értelmében ép oly kevéssé volt akkor Magyarországban, mint a hogy jelenleg sincs. Az aristocratiát, mely jövedelmét többnyire Bécsben költötte el, először is az országba kellett csalogatni. — Más valaki e végből talán szép beszédeket tartott volna nekik, hazafiasságukra hivatkozott volna, őseikre emlékeztette volna. Azonban Széchenyi practikusabb férfi volt és ismerte az embereket; tudta, hogy az urak Béesben vagy külföldön igen jól mulatnak, s felhivására legfőbb esetben néhány forintot küldenének valami hazafias czélra, aztán pedig csak ugy, mint azelőtt, mulatságaik után látnának. Benn az országban kellett nekik alkalmat nyujtani, hogy nobel passiójukat kielégithessék, szórakozást, változatosságot kellett nekik nyujtani, s lehetőleg keveset az unalmas politikai vitákból, s ez volt Széchenyi legközelebbi feladata.

Már 1826-ban lóversenyeket kezdett Pozsonyban rendezni, s az országgyülésre ott ex officio összegyült főnemesség lelkesülten fogadta e mulatságot. Széchenyi most megpenditette azt az eszmét, hogy e lóversenyeket évenként ismételjék, s ez eszme is sok tetszésre talált. De e terv megvalósitására szükségkép gondosabb lótenyésztés kellett, s nagyon természetesnek találták, hogy Széchenyi egy lótenyésztő egylet alapitását hozta javaslatba. Az egylet hamar létre jött. Midőn 1827-ben az országgyülésnek vége lett, s az uraknak Pozsonyban nem volt többé semmi tenni valójok, inditványozta Széchenyi, tegyék át az egyletet Pestre, s hogy egyéb társas mulatság se hiányozzék, a pozsonyi „clubb“ is folytattassék és tágittassék ki Pesten. Igy alapittatott a még most is fennálló nemzeti casino; az aristocraták gyülhelye, hol eleinte csak dohányoztak, ettek, ittak és kártyáztak. Hanem Széchenyi szelleme önkénytelen serkentőleg hatott rangtársaira, s a „nemzeti casino“ nem sokára egy nagy politikai clubb lett, melyben meg-

vitatták az ország minden fontosabb érdekeit. Szintén Széchenyi inditványára a „lótenyésztési egylet“ állattenyésztési egyletté tágult ki, melyből végül a még most is dúsan működő gazdasági egylet fejlett ki. Igy csalogatta a gróf lassanként mindig nagyobb számmal a magyar főnemeseket Pestre. Hanem hogy ott tarthassa őket, hogy igen nagyon ne éreztesse velök Pest s a birodalmi székváros közötti roppant különbséget, főleg pedig, hogy Pestet lassanként oda vigye, hogy becsülettel megállhasson mint egy virágzó müveltség ugy mint jólétben előhaladt ország fővárosa, hogy az idegeneknek, kik a közlekedés növekedtével bizonyára nem maradhatnak ki, mutathassa magát, Széchenyi folyvást szépitésre és javitásra gondolt. A kellemetlen por elháritása, a Dunapart szépitése, sétatérek alkotása, nemzeti szinház emelése, állandó hid épitése Buda és Pest közt, vasút hálózat, melynek Pest legyen központja, Duna-gőzhajózás, ezek és száz egyéb tárgy foglalkoztatta a lángszellemü, messzelátó férfit nyilván már az első percz óta, habár egyelőre csak arra szoritkozott, hogy ilyesmiket beszélgetés közben futólag oda dobjon. Bámulva hallgatták, ha ilyes dolgokról beszélt, bámulva, s helylyel-közzel hitetlenül, hanem őrizkedtek már, hogy egyszerüen csak utópiának nézzék a tervet. Három év óta a gróf oly sokat megvalósitott abból, miket azelőtt szintén utopiának néztek, hogy most már nagyon óvatosan itéltek terveiről.

1825-ben Széchenyi, mint már emlitők, a magyar nyelvet jóformán hibásan beszélte. Folytonos gyakorlat és fáradhatlan tanulmány által 1828-ban a nyelvet már annyira birta, hogy nemcsak első művét „a lovakról“ elegans magyar nyelven közzétehette, hanem a „Felsőmagyarországi Minervában“ is — közbevetőleg legyen mondva, igen jelentéktelen okból — élénk polemiát folytathatott. Ugy látszik, mintha Széchenyi itt előbb meg akarta volna próbálni erejét, mielőtt megkezdi sajátképi nagy publicisitikai hadjáratát.

A nagy közönség előtt Széchenyi eddig tulajdonképen csak az akademia ügyébeni első föllépte és csodálatos szabásu ruhái által volt ismeretes. Ha szokatlan rövid galléru kék frakkban, tarka mellény s bő bugyogóban, fején széles karimáju félmagas kalappal, rendesen keztyütlen kezeinek két hüvelykujját a derekára csavargatott veres servian övbe dugva, végig ment az utczán, megmegálltak az emberek és utána néztek. Aztán egyik a másiknak elbeszélte, ez a dúsgazdag Széchenyi István gróf, ki egyetlen nem-

zeti intézetre oly összeget adott, hogy más ember egész életére gazdagnak tartaná magát vele; hanem egyébként, tevék hozzá, gőgös aristocrata, ki külföldről mindenféle bolondságot hozott magával, a mit most itt Magyarországban létre akar hozni; élő talány ez az ember, egyrészről oly nagyon szereti mindazt, a mi külföldi, más részről meg mégis jó magyar, mert hiszen fényesen bebizonyitotta a magyar nyelv és nemzetiség iránti buzgóságát.

Körülbelől igy hangzott a tömeg itélete; tiszteletben tartotta a különcz embert, becsülte tiszta érzületét, hanem egészben véve mégis távol állt tőle, s a tömeg szivében semmi szivélyes hajlam legkisebb szikrája sem gerjedezett Széchenyi iránt. Az ugynevezett „politikusok," kik a megye-gyüléseken vezérkedtek, szintén nem sok dicséretest tudtak mondani Széchenyiről. Nem jött a megyegyülés termeibe, hogy szellemi aranyát apró pénz alakjában szét ne fecsérelje; mint már megjegyzénk, az országgyülésen sem vett részt a sajátképi politikai vitákban, a corpus juris nem áll nála föltétlen tiszteletben, mondották róla; természetes, hogy nem lehetett ez az ember jelentékeny politikus.

Ekkor jelent meg egyszerre csak 1830 ban magyar nyelven egy terjedelmes könyv Széchenyi István gróftól, a „Hitel," ezen mottóval „The strong resist, the weak despair," és „Hazám szép és nagylelkü asszonyinak ajánlva." A hitelről, tehát száraz üzleti tárgyról, könyv a nőknek ajánlva — mi ez? A talányos grófnak megint egy bogara? Vagy valami egyéb is rejlik e mögött? Oly keserü e könyv tartalma, hogy csak a nők szelid keze nyujthatja? Kiváncsian futottak át a rövid ajánlaton, mely igy hangzott:

„Fogadjátok hazám érdemes leányai! Tiszteletem s Szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A Hitelről szólok, s a mi belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, s igy előttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép, a mi az emberiséget felemeli, a ti nemetek müve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kisded növendéket, s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetekből szi a férfi lelki erőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorut homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkületek higyjétek, soha ki nem fejlik, vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül bájt s éle-

tet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlet és hála néktek!“

A meleg, emelkedett hang arra birta az embereket, hogy a rövid „bevezetést“ is elolvassák. Aztán rá kerültek az „előszóra.“ Szellemdús vonzó társalgás volt ez még mindig, melyet a szerző az olvasóval folytatott. A mit mondott, oly egyszerü s a mellett oly igaz volt, hogy minden gyermeknek meg kellett érteni. Egyszerre azonban két oly nyilatkozatra bukkant az ember, melyek az olvasót megdöbbentették. „Sokan közülünk — mondá Széchenyi, minden hátramaradásunkat a kormánynak tulajdonitják... Számosan szomszédaink kárán — kikkel közös urunk van — akarják alapitni a magyar szerencsét.“ Élesen szétboncolta belső lényegét annak, mit eddig „oppositionak“ neveztek, s merészen megjegyzé: „Igy gazdálkodik szomszédunk a török is.“ Ezzel a vérző sebbe dugta ujját. Mert a kormány elleni gyülölet fokát tekintették egész országban a hazafiasság legbiztosb hévmérőjeül. „Némelyek szomoruan fütyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját — igy folytatá — inkább hátuk mögé, mint maguk elibe néznek.“

Beszélt aztán az ókor hires népeiről, kik oly nagy dolgokat vittek végbe az emberiség javára, hogy igen is érthető, ha szent borzalommal tekintünk vissza multjokra. „A mi hazánkban — tevé hozzá félig gunyosan, félig vigasztalólag, ily nagyság, melyet siratni lehetne, még nem volt. S hála az egeknek, hogy nem volt! mert igy még lehet! S örvendjünk, hogy régebben nem éltünk, s még előttünk napjaink!“ Igy támadta meg ő már előszavában két érzékeny helyen a nemzetet; a két érzékeny pont a nemzetnek a kormány iránti ellenszenve s a multi iránti rajongása volt. „Most — szólt előszava végén — pénz, kereskedés és gazdaságbeli tárgyakat kivánok fejtegetni s igy általánosan csak azokról lesz szó. Ha talán egyebeket is bele kevernék — a mit tenni fogok-e nem-e? még magam sem tudom, a mi azonban könnyen megeshetik — azért előre is engedelmet s bocsánatot kérek, mert nekem már az a szokásom, vagy hogy jobban mondjam, hibám.“

Ily kezdetnek természetesen föl kellett villanyozni az olvasót s kivánesian fürkészett tovább, hogyan fogja indokolni a szerző különös nézeteit. Elkészült arra az olvasó, hogy az előszó után megszünik a könnyed társalgási hang is és komolyabb, hanem egyszersmind unalmasabbnak enged helyet. Hanem Széchenyi tovább csevegett. Látszólag tervnélküli beszélgetés volt ez, szellemdus meg-

jegyzésekkel füszerezve, s a történetből szintugy, mint a szerző saját tapasztalataiból számtalan érdekes példával illustrálva. Csaknem minden fordulat uj meglepetés volt az olvasóra. Azokat p., kik már előbb hallották, hogy Széchenyi szivében a kormány párthive, s e gyanut az előszó által megerősitve hitték, kissé kihozta sodrából mindjárt az első szakasz következő helye :

„Egy ismeretes franczia iró azt mondja : „az oppositio olyan, mint az epe, kell a test épségéhez egy kevés, de csak igen sok ne, s az a kevés is ugyan egészséges legyen.“ Ne kárhoztassuk az ellenzést tehát általában minden kivétel nélkül, hanem halljuk a más részt is, az ellenben ne fajuljon el rendetlen s makacs fejességre s ne gondoljon azáltal mutatni charaktert, hogy mindig azt mondja fekete, mert már egyszer — minden világ nélkül lévén — azt állitá, habár most azt nyilván látja is, hogy fehér. Sokan pedig, kik tán számos esztendő leforgása alatt nem hallottak igaz férfiui bátor egyenes szót, ne tartsák azokat mindjárt faragatlan falusi vagy veszedelmes utazott embereknek, kik velök egy értelemben nincsenek, máskép látják a dolgot mint ők, s azt szembe meg is merik mondani.

„Azok végre, kik valami igen bölcset vélnek az által állitni : „Ugyan mi haszna lehet az oppositionak, hiszen azt még Angliában is elnyomja a miniszterium“ — arra méltóztassanak figyelmezni, hogy az oppositio hasznot — ha csak a zürzavart nem vélik ily okoskodók haszonnak — az által minden bizonynyal nem hajtana, ha a kormánynak legjózanabb s legczélarányosabb rendelesét feldönténé s megsemmisitené, s hogy inkább kárhozat lenne az országra nézve, mintsem valami kivánatos, s hogy a felvilágositó ellenzésnek soha nem is lehet semmi egyéb czélja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes utjára s tökéletes sulyegyenbeli járására vezérelni, s a miniszteriumot arra kényszeritni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon s intézzen el, a mi a közjót s közboldogságot legbizonyosabban s legrövidebben eszközli — ezt érti az Angol s minden józan az oppositión.“

E — részint a kormányférfiakhoz, részint saját megcsontosult honfitársaihoz intézett leczke után Széchenyi egyszerre, szinte megmondhatnók, mindkét lábával, beugrik föladata fejtegetésébe. „A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene,“ ez az első tétel, melyet szerfölött drastikus módon illustrál. A magyar földbirtokos nem talál pénzt s a pénzes ember nem talál biztos elhelyezést tőkepénzére nézve Magyarországban. A tőkepén-

zes — ha csak asztalfiókjába nem zárja — nem helyezheti el pénzét ugy, hogy mindig tetszése szerint visszakaphassa s kamatait is rendesen megkapja. A földbirtokos ellenben minden kiterjedt s dús földjére sem bir kapni egy forintot se kölcsön s csak némelyik kaphat itt ott valami kölcsönt becsületes képére, a mivel nem mindenki dicsekedhetik. Finom gunynyal vázolja aztán Széchenyi a magyar nemesség gazdálkodását:

„Vegyünk egy példát elő: ha valakinek 100,000 forint bizonyos jövedelme van, s egy millió adóssága, az hatvanezer forint kamatot fog fizetni, s igy neki esztendei kiadásaira negyvenezer forint marad, s épen annyi birtokkal bir, mint az, kinek adóssága nincs, s tiszta esztendei jövedelme csak negyvenezer forint. Ez axioma, s ennek az életben is ugy kellene lenni, s hol hitel van, a dolog mindenütt úgy is áll; de nálunk az elsőnek semmije sincs, vagy nemsokára semmije se lesz, midőn a másiknak negyvenezer forint jövedelme van.“

„Ez furcsa és csodálatos jelenés, különös tünemény úgy-e? s kivált azokra nézve igen mulatságos és hasznos, kik telhetetlen apjoktól az adósságokat s jövedelmeket ily arányban vették át ugynevezett örökös jószágaikon, s kik mint jobb és nemesb időszak fiai alig képesek minden buzgóságukkal s felemeltebb érzéseik mellett is hazánk javára czélzó fáradozásaik által néminémüképen kidörzsölni azon mocskokat s elfeledtetni azon szenyt hazafiaikkal, mely szülőik élete után hátramaradt, s mely minden becsületes emberben, ha gyülöletet nem is, legalább szánakozást gerjeszt. A hitel hija felijeszti hitelezőit, s kérje fel csak tőle egy rész tőkéjét, kész a megbuktatás. Az adósságok mennyiségét senki bizonyosan nem tudhatja, a jószágok becse elirányozva nincs — a mi szerfelett változó jövedelmeinkkel lehetetlen is — s igy a panica sokszor ok nélkül is annyira elfoglal minden hitelezőt, hogy a zürzavarban végre mind az adós, mind a hitelező károsodik, s csak azok gyarapodnak, kik a zavarosban tudnak halászni, s a pörök ágazatait és archivumok kulcsait oly szorosan tartják markaik közt, hogy az ily állapotban levő földesur minden jó, szelid és szép tulajdonai mellett egyéb minden, csak nem ur, s minden esetre sem nem földesur, sem nem birtokos, sem nem vagyonos, s őtet az, a mi övé, közelebbről nem illeti, mint sok titkos tanácsost a titok.“ Mintegy engesztelőleg teszi azonban hozzá: „Munkám czélja különben nem felebarátom megitélése, mert az csak Istené, nem büneinek napfényre

hozása, mert ez a kormányé; szándékom esak pénzbeli hibás elrendeltetésünk következtetését olvasóm szeme eleibe állitni s ötet arra figyelmessé tenni, hogy a veszedelemtől magát ily abderita körülállások közt mikép óhassa.“

Minden visszásságot sorra megrostál. A közös legelő, közös faizás és közös birtok, a czéhrendszer, a hus és más élelmi szerek árának limitatiója, a robot, dézsma, a kereskedés pangása, mindenről a legegyszerübb elmének is megérthető, de a müveltre nézve is vonzó módon szól. Ütegeit aztán azon előitéletek ellen vezeti Széchenyi, melyekkel iparkodnak az ország anyagi sülyedését indokolni. „Geographiai helyzetünk nem ahhoz való. — Pénzünk nincs. — Más nemzetekkel a concurrentiát ki nem állhatjuk. — Kivitel a vámok miatt lehetetlen.“ Miután az indolentiának e bástyáit mind romba döntötte, bonczolgatja a sülyedés valódi okait: a mezei gazdaság primitiv intézményeit, a magyar termékek hiányosságát mind minőség, mind mennyiség tekintetében, a biztosság hiányát a szállitásoknál, a közlekedési eszközök rosz állapotát, a kereskedői point d'honneur és szorgalom hiányát. Aztán positiv javaslatokhoz jut: nemzeti bank fölállitása, jutalomdijak kitüzése a termesztmények jobb minőségére s nagyobb mennyiségére, az erők összpontositása, mi mellett a közös czélok elérése végett mindenki föláldozza természetes szabadságának egy részét (ez a fejezet a leggyönyörübbek egyike az egész könyvben, a minthogy Széchenyi nyilvános müködésének első perczétől kezdve utolsó perczéig az egyesülési eszmében találta föl azt a varázsigét, melylyel egyedül lehet a legcsodásabb eredményeket végrehajtani); továbbá az igazságszolgáltatás javitása, különösen a váltójog időszerü reformja, müveltség terjesztése az ifjuság czélszerübb nevelése által, a külvilággal való érintkezési pontok keresése, mely eddigelé teljesen hiányzott, elszigetelve levén minden egyes;*)

*) Ez elszigeteltséget találó vonásokkal rajzolja Széchenyi; „A magyar nemes oly irigylésre méltó helyzetben él a világon, hogy szerencsésb sorsu szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket s ujságokat házától eltilt s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön s boldogabb planeta lakosa, melyben minden esak öröm s vig időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyülésre nem jár, ha nem akar; — mert ezeket mind mások által vitetheti végbe, szóval: ötet az alkotó felséges jó kedvében olyanná teremté, ki a világ legszebb örömire s az élet legédesb érzésire született! És, gaudeant bene nati!

végül minden egyes kötelességeinek ismerete és lelkismeretes betöltése.*)

A mint munkája végén Széchenyi végig tekintett az egészen, lelkében bizonyára hallhatta az ellenvetések özönét, melyet ellene fognak emelni. Rögtön kiveszi az olvasó szájából ez ellenvetéseket: „Ilyeseket hogy mondhat egy született magyar mágnás — fogják kérdeni — s hogy teheti a vele egyrendüeket a haza előtt gúny s gyülölet tárgyává és nevetségesekké, s mit akar? A régi szép rendet eldönteni veszedelmes principiumával, s mindent zürzavarba hozni?“ Erre aztán többi közt ezzel a találó hasonlattal felel: „A görbe, nagy fülü, kaszás lábu, ha eszes, maga fogja magát a természet mostohasága végett gunyolni, s igy idegen gúnytól ment lenni, s egyéb lehető elsőségeit s kelletö tulajdonit pedig életi nyájassága által annál szebb fényben előtüntetni. Ki mindezeket tagadni s fedezgetni akarja, nemcsak hijába fáradoz, sőt azon veszélybe esik, hogy kiki ujjal mutat rá és kaczagja.“

Másoktól ismét azt hallja: „S mily jussal mondhatja a szerző mindezeket, ki bizta rá; minket tán vezetni akar stb., ő bizonyosan mellékes czélt vágy elérni, s nagylelkü állitásai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a lágy velejüket mystificálja, midőn magában nevet s önhasznát lesi stb.“ E kérdezősködőknek humoristicusan felel: „Olyanokat, kik jussomat gondolatim előadásira nézve kétlik vagy el akarják tagadni, s magukat általam vezettetni nem engedik, csak dicsérhetek; mert ők azáltal azt bizonyitják, hogy több észbeli erőt érezvén magukban, mint bennem

*) Széchenyi következő loyalis kitérésre használja ez alkalmat: „Nézzünk magasb helyre, s tekintsük kegyes fejedelmünket, ő általa legnagyobb veszély közt is mindinkább erősödött a királyszék, s a szerencsés kormányos minden zivataron keresztül végre áldott békességet hozott népeire; azonban legmagasb helyzetében mennyit fáradoz! mennyit munkálkodik! Korán reggel s későn este, midőn mi, annyival alacsonyabb helyzetüek, tán még álom karjaiban vagy még örömek közt vagyunk. Urunk dicső fenségében mint hatalmas király él, de egyszersmind legnagyobb lelkiismerettel gyakorolja szent kötelességit.“ Másrészt nem hiányzanak szemrehányások sem a nemesség ellen: „S ime nyiltan azon vallást teszem — mond Széchenyi — hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legtöbb gátjai mi tehetősb birtokosok vagyunk. — Ha az alacsony sorsu s szegény tudatlan és előitéletekkel teljes, szemére vetheti-e ezt a magasb születésü, a dús, ki tán egy kis külső simitáson kivül még tudatlanabb, s korlátozott hazai előitéletek helyett sokkal veszedelmesb külföldi balitéletekkel s a legkicsapongóbb újitások szomjával tér vissza hazájába? ..... A legszabadabb emberek adót fizetnek, csak a magyar nemes nem fizet semmit, s napjait töltheti, mint neki tetszik.“

tapasztalnak, önszemélyöket hiszik vezetőkké alkotva. S ily nemes önérzet, ily büszke felemelkedés legnagyobb tiszteletre méltó; s éljenek! Ne is menjenek ilyesek senki mögött, de a legnemesebb mellett, vagy előttök is — csak rajta!" Végre e szavakba foglalja össze Széchenyi törekvéseinek czélját: „Ezek következésében tanácsom semmi egyéb, hanem: hogy hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres — sőt, hogy kiki magának több s több életjavakat s kellemeket szerezni iparkodjon — de azokat fáradozása után minden bihetőséggel el is érhesse, s azokat elérvén, bátorságban birhassa is." *) — S mintha még mindig nem volna teljesen megnyugtatva az iránt, hogy szándékainak tisztaságát mindenhol elismerik, a „befejezéshez" még egy „zárszót" told, melynek utolsó mondása nemsokára ugyszólván az egész nemzet jelszavává lön: „Munkám tartalmából — ugymond — kiki azt fogja látni: hogy a végsőségeket s tulságokat gyűlölöm, s békités barátja vagyok; szeretném a számos felekezetet egyesitni, s inkább a lehető jót akarom elérni közép uton, mint a képzelt jót, melyet tán csak más világon lelendünk fel levegő-utakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: „valaha mik voltunk"— de inkább átnézni: „idővel mik lehetünk s mik leendünk." A mult elesett hatalmunktól, a jövendőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábavaló reminiscentiákkal, de birjuk inkább elszánt hazafiságunk s hiv egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország volt; én azt szeretem hinni: lesz!"

A „Hitel" benyomását lehetlen leirni. Oly nagyszerü volt, milyet soha sem idézett elő magyar könyv; mert az volt az első magyar könyv, melyet nem csupán csak az ugynevezett irodalmi körökben, hanem a gazdagok palotáiban csakugy, mint az apró nemesi

*) Széchenyi ez alkalommal megjegyzi: „Mennél több marhahust eszik, mennél több bort iszik, mennél több posztó ruhát visel a nép, annál jobb lábra kap." Mikor Széchenyi már aggastyán volt, egyszer a „Hitel" e helyéről beszélgettünk s emlékeztettem a grófot Liebig mondására, ki az elfogyasztott szappan mennyiségéből következtet valamely ország müveltségi fokára. Széchenyi nem hagyta helybe a hasonlatot. „A „Hitelben"-ben emlitett dolgok nagyobbszerü fogyasztása, igazán a müveltség nagyobb fokára mutat; a szappan fogyasztásából csak úgy lehet müveltségre következtetni, mint arra, hogy sok a kovács vagy szénégető az országban."

curiákon egyformán élénk érdekeltséggel olvastak; olyan volt, mint gyorsan váltakozó, csillogó szinekkel festett képek panorámája, mely a műértő szemeit épúgy, mint a laicust megvesztegette s melytől alig birt a szem megválni. Pedáns criticusok természetesen csóválták fejöket, mert e könyvben oly genialis rendetlenség uralkodott, mely őket egészen elbóditotta; rendszernek oly értelemben, mint a tudomány veszi e szót, semmi nyomát nem lehetett itt találni; hanem még ama szigoru biráknak is meg kellett azt engedni, hogy ez ember, ki e könyvet irta, sokat látott, sokat tanult sokat gondolkozott; s hogy nincs benne egy lap sem, melyen ne volna egy csomó tanulságos dolog. Mi, egy ujabb kor gyermekei is élénk érdekkel olvassuk még mai nap, elejétől végig Széchenyi „Hitel"-ét; ujat ugyan nem találunk már benne, hanem minket is lebilincsel ragyogó előadása, az eredeti frisseség, a nehézkességtől épúgy, mint a közönségestől egyformán távol eső nemes, népszerű hang, s ebből képzelhetjük, mily mélynek kellett e könyv hatásának lenni oly időben, mikor a nemzetgazdászat tudománya még jóformán csak a bölcsőben feküdt, s oly népnél, mely még e tekintetben is végtelen hátramaradt kora mögött!

Széchenyi könyvének benyomása azonban, különböző körökben, igen különböző volt. Széchenyi lelkesedésében — mint Gyulai igen találólag megjegyzi — volt valami szent és profán, egyszersmind sajátságos vegyülete a lelkesültségnek s gunynak. Széchenyi megvetette a multat, a magyar ember egyedüli büszkeségét, s egyuttal oly jövőt igért neki, milyenről addig senki nem is álmodott; kigúnyolta a nemzet fájdalmát, hanem egyszersmind merész reményeket költött az ország romjain, melynek romlásához már minden szem hozzá szokott; s aztán ennek áraúl nagy elhatározást követelt, melytől már minden sziv elszokott. A lelkesültség és gyülölet fanatismusa fogadta tehát egyszerre a prófétát, a reformátort, az izgatót.

Mi egyebet is láthatott volna a birtokos nemesség, mint vakmerő izgatót, veszedelmes agitátort azon férfiban, ki az egész hübér-rendszernek, mint a tulajdon valódi eszméjével ellentétben állónak hadat izent, ki a robotot és dézsmát ép oly erővesztegetésnek tartotta „mintha félévig millió kézzel egy árkot ásatnának, hogy a másik félévben ismét betöltessék", ki a közlekedési eszközök helyreállitását is jobbágyszolgálat utján föltétlen kárhoztatta, s főleg az ország fő közlekedési vonalait ki akarta ragadni a megyei

kezelés alól, ki centralizálni akarta az egész közlekedési ügyet, ki a magánjog gyökeres reformjára törekedett és — horribile dictu — még a nemességtől is anyagi áldozatokat követelt az ország érdekében. Mind a mellett pedig, vagy inkább épen mind ezért szikrányi pietast sem táplált keblében a nemzet multja iránt.

Hiszen máskép hogyan tehetné a leghevesb támadások, a legmerészebb gúny tárgyává oly megbocsáthatlan módon az „ősi magyar szabadság“ teljes fogalmát? Minden politikai párt — ilyenek pedig csak a nemesek közt voltak, — mindazok, kiknek jó dolguk volt a fenálló viszonyok között, rosz néven vették a „Hitel“-t, melyet el kellene égetni, a szerzőt pedig communistának és lázitónak nevezték, kit legalább is ki kellene kergetni az országból.*)

Másként vélekedett a fiatalság. Ez természetéhez képest mindenütt forradalmi, habár nem is a szó politikai értelmében. Hogy is ne lenne forradalmi? minden élet a sirból támad s a mi létezik, annak el kell mulni, hogy egy jövendőben lelje folytatását. Igy tolja előre minden nemzedék az előtte állókat, mert mögötte már ismét tolakodnak a következők. Azért tehát mindaddig, mig ifju nemzedékek lesznek, vagyis, mig az emberiség ki nem hal, feltartóztathatlan, korlátlan lesz a haladás. Magyarországban is szerfelett elragadta az ifjuságot Széchenyi könyve, mely temetői buesuztatót énekelt a multnak és létezőnek és a jövőt diesőité. Mintha e könyvben éles tavaszi szél fuvalt volna, mely a betegesre halált hoz, de a fiatal erős testet csodálatosan felüditi; kábitó szellő volt, mely a gyönge idegeket fájdalmasan érinti, mig ez erőseket kellemesen izgatja. Némi kárörömmel látta a fiatalság, hogy a szerző — ki a mellett még gróf! — a gunynak poharát kiönti az idősb nemzedék hosszu czopfos fejeire s merész kézzel rántja le a mysticus leplet oly dolgokról, melyeknek tiszteletreméltóságában már régóta ösztönszerüleg nem akart hinni a fiatalság. Néha néha ugyan megilletődés nélkül nem nézhették az ifjak apáikat, kik a múlt sirhal-

*) Egyik későbbi müvében drastikus módon rajzolja Széchenyi a „Hitel“ benyomását; megrémül, ugymond, azok végtelen számán, kik magukat találva érzék a tudatlan emberekre, rosz hazafiakra, nyomoruságos gazdákra való czélzásai által; még sem gondolta volna, hogy ilyen nagyon sokan vannak és csak könyve hatásából vette észre. Személyes ellenségei száma is jócskán szaporodott ama könyv miatt, hanem ez nem ingatja meg öt azon szándékában, hogy sokaktól gyülöltetve, még többtől félreértetve, panaszkodás nélkül tovább müködjék a közjóért.

mán zokogtak, meghatva hallgatták ugyan néha az öregek fájdalmas hangjait, ha egykori jobb napokról beszéltek ezek; hanem a mi már egyszer elmult, azt, mit az öregek gyászoltak, a gyermemekek nem ismerték. Ha az ősz valamely sir mellett térdel, láthatlan szárnyakkal a mult idők szelleme lebeg fel hozzá s az el tünt idők képeivel saját életéből száz vidám és szomoru órák emlékét költi föl lelkében: akkor a csöndes imádkozó minden füszálban, mely a zöld sirhanton rezeg, egy-egy elhunyt kedvesnek alakját képzeli, s köröskörül benépesül a pusztaság drága szeretett lényekkel, kiknek nyájasan mosolyogva int, kiket azonban kivüle semmi halandó nem lát. Az ifju, ki nem ismerte azokat, kik ott alant nyugosznak, kellemetlen érzést érze a halál e helyén; tova üzé öt valami az ismeretlentől, mely mögötte fekszik, az ismeretlenhez, mely előtte áll, mert még csak ezt érheti el, mig amaz visszahozhatlanul elveszett reá nézve.

A fiatalság tehát érezte, hogy benső örömsugár rezeg át keblén, midön Széchenyi e szavakkal: „Magyarország nem volt, hanem lesz“ uj, tág látkört nyitott neki, kilátást nagyszerü tevékenység megmérhetlen terére, reményt a haza fényes jövőjére.*) Mohón olvasta a „Hitel“-t, mig az öregek tüzbe dobták azt, s feszült érdekkel leste az első lövést, melyet a kikerülhetlennek látszó harczban a fenálló viszonyok védelmezői táborából fognak lőni. Nem kellett soká várnia!

Nevezetes, hogy ép azon férfi lépett a küzdtérre legelőször nyiltan Széchenyi ellen, ki a gróf első fölléptét oly lelkesült szavakkal megénekelte: Desewffy József gróf, világos szellemü, classicus miveltségü s a mellett szabadelvü férfi, ki már nehány országgyülésen az ellenzék sorai közt küzdött. Most is nemcsak ba-

*) Magyarország összes irodalmára is, kivált a költői irodalomra jelentékeny befolyással volt Széchenyi „Hitel“-e. „A költők, ugymond Gyulai Pál, ép oly meglepetve tekintettek Széchenyire, mint a nemzet maga; lantjuk nem szokott ily merészséghez s eleinte csak félénken rezgett az öröm az elegicus hangu hurokon. Ők valának az elsők, kik felszitták magukba a reményt és hitet, hanem ezzel még csak a kétségbeesésből riadtak fel: a nemzeti fájdalomról még ép úgy nem tudtak lemondani, mint a nemzet maga.“ A mult diesősége ép oly szent volt nekik, mint a jövő; egy képpel a multra, másikkal a jövőre mutatva tüzeltek harczra a jelenben. Ez volt a nemzet hangulata, mely Vörösmarty „Szóza“-tában nyert legerőteljesb kifejezést s nemzeti lelkesültséggé emelkedett. Széchenyi sokat társalgott kitünőbb irókkal, föleg az ugynevezett „Aurora clubb“-al, Pesten; az e társulat által alapitott „Jelenkor“ később Széchenyi közlönye lett.

rátja volt a szabadelvü eszméknek, hanem Széchényinek hő tisztelője is. 1828. január 10-én irja Kazinczynak: „Hallom, gróf Széchenyi neheztel a „Minervá"-ban megjelent dolgozatomért.... De nem látom be, hogy fellépésem igazságtalan lett volna, nem szivesen tennék valamit, a mit gróf Széchenyi nem helyeselhet, de nem látok vétket, csak érdemet itt részemről." S Desewffynek egy 1830. julius 27-ről kelt levelében a következő jellemző nyilatkozatot találjuk: „A sok mindennemü unszolásokra bevégeztem észrevételeimet gróf Széchenyi „Hitel" czimü munkájára; észszel s ideákkal hemzsegő könyv, csupán nagyitásait, szélsőségeit és tulságait kell szerényen a szükséges mértékre visszaszoritani, hogy hasznos gyülmölcsöket hozzon és hozhasson. De nem elég csak mustrálgatónak lenni, meghatározottabban kell kijelölni a nemzet részéről teendőket, mindennek okát kell adni; nem lehet szaladnunk, de kell indulnunk. Köszönni kell a szerzőnek és diesérni szabad szokását, s hasonló egyenességgel kell tagolni ideáit, nagy, nemes, felséges érzéseitől el kell ragadtatni hasonló érzetekre, és magasztalni kell az igy érzeni tudót; besavanyozott keserüségeit észre kell ugyan venni, de egyszersmind megengedni annak, ki gyönyörü nagy tettel előre megvásárlotta a bátrabb szólás szabadságát; holmi csipősségeket hasonló legyintő csipősségekkel kell viszonozni, — igy olyan lesz a kritika, a milyennek lennie kell: használni fog a kritizált könyv, használni a kritikus, és a haza meg király java s disze fog következhetni."

Ily nemes szempontból fogta föl Desewffy föladatát Széchenyi könyvét illetőleg, s e szellemben volt tartva Desewffy „Taglalat"-ja, mely 1830. september vége felé került ki a sajtó alól. Kevéssel a könyv megjelenése előtt Desewffy egy levelet irt Széchenyihez, melyben sajnálkozik, hogy Széchenyi lenn valahol a török határon vagy épen Törökországban megbetegedett *), s mondja, hogy Széchenyi betegsége minden magyar embert megszomoritott, „engem is könyved analysatorát. Hanem e taglalatból meglátható, hogy mennyire becsüllek és szeretlek, ámbár veled, ha némely dologban igenis, de mindenben nem értek egyet. Hanem hiszen mindketten jót és nemest akarunk, ez pedig csak a vélemények kölesönös surlódása által eredhet. *** ur a követeknek az ország-

*) Széchenyi ez időben nagyszerü, következményeire nézve fontos utazást tett az al-Dunán, melyről a légközelebbi fejezetben részletesebben szóluuk.

gyülésre akarta adni munkádat bevádolás végett, hanem megmagyaráztam neki, hogy igen gyenge erősség az, mely nem állja ki az ágyúzást, s a mellett még kérdés, valjon te igazán megóvhatod-e a mi ősi fellegvárunkat! Isten tartson meg hazánk javára és diszére, a mit teljes szivből kiván igaz barátod gróf Desewffy József.“

Azt hitte volna az ember, Széchenyi szeme előtt fogja tartani azt, hogy „gyenge erősség, mely nem állja ki az ágyúzást,“ s ily jóakaró kritikát, mely azonfelül a személy iránti leggyengédebb kiméllettel párosult, nyugodtan fog venni, s csak nézetének tárgyilagos védelmezését fogja czélul tüzni. Ez utóbbit meg is tette, hanem az előbbit nem; ezzel jellemének gyenge oldalát árulta el, melyet nem tudunk szépiteni és nem is akarunk. Oly nagy e férfi, hogy apró gyöngeségeinek e palástolása nélkül is mindenkor tekintélyt parancsoló jelenség marad, s az igazsághoz hü képben is egyike a század legkiválóbb férfiainak. Bálvány, melyen semmi hiba nem akad, maga sem akart lenni! Desewffy kritikájára Széchenyi egy vastag könyvvel, a „Világ“-gal felelt, melyet bátran állithatni legnagyszerübb s legsikerültebb müvének. A kritikának, bármily kicsinylőleg látszott is azt venni, legalább az a haszna volt, hogy Széchenyi most mélyebben bocsátkozott a dologba, állitásait alaposabban indokolta, és több rendet és összefüggést hozott az egészbe, a nélkül, hogy az által az irály emelkedettsége s szinpompája legkevesebbet is szenvedett volna.

E második mü bevezetése a legérdekesben megvilágitja Széchenyi czéljait, midőn a „Hitelt“ közrebocsátotta. „Kisded korom óta — ugymond — enmagam és körülményeim megismerése vala vizsgálatim fő tárgya, s ámbár e szép, de silány tudományban nem nagy előlépéseket tettem, s mindennap csalódom: mégis ugy látszik, igazságom volt a „Hitelt“ épen azon formában bocsátnom közre, melyben a közönség kezei közt forog.“ Fejtegeti aztán, hogy a magyarnak mint „fiatal“ nemzetnek igenis sok költői képzelődése, s igenis kevés komoly itélőtehetsége van. „Tapasztalám néhány költői remekünk meglehetős sikerét, ámbár azok is szebb sorsra valának érdemesek; tudományos tárgyu könyveink azonban, bármily jók s hasznosak is, szégyenünkre közönségesen érdemes szerzőiken száradtak... A szigoru tudományt tehát több dózisra osztám, s a lehetőségig vig, tarka s változó köntösbe burkolva kellemesebbé tenni törekedém; s igy egyenkint szándéko-

zám olvasóimat mind közelebbre vezetni az előttem fekvő s tán erőmet felülmuló óriási munka egész véghatáráig. Az első kötetben, melyet azért nem neveztem a Hitel első részének — mert ilyesben előre megkötni magamat resteltem, mind azt érintém röviden, a mi utóbbi rendesb s komolyabb mintába öntendő értekezésim tárgya fog tán lenni; és szinte csak a themákat jegyzettem ki, s legfőbb törekedésem oda irányzott: „Istenért csak unalmas könyvet, habár Europa minden tudós társasága a classicitás billegét sütné is homlokára, ne irjak, mert olyakon nehéz, feloldhatlan anathema fekszik, s hasznok nem nagyobb, mint azon aranyé, mely tán Mátránk alatt rejtezik!“

Ugyanezen hatásos módon, csakhogy még behatóbban, kifejtette uj művében mindazon eszméket, melyeket a „Hitel“-ben megpenditett; mind a szabad birtok, mind a kereskedés pangását, a parasztság helyzetét, az associatio áldását, azon szükségességet, hogy mind a szellemi, mind az anyagi érdekek a fővárosban központosittassanak, a nemzeti nyelv jogosult igényeit. A megtámadtatás, melyet terveinek kellett tapasztalnia, az elegantián és emelkedettségen kivül még bizonyos metsző élt kölcsönzött nyelvezetének, a mi bizonyos határig csak fokozta a műve iránti érdekeltséget, — mondom, bizonyos határig — hanem Széchenyi túl ment e határon, s itt ismét nyilatkozik azon gyöngeség, melyről fennebb említést tettem. Szándékosan idéztem mindazt, a mi Desewffynek, Széchenyihez s ennek reformtörekvéseihez való viszonyát jelezheti, s az olvasó azon meggyőződést merítheté, hogy Széchenyinek itt egy nemes, a legjobb szándéktól vezérelt ellenféllel volt dolga, kit ugyan szabad volt legyőzni becsületes harczban, de a ki nem érdemelte, hogy, miután már le volt fegyverezve, még a gúny buzogányával agyonverje őt. S fájdalom, Széchenyi igy tőn. Miért tette ezt? Sokat gondolkoztam felette, s még sem vagyok egészen bizonyos, valjon eltaláltam-e az igaz okot. Széchenyi ugyan minden időben véghetlen ingerlékeny volt; összefüggött ez nála a nagyon korán kifejlödött s gyorsan elhatalmasodó májbajjal; ilyenkor aztán mindig komor, boszús, s néha-néha jó barátjai iránt is sértő és igaztalan volt.*) Hanem ily perczek akkor még ritkán fordultak

*) „Mért — igy támadja meg Széchenyi taglalóját — mért emlited oly gyakran, hogy öregebb vagyminta én, mikor én már ugy is testileg és lelkileg lefelé járok?“ A lelkileg lefelé járás persze, hogy nagyon messze volt még; mineküink, kik most

elő, s egy vastag könyvet nem ir az ember egy perez alatt. Sértett hiuság sem lehetett ily feltünő eljárás rugója. Széchenyi ugyan szerfelett nagy mértékben birt önérzettel, s ritkán engedte meg valakinek, hogy őt oktassa, hanem a „Hitel“ sikere oly roppant volt, hogy azt, mint Széchenyi nagyon jól tudhatta, Desewffy kritikája nem igen veszélyeztethette komolyan. Azonkivül Széchenyinek jó szive is volt, s tán épen ebben rejlik a talány kulcsa.

E nagy ember életében még gyakrabban fogunk azon jelenséggel találkozni, hogy szándékosan bizonyos hidegséget erőszakolt magára, csakhogy ne hagyja magát érzelmeitől elragadtatni, ott is, hol jól tette volna, ha egyszerüen szive vonzalmát követi. Gyakran mintegy keresett s teremtett magának sziv és ész közti küzdelmeket, hol azok teljességgel nem létezének, s e moralis önkinzást, mely bensőleg gyakran mélyen fájt neki, fényes győzelemnek tekinté aztán, melyet saját érzelmei felett vivott ki magának. Ha Desewffy valami tudatlan filkó, valami reactionarius, valami obscurus személy lett volna, Széchenyi bizonyára jobban megkiméli. Ily oldalról terveinek sikere sohasem forogható volna veszélyben, hanem a „Taglalat“ szerzője mind tudománya, mind hazafisága által hires vezére volt az ellenzéknek, azon Széchenyi szerint teljesen haszontalan és káros ellenzéknek, melyért a nemzet évtizedeken át rajongott. Ép ez ellenzéket vélte Széchenyi veszélyesnek terveire nézve. Gróf Desewffyben meg kell hát ezt teljesen semmisiteni, s midőn szive a nemes férfiu kiméletét parancsolta, tán a gyengeség érzetét látta ebben, melyet annál erélyesebben kell leküzdenie. Leküzdötte és legyőzte azt, hanem míg ez által könyve hatását fokozni remélte, az olvasó tiszta élvezetét megkeserítette, és kényszerité őt — Jean Paul szavaival élve — hogy szivével elforduljon a szerzőtől, mialatt fejével igazat adott neki.

Mily benyomást tett e megsemmisitő duplika Desewffyre, nem tudom. Kazinczyvali levelezése, mely a mult évben nyomtatásban megjelent, 1831. augustus 8-ikával végződik, s ez utolsó levélben igy szól: „Gróf Széchenyi Világába még bele nem tekintettem. Mi kár, hogy ennek a jóakaratu és oly nagy czélu ember-

már Desewffy leveleiből tudjuk, hogyan gondolkozott ez Széchenyi felől, nem hypochondricus rohamnak kell-e látszani, ha Széchenyi a „Világ“-hoz irt előszavában ismételve azt emlegeti, hogy tudja már most, miért kerülte őt Desewffy az utóbbi időben, miért nem akart soha Széchenyi könyvéről szólni.

nek oly kevés ismeretei vannak hazája minden részeiről, és hogy oly kevés józan itélettel bir minden genieje mellett. Felséges mind az, a mit akar, de nem érti a módját és a lépesőket, melyeken azt végbevinni lehessen. El volt hibázva első nevelése, és a mit azóta gondolkozott, az nem pótolhatta ki azon ismereteknek hiányát, melyek nélkül hazájának nagyobb részeire nézve szükölködék. Ha javitani akarom az emberek állapotját, azt jól és minden oldalról kell ismernem, és nem kell 40 esztendős koromban, gőgősen magammal azt elhitetnem, hogy mivel Angliát, Arábiát és Franeziaországot ösmérem, a magyarok és Magyarország esmérete nélkül hazám sorsán tudok javitani. Gróf Széchenyit senki sem tiszteli és szereti jobban, mint én, mert érzem, minő erő fekszik bennem minden tekintetben, és minő szerencsés tünemény hazánk láthatárán: de épen azért, mert nemesak tisztelem és szeretem, hanem ösmérem is őtet, valamint hazámat, kivánnám, hogy genieje ne ragadja el annyira a dölyfösségig, mert bizonyosan többet fog ártani, mint használni honunknak. Engem ugy, mint téged be fog maholnap az anyaföld boritani. Isten világositsa fel a földfelettieket."

Tény az, hogy a hatvanéves öreg ur nem felelt Széchenyi támadására; helyette három fia — Aurel, Emil, Marezell — vál lalta el a megtorlás művét. Közösen bocsátott ki a három testvér, kiknek legidősbike alig volt 24 éves, — „Néhány szót az olvasó közönséghez a Hitel, Taglalat és Világ ügyében" — s Széchenyi stoicismusa megtört. Három szellemdús fiatal ember, kik fölvették az oly hatalmas kéz által ősz atyjuknak oda dobott keztyűt, s ugyszólván testeikkel födözték a mélyen sebzett őszt, ez sokkal meghatóbb látvány volt, hogysem Széchenyi meg ne indult volna rajta; jól érezte, hogy könnyü volna ugyan neki a győzelem e harczban, hanem az egész nemzet a legyőzöttek részére állna, s a legszebb borostyánkoszorúkkal ékesitné őket, az elesett gladiatorokhoz hasonlólag. Szive és esze azt tanácsolták, hallgasson. Követte e tanácsot és hallgatott.

Általában kikerült Széchenyi minden polemiát az ezután legközelebb következő időben, ámbár ujabb művei egész formaszerü irodalmat szültek.*) E helyett egy ujabb munkán dolgozott, mely-

*) Többi közt megemlithetjük ezeket: „Gróf Széchenyi István mint iró," Ponori Thewrewk József és Orosz Józseftől 1832. (német nyelven is megjelent); „Toldalék-észrevételek gróf Széchenyi István Hitel czimü munkájához," 1832. (szintén megjelent németül is). Az emlitett Ponori Thewrewk Józseftől jelent

ben javaslatait, törekvésének legközelebbi czélpontjait világosan és szabatosan formulázta. A szerző óriási szorgalma mellett e mű is még 1831. folytán elkészült, hanem a censuránál akadályra talált, s csak két évvel később jelenhetett meg Lipcsében e czim alatt „Stadium," kiadta Z*** Az előszóban elmondja Széchenyi, hogy a lovakról irt művében a nyereség lehetőségét választotta themául, a „Hitel"-ben a birtok-biztosságot, a „Világ"-ban az intelligentia és nemzetiség kifejtését, s a szinházról e közben megjelent értekezésében az egyesületi ügy alapvonalait; most azonban egy kis „pêle-mêle"-t akar összeállitani dunai utazásáról, „mert rendszeres valamit mint dilettans nem képes irni"; a „Stadium"-nak, mint az egész folyam befejezésének, csak a 12-ik kötetet kellett volna képezni, hanem az országgyülés a küszöbön áll, az idő sürget, s azért most mindjárt megjelent. Itt is találkozunk Széchenyi kellemes előadási modorával. Egy magyar „bene possessionatus tabulae assessort" vezet előnkbe, ki terjedelmes birtoka daczára pénzzavarban van, s e végett egy dúsgazdag hollandihoz „van Peng" urhoz fordul; hanem itt ugyan siket fülekre talál, s most mintegy plasticus képben sorra megjeleltetnek azon reformok, melyek keresztül viendők, hogy a birtok értéke Magyarországban emelkedjék, s a birtokos anyagilag segiteni tudjon magán. S e reformokat mind oly behizelgő alakban tudta Széchenyi előállitani, mintha sajátkép minden feláldozott privilegium valódi nyereség volna azokra nézve, kik azelőtt e kiváltságokkal birtak, s mintegy pengőpénzben olvasta le nekik ezt a nyereséget.

Miután „Stádium"-ában tette le Széchenyi sajátképi programmját, gyakrabban vissza kell még térnünk annak tartalmára. Itt találjuk magvát ama „12 törvényczikk"-nek, melyek szerkesztését az országgyülés legsürgetősb feladatának nyilvánitá: rendes váltójogot kell behozni; az ősiség és a fiscalitás eltörlendők; ki kell mondani a nem-nemesek birtokképességét, s minden polgárnak a törvény előtti egyenlőségét; a nem-nemesek válaszszanak maguknak ügyvédet, ki tagositási és urbéri perekben a nemes földesur ellenében képviselje őket: bizonyos országos kiadásokhoz vagyona

meg később egy gunyirat is Széchenyi ellen: „Borotválkozó tükör az uj magyarok számára." Széchenyinél még évek mulva is megvolt e gunyirat egy példánya, melynek első lapjára sajátkezüleg e nyers szavakat irta: „Je les compare á certains moucherons, qui vont déposer leurs oeufs dans le derriére des plus beaux chevaux; cela ne les empêche pas de courrir."

arányában mindenki hozzájáruljon; a főközlekedési vonalokat az országgyülés szabja ki; azok helyreállitása és fentartására szintén mindenki adózzék; az egyedáruságokat, regálékat, czéheket, árlejtéseket el kell törölni; 1838. január elsejétől kezdve Magyarországban csak magyar nyelven szerkesztett törvény vagy itélet legyen érvényes; minden municipium csak a helytartóság utján közlekedjék a királylyal. Itélethozások és tanácskozások nyilvánosak legyenek. Csak a kilencz első pont lőn részletesen kifejtve a Stadium első részében, a 3 utóbbinak a második részt kellett volna képezni, mely azonban sohasem jelent meg.

Itt vannak Széchenyi egész éretten megfontolt s régóta megállapitott reform tervének körrajzai. Szokatlanul hangzott ez, merésznek látszott minden, sok épen kivihetlennek és Széchenyi megérte azt az örömöt, hogy másfél évtized alatt mindezt megvalósitva látta. Hogyan érte el azt, megmutatják a következő fejezetek. Feladatának elméleti részét Széchenyi most már végrehajtotta, a nagy irodalmi hadjárat a „Stadium"-mal egyelőre be lőn zárva, s bámulva tekintünk azon eredményekre, melyeket a nagy reformátor lángszelleme és fáradhatlan szorgalma alig 3 év alatt irodalmi téren létrehozott.

Valószinüleg nem vette rosz néven az olvasó, hogy e fejezet csak Széchenyi müveivel foglalkozott, a gróf személyével pedig semmit sem. Széchenyi iratai tényleges fontosságuk mellett egyszersmind oly subjectiv szinezettel birnak, hogy csaknem minden lapjok a szerzőnek egy-egy darab önéletirása. Nem állhatom meg azonban, hogy végül még be ne szurjam ide Széchenyinek egy 1831. kelt jellemző levelét, mely még sohasem volt kinyomva és annak bizalmas barátjain kivül, kihez intéztetett, senki előtt sem ismeretes. „Czenk, 1831. october 12. Mind a két levelét, a névtelent is, azt is, mely alá beeses nevét tenni tetszett, megkaptam. Köszönöm, hogy nem ismeri félre hazám javára czélzó csekély törekvéseimet, s jóakarólag itéli meg a jó szándékot, mely engem lelkesit. Miután elvből csipek és vágok, mert azt hiszem, az elharapódzó rothadás ellen ez a legjobb, nem csodálkozom, hogy itt-ott rémitő lármát csapnak ellenem s el vagyok arra készülve, hogy megdobáljanak a legundokabb sárral; annál kellemesebben lephettek meg az ön sorai, mert köszönet és elismerés szavait ritkán hallom. Azonban elhiszi-e, hogy nem olvastam levelében sem az egyiket, sem a másikat. Én methodicus vagyok, s vannak bizonyos elveim, me-

lyektől semmi hatalom el nem szakit, többi közt a fösvénykedés időmmel s tehetségemmel. Szándékom, hogy még egyet-mást létre hozzak, a mit az emberek „nagy"-nak szoktak nevezni. Ehhez mindenekelőtt szükségem van arra, hogy gazdálkodjam az idővel s concentráljam a pénzt. Oly leveleket, mint az öné, t. i. oly hosszukat — s hogy megmutassam, milyen nemesen vélekedem önről, őszintén akarok szólni — oly homályos és egy kissé zavart leveleket, mint ez, kapok naponként vagy 10—20-at! Eleinte elolvastam, de nem maradt időm saját, t.i. hazai munkáimra. Felhasználtam éjjeleimet; egészségem megromlott bele. Igy nem mehet! mondám magamban s most van egy emberem, ki a leveleket elolvassa helyettem s közli velem azok essentiáját; hogy azonban senkit ne compromittáljak, előbb kitörlöm a nevet. Sok jószándéku nézetet fogadok ez okból akaratom ellen jéghidegen és sok embert ellenségemmé tettem már, mert nem feleltem.... Ezt megvetésnek és lealázásnak magyarázták; pedig Istem a tanum, nem az volt, nem: még akkor sem, ha legbolondabb levelet külde valaki; hát még ha nemes kedélyü és szép lelkü férfiak fordulnak hozzám! Hanem mit tegyek? Mondja meg ön mint méltányos ember, elolvassak minden levelet s feleljek rá aztán, hagyjak abba minden egyéb irást s dolgaimat hagyjam összeomlani, vagy ellenkezőkép? Mind a kettőt, feleli rá ön, a mire én azt mondom: igenis, mihelyt a napot negyvennyolcz órára szabják s az én emberi erőmet egyről kettőre. Eleinte könnyü volt, kevés levél jött, hanem most . . . pedig ezt igen nagy becsületnek tartom.

„Igazán úgy látszik, mintha az én keblembe akarnának kiönteni országunk előhaladására czélzó minden eszmét, minden javitásra való törekvést. Innen ered az aut, aut. . . . Mondja meg mit tegyek? épen igy vagyok pénzemmel is. Nincs az országban senki, a kinek pénz kell, hogy ne jönne hozzám. Nagyon sok pénzt adtam kölcsön. . . Az 1825-ki országgyülés óta azonban, a hol igen is gyakran czéltáblának választottak ki, már négyszáz ezer forintnál többet elutasitottam. Ha methodusom s elveim nem volnának, most már csak afféle hazafi volnék, ki csak könyörgéssel és sóhajtozással szolgálhat; pedig ezt nem akarom. Itten félre kellene ismernem az Istentől reám ruházott helyzetet s lábbal taposni, ha ily mélyen lesülyednék. Egyes ember, ha fiam vagy apám volna is, nem sokat nyom nálam a latban, ha a közjóról van szó. Erő kell ahhoz, hogy az ember megtagadjon valamit, mind magának, mind más-

nak; hanem megvan ez az erőm s dicsekedem vele, mint ön látja. Ez a felelet az ön el nem olvasott levelére, oly felelet melyet, ön, mint pártfogóm, mint bölcsész és nemes ember nem fog félremagyarázni. — Emberem, ki a leveleket olvasta, azt mondja — de nem kell önnek ép oly nagyon komolyan venni, mert ez az ember száraz, practikus pedans: — „A ki ezt a levelet irta, nemes rajongó lehet; de rettenesen fél a cholerától s pénzt kér!“

„Ezt a kivonatot csinálta az ön két leveléből; tudtam, hogy egy nemes szivü ember irta, abból láthatja ön, hogy már kivételt teszek s irok önnek. Ha nem hinném azt, hogy sok, igen sok lehet az ön leveleiben, úgy száz egyéb levéllel zárva hagynám a nagy almáriomban. Ha elolvasom az ön két levelét, miért ne olvassam el a többi 98-at is? Ha kölcsönzök önnek 5000 frtot, miért nem a többinek mindegyiknek? Mert nem akarom az idömmel és pénzemmel való fukarkodás elvét megszegni. Ha meg nem szegem ezt az elvet, még nagy szolgálatokat tehetek az országnak, ha megszegem, nemsokára erkölcsi merevültségbe esem.“

E methodikával, a mint nevezte, e szilárd elhatározással, hogy idejét és pénzét lehetőleg értékesitse, s honfiait is mindinkább megnyerje e kettős gazdálkodásnak, átlépett Széchenyi az irodalom teréről a tettek terére — és most kövessük oda.

III.

1833—1839.

A pártoknak szabadelvüek s conservativek szerinti csoportositása teljesen ismeretlen volt Magyarországban Széchenyi föllépteig. Minél gyakrabban megtörtént, hogy a kormány iparkodott áthágni a magyar alkotmánynak ránézve kényelmetlen határait, annál szivósabban ragaszkodott a nemzet ez alkotmánynak minden betüjéhez; s igy esett meg az, hogy — a mi az első pillanatra természetesen különösnek látszik — a sajátképi conservativek az ellenzék sorai közt valának találhatók, kik épen azért, mert

a fenállót védték, ellenkezésbe jöttek a kormánynyal. Azonban habár az ellenzék kiválólag conservativ volt is, a vele szemközt álló kormány azért még akármi volt inkább, mint szabadelvü. Csak annyiban küzdött a kormány a magyar alkotmány ellen, a menynyiben szilárd gátot képezett ez az absolutismus ellen, nem pedig azért, mert ez alkotmány gátlólag állt utjában minden a korszellemmel egyező reformnak. Sajátkép se fönn, se lenn nem akartak tudni ilyes reformról; fönn azért nem, mert minden reform ellentét ben állt a Metternich-féle stabilitas elvével; lenn pedig azért nem, mert jól tudták, hogy minden reform veszélyezteti a nemesség kiváltságait. Láttuk, hogy oly férfiak is mint Desewffy József, kik e tekintetben fölvilágosult nézeteknek hódoltak, csak legbizalmasb barátaik előtt merték azokat nyilvánitni, s ha néha félénken megkisérték egy szót kiejteni abból az országgyülésen, teljesen elszigetelve maradtak. Midőn az ellenzéki követ Nagy Pál, egyszer csak nehány nagyon is szerény inditványnyal állt elő az ország nem nemes lakosai javára, formaszerüleg kinevették s azon kiáltással hallgattatták el: „Non stultiset.“ Sajátkép tehát csak két párt volt: a „hazafiak,“ kik féltékenyen örködtek az alkotmány fölött s a kormánynak a nemzet jogaiba való minden beavatkozását határozottan megtámadták, s az „udvari párt,“ aulici, kik önálló vélemény nélkül teljesiték minden körülmények közt a kormány akaratát.

Ily körülmények közt, midőn ily ellenszenv nyilatkozott fönn úgy mint alant minden politikai reform iránt, valóban nem könnyü volt a „reformátor“ munkája s Széchenyi rögtön belátta, hogy, mig máshol rendesen csak egy erélyes, czéljaira nézve magával tisztában lévő vezérre van szükség, ki a már meglévő reformpártnak élére áll, hogy annak erőit összpontositsa s egyesült irányban határozott czélok felé vezesse,— Magyarországban előbb teremteni kell ily reformpártot, s hogy ez csak úgy lehetséges, ha egyelőre mellőzik a sajátképi politikai kérdéseket s a javitást csak anyagi téren kezdik, a politikai reformot pedig óvatos, csaknem észrevehetlen módon készitik elő. A „logikai egymásután“ készen volt elméjében mielőtt még ama publicistikai dolgozatokkal előlépett, melyekről az előbbi fejezetben részletesen szóltunk. „Szabad, biztos vagyon;“ ez volt egyelőre törekvésének főczélja. Hogy ezt el lehessen érni czélszerü törvényeknek kellett megelőzni. Hogy czélszerü törvények hozathassanak, arra nézve előbb átalános eszmecsere által

kellett a nézeteknek megtisztulni. Hogy ily eszmecsere eszközöltethessék, minden szellemi és pénzügyi erőnek érdekelve kellett lenni az ország előhaladásában, s összpontositva kellett mindannak lenni az ország szivében. Hogy az erők ez összpontositása a fővárosban lehetségessé váljék, javitott közlekedési eszközök által könnyen megközelithetővé kellett a fővárosnak lenni s szépitések és javitások által kellemes helylyé válni.

A főváros szépitése s a közlekedési eszközök javitása volt tehát a legközelebbi czél; s itt először is a pompás Dunát vette szemügyre Széchenyi. A Dunán való hajózás akkor ép oly fáradságos mint veszélyes volt; a legcsekélyebb szél miatt napokig kellett várakozni, s a hajók megsérülése vagy elsülyedése — mondhatnók — oly mindennapi esemény volt, hogy már 1807-ben egy hajózási biztositó társulat keletkezett Komáromban, (400 részvény: 500 forintjával) mely azonban a baj nagyságához mérve igen keveset segithetett. Lassanként belátták, hogy tartósan csak a gőzhajók behozatala által segithetni a bajon. A Dunának gőzösökkeli hajózására már 1818-ban kapott kiváltságot Bernhard Antal és társai; mint szintén külön Saint Léon lovag is, ki a maga kiváltságát Abbatucci lovagra és Schäfer Keresztély Lajosra ruházta. Ugy látszik, e kiváltságokat épen nem, vagy legalább nem igen használták. Fontosságot e dolog csak a velenczei-angol-hajóépitők John Andrews és Prichard József által nyert, kik 1828. april 17-én három évi kiváltságot kaptak javitott gőzhajóikra. Ezek aztán előkelő bécsi bankároknál, mint Geymüller, Benvenutti, Puthonnál stb. érdeket birtak költeni vállalatuk iránt s kötelezték magukat, hogy az ő javitott rendszerük szerint épült hajókat bizonyos határozott összegért bérbe veszik. Ily módon bocsátották vizre 1830 őszszel az első „cs. k. kir. dunai gőzhajót“ I. Ferenczet, s ugyanazon évben alakult, az első osztrák duna-gőzhajózási társulat igazgatóinak Puthon János és báró Geymüller János Henriknek vezetése alatt, 15 év tartamára egy részvényes társulat, melynek alapitásában Széchenyi nemcsak jelentékeny pénzösszeggel, hanem szellemi tehetségének megbecsülhetlen tőkéjével is részt vett.

A Duna torkolatáig való egyenes hajózást főleg a vaskapu borzasztó sziklái tevék lehetlenné. Egy félórányira a tachtali örvényen alól, egy a szerb oldalról messze kiugró óriási szikla, (névszerint Alibég), mely messze kifehérlett, valami 200 lépésnyire összeszoritotta a Dunát, s a folyam oly erővel rohant itt át a vaskapu

szorosán, hogy a hajózást lefelé csak apró járművekkel s csak igen ügyes hajósokkal lehetett folytatni. Széchenyiben azon merész gondolat támadt, hogy e rettenetes természeti akadályokat legalább annyira elháritja, hogy a gőzhajók fenakadás nélkül közlekedhessenek Konstantinápolylyal. Hegy a területtel megismerkedjék, 1830. nyarán Waldstein János gróffal, Beszédes mérnökkel s még öt más kisérővel Galáczba, s onnan Konstantinápolyba utazott. Csak a két előbb nevezett és Széchenyi, tértek vissza életben; a többit elragadta a dögvész és más betegségek. Széchenyi is közel állt a halálhoz Hirsovában, s akkor mondta Waldstein grófnak tolla alá a következő nevezetes levelet, mely, mint minden sor, mit Széchenyi irt, hü tükrét nyujtja hangulatának s kedélyállapotának:

„Kedves barátom Waldstein János!

„Te legjobban látod, micsoda szenvedések alatt diktálom neked ezen sorokat. Légy mindennek élő tanuja, hogy ha valamit kihagynék.

„Midőn Pestről elutazánk, egészségem gyenge vala; több jószágaimon több esztendeig nem voltam; a visszasietésre dorgáló diaeta szemem előtt volt, és mégis neki bocsátkoztam a nehéz utnak, hogy egy pár hónapot a közjó előmozditása végett hazánknak feláldozzak. Beszédesnél s nálad némiképen más a ezél, mert az elsőnek ily vizen való utazás mestersége, én pedig nem értek hozzá semmit. Te ifju lévén, minden utra örömest léptél volna. Azonban 14 napig minden keserüség nélkül folyt utunk és csak szinte Sistow ¡városától fogva jött rám a hideg, mely hat napokig csak kevés szabad és türhető pillanatokat engedett; — és ez időnek legnagyobb részét, szivszorongatások és elfulasztások közt töltém, s egyéb régi nyavalyák hozzájárulván, úgyannyira elnyomott az, hogy sokszor a kétségbeeséshez közel, életemnek rövid uton véget akartam szakasztani. És ha a léleknek halhatatlanságát nem hinném, Istenben nem biznék, ennyi fulasztó kinokat nem tudnék türni. Ezen sorokat én neked azért diktálom, hogy jó barátainknak (ha az Isten ezen kinokból ki akarna szabaditani) minden publicitás nélkül mutasd meg. Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.

„Ezeket kötöm nektek szivetekre; emeljétek az elsőt tehetségtek szerint fel, s diszesitsétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki Buda-pesti fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy

Buda-Pest megszűnjék egy vak zsák lenni; s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak s kereskedésnek kinyitni kell. A kik ezen sorokat olvassák — és azt a te belátásodnak engedem át, édes Waldstein! — emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat és mely nehéz pillanatban irtam azokat.“

„Ha meghalnék s még tizannyit kell szenvednem, mint szenvedtem, örömest fogok kimulni, és a mennyire lehet minden morgás nélkül; csak erős lelkü s tiszta hazafiságra buzditson ezen egy két szó: Virágozzék és boldoguljon drága anyaföldünk! Költ közel Hirsovához a Dunán, julius 17-én 1830-ban.“

Végül sajátkezüleg még hozzátette: „Hogy pedig kérdés tán ne történjék, intelek barátságosan titeket: Legyetek törvényes királyunknak és dynastiájának hivei, úgy, mint én. Isten, Mária ugy segéljen, ugy élek, ugy halok! Ha pedig lehet, mindig veletek leendek! Széchenyi István m. k.“

„Igy hangzott az alig negyven éves férfi politikai végrendelete; s mialatt a halál borzalmától remegő kéz e sorokat irta, egyszersmind föllebbenté a fátyolt e dús és nemes kedély egy sötét részéről, ama zord zugáról e nagy léleknek, hol már akkor is öngyilkossági gondolatok lappangtak. Pedig akkor még körüskörül teljes pompájukban ragyogtak a remény virágai, s a közelgő tavasz a nemzet életében már a légben illatozott! Mily óriási hatalommá növekedhettek e sötét gondolatok, ha majd a remény elvirágzott, ha a rövid tavasz édes csalódásnak bizonyult be, s a tél jeges keze ismét pusztitólag markol a gyöngéd vetés közé!..

Széchenyi felüdült. Ugyanazon láthatlan kéz, mely megoltalmazta egykor ősét Mihályt az ozmánok dárdái ellen, védőleg terjeszkedett a beteg feje fölé, ki lassan usztatott föl hajójával a Dunán; a halál angyala csendesen haladt el e megszentelt fő mellett s nehány hét alatt Széchenyi vissza lőn adva az életnek s hazájának. Bámulva s a méltó büszkeség érzetével vette itt észre a „Hitel“-ről irt könyvének, s egy- és más tőle eredt kezdeményezésnek hatását. A „Hitel“ hatásáról már szóltunk. A tömegek megindultak. Még most csak chaos volt, de nem az a chaos, mely a rombadőlést, hanem az, mely az uj alkotást előzi meg. Hanem különösen nevezetes diadalra vergődött Széchenyinek egy eleinte csekélynek látszó eszméje, mely egymaga elég, hogy tiszteletet ébresszen bennünk psychologikus éleslátása iránt. Kedvenez alkotásainak egyike volt köztudomás szerint a pesti nemzeti casino; s már emlitettük,

hogyan vált ez puszta mulatóhelyből mindinkább politikai clubbá, a fővárosi intelligentia gyülhelyévé, hol a nap minden fontos kérdését behatólag megvitatták. Számos vendég, ki vidékről bejött, bevezettette magát a casinóba, s a mint hazatért, nem volt sietősebb dolga, mint hasonló gyülhelyeket alkotni saját szükebb körében, s ezek számára átvették a pesti casino alapszabályait. Mint a gomba, nőttek ki egyszerre a földből a vidéki casinok; az intelligentia, mely ekkoráig csak az évnegyedes megyei közgyülésekre gyült egybe, most csaknem naponként találkozott egymással; elvtársak közelebb jöttek egymáshoz, s gyakrabban kicserélgették eszméiket. Hirlapokat s könyveket hozattak, a pesti casino példájára külföldieket is; s habár a censura még mindig szigoruan kezeltetett, mindent mégsem tilthatott meg, s a mit áteresztett, az teljesen elég volt, hogy ott, hol eddig az europai culturától egészen különválva éltek, legalább annyit megtudhatták, hogy Magyarország még végtelenül hátramaradt, még roppant sok utólérni valója van. Mindinkább komolyabban kezdék vizsgálni más államok intézményeit; mindinkább növekvő érdekkel kisérék a korszellem haladását, s az exclusiv szempont: „extra Hungariam non est vita“ mindennap inkább és inkább megrendült. Hogy Széchenyi iratai képezték a vitatkozás központját, az magától értetődik; hanem másrészt hatásuk sohasem lett volna oly gyors és oly átható, ha a casinók oly nagyon nem szolgáltak volna segélyére.

Hanem mindez még csak forrongás volt s nem bevégzett tisztulás, s az 1830. sept. 6-án összeült országgyülésen e nagy átalakulás kész eredményeiből még keveset lehetett látni. Ez országgyülés egyátalán a legrövidebbek s legnyugottabbak egyike volt azok közt, melyeket utóbbi időben Magyarország átélt, s csak vége felé került tüzesebb harczra a kormány ellen. Ez országgyülés aránylag nyugodt lefolyásának a kormány hangulatában szintugy megvolt a maga oka, mint a nemesség hangulatában. Ferencz császár már ősz aggastyán vala. „Harmincznyolcz éve — igy szólt egybehivó levelében — hogy az Istentől gondviselésünk alá bizott népeket kormányozzuk..... életünk napjai hanyatlanak..... s atyai szivünk azon vigaszt ohajtaná, hogy szeretett elsőszülöttünket, Ferdinánd főherczeget megkoronázva láthassuk.“ Magyarországban az a hir terjedt el, hogy a trónöröklést Ferencz Károly javára meg akarják változtatni; s már 1820-ban azt irá Desewffy, Kazinczynak: „Az osztrák miniszterium arra törekszik, hogy

Nápolyban a király másodszülött fiát, Ferencz császár vejét ültesse a nápolyi trónra, az elsőszülöttnek pedig Szicziliát adják, s ez csak azért történik, hogy nálunk is mellőzzék az elsőszülött Ferdinánd főherczeget, kinek Luccát akarják odaadni, a luccai herczeg pedig buenos-ayresi királylyá lesz.“

E hirek ugyan alaptalanoknak bizonyultak be az egybehivó levél által; hanem azért még most is azt beszélték, Ferencz császár csakugyan meg akarta változtatni a trónöröklést, s csak az udvari orvos Stifft báró s a magyar udvari kanczellár Reviczky Ádám gróf egyesült fáradozásainak sikerült e tervről lebeszélni az uralkodót A koronaörökös e mellett bizonyos népszerüséggel birt Magyarországban. Emlitettük már, hogy 1823-ban néhány vármegye egyuttal hozzá is fordult panaszaival, s azt beszélték, oly hathatósan fölszólalt akkor atyjánál Magyarország követelései mellett, hogy e közbenjárásnak bizonyos feszültség lett a következménye az apa és fia között. Reviczkyt is — legalább még akkor — meglehetősen szerették Magyarországban, a mit annyi gyámoltalan és tehetetlen elődje után elérni, természetesen nem volt valami nagyon nehéz. Neki számitották be érdemül, hogy Ferencz császár Magyarország irányában ismét visszatért az alkotmány terére; az ő nézetei diadalának tekinték, hogy most mégis Ferdinánd főherczeget koronázzák meg, s már csak ezért sem akarták e Magyarország iránt jóindulatu férfinak a császárra való befolyását megingatni.

Pár héttel az országgyülés összeülése előtt történt Párisban a juliusi forradalom, s élénk viszhangra talált Europaszerte; Magyarországban is fölizgatta legalább az ifjuság kedélyeit, s a demokratikus eszmék magva Széchenyi munkái által már meglehetősen fölszántott földre talált. E jelenségek láttára megrémültek a nemesi kiváltságaikra féltékeny „hazafiak.“ „Alkotmányunkat,“ szólt az ünnepelt ellenzéki szónok Nagy Pál az 1830—31-iki országgyülés egyik ülésén — „nyolczszáz év óta nem fenyegette oly nagy veszély, mint e perczben. Tatár és török földúlta az országot, de dúlásaik után önként vagy kényszeritve ismét elhagyták. Hanem most egy erkölcsi hatalom fenyeget, melynek irányzata homlokegyenest ellenkezik azzal, mit, mint legszentebbünket, őrzenünk kell. Demokratikus elvekkel terhes minden; mint valami tüztenger terjednek napról napra, s végromlással fenyegetik aristokratikus rendszerünket.“— Nem hiányzottak ugyan egyes hangok, kik Széchenyi nézetéhez csatlakoztak, hogy a magyar alkotmány épen

azért forog folyvást veszélyben, s épen azért kell szakadatlan küzdelmekben védeni, mert inkább egy kiváltságos osztály, mintsem az egész nemzet alkotmánya, tehát a lakosság túlnyomó többsége, mely ez alkotmányon kivül áll, annak fentartásában semmi közvetlen érdekkel nem bir. „Ha a népek szellemi iránya, — szólt egy követ, — ha a közvélemény ellentétben áll alkotmányunkkal, minden fáradozásunk daczára sem fog sikerülni annak csonkitatlan fentartása; s végre nem is látom be, miért legyen az épen nálunk oly nagyon veszélyes, a mire másutt a legmiveltebb nemzetek minden erővel törekesznek.“ Ezek azonban, mint mondtuk, csak egyes hangok voltak; a túlnyomó többség még mindig az alkotmánynak, a mint volt, teljes fentartásaért rajongott, s a hol valóban ellenzéket képezett, még mindig a régi kerékvágásban mozgott. Még sokkal rövidebb idő mult el Széchenyi első müvének megjelente óta, hogysem a nagy reformátor eszméi már jegeczedési pontot képezhettek volna egy reformpárt számára.

Széchenyi maga nem vett semmi kiváló részt az országgyülés tárgyalásaiban, mint szintén a pestmegyei gyüléseken is csak ritkán és csak olyankor jelent meg, ha valami, az ő terveivel összefüggő kérdés volt napirenden. A pártok futólagos vázlatából, mint azt e fejezet kezdetén rajzolánk, világosan kitünik, hogy akkor sajátkép nem is volt oly párt, melynek élére állhatott volna Széchenyi. Az ellenzék ugyan már átvette némely reformeszméjét, hanem a magyar alkotmány formalismusát helyezte még mindig első sorba; ahhoz pedig, hogy az ugynevezett „udvari párthoz“ csatlakozzék, Széchenyiben nagyon is sok volt a függetlenségi vágy s a büszke önérzet, nem is tekintve azt, hogy e párttal való szövetsége által már előre megfosztotta volna magát azon lehetőségtől, hogy a nemzet többségénél sikerre számithasson. De ha lett volna is neki megfelelő párt, Széchenyi bizonyára nem akarta volna átvenni, s nem is vehette volna át annak vezérletét. Mint tudjuk, Széchenyi került minden határozott föllépést a kormány ellen; mert tervei számára szüksége volt a kormány közreműködésére, s mert a kormány, mely különben is gyanakodott minden reformtörekvésre, minden perczben akadályozólag léphetett volna utjába. De különben sem volt Széchenyi pártvezér szerepére alkalmas; ő maga bevallotta ezt egy általunk fentebb idézett nyilatkozatában, s e nyilatkozat mindenesetre az önismeretnek nem közönséges fokát mutatja. A pártvezér szerepe azonban, nem csupán termész-

tével, hanem szándékaival is ellenkezett. A jeles történetiró Horváth Mihály ugyanezen következtetésre jut, azonban oly okokból indul ki, melyek a mieinktől lényegesen különböznek; azt véli, Széchenyi azért nem volt alkalmas pártvezérnek, mert az ilyennek néha oly elemekkel kell szövetkeznie, melyekkel nem igen rokonszenvez, sőt talán becsülésre méltóknak sem tart, melyeknek közreműködését azonban, bizonyos czél elérése végett nem lehet nélkülözni. Nézetünk szerint ez a szempont nem sokat nyomott a latban. Ha valamely nagy czél eléréséről volt szó, tudott a büszke gróf antichambrirozni, mint akármely utolsó kéregető, oly embereknél is, kiket pedig nem igen becsült nagyra, s kikkel szemben sohasem ereszkedett volna le a kéregetésig saját személye érdekében.*) A sajátképi ok, hogy miért nem szegődhetett Széchenyi valamely párthoz, véleményünk szerint először is abban rejlett, hogy teljesen szabadon akart mozogni, hogy aztán a mint czélja kívánta, majd a kormánynak, majd e vagy ama pártnak tegyen aprólékos engedményeket. Egy másik s bizonyára a legfontosabb ok az volt, hogy pártok csak rendkivül ritkán vetik föltétlen alá magukat egyes ember dictaturájának, és soha hosszu időre; csak compromissumok által maradhatnak fönn. Széchenyinek azonban, mint ezt minden alkalommal kijelenté, kész, tökéletesen rendezett, a legapróbb részletekig kidolgozott programmja volt; mitsem áldozhatott föl abból, és semmi idegennemüt nem hagyhatott közé iktatni. Sit, ut est, aut non sit! A mit vagy öntúlbecsülés, vagy megférhetlenség és önfejüség gyanánt róttak föl neki, nem volt semmi egyéb, csak a rendithetlen meggyőződés, hogy eszméinek meghamisitatlan s általa czélszerüknek tartott eszközökkel kell kivitetni, ha azt akarják, hogy az országnak üdvére váljanak.

---

*) „Tudja ön — mondá nekem egyszer későbbi napokban, — tudja ön, hogyan tettem, hogy ezt vagy azt a gazdag nyárspolgárt, ki pénzes-zsákján ült, hazafias vállalatok részére jelentékeny áldozatokra rávegyem. Órák hosszáig kószáltam a váczi-utczán, hová ez urak déltájban sétálni járogattak, s a mint egyiköket megpillantottam, hozzá rohantam, megráztam a kezét, hogy minden ember lássa, karon fogtam s kértem, hogy egy óranegyedig vele sétálhassak. Erre aztán úgy elérzékenyült az én emberem, hogy mire az óranegyednek vége lett, nemcsak egy vagy több ezer forintot nyertem vállalatom számára, hanem egy derék terjesztőjét is a vállalatnak.“ Rangtársai sokat élczelték e miatt, de Széchenyi nem maradt adós a felelettel. Egy afféle emlitett séta után, igy szólt hozzá egy méltóságos ur: „Ej, hiszen te egészen frére et cochon vagy ezzel a **-val!“ — „Igen,“ viszonzá Széchenyi, „hanem én vagyok a frére.“

Az ő rendeltetése az volt, hogy egyedül hatoljon előre, mint a squatter, ki utat tör magának az amerikai őserdőben, azon öntudattól lelkesitve, hogy ott, hol lába most elsülyed a posványban, s a cserje összevérzi kezét, ezer- meg ezer munkás ember jólléte fog egykor virulni.

Az ellenzék vezetését tehát a felsőházban Wesselényi vette át, ki, hogy a magyar országgyülésen is üléssel és szavazattal birjon, Károlyi György gróftól egy birtokot vett Szathmármegyében. Hogy a barátság Széchenyi és Wesselényi közt jóformán kihült, azt már fentebb emlitettük. Ez utóbbi — mint Kölcsey, naplójában mondja — hajdani barátjától nagyon rosz néven vette, hogy ez a kormánynak kezdet óta legalább szép szavakat nyujtott, hogy a „Világ"-ban nyiltan azt állitotta, hogy az udvartól jót lehet várni; 1830-ban pedig azt merte mondani, legokosabb volna a nemzettől, ha fölhagyna az oppositióval, s a kormány karjai közé vetné magát. A levelezés, melyet a két jeles férfi folytatott egymással, mutatja, hogy a Széchenyi által czélba vett társadalmi és magánjogi reformokat illetőleg teljesen egy véleményen voltak, hanem a sajátképi politikai kérdésekben áthághatlan tátongó mélység választotta el őket, melyet nem lehetett áthidalni. Széchenyi meghivását, hogy Wesselényi jönne össze vele Pesten, (1830) hogy egyesülten hassanak a tömegre, a hajthatatlan ellenzéki férfi határozottan elutasitotta.

Wesselényi tehát az ellenzéki minoritás élére állt a felsőházban, s már első beszéde — ismét a magyar nyelvnek hivatalos nyelvül behozatala forgott szóban — fokozta a nemzet különben is dús rokonszenvét e nagytehetségü férfiu iránt. Egyébkint, mint mondók, ez országgyülés tárgyalásai nem voltak valami nagyfontosságuak. Csak egyetlenegyszer látszott valami csekély hatása Széchenyi iratainak. Akkor látszott ez, midőn Nagy Pál „alávalóságnak" nevezte, hogy a nemesség a lakosság nem-nemes részének nyakába rójja még oly dolgok költségeinek viselését is, melyek csak a nemességnek szolgálnak javára: például, a magyar királyi testőrség, melybe csak nemes ifjak vétetnek föl, az országgyülési követek költségei, kik csak a nemességet s annak érdekeit képviselik, s végre a birák napidíjai oly tárgyalásoknál, melyek kizárólag csak nemes emberek pöreivel foglalkoznak. Határozatot ugyan nem hoztak e tárgy fölött, mert az országgyülés már vége felé járt; hanem legalább elhatározták, hogy a jövő országgyülésre lássák

el magukat a követek a kellő utasitásokkal, hogy a megpenditett tárgyat rögtön tanácskozás alá lehessen venni, s már ez maga meggyőzhette a figyelmes szemlélőt, hogy a követek soraiban mégis csak uj szellem kezd lassanként utat törni.

Az országgyülés vége felé még egy kis vita keletkezett, a koronázási diplomát s az ujonczozást illető törvényczikkek fogalmazása fölött. Az alsóház itt is, ott is becsúsztatott néhány, a nemzet jogait megóvó toldalékot, melyeknek elfogadásától makacsul vonakodott a kormány, s a felsőház majoritása támogatta ebben. Mindkét ház vegyes ülésre jött össze, s itt Wesselényi és Andrássy Károly mellett Széchenyi is szót emelt, s oly hathatósan védte a nemzet jogait, hogy az illető törvények végre mégis elfogadtattak, az alsóház által óhajtott szerkezet szerint. Ezzel bevégződött az 1830—31-ki ülésszak, s a már negyven év óta tervezett reformmunkálatok ismét nem kerültek tárgyalás alá, hanem a jövő országgyülésre halasztattak. Legkevésbbé búsult ezen Széchenyi István gróf. Könnyen sejthette, tekintve az akkor uralkodó hangulatot, mily irányban fog e reform mozogni legkedvezőbb esetben is, melyet pedig ő egész más szellemben és sokkal nagyszerübben óhajtott volna létrehozni. Sietett tehát most a jövő országgyülés kezdete előtt befejezni „Stadiumát", melyről már előbbi fejezetünkben említést tettünk. Ott megemlitettük azt is, hogy a könyv csak 1833-ban jelenhetett meg Lipcsében, mert Pesten a censura betiltotta a nyomtatást már az első ivek után; hanem az első ivek kézről kézre jártak, sőt az egész kéziratból is keringtek másolatok, s ez által nem lőn ugyan pótolva a hatás, melyet Széchenyi e könyv közzétételétől várt, hanem legalább hathatósan előkészittetett.

Az országgyülés bezárta után ismét kedvencz eszméjének, a Duna hajózhatóvá tételének a Fekete tengerig, szentelte Széchenyi teljes figyelmét, s mint királyi biztos átvette azon munkálatok fő vezetését, melyek a dunai hajózást gátló akadályok elháritására tétettek. 1832. január 7-kén egy levelet intézett Pestről Benvenutti bankárhoz Bécsbe, melyben figyelmezteti őt, hogy a dunai hajózás ne maradjon most már egy gőzösre szoritva, mert bizonyára több is jövedelmező volna; — s ezt előre látva, szükséges volna, 32, 50 vagy 99 évre szóló kiváltságot eszközölni ki, a Belgrád és Orsova közti sziklákat szétrobbantatni, hogy a hajózás Widdin és Szilisztriáig, sőt Odessa és Konstantinápolyig is egészen nyitva és járható legyen. „Én — igy szól — a mult évben leutaztam a Dunán

Pestről Konstantinápolyig, s mindennemü fölvilágositást adhatok mind diplomatikus, mind mechanikus tekintetben — s azt hiszem, egész levelemmel itt arra szoritkozhatom, hogy egy gyakorlati mérnök véleményét csatolom ide, ki útitársam volt, s egyátalán nem látok semmi akadályt e vállalat szerencsés kivitelére nézve, főleg miután az alakulandó társulat biztosan számithat Milos szerbiai herczeg részvétére, kit mindenesetre részvényesül be kell vonni a vállalat érdekébe; én a mult évben beszéltem erről vele, s a legnagyobb készségre találtam nála.“

„Megkezdeni a fődolog — igy szól a levél végén — s miután már életbe lépett egy gőzhajó, és a Duna szabályozása szoros összeköttetésben áll egy lassanként bővitendő hajózási vállalattal, azt hiszem, a kérdéses dolognak is ugyanazon forrásból kellene származnia, a gőzhajó minden részvényesét tehát, s főleg Eskeles, Geymüller, Sina, Puthon urakat arra birhatná ön, hogy szivesked-jenek ezen ép oly hazafias, mint hasznot hajtó vállalat élére állni. Ámbár egyéb ügyek által meglehetősen igénybe vagyok véve, kijelentem mégis, hogy kész vagyok minden szolgálatra, mit a társulat rám fog bizni, föltéve azonban, hogy annak meg is birok felelni; mert nagyon jól tudom, mily kiszámithatlan hasznot hajt az idővel az osztrák államnak, ha főcsatornája szabályozva lesz.“

A duna-gőzhajózási társulat igazgatóságának válasza helybehagyólag hangzott, hanem feltételül szabták, hogy Magyarország nagyobb mérvben vegyen részt a vállalatban.

„A nehézségek miatt, melyek a Dunán Bécs és Győr közt előfordulnak — igy szól az igazgatóság e válaszában — a hajózás az utóbbi állomástól fölfelé már félbenhagyatott; a gőzhajók tehát ezentul csak Magyarországban fognak szolgálni a közlekedés könnyitésére. Magyarország, mely ily módon leginkább érdekelve van ez ügyben, tegyen értte tehát legtöbbet is. Hanem eddigelé Magyarország épen legkevesebbet tett. A kibocsátott kétszáz részvény közül csak még 13 van magyar ember kezében. — A főnehézségek, melyek az első gőzhajó felállitásakor tétettek, következők valának: 1-ör, hogy azon kérdés, valjon a Dunán lehet-e jól járni a gőzhajóknak, még nincs megoldva; 2-or, hogy kevés foglalatosságot fognak találni. Mindkét kétséget elháritotta a tapasztalás; most már tehát a félelem nem tarthatja vissza a gazdag és hazafias magyarokat, hogy a szükséges tőkepénzt ez üzletre ne szenteljék. Egyébkint, az üzletet a fontosság és kiterjedés maga-

sabb fokára emelhetni, ha a Belgrád és Orsova közti sziklák szétrepesztése által e vizi ut veszélyessége elhárittatnék. Azt állitják, hogy ő cs. k. Fensége a Nádor főherczeg volna azon személy, ki ennek végrehajtására a legnagyobb és legdöntőbb befolyást gyakorolhatná; nem volna tehát senki inkább azon helyzetben, mint excellentiád, hogy e hő hazaszeretettől lelkesült és felvilágosodott herczeget megnyerje az ügynek. Itt közvetlen az államnak kell beavatkoznia; magánosok nagyon is sok oly akadályra találnak itt, melyek az államra nézve nem akadályok; s habár jóval nagyobb lenne is az összeg, mint a melyet a mérnökök a sziklák szétrepesztésére inditványoznak, az államra nézve mégis csekélység volna az.“

Teljes mértékben megfelelt Széchenyi a társulat kivánságának mindkét irányban. A mint már emlitettük, egészen mesterileg értett ahhoz, hogyan kell propagándát csinálni valami közhasznu ügy számára. Több gazdag magyar mágnást megnyert a vállalat számára, s a pesti casino is a forészvényesek sorába lépett, úgy hogy egy év leforgása alatt már két uj hajó: a „Duna“ és „Pannonia“ állt készen. Az ország nádorához József főherczeghez pedig következő emlékiratot intézett, melyet csonkitás nélkül közlünk nemcsak azért, mert sehol sem volt még közölve, hanem azért is, mivel az ügyhez szorosan nem tartozó félreugrások sok világitást vetnek Széchenyi érzületére. *)

„Cs. k. Fenség, Fenséges Főherczeg ur! A reám bizott vállalat napról-napra annyira sokasodik, hogy legjobb akaratom mellett is csekély tehetségem semmiképen sem elégséges arra, miszerint cs. k. Fenséged elé az egészről már most kimeritő képet terjeszthetnék fel, a mint kötelességem volna, s mint azt, túlbecsülve erőmet, mult jelentéstételemben vakmerősködtem cs. k. Fenségednek megigérni. Nem marad egyéb hátra, mint, hogy cs. k. Fenségedet — kegyelmes türelmeért esedezve — nemcsak arra figyelmeztessem, a mi nézetem szerint vállalatunkat illetőleg épen napirenden volna, s melynek elmulasztása talán soha többé visszahozható nem volna, a kedvező pillanat pedig, melyben jelenleg élünk, nehezen fog ismét oly hamar visszatérni. Cs. k. Fenséged 1833.

*) Ez emlékiratot, mint sok egyéb, Széchenyinek a duna-gőzhajó-társulathozi viszonyára vonatkozó becses közleményt, a cs. k. kiv. duna-gőzhajózási-társulat jelenlegi igazgatója Cassian ur szivességének köszönhetem, ki a társulat levéltárát a legnyájasabb előzékenységgel rendelkezésem alá bocsátá. Szerző.

september 26-án 1062. sz. a. kelt kegyelmes iratában helyeselni méltóztatott azon gondolatot, hogy a Duna jelenlegi állapotjában is egész a fekete tengerig kellene berendezni a gőzhajók általi hajózást. Ennek következtében néhány nap előtt beszéltem a gőzhajótársulat igazgatóságával, hogy az ő nézeteiket is meghallgassam az iránt. Hajlandók volnának e merészebb lépést megkisérteni, de nem bátorkodnak a társulat már biztositott érdekét feláldozni a bizonytalan nyereségnek. Most már élénkebb kezd lenni a gőzhajók üzlete Győrtől Pesten át Zimonyig és vissza felé, úgy hogy ez idei hajózások után következtetve, a gőzhajók bizonyos tiszta nyeresége 1834-ben jóformán 12—15 percentre hághat. Hogy milyen lenne a hajózás ellenben az al-Dunán, hol a fa drága, köszenet pedig nem kapni, Galáczig nincs semmi osztrák consul, ki az osztrák hajók érdekeire felügyeljen stb., — ezt biztossággal nem lehet meghatározni, hanem mindenesetre bizonytalannak látszik, s egy gőzhajó leküldése oly vállalatnak látszik, melynél az első években nemcsak hogy nyereségről nincs szó, hanem még áldozatokat kell hozni, s csak a vállalat egész kifejlése után lehet jövedelemre számitani. Ha az ügy csak az emlitett igazgatóságtól függne, semmiképp sem kételkedem, hogy saját hasznukat félre téve, azon eszmét, melyet cs. k. Fenséged helyeselni méltóztatott, haladéktalan megvalósitanák, habár csak azért is, hogy cs. k. Fenséged iránti határtalan, hódoló tiszteletöknek jeleit adják; igy azonban, a mint mondhatni zagyva társaság élén állnak, nem szabad elfeledniök, hogy a tagok közül sokan, saját rendetlenségük daczára, leghőbb hazafiságuk daczára, mindenkor a legpontosabban s leghazafiatlanabbul meg szokták kivánni részvényeik dividendáinak pontos kifizetését, tehát jóformán általános sérelem és roszalás nélkül nem lehetne semmi fontosabb s valóban kissé kockáztatott változtatást eszközölni a gőzhajók elhelyezésében.

„E szerint egyenesen attól függ minden, hogy elhatároztassék, valjon az al-Duna birtokba vétele, s annak európai csatornává kifejlesztése megérdemel-e vagy sem, a kormány részéről közvetlen segélyt s némi kisebb áldozatokat. Az én nézetem e tárgyban az, hogy, miután cs. k. Fenséged e tárgyért oly sokat tett, s bizonyára keresztül is viendi azt, kegyeskednék kieszközölni ama csekély előnyöket és áldozatokat a gőzhajó társulat számára, melyek folytán aztán az igazgatóság, minden részvényes remélhető jóváhagyásával, azon határozatot hozhatná, hogy gőzhajói egyikét, mindjárt a ránk

jövő tavaszszal jó szerencsére lebocsátaná a zuhatagon, hogy azt mindjárt rendesen járassa Csernecz és a fekete tenger közt. Az áldozatok, melyeket a kormánynak hoznia kellene, körülbelül ezek volnának: 1) A kiváltság meghosszabbitása 10 évre; 2) felszólitás az illető vármegyékhez, városokhoz stb., hogy a gőzhajók rendes állomáshelyeit lássák el kiszálló hidakkal; 3) némely egészségügyi és harminczad-rendszabály módositása, melyek az államnak nem is hoznak közvetlen hasznot, a kereskedésre nézve pedig szerfelett károsak; 4) a személy és vagyon biztositása a szerb, török és oláh-hatóságoknál; 5) a kormány nyiltan kifejezett protectioja, hogy a gőzhajózást pártolja; 6) bizonyos számu évekig ingyenköszén a határőrvidéken és kamara-jószágokban, s a határőrvidéken ingyen-fa is, a hol nota-bene az államnak semmi jövedelme sincs a szénből, és tüzzel-vassal pusztitják az erdőt, hogy szántóföldeket és réteket kapjanak.

„A mi az első pontot illeti, annak megadása által sem az állam, sem magánosok nem károsulnak, mert versenyzésre most még gondolni sem lehet; a társulat azonban nagyobb biztossággal adhat ki jelentékenyebb tőkéket az üzlet teljes kifejtésére. A felhivás, melyet a második pontban emlitettem, csak az által válnék hasznossá, mivel gyorsabban történnék az, mit az idő különben is maga meghozna lassanként. Hanem a haszon mégis nagyobb volna, mint a hogy talán gondolják, mert misem veszélyezteti a gőzhajók általános hitelét oly nagyon, mint a nyomoruságos éjjelek, melyeket azokon gyakran az utasok nagyon is nagy száma miatt tölteni kell. Ha gyorsan ki és beszállhatna az ember, segitve volna e bajon; s csak ily módon segithetni rajta, mert a gyakorlatban lehetetlen az utasok számát megszabni. A harmadik és negyedik pontban érintett módositásai az egészségügyi és harminczad rendszabályoknak, mint szintén a személy és vagyon biztosságba helyezése a külföldön legnagyobb fontosságuak, s ezek szabályozása nélkül nem is lehet kereskedést képzelni; ezekre még később visszatérek; az ötödik pontban emlitett pártfogás a kormány részéről hitelt kölcsönözne az üzletnek, s uj életre keltené azt, a mivel eddigelé nem igen nagyon diesekedhetik, mert sokan, főkép hivatalnokok, magamnak is alkalmam lőn tapasztalni, az egész vállalatot privát speculationak tekintik, melyet anglománia, ujitási vágy s a veszélyes korszellem idézett elő, és melyet e szerint — mint sok egyebet — a kormány nem mozdit elő, hanem

csak tür. Azt nem igen tudják, hogy cs. k. Fenséged maga is méltóztatott több részvényt venni; s hozzájárul még az is — bocsánatot kérek, hogy nyiltan kimondom — miként az én személyem van e vállalatnál alkalmazva, a mi semmiesetre sem emeli a vállalat hitelét, s nem hiszik, hogy kormányügy lenne az, mert a közönség nagy része még mindig oly szerencsétlen, hogy nem látja be, miszerint a szolgálat, melyet a hazának szentel, semmiképen sines ellenkezésben azon hódolattal és hűséggel, melyet igaz ura iránt táplál az ember keblében. A hatodik pontban emlitett concessiók végre olyneműek s a társulatra nézve oly nagy fontosságuak, hogy úgyszólva, az egész vállalat sikerét biztositják. Természetesen nem szabad azokat egy bureaucrata közönséges szemeivel tekinteni, ki csak mától holnapig lát, s azért a néhány forintért, melyeket ma megtakaríthat, a jövő legnagyobb nyereségét fel szokta áldozni.

„Ezek, cs. k. Fenség, ama segélyek és concessiok, melyek a gőzhajó-társulat igazgatóságát arra birhatnák, hogy már 1834. év folytán megnyissa az osztrák monarchia összeköttetését Konstantinápolylyal; mert magától értetődik, hogy az emlitett igazgatóság két gőzhajóját, a „Duná"-t és „Pannoniá"-t, rendes összeköttetésbe hozná „I. Ferencz"-ezel, mint szintén gondoskodnék arról is, hogy a Duna torkolatánál egyelőre vitorláshajók álljanak készen, melyek a személyeket és árukat minden két héten Odessába, Konstantinápolyba stb. szállitanák. Hogy azonban az igazgatóság mind ebbe egész bizonyosan beleegyezzék, nem merem állitani, hanem valószinü.

„Sokkal gyengébbnek érzem magamat, mintsem cs. k. Fenséged magas bölcseségének tanácsot adhatnék, hogyan eszközöltessék és éressék el mindez; azonban bátorkodom legmélyebb alázattal elmondani ez iránti nézetemet. A mi csekélység eddig történt, csupán csak cs. k. Fenséged müve, mert soha ki nem fejlődhetett volna ennyire pár hónap alatt, ha a dicasteriumok útján haladt volna. Ne bocsássa ki cs. k. Fenséged kezei közül az ügyet, s nem koczkátatok sokat, ha jót állok a sikerért. Cs k. Fenségednek csak egy szavába kerül a kiváltság tiz évre való meghosszabbitásának kieszközlése. Nem kevésbbé meghozza cs. k. Fenséged magas akarata — mihelyt az csak tudomásra jut — az ohajtott eredményeket az illető hatóságoknál, a ki- és beszállási hidak tekintetében. Az egészségügyi s harminczad-rendszabályok módositása

végett, mint szintén az orosz, török stb. kormányokkal való módositandó egyezmények végett fölszólithatja cs. k. Fenséged Ő Excellentiáját gróf Klebelsberget, s ő Föméltóságát Metternich herczeget, fontolják meg javaslataimat, hogy azok mielébb elintézve terjesztethessenek cs. k. Fenséged elé. Ha cs. k. Fenséged mindezt megtette, s megszűnik az én incognitóm, a mi most már a nélkül is nem használ, csak árt, végre látni és hinni fogja a közönség, hogy a kormány nem csupán csak megtörténni hagyja az osztrák monarchiának a fekete tengerreli összeköttetését, hanem hogy a kormány vezeti és eszközli azt. A mi végül a kőszenet és fát illeti, nincsenek rá adataim, hogyan áll a kamrai jószágokban; hanem egész bizonyossággal tudom, hogy mind az egyiket, mind a másikat bőségben találják az oláh-illir ezred kerületében. Tissovitza környékén vannak kőszénhegyek, melyek eddigelé haszontalan hevernek, s az ezred kerületének sok részében az erdők irtása a cseh települők fő foglalatossága. Cs. k. Fenséged keresztül viheti e kényes, hanem nagyon lényeges pontot, s csak Fenséged viheti azt keresztül; mert ha a terv az udvari haditanácsosok cirkuluma elé kerül, akkor vége. Semmi kétség ugyan, hogy nagy, hallatlan concessio; hanem a fekete tengerreli összeköttetés szintén nagy és hallatlan, a mit nem szabad elfeledni, sem azt, hogy azon eszközökhöz kell fordulni, melyek czélravezetnek. S ha kezdetben mindjárt nem egyezik bele a kormány a concessiókba, attól tartok, hogy soha el nem éri czélját, hacsak saját gőzhajóin nem. Az al-Duna mentiben oly drága a fa, kőszén pedig nincs, hogy a widdini, rustsuki, szilisztriai, brailai stb. állomásokat országunkból kell fával és kőszénnel ellátni. Hanem hol vegyük a fűtőszert, ha nem a határőrvidéken?! S ha pénzen kell venni, mikor már a társulatnak annyi költsége van úgy is a szállitás által, mielőtt még az egész dolog megindult volna, mikor annyi bajnak, veszélynek van kitéve, akkor inkább megfordul az ember, s örökre búcsut mond a Duna-gőzhajózásnak. Valóban mondhatni, hogy az osztrák monarchia lényeges javitásáról, van szó; s mit kell áldozni? Legkevesebbet sem, csak előitéletet és szükkeblüséget, mert a kiváltság évei alatt, habár száz évig tartana is, soha el nem viheti magával a gőzhajó-társulat az oláh-illyr ezred kőszénbányáit, melyek most egy garast sem jövedelmeznek, hanem jövendő gazdagságnak dús forrásaúl képezi ki. Fákat se fog a társaság ott vágatni, hol hasznosak, hanem a hol útban állnak, a mit természetesen ki fognak

neki jelölni, úgy hogy ha a valódi világitásban tekinti a dolgot az ember, az illető ezred s ezzel együtt az állam is csak nyer, s a gőzhajó-társulat concessiót nyerve, egyszersmind a legfontosabb szolgálatokat teszi az iparnak és culturának! Ingyen kell kapnia a tüzelőszert a kiváltság évei alatt, — egészen ingyen; mert ha csak egy krajczárt fizet is a társulat in recognitionem dominii-n kivül, akkor százféle zaklatás rontja és keseriti el az egész dolgot, a mit elégségesnek tartok arra, hogy egészen elvegye az ember kedvét.

„Az idő sürget, s azért kivánatos volna, hogy cs. k. Fenséged mindezt minél hamarább tisztába hozhatná. Én aztán összeköttetésbe lépnék a nevezett igazgatókkal, s igyekezném őket azon lépésre birni, melytől, ugy hiszem, vállalatunk sikere függ; mert a mit egy perczben elmulaszt az ember, azt az örökkévalóság sem hozza vissza. Ha az igazgatók azon határozatot fogják hozni, a miről nem kételkedem, úgy rögtön aláirási ivet nyitnék meg két uj gőzhajóra, mely bizonyára nem sokára tele lenne irva, mert a vállalat megszünnék magyar vállalat lenni, s rögtön osztrák, sőt európaivá lenne; s e szerint hihetőleg minden részvényt el lehetne helyezni Osztrák-, Bajor-, Cseh-, Morva-, Német és Franczia-országban, s a többit Angolországban. A magyar akadémia ülése november 10-ig Pesten fog tartóztatni. Ha Pozsonyból visszatérek, mindezt, cs. k. Fenséged magas közbenjárására számitva, szeretném tiz nap alatt bevégezni, és aztán november 20-án angolországi utamra indulni; onnan február végén visszatérnék, s marczius elején az „I. Ferencz"-ezel lemegyek az al-Dunára. Minderről, a mit cs. k. Fensegednek itt röviden előadtam, beszéltem már herczeg Metternich ő főméltóságával, mint szintén az udvari haditanács alelnökével Hardegg gróffal. Ugy látszott, mindketten kedvezőleg fogadják a tervet, nem marad tehát egyéb hátra, mint cs. k. Fenségednek lábaihoz borulnom, azon esedezéssel, kegyeskedjék ő excellentiáját Metternich herczeget tudósitani arról, hogy én és Vásárhelyi, Angolországba akarunk menni, hogy annak idején kiszolgáltassák a szükséges utleveleket. Szóval is megkértem ez iránt Metternich herczeget, a mire ő azt mondá: „Jobb lenne, ha cs. k. Fenséged kegyeskednék néhány szót irni hozzá, mert azáltal a dolog félhivatalos szinezetet kap, a mi jobb lesz." Fogadja cs. k. Fenséged szokott kegyességével s jó indulatával jó szándéku törekvését leg-

alázatosabb szolgájának, gróf Széchenyi Istvánnak. Nagy-Czenk, october 23-án. 1833.

„U. i. A mi az 1834. év folytán elővendő munkálatok előkészületeit illeti, legnagyobb részt azon tapasztalástól föltételezvék azok, melyeket Vásárhelyi Angolországban fog szerezni, honnan körülbelül február végén visszatér velem, s e szerint még mindig elég idő marad, hogy egyet-mást idejekorán rendbe hozhassanak. Mindenesetre szem előtt fogok tartani mindent, s iparkodom lehetőleg gazdálkodni az idővel.“

E promemoriát a legjobb siker követte, s Széchenyi azonnal angolországi utjához készült. Előbb azonban résztvett még a gőzhajózási részvényesek gyülésén Bécsben, 1833. december 2-án. Puthon báró a nádornak, s a társulat hathatós és buzgó szószólójának Szechenyi István grófnak kifejezett köszönettel nyitotta meg az ülést; három kérdést tett aztán a gyülés elé eldöntés végett, és pedig 1 ször: valjon a részvényesek beleegyeznek-e, hogy felhasználják az osztrák gőzösök megjelenésére jelenleg az al-Dunán szerfölött kedvező körülményeket, s e szándékból a már meglevő gőzhajók egyikét lebocsátják-e jövő tavaszszal a zuhatagon, aztán járatni fogják a Dunán Orsova és Galacz közt, s e módon némileg birtokba veszik a hajózást? 2-szor: Vajjon a társulat megengedi-e, hogy uj részvények bocsáttassanak ki három uj gőzhajó épitésére? 3-szor: Valjon a gőzhajókat saját kezelésök alatt tartsák-e ezentul, vagy bérbe adják? Széchenyi gróf szót emelt azonnal, megköszönte a bizalmat, melyet iránta tanusitottak, és biztositá a társulatot, hogy minden tevékenységét ez ügynek szenteli, mely oly nagy fontosságu. Az első kérdés megvilágositására megjegyzé most, hogy ő excellentiája Metternich herczeg kijelenté, hogy a gőzhajózásnak ottoman területen való kiterjesztésére soha kedvezőbb időpont nem lehet, mint a jelenlegi; a társulat ugyan, előnyét tartva szem előtt, a mi méltányos is, semmi jelentékeny koczkáztatásokba nem bocsátkozhatik, de kis áldozatoktól ne riadjon vissza, mert a fekete tengerreli összeköttetés által oly előnyök kinálkoznak, melyeket alig lehet még kiszámitani. Véleménye szerint tehát az igazgatóságot föl kellene hatalmazni, hogy e kiválólag kedvező időpontot, mely döntő fontosságu, használja föl, és bocsásson egy gőzhajót az al-Dunára. Ezzel azonban lényegileg összefügg uj részvények kiállitása, mert három gőzhajó Bécstől Moldováig nem elég; a fekete tengeren való hajózás még többet

kiván. A vállalat ezzel megszűnik magyar vagy osztrák vállalat lenni, európaivá lesz, s a gróf, ki néhány nap mulva Angolországba utazik, nem kétkedik abban, hogy Német- és Angolországban is több személyt bele lehet vonni ez érdekbe. Az első kérdés, Széchenyi védbeszéde után, azonnal igenlőleg lőn eldöntve.

Széchenyi megjegyzé aztán, az igazgatóságnak főleg arra kell ügyelnie, hogy oda vigye a dolgot, miszerint a gőzhajók egészen Bécsig járhassanak. Azért, különös cavafanghi-k igényeltetnek, melyek a felső-Dunát megtisztitsák. A gróf megbizatást nyert ő cs. k. Fenségétől a főherczeg-nádortól, hogy vásároljon ilyen gőzerőtől hajtott gépeket, s jövő tavaszszal valószinüleg már fel lesznek állitva; ezek hatása aztán kétségkivül arra fogja birni az osztrák hatóságokat is, kik arra már hajlamot is mutattak, hogy hasonló gépeket szerezzenek a Bécs és Pozsony közötti használatra. Jövőben aztán egy gőzös naponként fog közlekedni Bécs és Pozsony közt; egy másik Orsovával, a meddig rendesen fognának járhatni a gőzhajók; a harmadik gőzhajó Orsovától Galaczig, s a negyedik Galacztól Konstantinápolyig fog járni. Ha egyszer a sziklákat szétrepesztik, egész Galaczig, Izmailig akadálytalan járhatnak a hajók. Általában szokásos, hogy a gőzhajók állomásokat tartsanak, hogy az utazás kevésbbé legyen terhes az útasokra, s kőszenet lehessen bevenni. E szerint tehát sürgető szükség, egy negyedik hajó szerzése. Nemcsak remélhető, hogy Angolországban is akadnak a részvényeknek vevői, hanem arra is lehet számitani, hogy 60—80 ezer forinton ott vásárolhatnak egy már kész, habár kissé használt gőzhajót, melyet meg lehet szerezni azon feltétel alatt, hogy azt Galaczra szállitsák. Mellesleg megjegyezte még Széchenyi, hogy végtelen hasznot hajtana egy hajó, mely különösen sertés szállitásra volna készitve.

Ullman részvényes azon ellenvetésére, hogy előbb mégis tegyenek kisérletet, Széchenyi viszonzá, hogy itt nincs többé kisérletről szó; a zuhatag már meg van vizsgálva, nincs többé kétség aziránt, hogy oly gőzhajók, melyek 5—6 láb viznél nem kivánnak többet, rendesen járhatnak ott; Galacztól Konstantinápolyig nincs aztán több akadály utjokban. Egyébkint szivesen elismeri, hogy első évben nem fog jövedelmezni a hajózás, a minthogy általán nem igen, vagy igen keveset jövedelmeznek a gőzhajók az első és második évben; de ha a hajózás egyszer már folyamatban lesz, ha a gőzhajó a nagy utat két hét alatt megteheti, akkor a vállalat

roppant hasznot fog hajtani. Legroszabb esetben is, rendkivüli csekély vizállás mellett, a gőzhajó a vaskapu-ig jön, s az utat aztán más hajókon folytatják, 1836-ban pedig a már megkezdett pompás országut készen lesz, s szükség esetében igen kényelmesen kocsin folytathatják utjokat az utasok. A második kérdés is tehát igenlőleg döntetett el, s a harmadikra nézve az határoztatott, hogy a hajókat egy évre ismét bérbe adják.

Egészen elégülten és örömteljes reményekkel telve indult most Széchenyi utjára, ámbár az évszak nem igen volt utazásra csalogató, hanem a legközelebbi tavaszig mindennek rendben kellett lenni már, s ha szelleme megragadott valami tárgyat, buzgalma akkor nem ismert határt. Magánügyei csaknem mellékes dolgok voltak neki, ámbár ezeket is bámulatos körültekintéssel és pontossággal kezelte. Katonáskodása alatt ez természetesen nem mindig történhetett, s pénzügyei ez által kis rendetlenségbe jutottak; fentebb idézett hirsovai levelében maga is panaszkodik, hogy jószágait már évek óta nem látogatta meg. Az országgyülés bezárta és angolországi utazása közt első szabad perczeit arra használta most, hogy helyre pótolja, a mit elmulasztott. Megpróbált kezek közé helyezte mindenütt a jószágokat, s először hozta be Magyarországba gazdatisztjei számára a tantième-ket.*) Egyszersmind azonban azon meggyőződésre jutott, hogy ő is igen közel áll ahhoz, hogy azon hibába essék, melyet oly gyakran szemrehányásként hozott fel Magyarország nagy földbirtokosai ellen; hogy t. i. sokkal terjedelmesebb birtokaik vannak, hogysem azokat tőkepénzeikhez képest kellőleg mivelhetnék, hanem mégis inkább lassanként tönkre jutnak, hogysem arra szánnák el magukat, miszerint birtokuk egy részét eladják, hogy a többit aztán annál jobban értékesithessék. E tekintetben is jó példával akart Széchenyi rangtársai előtt járni, s elhatározta, hogy csokonyai uradalmát eladja.

Midőn ottani jobbágyai értesültek a gróf szándékáról, küldöttséget inditottak hozzá Czenkre, s megható emlékiratot nyujtot-

*) Hogy a „Leben und Lebenlassen“ elvét mily nagy mértékben gyakorolta, s hogy mily jó dolguk volt e mellett a gazdatiszteknek, arról szóljon e következő kis adat. Mikor Széchenyi hajdani nevelője s későbbi jószágigazgatója, az általunk már emlitett Lunkányi, férjhez adta leányát, leendő veje az esküvő előtt megvallotta neki, hogy 28,000 forint fekszik bölcseji kis birtokán. „No hát ki kell fizetni azt a potomságot,“ szólt az ipa, s pár nap mulva csakugyan kifizette azt a „potomságot.“

tak át földesuroknak, melyben esedezve kérték, „ne adja el őket.“ Hanem már láttuk, hogy Széchenyi nem az az ember volt, a kit érzelmi föllobbanások szándékában megingathattak volna, ha meg volt győződve annak czélszerüségéről és szükségességéről. Szivélyesen megköszönte a csokonyaiaknak ragaszkodásukat, megajándékozta gazdagon, hanem mégis eladta, még pedig fivérének, Lajos grófnak. *)

Széchenyinek most még három urodalma maradt: Nagy-Czenk, Sz.-Györgyvár és Peleske, mintegy huszonhét helység. Miután Széchenyi csak igy futtában, hanem azért mégis gyakorlott és biztos kézzel helyrehozta saját ügyeit, azonnal ismét a haza érdekeihez látott. Népszerüsége azonközben már igen magas fokra hágott. Czenken megjelent nála Sopronmegye küldöttsége, s arczképét kérte a megyei gyülésterem számára — egy megyei végzést nyujtva át neki, melyben Széchenyi „legérdemdúsabb hazafinak“ nevezteték — s a mint néhány nappal utóbb Széchenyi váratlan megjelent Pozsonyban, a követek házának egy ülésén, az egész gyülés, nem törődve a házi renddel, hosszu perczig tartó vivat-tal fogadta; — az „éljen“ még akkor nem volt szokásban.

1833. decemberben Széchenyi most Andrássy György gróffal és Vásárhelyi mérnökkel a Duna-gőzhajózás és a vaskapui sziklák szétrepesztése érdekében Pozsonyból Bécsbe, s innen Párizson át Angolországba indult. Fölhasználta ez alkalmat, hogy egyuttal részvényeseket toborzzon a bajor, hesseni, badeni és vürtembergi udvaroknál a gőzhajózási vállalatra, s törekvéseit mindenütt fényes siker koronázá. **) Körülbelül négy hónapig tartott Széchenyi időzése Angolországban. Az ország nem volt neki uj; meglátogatta már előbb Wesselényi társaságában; hanem ez alkalommal határozott czélja volt az útnak. Azonfölül időközben hazája viszonyai-

*) A föltételek ezek valának: 100,000 forint p. p., most mindjárt, s aztán élethossziglan tartó 30,000 forint évijáradék. A jószágigazgatónak, Lunkányinak, élethossziglan tartó ezer forint évijáradékkal pótolták a tantiémekbeni veszteségét.

**) Bár természeténél fogva ellensége volt minden pompának, jól tudta Széchenyi mégis, mily sok függ némely esetekben a külső megjelenés fényétől. Ez utra tehát Bécsben külön pompás magyarruhát készittetett, melyet a gróf egy barátja, a ki látta, érdemesnek tartott a följegyzésre. Fekete bársony attilából állott egyszerü arany zsinórral, violaszin bársony mellény- és nadrágból, szintén arany zsinórral, aranyzsinóros fekete bársony mentéből tigris prémmel, sárga csizma és sastollas kalpagból; a sastollnak S alakja volt.

val bensőleg is megismerkedett Széchenyi, s mindennél, a mit látott, szelleme rögtön azt vizsgálta, mit lehetne abból Magyarországban is használni. Roppant hatást tett reá a hasznosság szempontjának uralkodása mindenben, már csak az ellentét végett is, mely ebben feküdt, a hazai állapotokhoz mérve, melyek Széchenyi nézete szerint főleg azért valának oly elárvultak, mert Magyarországban a szív oly könnyen el szokta ragadni az észt. Angolország iránti előszeretete élete végeig megmaradt Széchenyinél; egész életén át csaknem rajongó cultus tárgya volt nála Angolország, s némely bizarrság, melyet megmosolygott a nagy emberen a világ, nem volt egyéb, mint a hasznosság elvének élére állított alkalmazása. Angolországban gazdagságot és szabadságot talált, befolyásdús és tiszteletben álló aristocratiát, s politikailag érett, öntudatos, iparkodó népet, tehát mindent, a mit Magyarországban elérni hőn óhajtott, a mi törekvéseinek czélját képezte. A continens nemessége áhitatosan tekintett azon időben a czár birodalma felé, míg a népek sohajtva tekintettek ama kréta sziklák felé, melyek mögött egy valóban szabad, boldog nép lakott. Széchenyi mitsem akart tudni a muszkákról; barbarság és szegénység nem vonzhatta emelkedett szellemét. Azon elv, mely szövetségeseit s védőit a kozákok- és baskirokban látta, sohasem lehetett az övé, s ha a harminczas és negyvenes években a magyar nemesség fölvilágosultság és szabadelvüségben messze tulhaladta a többi Európában lakó rangtársait, ezt historiai multján kivül nagyrészt Széchenyinek köszönhette.

1834. april vége felé jelenté a „Wiener Zeitung," Széchenyi István gróf Angolországban gépeket vásárolt, hogy a gőzhajózást a Dunán egész Konstantinápolyig létrehozhassa, s april 15-én London, Calais, Páris, München, Lincz és Bécsen át Magyarországba utazik. Május 4-én érkezett a gróf Czenkre, s itt egészen fölmelegülve kedves Angolországára való visszaemlékezése által, már harmadnap egy versenytér készitéséhez látott, angol mintára, melyen a jövő évben az első lóversenynek kell majd történni, szarvasmarha és juh-kiállitással egyetemben. Mindkét vállalatban jobbágyainak is részt kelle venniök, s külön dijak tüzettek ki legjobb futó lovaik és kiváló faju igásmarháik számára. A jövő évben azonban oly fontos tárgyak vették igénybe Széchenyit, hogy a terv soha létre nem jött. Annál erélyesebben látott hozzá a Duna-gőzhajózás ügyéhez, és sajátkép Széchenyi Angol-

országból való visszatérte óta kezdődik e vállalat nagyerü felvirágzása. *)

Uj gőzhajók építése lőn elrendelve, s a társulat most már saját kezelése alá vette a hajókat. 1834. október elején pedig Széchenyi közvetlen vezetése alatt kezdődött az Ó-Moldván levő sziklák szétrepesztése, melyek a hajózást eddigelé, legalább nagy hajók számára lehetetlenné tették. Naponként 1000 munkás dolgozott a szétrepesztésen, a Lyupkovacz és Swinicza közötti vizesésen, mérnökök vezetése alatt és határőrök segélyével. A sziklarepesztőket a legközelebbi kőszénbányákból hozták, s Uj-Moldován egy kis időre egészen megszüntették a bánya-munkákat, hogy a vállalatot minden lehető erővel lehessen támogatni. A szokatlanul csekély vizállás kedvezett a munkának, s oly gyorsan haladt az elő, hogy rövid idő alatt ezer köb öl szikla szét vala repesztve s a szárazra hordva. November elsején már lement a csatornán az első hajó, s ezzel minden kétség el lőn háritva az iránt, vajjon hajózható-e a Duna e pontja. Még ugyanez évben ment le az „Argo“ gőzhajó, a lakosság örömriadása mellett, a Vaskapu rettentő sziklái közt egész Galaczig, s mintegy másfél év mulva követte a büszke „I. Ferdinand,“ az első száz ló erőre épitett gőzhajó, melyet Széchenyi a világhirü Watt-féle gyárban rendelt meg Angolországban.

Még jóval Széchenyi angolországi utazása előtt, 1832. dec. 20-án ismét megnyilt az országgyülés, mely most már három évig ülésezett, s negyvenkét törvényczikket alkotott E czikkek legnagyobb részén, főleg azokon, melyek a nemzet nyelvére, polgári és büntető jogi reformokra, a nem nemesek javára s az anyagi érdekek előmozditására vonatkoznak, már félreismerhetlenül tükröződik ama mély és általános benyomás, melyet Széchenyi működése idézett elő, s ezen országgyülésen mutatkoznak először egy saját

*) Széchenyi egy lovászmestert és több lovászt is hozott magával Angolországból, kik fizetéseiket mindig ezüstpénzben kapták ki. Egyikök, valami John nevü nemrég halt meg Károlyi István gróf egyik jószágán, hová a karácsonyi ünnepekre utazott néhány ott tartózkodó angol barátjához. Széchenyi István két fia megjelent atyjok hü cselédjének végtiszteletére. — Egyébként Széchenyi anglomaniájának helylyel-közzel komikus oldala is volt. Például a harmincas években szép és kecses kocsijait angol gyártmánynak hiresztelte, holott a beavatottak jól tudták, hogy egy becsületes czenki kocsigyártó, Goldmann műhelyéből kerültek ki.

képi reformpárt első nyomai. Széchenyi még most sem vett részt valami kiváló módon a vitákban, és pedig ugyanazon okokból, melyekből föntebb kimagyaráztuk eddigi visszatartózkodását. Mindamellett, a mint föntebb is említők, már akkor az ország legünnepeltebb férfia volt, ámbár gyakran a viz ellen uszott. Az ülés kezdetén heves vita támadt az aránylag jelentéktelen kérdés fölött, hogy mily sorban tárgyaltassanak a királyi propositiók. Az ügy a felsőházhoz került, és Széchenyi boszankodván azon, hogy ily haszontalanságok felett czivakodnak a kormánynyal, határozottan az udvari párt részére állott, és sok független alsóházi tagot magával ragadott. Az alsóház inditványa megbukott. Ekkor Wesselényi hangja belső fölindulástól rezgett. „Ti harczra szálltok a karok és rendek ellen — kiálta — ti oda dobtátok a keztyűt, jól van, én fölveszem, hanem oligarchák, gondoljatok ez órára, s emlékezzetek reám, ha magatoktartása által kényszeritve, a számosabb kis nemesek egyesülnek az adózó néppel, hogy roppant jószágaitokon osztozzanak.“ Némán fogadták e borzasztó fenyegetést; részben Széchenyinek is szólt ez, de nem keseritette el öt, s nem is gátolta abban, hogy Wesselényivel kezet fogjon ott, hol meggyőződése azt megengedte. Nemsokára ujabb viszály támadt, az alsóház által támasztott azon követelés fölött, hogy ezentul a föliratok és törvények magyar nyelven szerkesztessenek. A mágnások ellene álltak e követelésnek, nemcsak azért, mert nagy részt nem birták tökéletesen a magyar nyelvet, Széchenyihez hasonlólag pedig utólagosan megtanulni kényelmetlen dolognak tartották, hanem azért is, mivel az inditványnak demokratikus szinezetét kiérezték, s jól belátták, hogy a tömegeknek önérzete annál gyorsabban fog megérni, minél inkább megérthetővé válnának azoknak a nemzeti nyelv által az országgyülés tárgyalásai. *) Csak egy kis csoport mágnás szállt sikra az alsóház inditványa mellett, s itt Széchenyit ismét barátja Wesselényi oldala mellett látjuk küzdeni. Miután ez menydörgő hangjával a bünök egész sorát idézte az urak fejére, melyeket a nyelvkérdés ügyében elkövettek, Széchenyi egész óra hosszáig a legmaróbb gunyt önté ki tisztelt rangtársai fejére. — A guny mart, hanem az inditvány azért mégis elvettetett;

*) Cziráky gróf, az országbiró, fájdalmas szivvel nyilvánitá az asztalnál vendégei előtt, hogy ha a magyar nyelvet visszahozzák teljes jogaiba, akkor vége az alkotmánynak.

a közvéleményben természetesen a legyőzöttek lőnek győztesek, s a babérkoszoru, mely Széchenyi homlokát övezte, ismét dúsabb lőn egy szép levéllel. 1833. martius 10-én még egyszer szólalt fel a gróf, és pedig a vallásügyi kérdésben, s itt is, ámbár jó katholikus volt, beszédének minden erejével Wesselényi oldala mellett küzdött a vallás szabadságért; fájdalom, ez alkalommal is diadal nélkül.

Az angolországi utról visszatérte után a Vaskapunál megkezdődött munkálatok majdnem két évig távol tartották Széchenyit az országgyülés üléstermeitől. 1835. második felében hozta őt ismét Pozsonyba egy ezél, melyet közelebb megjelölendünk, a nélkül azonban, hogy a vitákban valami kiváló részt vett volna. Mindamellett 1835. november 12-én oly ovatióban részesült, mely nagyban kitünteti akkori népszerüségét. A nevezett napon ugyanis a nádorispán elnöklete alatt vegyes ülést tartottak, melyen fel kellett olvastatni az ő Felsége által koronaőri állomásra kijelöltek neveit. Ekkor fölállt Temesmegye követe, s kijelenté az egész gyülés előtt, hogy küldői sokkal hivebb alattvalói a királyi háznak, hogysem gondolatukba jöhetne a királynak bármely előjogát is csonkitani; de miután a nemzetnek nincs sem pantheonja, sem más eszköze, hogy a nagy férfiak iránt kitüntesse tiszteletét és hálaját, Temes vármegye karai és rendeinek képviselői megbizattak, inditványozzák, miszerint ő Felségének alázatos fölterjesztés utján az egyik koronaőri állomásra oly férfi ajánltassék, kinek mellét a becsület mezején szerzett érdemrendek diszitik, kinek világos, tudományos tolla, fáradhatlan müködése, s a haza oltárára tett dús áldozatai lényegesen előmozditották a nemzet virágzását és Magyarország jólétet, kit Temesmegye karai és rendei világító csillag gyanánt tisztelnek a haza egén: gróf Széchenyi Istvánt. Ezen inditvány a kerületi ülésekben elfogadtatott, s előkészittetett a teljes ülésre. Ekközben megérkezett ő Felségétől a kijelöltek névsora, s ennélfogva Temesmegye követe kényszeritve látta magát még ez utolsó pillanatban is kijelenteni, hogy küldői egy szóval lélekkel gróf Széchenyi Istvánt óhajtották volna az egyik koronaőri állomásra állitani. Hasonló utasitást nyert a többi követek nagy része is, sőt Hontmegye követe föl akarta függeszteni a koronaőr választását, mig ő Felsége a karok és rendek ezen egyező kivánsága iránt nem nyilatkozik.

Széchenyi, ki az ülésben jelen volt, szót kért: „Elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, hogy ily rendkivüli megtiszteltetés a

legtisztább örömökben ringatja keblemet. Ugyanis érzem e jutalom teljes becsét legőszintébben, de kimondhatlanul lelkem fenekéig. Ha Isten éltet, ha Isten segit, némileg le fogom szolgálni, és nem szóval, de tettel. Örömömet pedig határtalanul nagyobbitja, megvallom, azon bennem létező öntudat, hogy mióta ifjuságomban a katonai pályára léptem, és arról ismét visszatértem a polgári élet köreibe, mai napig soha, nemhogy hivatalok, kikülönböztetések és jutalmak után csúsztam-másztam volna, — soha sem, — de ez alkalommal is felhivom mindazokat, kik itten vannak és jelen ninesenek, szóljanak: tettem-e e tárgy körül egyedül egy lépést is, vesztettem, szóltam csak egy szót is, kérdem, és szóljon fel, ki tud? De fenséges cs. k. főherczeg és országunk egybegyült mélyen tisztelt képviselői, most, miután érdememen tul a legszebb jutalmat arattam, méltóztassanak felhagyni minden további szóval csekély személyem körül. És ezt én kérem, a ki mindig pártoltam és védtem honunk jussát, nemzetünk igazságát, s ezentul is fogom tehetségem szerint pártolni, s valóban utolsó lehelletemig. De más részről kész vagyok véremet, sőt életemet is koczkáztatni, hogy viszont a fejedelem jussai is szeplőtlen tisztaságban maradjanak, s azokon büntetlen senki legkisebb csorbát ne üssön. A koronaőri candidatió egyenesen és szorosan urunknak fejedelmünknek igazaihoz tartozik, s vajmi jól tudja ő Felsége, kiket illet meg ezen tisztelet, és kikben bizik legjobban az ország. Hadd olvassa tehát, miután legőszintébb köszönetemet, legforróbb hálámat még egyszer kijelentem, a tisztelt itélőmester ur nyugalomban és minden akadály nélkül legkegyelmesebb fejedelmünk leirását. — És ez legalázatosabb kérésem; ez legalázatosabb esedezésem."

A királyi leirat most fölolvastatott, s Keglevich Gábor gróf és Szilassy József választattak koronaőrökké; Széchenyi pedig ama lángszellemü rögtönzések egyikét teremté ismét, milyenek csak szerencsés inspiratió folytán keletkezhetnek. Bebizonyitá ujra az országnak, hogy törekvése önzetlen, hogy méltóságok és hivatalok reá nézve nem birnak vonzerővel; másrészről pedig az udvarnál is örültek azon, hogy nem tette önfejére a friss babérkoszorút, melyet oly hizelgő módon nyujtott neki a nemzet, hanem tiszteletteljes hódolattal tette le királya lábaihoz.

Egészen más, hivatalkeresésnél nagyszerübb gondolatok voltak azok, melyek lelkét betöltötték. Mióta meggyőződött — s éles szeme ezt csakhamar belátta az első kisérletek után — hogy a

duna-gőzhajózási vállalat életrevaló s nagy jövője van, egy másik nagyszerű tervet hozott ezzel összeköttetésbe. Pest és Buda csak hajóhid által volt akkor még összekötve, melyet naponként szét kellett bontani, hogy a hajókat a fölső-Dunáról az alsó-Dunára s viszont át lehessen bocsátani. Ez idő alatt a közlekedés a két testvér város közt teljesen megakadt, s könnyen előre lehetett látni, hogyha csak félig-meddig élénkül a gőzhajók járása, vagy ez a közlekedés, vagy a két város közti összeköttetés, alkalmatlan megszakitásokat kénytelen szenvedni. Télen a hajóhidat természetesen félre kellett tenni, s a közlekedés, mig a jég az egyik partról a másikig meg nem szilárdult, csónakokon történt, ha pedig nagyon zajlott a jég, ez is teljesen fönnakadt. Ha még ehhez meggondoljuk, hogy valamennyi pósta itt az egyik partról a másikra átment, könnyen képzelhetni, hogy milyen lehetett a közlekedés a téli hónapokon a Duna jobb és bal partja közt. Hogy Magyarországnak virágzó kereskedése legyen, s hogy egyszersmind a főváros, mint Széchenyi óhajtá, e kereskedelem központját képezze, először is e bajon kellett segiteni; s arra semmi más eszköz nem volt, mint állandó hid épitése Pest és Buda közt; oly terv volt ez, melynek czélszerüségét és sürgetősségét bizonyára már eléggé indokolták az emlitett körülmények.

Hanem e fölszinen látszó czél alatt még egy másik, sokkal fontosabb volt elrejtve. Már Széchenyi első lépteiből láttuk, hogy Magyarország anyagi pangásának egyik főokát a nemesség teljes adómentességében tekintette. Hol a lakosságnak nemcsak szám szerint fontos, hanem egyszersmind legvagyonosabb része teljesen kivonja magát a közczélokra való adózás alól, ott egyáltalán lehetetlen oly nagy mérvben előteremteni az anyagi érdekek előmozditására elkerülhetetlen eszközöket, mint a mely mérvben előidézhetők azok minden erők erélyes összemüködése által. A nemesség adómentességét tehát megszüntetni, vagy legalább fokozatosan mindinkább szükebb térre szoritani, Széchenyi nézete szerint legsürgősb, hanem azt jól tudta, hogy egyszersmind a legnehezebb feladatok egyike. A szivósságot, melylyel a nemesség e kiváltságához ragaszkodott, már ismételve rajzoltuk, s ez annál nagyobb volt, mert a politikai indokokhoz itt még igen kézzelfogható anyagi indokok is járultak. Széchenyi iratai ugyan számos proselitát nyertek a nemesség adózásának eszméje számára, s tán már ezen 1832—36-iki országgyülésen jelentékeny minoritást lehetett volna

ez elv részére összszegyüjteni. Hanem e reformbarátokkal ismét más baja volt. Azt mondák, s bizonyára joggal is, ha az egész nemzet adót fizet, akkor döntő befolyást kell engedni neki az állami pénzek hova fordítására, s a kezelés pontos ellenőrzésére nézve, tehát a kormányfelelősséget! Széchenyi jól tudta, hogy egyszer végre el kell jutni e követeléshez, hanem tudta azt is, hogy ezt fájdalom, nem lehet keresztül vinni, az ezért vivandó harez Bécsben elkeserültséget szülne, s végre mégis hasztalan lenne. Szilárdul el levén határozva, hogy lehetőleg kikerül minden összeütközést a kormánynyal, Széchenyinek e szerint ez eszközről le kellett mondani s e helyett más utra lépnie, hogy a nemesség adómentességén lassanként egyes pontokon rést törjön. S e ezélra első alkalmat nyujt neki majd a Pest és Buda közti állandó hid. Andrássy György gróffal egyesülve, s a nádor által hathatósan támogatva, 1832. vége felé egy társulatot alakitott a Pest és Buda közötti hid épitésére, rögtön megtétette a szükséges előkészületeket, s föltette magában, hogy legközelebbi angolországi utjában ezen előkészületeket szakértők által megvizsgáltatja, s aztán eldönteti, minémü legyen az épitendő hid. A nehézségek daczára, melyek főleg a két testvér város közti folyó szélességében és az erős jégzajlásban állottak, végre mégis azt határozták, hogy lánczhidat épitenek, s Széchenyi annyival inkább reáállt e tervre, mert egy ily óriási lánczhid nemcsak a főváros ékessége lesz, hanem a maga nemében egyetlen Európában is.

Angolországból visszatérve, Széchenyi és Andrássy közzétették utazásuk eredményét egy jelentésben, s már most előkészitették rá az embereket; hogy ez a hid sok millióba fog kerülni, tehát csak részvényes társulat által épithető, mely viszont csak akkor számithat biztos jövedelemre, ha minden átkelő kivétel nélkül vámot tartozik fizetni. Erre azonban külön törvény kellett, s Széchenyi legsürgősb dolga az volt, hogy e törvény megszavaztassék az együtt ülő országgyülés által. A föladat nem könnyü volt. A fenyegetett gyakran ösztönszerüleg sejti a veszélyt, mielőtt azt még világosan láthatná. A mágnások egy része, élükön ismét az országbiró Cziráky Antal gróffal, ki, mint a nyelvkérdésnél s mint minden helyes vagy helytelen alkalommal, ugy most is remegett az alkotmányért — ellene állt a tervnek. Mintha sejtették volna, hogy ez az első lépés az ország minden lakosának törvény előtti egyenlőségére! Principiis obsta! ez volt ősidők óta ez urak-

nak jelszava, s ezzel minden, bármily jószándéku reformot is elejtettek. Hanem Széchenyi nem oly ember volt, kit ilyen „vis inertiae“ visszariasztott volna. Buzgóbban folytatta terve számára az izgatást. Már 1833. nyarán inditványoztatta az alsóházban ama törvényjavaslatot, mely a nemességet hidvám fizetésére kötelezte volna, s julius 28-án egy bizottmány neveztetett ki, mely a hid ügyét s minden ezzel összefüggő kérdést megvizsgáljon. Széchenyi óhajtotta, hogy a hid épitése kilenczven, de legalább nyolczvanhét évre egy részvényes társulatra ruháztassék át, akkor aztán a hid, a fenntartására elégséges tartaléktőkével együtt, a nemzet tulajdonává legyen. E záradék, a Duna-gőzhajózási terv roppant sikere, melyet mind Széchenyi érdeméül tulajdonitottak, kedvezőleg hangolták a többséget e hid-vállalatra, s igy jött létre nemsokára ama törvényjavaslat, mely mindamellett, hogy nem csekély ellenzésre talált a mágnások táblájánál, végre mégis mindkét házon átment, s később, a megtörtént legfelsőbb szentesités után, mint 26. törvényczikk fölvétetett az 1832—36. törvények sorába. Az 1835. 26. törvényczikk által a nagy nehézség el lőn háritva, egy részvényes társulat fölállitása a Buda és Pest közötti hidra országgyülésileg helyben hagyva, s egyszersmind mindenki kivétel nélkül fizetésre kötelezve.*) A részvényes társulattali alkudozásra és az egész vállalat feletti felügyeletre ugyanazon törvényczikk értelmében 29 tagból álló országos deputatió neveztetett ki, köztük természetesen „Sárvár-Felsővidéki Széchenyi István gróf, több külföldi rend vitéze s ő cs. k. apost. Felségének kamarása“ is.

E politikai téren szerzett siker után Széchenyi egész erélylyel a kérdés nem kevésbé fontos, s főleg magyar vállalatnál nem kevésbé nehéz pénzügyi oldalához látott. Három tekintélyes polgárral egyesülve, Kappel Frigyes, Kovásznai Kovács Ferencz és Tüköry Józseffel 1835. február 18-án átnyujtá folyamodását a városnak és Pest sz. kir. város választó polgárainak, hogy szivökre kösse e vállalat ügyét.**) Beadványa másolatát azonnal

---

*) „Azonban csak ez egy esetben, s minden ebből vonható következtetések nélkül csak az alább megjelölendő időre.“ Igy szól a törvény, melynek szerkesztői tehát oly ártatlanok valának, hogy azt hitték, miszerint a nemesség adómentessége még tán 90 év mulva is fenn fog állani.

**) A támogatás a hatóság részéről azon okból volt Széchenyire nézve elkerülhetlen, mert, mint azt bárki is megfoghatónak találja, tervének érdekében azon kelle fáradnia, hogy minden Pest és Buda közötti eszköz, tehát a városi hajóhid

elküldé Sina György báróhoz Bécsbe, néhány sor kiséretében, melyekben e vállalat sikerét teljesen biztositottnak mondja, nemcsak azért, mert a technikai kivitel kétségkivüli, hanem azért is — Széchenyi tudta jól, hogy üzlet emberéhez ir — „mert a vállalat jövedelmező oldala is kecsegtetőnek és fényesnek látszik, ugy hogy az egésznek teljes keresztül viteléhez csak egy fő szükséges még, melyben mindazon tulajdonok egyesülve legyenek, melyekkel báró ur oly dús mértékkben bir; kérjük tehát nagyságodat, tessék ko moly megfontolás alá venni, s vállalatunk élére állva, bölcs belátása szerint életbe léptetni azt.“ Ez év november 14-én az udvari kanczellárhoz, Reviczkyhez irt Széchenyi, a nehézségeket festve, melyeket a Pest városi hatóság egy töredéke támaszt ellene azáltal, hogy sajátjukat semmi áron sem akarják az országnak átengedni, holott pedig a nemesség csak az ország iránt, nem pedig egyes város iránt kötelezhető adófizetésre. „A főherczegtől — irja Széchenyi — nagyon pártoltatik az ügy, s nemzetünknek valóban pirulnia kellene, ha a XIX. században, s főkép ily esetben, hol oly könnyen megtörténhetik, nem tenné meg az első lépést oly elv megvalósitására, mely nélkül bármi nagyobbszerü vállalatot meg se lehetne többé kezdeni.“ E levélben Széchenyi egyszersmind utal arra, hogy az általános adókötelezettség elvét lassanként egyébb vállalatra is, például Pest-Szolnok és Szeged stb. közti hajózási csatornára ki lehetne terjeszteni. „Bizzék excellentiád — igy végződik e levél — becsületességemben és belátásomban, bizonyára nem fogja megbánni, hogy ügyemet pártolta, s engem azonfelül mint igaz tisztelőjét, a háladatosság mindig uj kapcsaival magához füz.“

Az udvari kanczellárhoz intézett e levélben azt is irja Széchenyi, hogy rövid idő mulva személyesen fogja tiszteletét tenni Bécsben, e perezben azonban nem távozhatik Pozsonyból, mert mindent el kell követnie, hogy azon ügyet, melyen négy év óta teljes buzgalmával dolgozik, kedvezően döntesse el az országgyülés mindkét házában. Valóban, már egy nappal az emlitett levél felküldése után, egy terjedelmes memorandumot dolgozott ki, melynek minden pontja fölvétetett az állandó hidügy törvényczikkében.

is, az általa alakitandó társaság birtokába jusson; másként a kiváltságos osztályok csak ugy, mint azelőtt, szépen vámmentesen sétáltak volna át a hajóhidon, s az állandó hidat, a 26. törvényczikkel együtt gyönyörüen ott hagyták volna.

1836. martius 30-án, miután e törvény mindkét ház által már elfogadtatott, s már csak a királyi szentesités volt hátra, Széchenyi ujabban az udvari kanczellárhoz fordult egy levéllel, mely sok tekintetben oly jellemző, hogy itt egész terjedelmében közölni akarjuk. Csak egyet kell még megjegyeznünk.

E férfiun, ki egészen csak a közügyeknek látszott élni, senki sem vette volna észre, hogy épen a mézes hetekben él; hat hét óta házas ember volt Széchenyi. 1836. február 6-án áldotta meg a pap a budai vérkápolnában a szivek szövetségét Széchenyi István gróf s az özvegy Zichy grófné, született Seilern-Aspang Crescentia grófnő között, a ki szépsége miatt ép oly ünnepelt, mint szivjósága miatt nagyra becsült hölgy volt, s ki a nemes grófnak élete kevés derült és sok szomoru napján vigasztaló angyal gyanánt mindig hiv szerelemmel állt oldala mellett. De Hymen rózsaláncai nem feledtették el Széchenyivel ama vaslánczokat, melyeket a Dunán szándékozott átfonni. Az esküvő után csakhamar Pozsonyba sietett, s onnan irt most az udvari kanczellárhoz Reviczkyhez.

„Kegyelmes uram, nekem igen kegyes jóakaró uram!

„Épen most jövök országos ülésünkből, hol két királyi resolutió és egy rescriptum olvasásánál voltam jelen. Be jól esett lelkemnek mindezeknek hallása. Isten tartsa meg kegyelmes urat. Ennyit soha, soha nem nyert a magyar nemzet, s ez időszak, melyet kegyelmes ur ritka bölcseségével vezérel, évrajzaiban mindig a legérdekesebb maradand. Örülök, hogy épen most élek, de most kérésem van kegyelmes uramhoz, méltóztassék, mit mondok, kegyesen fontolóra venni s szokott bölcsesége szerint cselekedni. A buda-pesti hid dolga mind a két táblán ugy szólva már keresztül ment s tisztában, ugy hogy most a dolognak tökélyes kivihetősége végett semmi egyébb nem kell, mint kedvező királyi válasz. E tekintet miatt bátorkodom, kegyelmes uram, e néhány sort jó eleve irni, hogy a teendőket már most méltóztatnék az igazi kerékvágásba illeszteni. S ugyanis a buda-pesti hidnál a nemesség bizonyos időkre felfüggeszti nemesi kiváltságait és fizetni akar. A törvényjavaslatban ezen elhatározottságát azáltal teszi ki, hogy ezen eventualiter épitendő hidon „mindenki kivétel nélkül“ fizessen. De ezen kitétel alatt „mindenki“ a kormány embereit is érti. Világosabban kitenni azt sok okok miatt nem akartuk. Ha a válaszban erről semmi érintés nem tétetnék, félek, összerogy megint minden, a mit eddig elég ügygyel-bajjal nyertünk, mert soha nem állana a

nemesség arra, hogy fizessen, ha a fizetés alól a kormány emberei, mint katonák stb. akármi szin alatt kivonnák magukat. Valóban tán nem is illett volna az ország képviselőitől ilyest mondani. Fizetünk uram, ha te is fizetsz — de inkább annak rendje szerint látszik lenni, ha a király szól igy a nemességhez: Ha fizetni akartok uj hasznokért, uj kellemekért, én sem vonom ki magamat a teher alól. Ilyfélének kellene tehát lenni a királyi válasznak, ha azt akarjuk, hogy legyen hid, és az uj dieső ut megnyitva, a mely szerint a nemesség is járuljon a hazának szebb kifejléséhez.

„Azt kellene mondani a fejedelemnek, hogy szivesen vette a nemesség nagylelkü elhatározását, melynélfogva az országnak nagyobb technikai kifejlése végett egy Buda és Pest között épitendő állandó hidért, bizonyos időig felhagyja függeszteni kiváltságát. S midőn ő felsége helybenhagyja az országnak ezen kivánatát, saját részéről is fog járulni a dolognak sikeres kifejtéséhez; csakhogy mivel ez practice lehetetlen, nem fog minden egyes ember-, társzekér-, ágyu után fizetni, de semel pro semper, a hidnak mindig szabad használása végett azon társasággal alkura lépni, mely a hidat épitendi, mi ugyis a dolog természete szerint minden privat embernek szabad.

„Ezáltal a kormány popularitása mindinkább növekednék, s a mi legszebb és födolog, egy garasába sem kerül a kormánynak, és pedig megmondom, miért. — A szerencsés véletlen ugy akarja, de ez mennyire lehet, köztünk maradjon, hogy az egyedüli hely, hova Buda és Pest közé józan észszel hidat épiteni lehet, épen egy aerarialis magazinra vág, mely a budai parton van. Ezen magazin fa és széna rakhely s proviant pékek mühelye. Ha ezt átengedi a kormány, nemcsak örökké kiválthatja magát a fizetés alól, de a hidépitő társaság, mielőtt az emlitett magazint átvenné, épen olyast, de sokkal czélszerübbet, irányosbat a kormánynak ingyen s kénye szerint kész leend egészen felépiteni, szintén a Duna partján nehány száz lépéssel alább vagy fentebb, mint a minő kell. E szerint a kormány mindannak birtokába jő, a mivel most bir, mert egy magazin, melyben fa, széna és pékmühely van, csakhogy a Duna partján álljon, épen oly czélirányos, akár egy kissé magasabb vagy alantabb álljon is, azzal a különbséggel mindazonáltal, hogyha e kitett czélra uj épittetik, annak sokkal inkább megfelelend, mint a mostani, mely vajmi egy otromba és alkalmatlan rakvány. El volna igy érve a czél, s mindkét fél általa

megnyugtatva. Tudja kegyelmes uram, kivánatom nem más, mint szolgálni közhazánkat, s hogy ezt kegyelmes ur vezérlése és zászlója alatt tehetem, kétszeresen szerencsésnek érzem magamat, mert tiszteletem, szeretetem a kegyelmes ur iránt határtalan, s igen érzem, mily biztos és böles vezér alatt állok, hogy kegyelmes urnak parancsai alatt szolgálhatok.

„Holnap az ünnepekre Budára rándulok, megnézni háznépem, mint van. Husvét kedden ismét itt leszek, ohajtva várva kegyelmes urat közibünk hozza honunk jobb csillaga minél előbb. Legmélyebb hódolattal kegyelmes urnak holtig hü gróf Széchenyi István.“

E levél ujabb bizonyitéka ama bámulatos ügyességnek, miként tudott Széchenyi gyenge jellemekkel bánni. Ha bókokkal bőven szolgál nekik az ember s lehetőleg keveset kiván tőlük, ez mindig a legjobb eszköz, hogy jókedvökben tartsa meg őket. A mellett jó tanácsot csak mindig könnyedén eltakarva kell nekik nyujtani. A külső héj eltávolitása ne okozzon nekik sok bajt, csak épen annyit, a mennyi szükséges, hogy elhitessük velük, miszerint az okos gondolat, melyet itt találnak, az ő saját fejökből származott. Az idézett levél azonban még más tekintetben is érdekes világot vet azon sajátságos állásra, melyet Széchenyi a nemzet és kormány közt elfoglalt. Széchenyi nem volt határozott pártvezér az országgyülésen, s nem volt semmi hivatalos állása a kormánynál, habár mind itt, mind ott befolyása sokat nyomott a latban. A nemzet képviselőinek kijelölé az utat, melyen haladniok kell, hogy czéljokat elérjék, a nélkül, hogy a kormány részéről akadályokra bukkannának; a kormánynak pedig jó tanácsokkal szolgált, s kijelenté, mily módon lehetne a nemzet jóakaratát legjobban felhasználni a közjólétre. Az udvari kanczellárhoz intézett levele után alig három hét mulva Majláth György államtanácsoshoz is irt Széchenyi, hogy ezt szintén megnyerje a vállalat számára. E levélben is kimutatja, mily kiszámithatlan hasznára volna Magyarország anyagi kifejlésének, ha egyszer gyakorlati érvényre jutna azon elv, hogy uj előnyök végett mindenki köteles uj terheket is átvállalni. 1836. jan. 10-én Széchenyi, mint a szükebb bizottmány elnöke, felhivást intézett az állandó hid ügyében minden tőkepénzeshez, vállalkozóhoz és technikushoz, melyben felszólitotta őket az ügy megvizsgálására. A hid évenkénti jövedelmét kétszázezer forintra becsülte, s felszólitott most minden szakértőt,

hogy mondjon véleményt mind a költségvetés helyességéről, mind a terv technicus kivihetőségéről. A felhivást legjobb siker követte; főleg Sina és Woddianer bankárok melegen felkarolták az ügyet, s a következő évben már erélyesen alkudoztak Clark angol mérnökkel, ki a hid épitésénél a technicai vezetést volt átvállalandó, s az 1837—38-ki télig már meglehetősen előhaladtak az előmunkálatokban.

Hanem egy borzasztó katastropha, mely Magyarország fővárosát meglátogatta, egy perczre teljesen háttérbe szoritotta a hid tervét. Az 1837. és 1838. szerfeletti kemény tél után egyszerre fellágyult az idő; egy éjjel szétrepedezett a vastag jégkéreg, mely a Dunát fedte. Őrült gyorsasággal tornyosultak föl egész jéghegyek, s összehalmozódtak a Csepel szigetnél, s három napig árviz alá boritották Pestet és Buda alantabb fekvő részeit. Százanként omlottak össze az alapjokban aláásott házak, s rémülten, mindenöket elhagyva, csak nagy bajjal mentve meg puszta életöket, futott a lakosság a város kevés magasabban fekvő pontjaira. „Pest — irja Széchenyi 1838. martius 21-én Sina bárónak — e perczben ugy szólva el van pusztitva. A rombolások minden leirása, melyet ön eddig kapott, nem közeliti meg a szomoru valóságot. Be kell most várnunk, hogyan fordul az egész; végromlás vár-e a városra, vagy annál erélyesebb fölvirulás. Az ön kegyes adománya csodákat mivelt. Soha még kellőbb időben nem történt adakozás, mert nemesak mint követésre méltó példa ragyog ez, hanem fel is élesztett minden csüggedett kedélyt. Ezeket pedig egyáltalán felderiteni sokkal nagyobb jótétemény volt, mint itt-ott egy inséges szenvedő életét megmenteni, vagy egy éhes gyomrot megtölteni..... Én magam is, a testi erőfeszités következtében teljesen kimerültem. Tegnapelőtt megint sokat kellett kiállnom boldogtalan májbajom miatt. Tegnap óta kissé gyengébbnek érzem ugyan magamat, hanem mégis jobban vagyok. Ma reggel nyolcz gyermekkel *) és 12 cseléddel az „Árpád“ gőzösön Gönyőn át Czenkre utazott feleségem. Mióta elmentek, itt szobámban nem vagyok többé oly szo-

*) Széchenyi neje a magyar királyi kamaraelnöknek, Zichy Károly grófnak özvegye; e házasságból származtak következő gyermekek: Karolina (gr. Festetics Dénesné), Aladár (meghalt Kairoban), Mária (gr. Wenkheim Antalné), Géza, Imre és Rudolf (azelőtt mind volt cs. k. katonatisztek), Ilona (Pallavicini Osvald marquisné.) Mindezen gyermekeknek Széchenyi egész halálaig a szó legnemesb értelmében atyjok vala.

rongó, oly aggódó. Egyelőre itt szándékom maradni, mert valóban szégyen volna oly embernek, ki ide való lakos, veszély napján hátat fordítani a városnak.“

Széchenyi aztán egy kölcsön szükségét fejtegeti a sulyosan látogatott testvér városok számára, és igyekszik Sinát megnyerni e tervre. A hidról csak egy utóiratban emlékszik meg, „remélem, nem ejtjük el a hid ügyét. Qu'en pensez-vous? Most nem beszélhetünk róla, de ha Isten segit, annak idején győzedelmesen fogunk föllépni.“ Hat nap mulva ismét irt Széchenyi Sina báróhoz a kölcsön ügyében, s termékeny szelleme ismét egy uj tervet teremtett. Meg kell honositani Magyarországban az eddig itt teljesen ismeretlen vizveszélyek elleni biztositást. „Most — ugymond — volna itt az ideje a tárgyat megindítani; mindenki buzgón kapna a dologhoz, s oly csapások, mint ez a legközelebbi, egy század alatt csak egyszer fordulnak elő.“

Alig valának némileg kiheverve az árviz szomorú következményei, midőn Széchenyi ismét visszatért kedvenez tervéhez, és egy 1838. jul. 18-án kelt levelében különösen sürgeti Sinát, birná rá Rothschildet is, hogy lépjen a részvényes társulatba, mig ő maga egyidejüleg Woddianer bankárral, mint Sina meghatalmazottjával alkudozott az egyesség megkötése iránt. Széchenyi áldozatkészsége ily ügyben nem ismert határt; nem elégedett meg azzal, hogy a vállalat szálát kezében tartsa, de nem átallotta valóságos toborzást vinni végbe érte. Minden, az országos bizottmány s a bécsi bankárok közötti alkudozásokra vonatkozó okmányt német és magyar nyelven kellett kiállitani. Hogy magát kipihenje, Széchenyi néhány hétre Czenkre ment. Hogy miben állt ez a pihenés, arról felvilágosit bennünket Széchenyinek egy aug. 9-én báró Sinához intézett levele. „Titkárom Taschner és én — irja Széchenyi — az unalmas forditás gépies munkáját a peu près bevégeztük, s miután a legfelsőbb helyre fölterjesztendő német beadványokat magam letisztáztam, mi mellett az álom néha ólomsúlylyal nehezedék pilláimra, holnapután Pestre megyünk.“ S ily gépies munkákkal foglalkozott oly férfi, kinek fejében a genialis tervek özöne, mint valami méhraj zsibongott, s ki az imént emlitett levélben tréfálva megjegyzi: „Oly sok iratot, jegyzéket, vázlatot és bádogszelenczét hordok magammal, hogy mindig egy harmadik lovat is kell vennem az előfogathoz, ha nem akarok valahol az uton elakadni.“ Alig ért Pestre, már a nádorhoz irt Széchenyi, hogy audientiá-

kérjen töle minden a hid ügyére vonatkozó okiratok átnyujthatása végett, s sept. 3-án irt másik levelében István főherczeget is igyekezett e vállalat iránt kedvezöleg hangolni.

Mindamellett s daczára annak, hogy a nádor teljesen meg volt nyerve az ügynek, kedvezőtlen fordulatot látszott venni a dolog Bécsben. A Sinávali egyesség megvizsgálás végett az államtanács elé terjesztetett, s azt mondották, az államtanács csak föltételesen fogja jelenleg Ő Felségének e szerződést előterjeszteni. Széchenyi most oly izgatást kezdett, mely csodálat- és bámulattal tölt el bennünket, a nevezetes férfi mozgékonysága és szivóssága iránt. Három nap alatt, december 9-töl 11-ig, majdnem egy tuczat hosszú levelet irt, többi közt Metternich herczeghez, ennek vejéhez Sándor grófhoz, az államminiszterhez gróf Kollowrat-Liebsteinskyhoz stb.; — s iv nagyságu informatiot küldött az államtanácshoz Bécsbe. Valóban az egész vállalat léte- vagy nem-létéről volt szó, mert mihelyt a szerződés bármily módositását kivánják, az actáknak ismét az országos bizottmányhoz és innen az országgyüléshez, mely 1839-ben összeülendő volt, kellett volna visszakerülni. Ezzel pedig nemcsak sok drága időt pazarolnak, hanem valószinüleg az ügy maga is elveszett volna. A nemesi kiváltságok minden csökkentésének ellenei összeszedelőztek az első meglepetés után, s buzgón ásták aknáikat a hid-terv ellen. A perez kedvező volt erre, mert épen most foglalkoztak a megyék az instructiók megállapitásával, melyeket követeiknek a legközelebbi országgyülésre adnak. Hogy mily szellem mutatkozott helylyel-közzel, arról az az egy példa is tanuskodik, hogy Nógrádmegye meghagyta követeinek: tegyenek ellenvetést mind a hid-kiváltságnak a Sinával kötött egyesség szerinti tartama ellen, mind a megállapitott vámrendszabályok ellen; továbbá kivánjanak a hid épitőjétől (Sinától) biztositékot az iránt, hogy Buda-Pestet nem önti el többé az árviz! Mind e boszantásokat és zaklatásokat csak ugy lehetett végképen elhárítani, ha a szerződés, úgy a mint van, egyszerüen szentesittetik, s ez által változhatlan s az 1832—36. 26. törv. ezikk értelmében teljesen törvényes fait accompli jön létre. Széchenyi vigasztalhatatlan volt a kormány halogatása miatt. „Oh a mi atyai kormányunk!“ — kiált fel boszankodva, Sinához intézett levelében — ha elébb hozzá lát, meg sem moczczant volna senki; most már mindenesetre nehéz oly eszme ellen küzdeni, mely tért kezd nyerni, s óráról órára nehezebb lesz.“

A kormánynyal szemben természetesen más nyelven beszélt Széchenyi. A Metternichhez, *) Kollowráthoz intézett levelek, az államtanácshoz küldött informatio valódi diplomatikus remekmű. Mindenekelőtt azt hangsulyozza Széchenyi, hogy ha e kisérlet meghiusul, a nemesség soha többé rá nem lesz vehető, hogy a közterhekben önként résztvegyen. De más tekintetben is az ellenzék kezére dolgozik a kormány, ha az ügyet nem intézi el gyorsan kedvezőleg. Mihelyt Bécsben ellenkezéseket támasztanak, épen azok, kik most legmakacsabban izgatnak az ügy ellen, rögtön a kormány ellen fordulhatnának, s minden módon kiabálnának: Látjátok, hogy ezzel a kormánynyal semmire sem lehet menni? Mi nemesek önként hoztunk oly nagy áldozatot, kivételesen lemondva legdrágább kiváltságaink egyikéről, csakhogy a vállalatot lehetségessé tegyük, hanem itt is ellenszegül a kormány annak a vállalatnak, mely az országnak javára válnék; ki mondja még aztán, hogy mi a haladás ellenségei vagyunk, s nem a kormány?! Meg kell vallani, hogy ez indok igen szerencsésen volt választva és sulyosan nyomott a latban. „Nekem személyesen semmi előnyöm sincs az ügyben — irja Széchenyi Metternichhez — sőt ellenkezőleg, mint az ügy inditója s az országos bizottmány tagja, leginkább gyülölet tárgyává leszek. De meg vagyok győződve, hogy e kérdéses vállalat létrejöttéből oly sok lényeges haszon háramlik Magyarországra, hogy szivesen elviselek személyem s szándékaim ellen intézett bármily kritikát.“

Hasonlóan ir Kollowrathoz: „Ám sujtsa Isten nevében az ellenfél gyülöletével az országos bizottmányt, melynek tagja vagyok én is, de ne a kormányt; jön aztán majd oly idő is, mikor a bizottmány tagjairól is másként fognak gondolkozni.“ De Széchenyinek még egy másik éles nyila volt tegzében. Egész csendesen megmagyarázá az uraknak, hogy ha az ügy a kormány hibája miatt még

---

*) A Metternichhez intézett levél következő jellemző szavakkal kezdődik: „Excellentiád irányomban a Pest és Buda között épitendő hidra vonatkozólag mindig azt méltóztatott nyilvánitani, hogy Föméltóságod jó hajlammal viseltetik az ügy iránt, csak ne kizárólag egyesek által, hanem a magas kormánynyal egyesülten történjék a terv végrehajtása. Excellentiád tehát az ügynek barátja, csak a formát nem helyesli. Miután azonban én vagyok az egésznek sajátképi inditója, ezennel megigérem, hogy soha többé semmi tárgyat ily módon meg nem inditok, a nélkül, hogy előbb ki ne eszközölném a magas kormány helybenhagyását; esedezve kérem tehát, hogy ez alkalommal ne áldoztassék fel az ügy a formának.

egyszer visszakerül az országgyűléshez, talán nem igen ohajtandó vita támadhatna a fölött, valjon a kormánynak ez esetben egyátalán kell-e valamit szentesiteni, vagy arra szoritkozni, hogy megvizsgálja, megegyez-e vagy sem a kötött szerződés a 26. törvényczikkel. Miután ez lehet az eset, bizonyára azt fogják sürgetni, hogy a kormány ilyes dolgokban semmi további jogosultsággal nem bir, s csak egyszerüen tudomásul kell venni a szentesitett törvénynyel egybehangzó intézkedést. Azt hihetné az ember, hogy ily bizonyitékok lehető gyorsaságra, az ügy mielőbbi kedvező eldöntésére ösztönözhették volna a magas államtanácsot Bécsben; hanem e bureaukratikus gépezetet nem volt oly könnyü dolog a szokott lassu kerékvágásból kizavarni. 1839. april 8-án Széchenyi megsinának, hogy a hid ügyében megvertnek tekinti már magát, s már el is szánta magát, hogy a dolgot ismét ujra kezdi. Az Ullmanntól azon nap kapott hirnek, miszerint a szentesités megtörtént, nem hitt a gróf, pedig a hir igaz volt! Post tot discrimina rerum Bécsben végre rászánták magukat, hogy „a nyughatatlan magyar gróf“ alkalmatlan zaklatásainak végre engedjenek, s egyszerüen elfogadták a szerződést. *)

Széchenyi nagyon megörült neki, még pedig nemcsak Magyarország érdekében, hanem a kormány érdekében is, mely két nagy dolgot ért el általa: 1) hogy a magyar nemesség végre mégis adózni fog valamire; 2) hogy a kormány de facto szentesitett ott, hol sajátképen csak felügyelni lett volna joga. Kettőzött buzgalommal folytatták most a munkálatokat, s körülbelül egy évtized mulva készen lett amaz óriásszerü mü, melyre a mai nemzedék bámulva és méltó büszkeséggel pillant, mert Európa nem birja felmutatni egy második, habár csak megközelitőleg hozzá hasonló óriás művét az emberi szorgalomnak. Csak az nem látta soha bevégezve ez óriás hidat, kinek legtöbb joga lett volna büszkén tekinteni arra, mint saját művére, melynek feláldozta napjai munkáját, éjei nyugalmát. Még tiz évig élt Széchenyi legnagyobbszerü művének befejezte után, melynek képe, valami ideálhoz hasonlólag, életének husz esztendején át kisérte, de szemei sohasem látták azt befejezve, lába nem lépett rá. Némán emelkednek fel a Duna sötét mélyéből a kolossalis gránitoszlopok; könnyedén, mint valami hiu ékszert, viselik

*) A Sinával kötött szerződés azután az 1840. XXXIX. t. cz. által jogérvényesnek nyilvánittatott.

az óriás lánczot, s örökké keringő mormogással vágódnak a habok, mintegy saját tehetetlenségök miatt tajtékozva, a gigántikus oszlopok talpához; de urok s mesterök szeme soha nem pihent meg rajtok, s csak a hosszu álmatlan éjeken, melyeket távol, magános ágyában átvirasztott, képzelé, mintha a vén, örök Duna tompa mormolását hallanák fülei, kit ő, a porból született s most már régóta porrá vált, lánczra mert verni.

1849 háborus zürzavarai közt egy pillanatig veszély fenyegette az alig befejezett pompás remekművet, hogy a légbe repittetik; hanem valami láthatlan hatalom kiragadta a rombolás daemonának kezeiből e drága zsákmányt; meg kellett elégednie azzal, hogy romba döntötte a szellemet, mely e művet teremtette, hanem legnagyobbszerü művének fenn kellett maradnia jövő századok számára, hogy azoknak hirdesse, mit birt végrehajtani egyetlen egy ember szilárd, kitartó akarata.

Mind e siker, mely már magában méltó jutalma lett volna egy emberélet fáradalmainak, Széchenyi lelkében csak kezdetét képezte annak, a mit végrehajtani szándékozott. Még a hid-épités érdekében is kellett egyet-mást keresztülvinni, például, hogy a vas alkatrészek vámmentesen szállittassanak Angolországból, s csak aztán következett még mindazon feladatok hosszu sora, melyeket a nagy férfi „Stádium“-ában fölhozott. A legközelebbi országgyülésnek ismét néhány lépéssel előbbre kellett vinni mind e terveket; de nem föltétlen bizalom érzetével tekintett Széchenyi ez országgyülés elé.*)

A mult országgyülés bezárta óta igen komoly dolgok történtek. Ferencz császár meghalt, s mielőtt még az utóbbi országgyülés szétoszlatott volna, V. Ferdinánd lépett a kormányra. Nem csalódtak e fejedelem szivében, hanem hiányozni látszott nála az akarat azon ereje, mely a viszálykodó befolyásokat távol tudta volna tartani magától. A reactionárius párt tulsulyra jutott a kormányban. Már az 1832—36 iki országgyülés alatt aggódva vették észre a reformeszmék gyors haladását, ámbár azok eredményei csak relativ fontossággal birtak; hanem mégis kezdet volt, s gondoskodni

*) „A legközelebbi magyar országgyülés — olvassuk Széchenyi 1839. apr. 16-diki levelében — mint sokan mondják, meglehetősen meddő lesz; én sem e mellett, sem ellene nem akarok szólni; annyi azonban bizonyos, hogy ez országgyülés valamely zivatarhoz hasonlólag tornyosul fejeink fölött, melyből minden perczben pusztító villámok csaphatnak le.“

kellett arról, hogy e kezdetnek folytatása ne legyen. Az udvari kancellár Reviczky, ki, mint említők, nagy becsülésben állt Ferencz császárnál, elmozdittatott. Ezt a veszteséget azonban végre is könnyen el lehetett viselni; utóbbi időben nyiltan a legbotrányosabb megvesztegethetőséggel vádolták az udvari kanczellárt, s ámbár végre is szegényül, sőt adósságokkal terhelve hagyta el Bécset, hogy követi állomására menjen a florenczi udvarhoz, Magyarországban nem igen busúltak volna miatta. Hanem megdöbbentek, midőn utódjául a tárnok, gróf Pállffy Fidél neveztetett ki, a merev reaktionárius, a tehetség nélküli férfi, kinek nem volt szive nemzete iránt, sőt nem is ismerte hazája nyelvét. Mély és átalános volt a neheztelés az országban, s ez ártott a különben mélyen tisztelt nádor népszerüségének is, kiről azt gyaníták, hogy miután köztudomás szerint Reviczkynek ellene volt, tán ő tanácsolta Pállffy kineveztetését.

Nemsokára azonban ezen, eddig még sajátképen csak ösztönszerü neheztelés tényekkel is igazolva lőn. Wesselényi ellen már elébb felségárulási pert kezdettek Magyarországban is, Erdélyben is, két beszéde miatt, melyek egyikét Szatmár megyében, a másikát Erdélyben mondotta. A dolgot azonban nagyon lanyhán folytatták, s azt hitte az ország, hogy egészen abba is hagyják, főleg, miután Wesselényi az árviz alatt minden dicséretet felülhaladó viselete által a nép valóságos bálványává lett.*) Most egyszerre hire támadt, Bécsből rendelet jött, hogy ismét vegyék elő teljes szigorusággal a pert és gyorsan végezzék be. Szeszély volt-e ez, vagy személyes gyülölet Wesselényi ellen, ki iránt a nádor sem táplált jó hajlamot, vagy ez csak az első kezdet volt? Tényekkel feleltek a kérdésre. A vármegyék ős idők óta egy csoport fiatal jurátust küldtek az országgyülésre, hol ezek a politikának mintegy gyakorlati iskoláján mentek át. Szabad óráikat rendesen a kávéházakban és korcsmákban töltötték e fiatal urak, s nem utolsó mulatságuk volt a botrány-csinálás. Az 1832—36 országgyülés

*) Az árviz egész ideje alatt, éjjel-nappal a viz alatt álló utczákon járt csónakával Wesselényi. Mindig élelmiszerekkel megterhelten indult el e csónak a távolabb fekvő külvárosokba, honnan ismét a szegény családokat hozta be Wesselényi, kiket aztán biztosságba helyezett. Valóban, úgy látszott, hogy emberfeletti dolgokat vitt végbe; szabaditó angyalként üdvözlék, a hova jött, s a legnagyobb magyar költő Vörösmarty, egyik legszebb költeményében, „Az árvizi hajós"-ban megörökité a feláldozó tetteket.

alatt mássá vált ez is; Széchenyi iratai valóban erkölcsnemesitőleg hatottak ez alapjában romlatlan ifjuságra, s ez most saját clubbot alakitott, hol néhány szabadelvü követ által buzdítva, komoly tanulmányokkal, politikai vitákkal, szónoklatokkal stb. foglalkoztak.*) A kormány azon szerencsétlen gondolatra jutott, hogy e clubban valami republikánus összeesküvést képzelt, s midőn e clubb néhány tagja fáklyás-zenével tisztelgett Wesselényinél Pesten, hol bizonyos Lovassy ragyogó, hanem természetesen fiatal tüztől tulhabzó beszédet tartott, Bécsben elhatározták, hogy rettenetes példát adnak, s e clubb ismert tagjait, legalább is az emlitett Lovassyt, aztán Szemerét, Pulszkyt, Vukovicsot s még egy tuczat más fiatal embert elfogatnak. A fenyegetettek legnagyobb része sejtette a veszélyt s megszöktek; hanem Lovassyt és 13 társát katonákkal elfogták, s a budai casemattákba vitték. Ez még 1836-ban történt. 1837 májusban ujabb vendéget kapott ama fogház egy fiatal ember személyében, kinek nevét csak az utóbbi országgyülés óta kezdték gyakrabban emlegetni. E fiatal ember az 1830 országgyülés után lépett föl nyilvánosan, még pedig Zemplénmegye egyik közgyülésén, s e megye egyik követét, Vay Miklós bárót hevesen megtámadta, mert ez a kormány kivánatának, hogy t. i. 20,000 ujoncot állitson ki előlegesen az ország, mellette szavazott. Midőn később, az 1831—32. országgyülésen, a szabadelvü követeknek egyátalán nem sikerült concessiot eszközölni ki egy országgyülési lap rendes kiadhatására, e fiatal ember jelentkezett, — Kossuth Lajos volt neve — hogy ha elegendő személy találkoznék aláirónak, kézirat által terjesztendő „Országgyülési Tudósitásokat“ fog megjelentetni. E jelentések remekül voltak szerkesztve, s élénk részvétre találtak, úgy hogy a kiadó arra határozta magát, hogy az 1836-iki országgyülés bezárta után Pestre költözik át, s ott, megbizható levelezők közremüködése mellett „megyei közgyülési tudósitásokat“ fog megjelentetni ugyanazon alakban, mint a milyenben megjelentek „az országgyülési tudósitások.“ A kormány természetesen nem igen örült meg e gondolatnak; már az „Országgyülési Tudósitásokat“ letartóztatta Pesten; hanem ez által csak azt érte el, hogy a vármegyék most már azon irott tudósitásokat

*) A következő évek legtöbb nevezetes férfia: a későbbi belügyminiszter Szemere Bertalan, a későbbi 1849-iki igazságügyminiszter Vukovics, továbbá Pulszky Ferencz és sokan mások, e clubba tartoztak a harminczas években.

saját hajduik által hordatták. A „Megyei Tudósitások“ természetesen még mélyebbre metsző természetüek voltak; utánozhatlan ügyességgel csoportositotta a hozzá érkező levelezéseket, főleg a megyék azon tárgyalásait, melyekben az ingerültség kitört Lovassy és társai elfogatása miatt, kiváló terjedelmességgel és élénkséggel ecsetelte Kossuth. Pálffy grófnak már sokkal kevesebb is sok lett volna. A nádor utasitást kapott, hogy a „Megyei Tudósitások“ megjelenését minden áron szüntesse meg, s az erre vonatkozó tilalom rögtön elnöki uton kézbesittetett Kossuthnak. Ez azonban, a nélkül, hogy egyelőre törődnék e tilalommal, a megyei közgyülés elé vitte a tárgyat, és ott a többség kijelenté, hogy a tilalom törvénytelen. Kossuth jelentései nem ujságlapok, hanem közönséges levelek; a megyék tárgyalásai nyilvánosak, s mindenki irhat rólok, a mi neki tetszik. Mint valami lavina, nőttön nőtt most a vitatkozás e tárgy fölött vármegyéről vármegyére, s a többség mindenütt Kossuth mellett nyilatkozott, ki nyugodtan folytatta is jelentései kiadását. 1837 májusban, hogy egészségét helyreállitsa, nyári lakást fogadott a budai hegyek közt. Ott egyszerre csak éjjel megjelent a királyi fiskus Eötvös egy csoport katonával, s Kossuth fogságba vándorolt, a hol nemcsak a külvilággal való minden közlekedéstől elzárták, hanem még olvasnia és irnia sem volt szabad. E jelentékenyebb eseményekhez még a kisebb politikai perek egész sora csatlakozott; többi közt Ráday gróf ellen, kit Pestmegye épen követéül szemelt ki a jövő országgyülésre, ki azonban, az ellene indított vizsgálat folytán, a kormány szerint elvesztette a qualificatiot a választhatásra.

Szerfelett szigoruak valának az itéletek az emlitett pörökben. A Ráday elleni itélet ugyan függőben maradt, hanem Lovassyt tiz évi várfogságra itélték, s az itélet végrehajtása után csakhamar elterjedt azon iszonyatos hir, hogy a reményteljes ifju megőrült. Wesselényit, ki az árviz alatti fáradalmak óta folyvást betegeskedett, s azonkivül közel volt a megvakuláshoz, három évi várfogságra itélték; s a beteg, félvak ember ellen hozott itélet oly ingerültséget szült az országban, hogy annak félig-meddig lehető lecsillapitása végett is megengedték Wesselényinek, miszerint büntetési idejét a gräfenbergi hideg vizgyógy-intézetben tölthesse. Kossuthot, az egy évi vizsgálati fogságon kivül, még három évi börtönre itélték, s a hétszemélyes tábla még egy évvel megtoldotta. Mikor ez itéletek mindenfelé köztudomásra jutottak, mikor megtudták azt, hogy

Pestmegye egy küldöttségét, mely egyenesen ő Felségéhez akart indulni Bécsbe, nem bocsátották a király elé, hanem Pálffy kanczellár azzal utasitotta el, hogy iparkodjanak mielébb haza menni, a vármegye pedig békén maradjon: az ingerültség a legmagasb fokra hágott ekkor s kikerülhetlennek látszott a nyilvános szakitás a kormány és az ország közt. S mivé lesznek ama nagy tervek, melyek csak mindkét tényező egyetértő közreműködése által valának megvalósithatók? A forradalom, vagy a katonai despotismus vaslábai tapossák-e össze ama fiatal cserjéket, melyek oly reményteljesen kezdtek zöldelni? Visszaessék-e ismét évtizedekre Magyarország, mely alig tön egynehány lépést előre? Széchenyi a legkeserübb gyötrelem, a legkinzóbb aggodalom napjait élte, mint az nála minden nagyobbszerü elhatározását meg szokta előzni. Órákig ült éjjelenként, mély gondolatokba merülve,*) szellemi szemei valami világosságsugarat kerestek a sötétségben, mely körülötte valami reménycsillámot láttatna e vigasztalan helyzet közepette, mely az országra borulni látszott.

Csak egy út volt még. Nemcsak a legközelebb, hanem az egyedüli út volt ez. A kormány és a nemzetnek ki kellett békülni egymással; hanem e nehéz kibékitési munka végrehajtására megint csak egyetlen egy ember volt: gróf Széchenyi István. A sajátképi politikai térre kellett lépnie személyesen, melytől ekkoráig, az általunk ismételve előhozott okokból, lehetőleg távol tartotta magát. Le kellett szállnia a küzdtérre önmagának, hogy a két párt közé lépjen, melyek harczra készülten álltak szemben egymással, oly harczra készülten, melyben győztes egyik sem lehet, mely bárminként végződik, mindkettőjök romlásával végződik. Érezte, hogy beteges ingerültsége, mélyen megingatott egéssége mellett, tartósan nem viselheti el e politikai küzdelmeket, habár csak a közvetitő szerepét játsza is; érezte, hogy testét és lelkét

*) „Pesti por és sár“ czimü röpiratban, melyet Széchenyi azon időben irt, de csak nemrég bocsátotta először közzé Török János, Széchenyi a házak benső kényelmes elrendezéséről szól, s többi közt ajánlja a kőszénneli fütést. „Nálam — ugymond ez alkalommal — a kőszén azért is kedvezésben áll, mert négy-öt óra hosszáig elpislog lassu lánggal, ezáltal társaságot nyujt nekem álmatlan éjjeleimen, s ha rövid szunnyadás után ismét felébredek, örülök, ha még mindig égni látom.“ Szükséges, hogy Széchenyi e folytonos rendkivüli testi izgatottságát, ingatag egészsége feletti szüntelen panaszait szem előtt tartsuk, hogy phisikailag és phsychologiailag megmagyarázhassuk a későbbi tragikai fordulatot e nagy szerencsétlen férfiunak történetében.

fölemésztik ezek. Megmérhetlen áldozat volt, a mire most elhatározta magát. Ha valaki, úgy bizonyára ő mondhatta el hazájának Goethe e szavait: „Oly sokat tettem már érted, hogy már nem marad semmi sem föl, a mit érted tehetnék.“ Az országgyülés közvetlen küszöbön állt, az összeütközés kikerülhetlennek látszott; a közvetitésre itt volt az utolsó perez, ha egyátalán még valamit akar használni, és Széchenyi megforditotta a pelikánról szóló regét; ő, a fiu, fölmetszette mellét, hogy saját szivének vérével mentse meg anyját, a hőn szeretett hazát.

IV.

1839—1843.

Már csaknem 10 év mult el a „Hitel“ megjelenése óta. Azon öreg urak közül, kik akkor jajgattak és sóhajtoztak a veszedelmes könyv felett, sokan már az örök álmot aludták, s a kik még életben voltak, fokonkint növekedő csüggedéssel tekintettek az időre, melyből csak annyit értettek, hogy ez nem az ő idejök többé. Az ifjak pedig, kik örömriadásra fakadtak Széchenyi szavainak hallatára, mint a pacsirta hangosan énekelve repül fel a levegőbe, ha a tavaszi verőfény elöször csókolja ujra a hosszu ideig megdermedt földet, az ifjak férfiakká váltak, kik még mindig benső tisztelettel tekintettek ama nagy szellemre, ki a mély sötétség közepette elöször hallatá: „Legyen világosság,“ kikben azonban idő közben megérett a saját meggyőződés, az önálló vélemény. A régi pártok felbomlása már az 1832—36. hosszu országgyülési ülésszak alatt megkezdődött, s főleg az alsóházban jelentékeny haladást tön. Egy fiatal ember, Deák Ferencz, volt ott Zalamegye képviseletével megbizva, bátyja Antal helyett. „Egy fiatal embert küldök nektek, — mondá Deák Antal, mikor elbucsuzott barátaitól — kinek a kis ujjában is több esze és tudománya van, mint nekem egész fejemben, pedig bátyja vagyok.“ S valóban ez alig 30 éves, teljesen igénytelen föllépő ifju rövid idő alatt egészen megváltozott irányba terelte az ellenzéket. Nem azon iparkodott most már az ellenzék,

hogy mindent rosznak találjon, mit a kormány tett vagy tenni akart, hanem ép oly kevéssé makacskodott abban, hogy az alkotmány minden betüjéhez, mint változhatlan dogmához kell mereven, szilárdan ragaszkodni. Sőt inkább abban öszpontosult az ellenzék, hogy a fennálló törvényeket időszerü módon átalakitsa, hanem gondosan őrködjék a fölött is, hogy minden ilyen módositás, habár javitás volna is, csak a nemzet törvényes képviselőinek közremüködése mellett jöjjön létre; az alkotmányos uton való törvényes haladásnak e zászlója alá, melyet biztos nyugodt kézzel vitt elől Zalamegye fiatal követe, csoportosult nemsokára az alsóház tulnyomó többsége, s midőn közvetlen a 39-iki ülésszak kezdete előtt ama vészterhes felhők tornyosultak össze, arra a kérdésre, hogyan végződik az országgyülés, a conservativek sem tudtak egyebet felelni, csak azt: „Kérdezzétek meg Deák Ferenczet!“

A követek házának tehát, melyben a szabadelvüek most már többséget képeztek, elismert vezére volt. Nem igy a mágnások házában, kiknek közremüködése nélkül lehetlen volt elüzni a fenyegető veszélyt. Ott az „udvari emberek“ (aulici) még többségben voltak. S ha nem lettek volna is, hiszen könnyü szer volt, melylyel segiteni lehetett ezen — az ugynevezett „öt forintos mágnások“ által. Szegény bárók és grófok voltak ezek, kik születésöknél fogva joggal birtak ugyan a felsőházban ülni, hanem szegénységök miatt arra valának utalva, hogy szép csendesen otthon maradjanak, hacsak bizonyos szavazások alkalmára, természetesen napidij igérete mellett, bizalmas uton meg nem hivattak, hogy jelenjenek meg az országgyülésen. Az ellenzék azonban a felsőházban nemcsak számra nézve volt kissebbségben, de azonkivül vezére sem volt. Széchenyi a legtöbb esetben az ellenzékkel szavazott, de nem volt vezére, nem is lehetett, nem is akart az lenni; Wesselényi pedig távol országban töltötte fogságidejét. Hanem a felsőház egész alakja is lényeges változáson ment át. A conservativ párt ketté szakadt; a száraz ágak között itt is egynémely zöld reményteljes galy ütötte fel fejét, s mily bámulva néztek amazok a saját törzsökükön virító üde galyakra, melyeket eddig nem vettek észre. Desewffy Aurél gróf, Józsefnek legidősb fia, ugyanannak, ki Széchenyivel először tüzött keményen össze, lépett az ifju conservativ párt élére; mérsékelt haladás, hanem mindig a kormánynyal kezet fogva: ez volt jelszavuk. Aurél gróf alig volt husz éves, midőn Széchenyi ama pozsonyi clubba bevezette öt, melyből később a pesti nemzeti casino fejlő-

dött ki, s a genialis fiatal ember nemsokára mélyen behatott barátjának s mesterének szellemébe; de nem kevésbbé gyökerezett szivében a nemzet drága kincse, a nyolcz százados alkotmány iránti kegyelet, melyet ismerni s becsülni nemes atyja tanitotta. Két izben akarta magát követté választatni, s mind kétszer megbukott. Kormánybaráti érzülete, melyet mindenkor nyiltan bevallani bátorsága volt, semmikép sem szolgált ajánlatára, főleg azon hangulat mellett, mely az 1839-iki országgyülés alatt uralkodott; a genialis ifju tehát a helyett, hogy az alsóházban Deák Ferenczczel mérközött volna, elhatározta egyelőre a felsőházban foglalni el helyét, s ott barátaitól, Apponyi gróf- és Vay Miklós bárótól támogatva, egy az idő szellemének megfelelő kormánypártot alakitni.

Hanem a felsőház ellenzéke is váratlan szaporodást nyert. Fiatal gavallérok, kik főleg Széchenyi példája által ösztönöztetve, a legutóbbi éveket külföldön utazva töltötték, visszatértek most, hogy a legközelebbi országgyülésen elfoglalják felsőházi üléseiket, — különösen kettő közülök szokatlan jelentőségre emelkedett. Az egyik gyönge alkotásu, alig 26 éves ifju volt, finom halvány arczczal, melynek két setét, lelkes szeme ábrándosan pillantott ki a világra, mig az ajkon bánatos mosoly lebegett, melyen csak néha-néha vehette észre valami figyelmes szemlélő a gúny átröppenését. E fiatal ember Eötvös József báró, egy kitünő művet irt a börtönök reformjáról, s egy regényt, „A Karthausi,“-t mely a gondolatok mélysége, az érzelem melegsége és a nyelvezet pompája által példátlan feltünést okozott. Magától érthető volt, hogy ily mélyen gondolkozó fő, ily minden magasztos és nemesért lelkesülő költő sehol máshol nem állhatott, csak a jog és szabadság előharczosai oldalán. De a finom húru lant, melynek lágy zengése eddig oly hevesen megragadta a sziveket, elég erősen fog-e hangzani, hogy a politikai szenvedélyek viharában is érthető leszen? Egyelőre senki sem tudott erre felelni, s feszülten várták az ifju báró első parlamentáris föllépését. Vele egyszerre lépett az előtérre egy másik ifju mágnás, ki épen ekkor mult harminez éves. Csak annyit tudtak róla, hogy, mint Széchenyi, ő is katona volt; beutazta ugyszólva egész Európát, aztán Neurohr tanárral tudományos buvárlatokba merült; Széchenyi ösztönzésére czukorgyárt állitott és ötvenezer szederfát ültettetett. Parancsoló tekintetü, halvány arczu és elhatározott vonásu férfi, kinek fejére magas, gondolkozó homlok domborult. Batthyányi Lajos gróf volt ez, ki most először

lépett a politikai küzdtérre, s kinek törekvései rögtön oda irányultak, hogy még az országgyülés megkezdése előtt szilárd, jól rendezett ellenzéket hozzon létre a felsőházban. Az anyagi reformok szükségességét illetőleg, Széchenyivel teljesen egy véleményen volt; hanem politikai dolgokban közelebb állt Wesselényihez. A haladás akadályát nem találta ugyan kizárólag a kormányban, de nem is egészen a nemzet indolentiájában. A kinek bátorsága van megtámadni ez utóbbit, annak legyen bátorsága elhárítani a kormánytól jövő akadályokat is; szemére lobbantotta Széchenyinek, hogy ez ép oly kevéssé volt megelégedve az ország politikai állapotával, mint anyagi és társadalmi helyzetével, még sem merte megtámadni az előbbenit, mert félt, hogy oda fönn nem fogják szeretni. Batthyányi a társadalmi és anyagi téren való haladás mellett, még a nemzet politikai szabadságát is megszilárdítani s az ország minden lakosára kiterjeszteni akarta. Igy jött kész programmal Pozsonyba, mely sok pontban megegyezett a Széchenyiével, sokban azonban meglehetősen tulhaladt rajta. *)

Mintegy negyven mágnás csatlakozott rögtön a programmhoz, és alakiták az „ellenzéki casino"-t, hova a másik házból való elvbarátoknak is szabad bemenete volt. Élénk szellemi élet és sürgölődés fejlett ki a szabadelvüek sorai közt, s a nők is — élükön Battyányi Lajos nemes, szellemdús neje, születetett Zichy Antonia grófnő — oly lelkesülten kezdtek résztvenni a politikában, oly hevesen az ellenzék elvei mellett s a conservativek ellen, a mint ezt Magyarországban még soha sem látták. Széchenyi forró szavai, melyekkel tiz év előtt hazája szép és nemes lelkü nőinek ajánlotta „Hitel"-ét, meglepő gyorsan hoztak gyümölcsöket.

*) E programm lényegesebb pontjai, melynek alapján a felsőház ellenzéke szerveződött, a következők valának: 1) Az aristokratia tulsulya ne czél, hanem eszköz legyen, hogy lassanként minden társadalmi osztály, minden vallásfelekezet szabaddá tétessék. 2) Minden személyes előjog lassanként eltörlendő, a politikai jogok bizonyos census szerint gyakorlandók. 3) A birtokot törvényhozás által lehetőleg biztositani kell. 4) A tudományt mindenki számára megszerezhetővé kell tenni. 5) Szabad kereskedés; a közbenső vám megszüntetése minden áron, habár pénzbeli kártalanitás mellett is. 6) Az ősiség, fiscalitás, hitbizományok, a hitel érdekében eltörlendők. 7) Minden társadalmi osztály, minden vallásfelekezet, jogos választási rend alapján, képviselve legyen mind az országgyülés, mind a megyegyüléseken. 8) Megvesztegethetőség, elvtelenség a magán életben is megbélyegzendők. 9) A nőnemnél is fölébreszteni és táplálni kell a hazafias érzületet. 10) Miután az ország jövője az ifjabb nemzedék kezében van, legnagyobb gondot kell forditani a nevelési rendszer javitására.

A szellemek e rendkivüli mozgalma összeesett a kedélyek amaz izgatottságával, melynek okát már a föntebbi helyzetben előadánk; más körülmények közt tán a felvilágosult conservativekre nézve is örvendetes lehetett volna ez. E perczben azonban veszedelmesnek tünt fel előttük. A láng tiszta volt és jótékony, de lőporos hordó közelében égett. Desewffy kimerítő emlékiratot intézett a kormányhoz, melyben eléterjesztette a helyzetet és saját véleményét a legközelebb követendő út iránt. — Széchenyi, ki nem rég jelentékeny összeget irt az aláirási ivre a fogoly Kossuth családjának segélyére, nem mulasztott el most jó tanácsokat adni; változást követelt azon személyekre nézve, kiknek kezében volt a magyar ügyek vezetése, és amnestiát a legutóbbi években elitélt politikai foglyok számára. Metternich herczeg, ki a magyar ügyekben oly nagy súlyt helyzett Széchenyi szavára, mint senki máséra, nem volt rábirható ez utóbbi engedményre, — legalább e perczben nem. Némely megjegyzés után, melyeket husz évvel utóbb elejtett Széchenyi, azt merem gyanitani, nem voltak ismeretlenek előtte az okok, hogy miért vonakodott az osztrák államkanczellár amnestiát adni. Én e megjegyzést közvetlen a gróffal való beszélgetés után följegyeztem, s e szerint körülbelül hiven birom elmondani.

„Végre is — mondá Széchenyi — Metternich a maga szempontjából akkor egészen okosan cselekedett. Az ellenzék akkor még fiatal volt, und Jugend kennt keine Tugend. Ha megadta volna az amnestiát még az országgyülés előtt, az oppositio bizonyosan egy csoport más követeléssel állt volna elő, s a császár kegyelmét csak köteles dolognak tekintették volna, a nélkül, hogy valami nagy becset tulajdonitottak volna neki, a nélkül, hogy ezálal magukat valamire lekötelezve érezték volna; úgy kellett hát manövrirozni, hogy az elfogottak szabadon bocsátása követelésök egyik tárgya, sőt legfőbb követelésök legyen. Csak igy remélhettek Bécsben magától a megadástól hatást, s igy juttathatták a conservativeket azon helyzetbe, hogy ezen concessiora utalva, tovább menő követeléseknek erélyesen ellenszegülhessenek.“ Nem hiszem, hogy Széchenyi e szavakban csak gyanitást fejezett volna ki. Bármikép legyen is, az amnestiát nem lehetett kieszközölni. Ellenben a személyváltoztatást illetőleg, a kormány hajlandónak nyilatkozott, még pedig annál inkább, mivelhogy a nádor is, ki minél inkább öregedett, annál nagyobb értéket helyezett magyarország-

bani népszerüségére és azon óhajtást táplálta, hogy a nádori méltóságot egykor majd fiára Istvánra ruháztassa át, a leghathatósbban támogatta Széchenyi törekvését. A kanczellár Pálffy, az országbiró Cziráky, s a királyi személynök Somssich — e két utóbbi elnöklete alatt tárgyaltattak a királyi táblánál s a hétszemélyes táblánál a politikai pörök — elmozdittattak és népszerübb férfiak neveztettek ki helyökbe. Majláth Antal gróf lett udvari kanczellárrá; Majláth György — a jelenlegi udvari kanczellár atyja — országbiróvá, s Szerencsy István királyi személynökké, ki e minőségben egyuttal az alsóházban is elnökölt. Ezáltal már egy keveset nyert a kormány, s kissé el lőn háritva azon elkeseredettség, melyet okvetlen előidézett volna az országgyülésen e méltóságok viselőinek megjelenése. A kedélyek megnyugtatására azonban e személyváltoztatás még semmikép sem volt elégséges.

Az országgyülés összeülése után, 1839. junius 6-án, kitört a vihar; Pestmegye egyik követe Ráday Gedeon gróf, mint politikai pör alatt levő, nem jelenhetett meg az országgyülésen. Ez volt az első botránykő. Ha ezt megengedik, ugymond az ellenzék, akkor a kormánynak hatalmában fog állani, hogy bármely neki tetsző követet kizárjon az országyülésből, csak valami politikai pört kell ellene kezdeni. Még hevesebben nyilatkoztak a már több izben említett politikai elitélések fölött, melyeket a szólás-szabadság megsértésének neveztek. Az első sérelmi pont hetekig tartó viták után azáltal lőn elháritva, hogy Ráday Gedeon gróf lemondott követi állomásáról, miután a kormány is kijelentette a julius 28-diki leiratban, hogy nem szándékozik a megyék függetlenségét a képviselők választásában sérteni.

Hanem annál állhatatosabban ragaszkodott az ellenzék a második ponthoz, és azt kivánták, hogy egy feliratban egyenesen kimondassék, miszerint az országgyülés e tárgy elintézése előtt a királyi propositiók tárgyalásába nem bocsátkozik. Nemcsak azt kivánták, hogy a kormány törvénysértésnek ismerje el az emlitett elfogatásokat, hanem az itélő birák is, kik ama pörökben itéltek, főleg pedig a két főtörvényszék elnöke, felelősségre vonassanak. Hasztalan igyekezett Széchenyi békülékenyebb fordulatot adni a dolognak, a kormány és a törvényszékek elleni vádat a foglyok megkegyelmezéseérti kérelemre átváltoztatni, kik ily módon biztosabban és gyorsabban elnyernék szabadságukat. Maga Deák Ferencz is erélyesen ellene szegült ily szándéknak. „Senkinek —

ugymond egyik legszebb beszédében — nem vérzik jobban szive, mint az enyim, ha a legutóbbi eseményekre visszapillantok; hanem kötelességemnek tartom feláldozni lelkem e mély fájdalmát, a közérdek, a haza boldogságának és küldőimnek, mint szintén az egész országnak biztositékot nyujtani képviseltetése függetlensége iránt. A baráti érzelem feláldozásával kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg a nemzet sérelmei nincsenek elháritva, az ellenzék semmi más tárgyalásba nem bocsátkozhatik.“ Egy királyi leirat, mely jul. 12-én vegyes ülésben olvastatott föl és éles szavakkal kárhoztatta volt az ellenzék magatartását, olajat öntött még a tüzre s mindinkább tünedezett a kiegyezkedés kilátása. A felsőház conservativ többsége, Desewffy Aurél gróf által vezérelve, makacsul visszautasitotta az alsóház feliratait, remélte, hogy ezáltal végre mégis engedékenységre kényszeriti a követek házát. Huszonkét izenetet váltottak már a két ház között, a mágnások még mindig változatlanul megmaradtak álláspontjukon. Az alsóház kérjen amnestiát a megtörténtekre nézve, és hasonló esetek ismétlődését uj törvény alkotása által kell kikerülni.

Uj törvény? kiálták az alsóházban, mit érnek nekünk uj törvények, ha a meglevőket sem tartják meg! Először helyre kell állitani a fennálló törvények tekintélyét, csak azután lehet uj törvényekről szó. — A huszonharmadik üzenet vándorolt tehát most a követek táblájától a felsőtáblához. 1840 april 22-kén majdnem háromnegyed évi heves viták után került e huszonharmadik üzenet tárgyalás alá a mágnások táblájánál. A felsőház ellenzéke oly napot ünnepelt, a milyen e ház évkönyveiben még sohasem fordult elő. A fiatal gárda annyi erő és bátorsággal küzdött, hogy még ellenei is tisztelettel töltötte be. „Nevünk becsületére kérem és könyörgök a méltóságos táblának — szólt Batthyányi Lajos — ne számitsunk törvényhozásunk másik része kifáradására, ama rész kifáradására, mely két ülésszak óta visszatartott már bennünket a diplomatikus öngyilkolástól. Örüljünk ez ellenszegülésnek, mert ez háritotta el azon csapást, melyet kimondhatlan elvakultságunkban magunk akartunk előidézni.“ És a „Karthausi“ költője bűbájos szép beszédben szállott sikra a nemzet jogaiért, a szólás szabadságért, szive és lelke legmélyéből hozta fel a legszebb gyöngyöket, és csillogó füzérbe rakta egymás mellé. Mind hiába! A conservativ többség elhatározta, hogy nem mozdul ki helyéből. Széchenyi István gróf emelt ekkor szót, s áhitatos figyelemmel

hallgatták a méltóságos urak azon férfiu beszédét, a kiről sajátkép senki sem tudta előre bizonyosan megmondani, vajon az övéihez tartozik-e.

„Engedje az Isten, hogy a mit érzek, oly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra vagy szinte tán megbántásra is. Czélom a kibékités, s nemcsak azon pártok közt, melyeket a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett, de kibékités az országgyülésnek két táblája, kibékités a nemzet és a kormány között. Bajaink okát nem annyira az emberekben, mint heterogen összeköttetésünkben találom, t. i.: hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen, mert ez igy áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségében tartani fenn, úgy a kormánynak is tiszte volna s érdekében állana, ha velünk öszhangzásban akar élni, alkotmányos kifejlődésünket őszintén elősegiteni. Ezt azonban nem cselekszi, mit csak azáltal sajnosan tapasztalunk, hogy ezen országgyülésnek kezdete óta annyi rágalmakat enged, sőt parancsol ellenünk iratni fizetett emberek által, mikép tisztán láthatjuk szándékát, hogy a külföld opinióját iparkodik ellenünk gerjeszteni. Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, melyeket e diaeta alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni a külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben nem lehet, nem szabad válaszolni: akkor, megvallom, forrott ereimben a vér. Az vala a többi közt egy sora ezen ingerlő czikkeknek, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhuzni, s vége volna az ország egész privilegiált aristocratiai részének. Valóban gyönyörü modor az összebékéltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozatik elő a legitimitás szentsége. Ha visszatekintünk Mária Therézia idejének egy bizonyos pillanatára, mely következménye vala az el nem korcsosodott régi magyar szellemnek, vagy ha az ujabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Európának óriás hóditója kisértetbe akará hozni nemzetünknek fejedelméhez vonzó hüségét, akkor tán mi is mondhattuk volna: csak bizonyos zsilipeket kellene fölhuzni és..... a Mélt. Főrendek értik, mit akarok mondani. — De honunkban egyetlen bünös sem találkozék, ki oly gondolatokra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel mondhatok, egyuttal kijelentvén, hogy minekünk magyaroknak sem kikopott fizetett poéták, sem vándorló herczegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelessé-

günket teljesitsük fejedelmünk és honunk iránt. Menjen tehát, terjesztessék a rendek izenete ő felsége elébe, hadd itélje meg szent személye aggodalmainkat, és a kormánynak is adassék alkalom azon pontról nézni honi dolgainkat, melyről mi szemléljük azokat; mert csak ezen az uton szakadhat vége az ingerült állapotnak, melyben többet-kevesebbet minden részek vannak.

„Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk szándéka tiszta, bár nem elég constitutionalis. De tán ennek is oka, mikép egy kifejlettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, és minden módon kell belbecsünk sulyát nevelni; mert azon tisztelet is, melylyel illettetni fogunk, oly arányban fog nőni vagy apadni, mint a milyenben nagyobbitjuk vagy kissebbitjük a nemzet intelligentialis és erkölcsi belértékét. — Fel kell hagynunk a violentiákkal, melyekkel sokan népszerüséget vadásznak, vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitatiókat violentiák által, mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a tulságok szomszédok. Franeziaországban a tudós és erélyes Bailly elvesztette Camille Desmoulins által hatását, Camille Desmoulins pedig Danton által, mig végkép ez is árnyékba tétetett Robespierre által, kinek ephemer népszerüségét csakhamar a legelhatározottab önkény váltotta föl. Keressünk ennekokáért, — nehogy nálunk is igy menjen a dolog — öntagadás és igazi hazaszeretet által népszerüséget, neveljük mindenek felett a közszellemet; fogjunk kezet, vessünk vállat, szóval: becsültessük meg a magyar nevet ellenségeinknél is. — A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesitő eszméivel, ugy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti. — Meggyilkoltathatunk tán, de a többi ausztriai tartományokkal összeolvadni soha sem fogunk. Sőt az is kérdés, meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövendője van, ilyest pedig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes combinatiók meg nem semmisithetnek. — Tizenöt évvel ezelőtt e teremben, ugy szólván, legelőször hallatott magyar szó. Mennyire mentünk előre azóta? S valamint akkor — bocsánatot kérek, ha személyemről szólván, megsértem a szerénységet — mikor a nemzet két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után esengvén, s szemei előtt saját kis hasznát tartván, igen-igen méltóvá tette magát Cicero azon mondására, melyet ma t. Eötvös barátom idézett; más része a nemzetnek, s lehetne mondani a jobb, bár nem legelegánsabb

része, csak a multban kereste nemzetünknek fénykorát, és azt hitte: Mohács terén van eltemetve minden nemzeti létünk: én akkor, mint kilépett katona és készületlen iró, ugy szólván inspiratióból mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „lesz“; szinte ugy érzem ma rendületlenül, hogy nemzetünk még szerepet fog játszani, és neki van fentartva azon észak-ázsiai nemzetségeknek civilisatiói képviselőjét játszodni itt nyugaton, mely nemzetségekből Óriensen vevé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, oly napok, mint a mai, bizonyosokká tesznek, hogy tisztán látom a jövendőt. — És ezen a kormány se kételkedjék. Ő is bizzék bennünk és emberséges szándékunkban, valamint mi bizunk benne. Tökéletes regeneratiora van szükségünk, s kételkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, mily állapotban vannak megyéink? mennyit szükölködik az ország nemcsak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is? mily kevés sulylyal birnak városaink, és még szavunk sincsen az országgyülésen? Hogyan induljunk azonban nemzetünknek oly annyira szükséges regeneratiójában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni bennünket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is míg minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szabad szólás-szabadságon ejtett sérelem felterjesztve.“

Széchenyinek e beszéde döntő hatásu volt, nem a gyülekezetre nézve, melyhez közvetlen intézve vala, mert annak többsége a kormánynyal egyetértőleg már visszavonhatlanul megalapitotta taktikáját. Az amnestiának meg kell jönni, hanem kegyajándék alakjában, nem mint a nemzet jogos követelésének szükséges teljesitése. Ily változhatlanul megalapitott elhatározással szemben, Széchenyinél nagyobb hatásu szónok sem birt volna semmit kieszközölni, nagy hatásu szónok pedig a szó közönséges értelmében Szechenyi nem volt. Hangja nem volt erős, és a felindulás perczeiben kissé éles volt, hanem végre is, ez csak külső hiba lett volna; de Széchenyinél, mint szónoknál, hiányzott a közvetlen siker benső feltétele is. Mindenekelőtt egész szellemével ellenkezésben állott az, hogy elméletileg belekapaszkodjék valami specialis tárgyba, és azt az anatomus pontossága és nyugalmával boncolhassa; ő minden tárgyat rögtön azon oldalánál ragadta meg, mely viszonyban állott az ő nagy czéljaihoz, s aztán mindjárt nem a kérdésben magában, hanem a kérdés fölött foglalt általános szemponton oly állást, hová hallgatói nem mindig követhették elég

gyorsan. Azt vélték aztán gyakran, hogy messze eltér a tárgytól holott voltaképen a tárgy magvánál volt, melyet természetesen kifosztott héjából. Ehhez járult még a gondolatok túlbősége, melyek a hallgatókra nézve csaknem kibonthatlanul egymásba kapcsolódtak, úgy hogy Széchenyi beszédei, a rendes parlamentalis tapasztalásokkal ellenkezőleg, sokkal hatásosabbak valának, ha olvasta az ember, mint ha hallgatta.

Végre, hogy hatásos legyen, hiányzott Széchenyinél valami, a mi nagy hallgatóságnál, és főleg magyar hallgatóságnál csaknem elkerülhetlen hatási szer, melylyel birt talán, melyet azonban szándékosan nem használt. — Ez hallgatói fantaziájának felizgatása. Képzelgésben nagyon is dús honfitársait ki akarta inkább józanítani, és épen azért józan volt, vagy legalább annak mutatkozott egész a fagyosságig. Úgy beszélt, mint ahogy államférfiak körében beszélnek, mintha minden tiz emberre, kik a hidegen számitó észnek föltétlenül alárendelik magukat, nem jutna legalább kilenczven más, kik cselekedeteik zsinórmértékéül csak érzelmeiket veszik. És ha aztán — homo fuit, et nil humani ab eo alienum — ha aztán valami vigyázatlan perczben mégis elragadta az érzelem, ez rendesen a keserűség érzelme volt azok ellen, kik nemes, nagyszerü törekvéseit félreismerték. Nem ama meleg jótékony lehellet volt, mely a szónok kebeléből ajakára tör, és onnan csábitólag vagy behizelgőleg, elragadólag lopózik a hallgatók szivébe: hideg metsző szél volt, mely fagyos lehelletével annál kellemetlenebbül érintette a gyülekezetet, mennél inkább érezte, hogy a szónok szemrehányásai jogosultak.*)

Az olvasóra hagyjuk, hogy az általunk közlött beszédet kezébe véve, Széchenyiről mint szónokról hozott ez itéletünkhez

*) „Kevés szónok van, ugymond a „Croquis“ szerzője, ki oly eredeti volna, mint Széchenyi gróf. O'Conell és Thiers, Wakley, Bugeaud és Dupin összetörve egy nagy mozsárban, és aztán elpárologtatva, ételképében együtt képezhetnék Széchenyi valamelyik beszédét. Ha Széchenyi beszél, élczeket és adomákat kerget egymás után, mint a hogy kerget valamely szemtelen legyet, mely füle körül zsibong. Sohasem támadja meg hirtelen ellenfelét, czélzások és adomák seregével veszi körül, melyekből sánczokat, bástyákat, erődöket, gyalogságot, tüzérséget, könnyü- és nehéz-lovasságot teremt elő. Ezzel jön aztán mindinkább közelebb; egyszer csak megragadja ellenfelét és földhöz vágja. Már agyon akarja dönni, akkor eszibe jut a mese, melyben az oroszlánnak az egérrel volt dolga, — futni hagyja, hogy máskor majd hálából segitsen neki, a mi bizonyára soha sem fog megtörténni.“

hozzájáruljon, vagy azt saját felfogása szerint helyreigazitsa. Nekünk itt mindenekelőtt csak a beszéd hatásáról kell szólanunk. Ez két irányban volt jelentékeny. A szabadelvü párt nagyrabecsülte, hogy egy ily kiválólag politikai tárgyban — mit Széchenyi eddig kikerült — a reactionarius többséggel szemben ily határozott és tekintélyes szövetségest nyert. Ha Széchenyi beszédének csak utolsó tiz szavát mondotta volna is el, elegendő lett volna arra, hogy tetőpontra emelje népszerüségét. Pedig egyebet is mondott, és főleg a német sajtó Magyarország elleni támadásait illetőleg, oly dolgokat kiáltott a kormány fülébe, melyeket ily élesen kimondani csak neki lehetett. Hanem Bécsben is mély benyomást tett Széchenyi nyilatkozata, némely éles megjegyzése mellett is. Közvetlenül azután, hogy Bécsben ezen nyilatkozatról értesültek, összeült az államtanács, és hat nappal utóbb, 1840. april 29-én, tehát azon időben és azon kormánytestületnél egész hallatlan gyorsasággal aláiratott egy legfelsőbb elhatározás, mely szerint mind azok, kik az utóbbi országgyülés óta politikai vétkek miatt elitéltettek, szabadságba helyezendők, minden folyamatban levő per pedig megszüntetendő.

Később, midőn a rágalom már ezer mérges nyelvvel csipdelte az ünnepelt hazafi nagy nevét, gyakrabban lehetett hallani azon állitást, hogy az 1840. april 22-ki nevezetes ülésben Széchenyi fellépte a kormánynyal előre elvégzett játék volt. A gróf az alsóház felirata mellett szavazott, mert tudta, hogy az soha sem fog fölterjesztetni. Olcsó áron növelni akarta népszerüségét, mert tudta, hogy az amnestia már nemsokára megérkezik.

Széchenyi naplója, mint szintén azon korbeli levelezése mainapig rejtett kincs; csak egyéni meggyőződésemet mondhatom tehát itt ki, midőn azt állitom, hogy azon rágalom teljesen alaptalan volt. Mindenesetre gyanitom, s ezt már emlitettem, a mint a conservativek magatartása a felsőházban is mellette szól, hogy Széchenyi benső összeköttetésben levén a kormányférfiakkal, értesülhetett rég idő óta általánosan azon szándékról, hogy bizonyos pillanatban hajlandók az elitélteknek megkegyelmezni, hanem tovább bizonyosan nem terjedt ezen egyetértés. Széchenyi beszéde inkább a kormányhoz intézett figyelmeztetésnek látszik, hogy ne késedelmezzék e lépéssel, ha nem akarja őszinte, de független barátait is a határozott ellenzék táborába üzni. És e figyelmeztetést megértették Bécsben, a minthogy Metternich herczeg finom ösztö-

nével kiérezhette, hogy az amnestia kibocsátása közvetlenül e beszéd után, mindenesetre növelni fogja Széchenyi tekintélyét és népszerüségét, ez pedig oly tőke, melyet a kormány a maga számára helyez el, és mely egykor kamatokat hozhat neki.

1840. majus 1-je, midőn a nádor vegyes ülésben kihirdette az amnestiát, örömnap volt Magyarországra nézve. Wesselényit és Kossuthot diadallal fogadták, a mint visszatértek. Az országgyülés most gyorsan hozzálátott munkáihoz. Széchenyi semmi kiváló részt nem vett ebben. Szólott a vasút kérdésében, mely azonban eldöntetlen maradt, azután a Duna-szabályozás tárgyban, mely az $18^{39}/_{40}$. VI. t. cz. által előlegesen Széchenyi értelmében rendeztetett. Az országgyülés azonkivül még messze túlment a kir. propositiókon, s még egész csoport törvényczikkelyt alkotott, melyek bár a mi korunk szellemének nem felelnek meg, azonban mégis jelentékeny haladásnak tekinthetők, és világosan mutatják, hogy Széchenyi reformsürgetése a közlekedés, kereskedelem, a polgári és büntető törvényhozás terén, mély hatású volt. Még egy kis zürhang vegyült a körülbelől mint látszott teljesen helyre állott egyetértésbe. A nagyváradi püspök megtiltotta a vegyesházasságoknak egyházi megáldását, hacsak a szokásos reversálisok előre ki nem állitatnak; e felett heves vita támadt az alsóházban. A felsőházban, hol a magas klerus részén állott a többség (a fiatal conservativek egy része, köztük Dessewffy Aurél, sőt a kormány is kárhoztatta a nagyváradi püspök eljárását) kevés viszhangrá találtak a követek táblájának nézetei. Hanem Széchenyi bár buzgó katolikus volt, bebizonyitotta ez alkalommal is függetlenségi érzületét, határozottan a klerikális többség ellen fordulva.

„Az apostoli magyar király — igy szólt Széchenyi többi közt — mindig meg tudta magát constitutionalis nemzetével együtt Rómának supremátiájától óvni. A főméltóságu clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet; s a mily arányban fejlődzik honunk alkotmányos szelleme, annál összeütközőbb, annál türhetetlenebb leszen egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztositja, miként lehessen az idegen önkénynek alája vetve? Ötven évig gyakorolta a magyar clerus a vegyes házasságokban azon áldást, melyet a váradi püspök most egyszerre megtagad. S ugyan mily ürügy alatt? Az alatt, hogy az áldás nem szükséges s annak kimaradásával a házasságok épen nem gátoltatnak. Istenért,

nyuljunk kebleinkbe s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állitja, hogy ő nem gátolja a házasságot: vajjon el fogjuk hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem, és valóban még csak átoknak kellene hozzá jönni, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellessék tartani ilyes állitásokról. A torontálmegyei főispán nem hiszi a szőnyegen levő kérdést az országgyülés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyülés elébe való, mi a félországot forradalomba hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyülést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.“

Ez az ügy is eldöntetlen maradt s a szabadelvü párt megelégedett azzal, hogy a vallásfelekezetek egyenjoguságát czélzó törvényjavaslatra, ámbár az nem nyerte meg a legfels. szentesitést, oly jelentékeny többséget szerzett, hogy e törvényhozási reform keresztülvitele a legközelebbi ülésszakban teljesen kétségtelennek látszott.

Ily módon az izgatottság és elkeserültség nagyon is sokáig tartó korszaka után végre a nyugalom pillanata következett. A kormány az imént kibocsátott amnestia által békülékeny érzelmét tanusitá; a férfiakat, kik a magyar ügyek élén álltak, becsülték, sőt részben szerették is az országban; az ó-conservativ párt, mely minden, bármily üdvös reformnak ellenszegült, jelentéktelen minoritássá törpült; a fiatal conservativek Desewffy vezetése alatt kevésbbé merev álláspontot foglaltak el a szabadelvü törekvések irányában, mint elődeik; nem volt már a szabadelvüek egyedüli jelszava a kormány elleni oppositio, hanem az alkotmány és törvényhozás időszerü reformjában müködésüknek tág, hálás tért találtak, — úgy látszott, Széchenyi legmerészebb várakozásai megvalósultak! „Most már az utolsó országgyülés óta — így rajzolja ő maga akkori hangulatát — egészen uj időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell —, meg van semmisitve azon pompás, jólehet értelemnélküli észjárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmányosságnak épületében egy morzsát sem kellene megindítani, nehogy romba düljön az egész —; el látszik határozva lenni, hogy nem 24 órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedései betömetni ezentul, mig ez alatt ujak és ujak támadnak szüntelenül; sem nem fog egy tökéletes rendszer az annyiszor hallott „systematice“ tana szerint, az országgyülésen

több száz szónok ékesszólásai közt felvétetni: de a helyett kevesebbek által fog előleges és elégséges surlódások után valami kielégítő rendszer készülni, sokaktól megvizsgáltatni, helyben hagyatni, javíttatni, félrevettetni sat. — Hatalmasak, a királyi székhez közelállók lépnek hazánk legjobbjaitól üdvözölve a nemzetiség és alkotmányosság szent mezejére, és ekkép nem vagyunk ezentúl mi néhányan alacson állásban közlegénykedők kénytelenek, nemzetiség és alkotmány dolgában dagály és orkán ellen ugy szólván horatius-coecleskedni erőnk fogytáig, hanem oda önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulunk, melyeket sem a nyugati, sem a keleti szél állásukból ki nem forgat; s mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghübb, de egyszersmind legegészségesebb velejü fiai, felfogván nemzeti létünk diagnosisának megváltozását, bátran kimondják és a szerint cselekednek is: hogy az agitationak szüksége ez ideig óráig megszünt."

Ki e sorokat olvassa, önkénytelen kérdezni fogja, hogyan támadhatott ily nevezetes változás Széchenyi jellemében? Vajjon a mindenesetre tagadhatatlan diadal, melyet az $18^{39}/_{40}$-i országgyülés bezártakor aratott, őt, ki különben oly higgadt, józan volt, ki mindig inkább pessimismushoz hajlott, most egyszerre valóban annyira elkábitotta, hogy a jövőt, már most csak rózsaszinü világitásban látta, hogy azt vélte, túlvannak már minden heves harczon, s elérkezett a bibliai idő, mikor a farkas békésen legel a báránynyal, elérkezett a nyugodt folytonos haladás kora? Azt hitte-e e férfi, kinek finom emberismeretét oly sok esetben volt alkalmunk csudálni, ez éleselméjü politikus, kinek nem kerülhette el figyelmét a régi pártok teljes átalakulása, hihette-e valóban és őszintén e férfi csak egy perczig is, hogy most már mindenkorra vége az agitatióknak, és a könnyen izgatható nemzet a legutóbbi kitörés által annyira kimerité minden benső tüzét, hogy ezentúl már meg lesz óva minden hevesebb érzelmi fellobbanástól, és csak az ész higgadt intéseire fog hallgatni? . . . Kinél ily kérdések merülnek föl, olvassa át még egyszer az általunk idézett szavakat, de ne csak azok felületén simuljon át, hanem igyekezzék mélységükbe hatni; akkor osztozni fog nézetünkben, hogy sokkal több aggódás mint remény, sokkal több szorongó kétség, mint diadalmaskodó biztosság érzete nyilatkozik azokban, hogy Széchenyi azt mondja ugyan itt, a mit ohajtott volna, és a minek történni kellett volna,

hanem hogy e fényképhez már, mint sötét árny, járul az aggodalom, hogy talán mégsem fog megtörténni.

Főleg az utolsó szavak a végszükség felkiáltása gyanánt hangzanak, mint utolsó komoly intés a nemzethez: utasitson el magától minden agitatiót, mert az alig behegedt seb, ha újra fölszakitják, heroikus eszközök nélkül, és tán ezekkel sem gyógyitható többé. E gyötrő gondolat, az 1840-ki országgyülés bezárta óta, nem hagyá el többé Széchenyit. Innen kezdődik a tragicus fordulat a nagy férfi történetében. Minden újabb jelenettel, mely aggódását alaposnak ismerteté föl, növekedik lelki gyötrelme, és egész a kétségbeesésig fokozódott, mikor azt, mit aggódva sejtett, mint rémitő valóságot látta maga előtt.

Az agitatio, melynek szükségességét tagadta, közellétét azonban mégis érezte, valóban már megkezdődött. Kossuth Lajos, kinek neve az előbbi hónapokban minden ajkon lebegett, benső életére nézve teljesen átalakult börtöni magányában. „Meg tudom fogni — irá 20 évvel később egyik barátjához, — hogy a kevesebb lelkierejü foglyok magánfogságban megtébolyodnak. Én a képzelődés túluralma ellenében praktikus tárgyak feletti meditatiókhoz folyamodtam; számot adtam magamnak hazánk állapotáról s institutióinak hiányairól; elvontam tapasztalataim, s ismereteim tanulságát; meghánytam agyamban minden egyes kérdést s véleményt képeztem magamnak a megoldásról. E meditatioknak későbbi pályámon nagy hasznát vevém; mert az élet oktat, a meditatio tanit. Gyakran szomoruan gondoltam arra, mennyire hátra leszek maradva az előhaladt világ mögött, ha majd visszanyerem szabadságomat. Nem maradtam hátra. Börtönöm magányában gondolkodás által tanultam meg, a mire az élet akart oktatni.“

Az 1840 év végéig nem volt Magyarországban valami kiválóan jelentékeny politikai ujság. A „Jelenkor“, Széchenyi közlönye is csak korlátolt olvasó körrel birt, és ez is főleg csak Széchenyi czikkei iránt érdeklődött, melyek egyébként csak specialis kérdéseket tárgyaltak, tárgyilagos szakértő modorban, és sem tárgyukra, sem hangjukra nézve nem valának alkalmasak arra, hogy nagy feltünést okozzanak tágasabb körökben. Az 1841-i ujévre Landerer nyomdász új politikai lapot hirdetett a „Pesti Hirlap“-ot és szerkesztőjéül Kossuth Lajost nevezte. A kiadó megkérdezte előbb Bécsben, vajjon nem tesznek-e kifogást e választás ellen. Óvatosabbak lettek-e ott az utóbbi magyarországi események által

és féltek talán a rövid idő óta oly népszerüvé vált Kossuthot megsérteni, — vagy azon képzelődésben éltek, hogy az imént kiállott börtönbüntetés megfélemlitette vagy épen megtéritette Kossuthot, vagy talán azt vélték, hogy tanácsosabb ezen embernek a helyett, hogy titokban áskálódnék, tért nyitni nyilvános működésre, hol a censura majd kellő korlátok közt fogja tartani : — elég az, hogy Metternich herczeg semmi ellenvetést nem tőn az ellen, hogy Kossuth legyen a lap szerkesztője, s a „Pesti Hirlap“ akadálytalan megkezdette pályafutását. Példátlan feltünést okoztak már első czikkei. Igy még senki sem irt Magyarországban. Dús keleti szinpompa, valódi déli tüzzel párosult; büvöskert volt ez, telve a legbájosabb virágokkal, melyeknek illata az olvasót mindinkább el mámorositá, minél tovább haladt. Nem volt itt egyetlen sivár, puszta helyecske sem, minden galyon madárdal hangzott, majd valami vidáman csattogó pacsirta dala, majd ismét busongó csalogány éneke, mely az olvasó fülébe csengett, és mindig ugy képzelte az ember, mintha rég ismert dalok volnának, melyek régóta saját kebelében szunnyadoztak, és melyek csak valami varázshatalom által ébredtek föl egyszerre. Néhány hét alatt már 5000 előfizetője lett a lapnak, tehát több, mint valamennyi többi magyar lapnak összesen. A censura teljesen elvesztette fejét ezen uj jelenség előtt, — irgalmatlanul törült — és ügyetlenül ;*) lepkehálóival el akarta fogni ama csábitó szellemet, mely a közönséget elvarázsolta ; ez természetesen nem sikerülhetett neki ; a mit Kossuth irt, annak varázsa nem egyes szavakban rejlett, az valami láthatlan, megfoghatlan volt, valami pajzán tündér, ki gonosz mosolylyal kacsingatott elő a censor háta mögül, mig ez vörösplajbászával azt hitte, hogy megölte őt.

Kossuth e nevezetes izgatását senkisem kisérte feszültebb figyelemmel, mint Széchenyi; nem is volt senkinek több oka arra, mert épen ő ellene, azaz, inkább programmja ellen volt ezen izgatás irányúlva, habár Széchenyi nevét nem is nevezte. Négy sarkalatos ponton dolgozott ellene Kossuth, és bármily általánosan hangzottak is Kossuth megjegyzései, kézzel fogható volt mégis,

*) Frankenburg beszéli emlékirataiban, hogy a censor Kossuthnak egy czikkében kitörülte ezt a mondatot : „minden kornak megvan a maga istene.“ Ez atheisticus, vélé a censor, és az „isten“ helyett, ezt a szót tette „szellem“ ; míg csak Kossuth ki nem mutatta neki, hogy e hely Berzsenyi egyik költeményéből van idézve, és már évtizedekkel azelőtt ki volt nyomtatva.

hogy Széchenyire vonatkoznak. Széchenyi t. i. a reformot Magyarországban mindenekelőtt és kiválólag az aristocratia által akarta létre hozni. Kossuth a kis nemességet, a középrendet helyezte legfelülre, azon középrendet, „mely nem áll oly magasan, hogy érdeke a nemzet tömegének érdekeivel ellenkeznék, de nem is áll oly alant, hogy eszközül aljasulhatna le mások suprematiai vágyai számára“. . . . „Van ugyan némi erkölcsi előnyük a historiai neveknek, s ha ezek az önzésből és szükkeblüségből kibontakozva, a nemzet élére állani hajlandók, hogy a jogegyenlőség s alkotmányos haladás zászlóját lobogtassák: mindig kész leend a nemzet is követni vezérszavakat. Azoknak mindazáltal, kik azt hiszik, az őseiktől örökölt név és birtok elenyészhetlen tőke, melynek élvezetében tétlenül kéjeleghetnek; vagy épen a közjót magányérdeknek alája rendelve, vak önhittségükben a történelem kerekét megállitani s a józan haladást meggátolni képesek, — azoknak büszkén és öntudattal kiáltjuk füleikbe: „Veletek és általatok: ha akartok; nélkületek, sőt ellenetek: hakell!“.. „Vége a bitorolt reputatiók idejének; mai nap már csak a szellem és tudomány ér valamit, melyek nem ismernek privilegiumot.“ Itt tehát a demokrata Kossuth mereven állt szemben az aristokrata Széchenyivel.

A demokratia és aristokratia közti ez ellentét azonban nem csupán azon kérdésre szoritkozott: ki lépjen a reform-mozgalom élére, hanem kiterjeszkedett magára a mozgalom irányára is. Széchenyi, mint első művei bizonyitják, elvileg föltétlenül az egyenlőség mellett volt, hanem annak gyakorlati érvényesitése, nézete szerint, a magyar nemzetiség erősbülésével egyenlő lépésben haladjon. Az országban lévő nemmagyar elemek nagy tömegét tekintve, azok rögtöni föltétlen emancipátiója oly széles demokratikus alapon, mint Kossuth ohajtotta, könnyen veszélyessé válhatnék a még eléggé meg nem erősödött magyar nemzetiségnek. Kossuth nem ismert el ily veszélyt, azaz, inkább a törvényhozás által akarta azt kikerülni, melynek a magyar elem számára biztositani kellett volna a túlsúlyt; a fajharczot, melynek támadni kell abból, ha egyrészt teljes demokratikus egyenlőség proklamáltatik, mig másrészt mégis a magyar elem suprematiáját akarják megállapitni a törvény által, e harczot vagy nem látta előre Kossuth, vagy nem félt tőle. Ez a második eltérő pont a két nagytehetségü férfiú között, kiknek mindegyike a reformot és a haladást irta zászlójára.

A harmadik lényeges pontot Széchenyi programmjában az anyagi érdekek előmozdítása képezte, melynek kedvéért nem egyszer engedékenységet tanácsolt a politikai kérdésekben. Kossuth sem becsülte kevésbé az anyagi érdekek fontosságát, hanem azt mondotta: „Hadd legyünk előbb szabadok és önállók, hogy mi válik javunkra, azt nagyon jól tudjuk; hanem ma formaszerüleg küzdenünk kell érette minden egyes esetben ama befolyások ellen, melyek hátrálólag lépnek utunkba; e befolyásoktól tegyük egyszer mindenkorra függetlenekké magunkat, vivjuk ki egyszer mindenkorra a nagy harczot a politikai téren: akkor aztán urak vagyunk itthon, és akkor aztán az anyagi reformok terén is egy év alatt többet hozhatunk létre, mint most egy évtized alatt. Tehát itt is ugyanazon czél, de homlokegyenest ellenkező utak. Az anyagi haladás kedvéért; mondá Széchenyi, kezetfogva kell haladni a kormánynyal, hogy e részről ne találjunk akadályokra. — Az anyagi haladás kedvéért, mondá Kossuth, teljes határozottsággal kell küzdeni a kormány ellen, és annak befolyását oly korlátok közé szoritani, hogy többé ne birjon gátakat vetni a haladás utjába.

Végül, volt még egy negyedik pont, melyre nézve ellenségesen álltak szemközt Széchenyi és Kossuth nézetei. A gróf már csak nagyszerü vállalatai érdekében is a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak bizonyos centralisatióját kivánta. Nem akarta és nem akarhatta, hogy ez ügyekben a határozat-hozatal, vagy a hozott határozatnak végrehajtása ötvenkét vármegye tetszésétől függjön, nem is említve azt, hogy e megyegyülések kissé zajos menete, a phrázisok uralma, melyek ott dúsan ömledeztek, természetével jóformán ellenkezett. Kossuth ellenben a megyei rendszerben nőtt fel; megyegyülésen szerezte első politikai diadalát; élénken pártolták őt a megyék, midőn a kormány föllépett ellene; a megyékben gyökerezett tehát népszerüsége, ott uralkodott a kis nemesség is, melyre oly nagy súlyt helyezett. De nem tekintve a személyes indokokat, tárgyilagos indokok is valának, melyek Kossuthot e részben Széchenyivel ellenkező irányba terelték. Minden vármegyének joga volt saját területén „statutumok“ neve alatt törvényeket hozni, melyekre nézve egyéb nem kivántatott, mint, hogy az ország törvényeivel ne ellenkezzenek. Az országgyülésen — ezt eléggé tapasztalta Kossuth — sok, mondhatni minden szabadelvü terv hajótörést szenvedett a felsőház ellentállásánál fogva. A mit itt az egész országra nézve nem lehetett keresztülvinni, azt statutumok alakjában minden egyes

megye törvénynyé emelhette. Ha aztán egyszer be van hozva a legtöbb vármegyében, — akkor igy okoskodott Kossuth — könnyü lesz az országgyülés által valóságos országos törvénynyé proklamáltatni azt, mi a gyakorlatban ugyis már az ország legnagyobb részében érvényes. Végre épen a saját ügye fölötti tárgyalásokból eléggé láthatta Kossuth, hogy mily keveset tehet még az alsóház többségével biró ellenzék is a kormány ellen, mig — mint ezt az 1825-ki országgyülés előtti időben láttuk — a vármegyék vis inertiae-je hasonlithatlanul többet nyomott a latban, ha a kormány ellen harczra kellett szállni. Mig tehát Széchenyi csak azért nem bántotta a megyei rendszert, mert egyátalán nem akarta bolygatni az ország politikai intézményeit. Kossuth addig teljes erővel müködött azon, hogy a vármegyék hatalmi körét ne csak megszilárditsa, hanem lehetőleg ki is terjeszsze.

Igy állt szemközt e két jelentékeny férfiú, mindkettő buzgó barátja a haladásnak, teljesen egyetértettek azon óhajtásban, hogy siettetni kivánták azt, hanem homlokegyenest ellenkező nézetet vallottak az irányra nézve, melyben e haladásnak kellene történni, mint szintén az eszközökre nézve, melyeket ahhoz használni kell. Lázas nyugtalansággal kisérte Széchényi Kossuth müködését a „Pesti Hirlap"-ban; növekedő aggodalommal vette észre, hogy nem az ő, hanem Kossuth eszméit fogadja örömriadással a tömeg. Széchenyi helyzete teljesen megváltozott; ő maga következetes maradt, hanem köröskörül minden átalakult. Tiz év előtt azok ellen küzdött, kik őt vissza akarták tartóztatni pályáján, most azok ellen kellett harczra készülnie, kik őt túl akarták szárnyalni, és már jóformán túl is szárnyalták. Elfelejtette a költő mondását: „A világ öregszik, és ismét megifjul", és elfeledte, hogy uj nemzedék támadt azonközben, mely ép oly lelkesedéssel követte annak zászlóját, ki most gyorsabban akart előre haladni, mint a mily lelkesültséggel követte az előbbi nemzedék Széchenyi zászlóját.*) Népszerüséget tehát ily ellenféllel való harczban nem lehetett nyerni, csak veszteni. Mégsem vonakodott Széchenyi egy pillanatig sem. Nem jelent még meg huszadik száma az uj hirlapnak, a mint Széchenyi már tollat ragadott, és midőn a „Pesti

*) Nem sokára azonban belátta ezt. „Itt állok hát" — irja ekkor — utolérve, túlszárnyalva, hátrahagyva, és természetesen mindent csak hátulrul látok még, a mi emberi gyarlóságom miatt, megvallom, nem igen jól esik."

Hirlap“ második évnegyedét kezdé, már megjelent egy vastag könyv: a „Kelet népe“ Széchenyi István gróftól, ki nyolcz év óta semmi nagyobb munkával nem lépett elő. *)

E könyv becse felől a legkülönbözőbb itéleteket hozták mind ekkoráig. Némelyek a Széchenyiféle iratok gyöngyének nevezték: mások egyáltalán jelentéktelennek tartották. Ez ellenmondás, mely Széchenyi korábbi műveinek megitélésénél nem fordul elő, két okból lehet megmagyarázható. Először Széchenyi, a mennyire csak lehetett, kerülte korábbi műveiben a sajátképi politikai tért, és reformokat inditványozott, melyek a haladás minden barátjánál tetszésre találtak; mig a „Kelet népében“ egy politikai párt ellen szállott sikra a legélesebben, még pedig szabadelvü reformokot óhajtó párt ellen. Nem oly harcz volt tehát, melyet csak a haladás és a stabilismus közt vivtak, hanem bele vegyült a politikai pártszenvedély is, és itt nem csupán az észszel, hanem a szivvel is itéltek. Második körülmény, mely megmagyarázhatóvá teszi az ellenmondó itéleteket, az igények különféleségében feküdt, melyeket e munkához kötöttek. A „Stadiummal“ egyelőre be volt zárva elméletileg Széchenyi reformterve, a ki tehát a „Kelet népé“-ben valami újat várt, az mindenesetre csalódott. Hanem viszont alig van oly müve a magyar irodalomnak, mely szellemi gazdagságra, az eszmék melegségére nézve Széchenyi e művével mérközhetnék. Subjectiv itt is, mint mindenütt; hanem egyéniségében megtestesülve volt egy egész programm, és ha önmagáról beszél, nem egyes személyről szól, hanem szilárdul összekapcsolt eszmék egész soráról, melyek megvalósitását tüzte ki élete föladatául. Ha például a „Kelet népé“-hez tett bevezetésben visszapillant Magyarország haladására 1825-től 1840-ig, nem szerénység, hanem a történet meghamisitása lett volna, ha nem emlékezett volna meg saját részvétéről ez örvendetes fordulatban. Emlékeztetnie is kellett a nemzetet, hogy mit tett ő 15 év óta, hogy higyjen szavaiban, és fogja föl azok teljes jelentőségét, midőn igy szólt most hozzá: „A miként akkor, midőn a legnagyobb rész még alutt, s csak a lelkesebbek nem estek kétségbe, bátorkodám, s egyedül hazafiúi kötelességemnél s

*) A „Hunnia“ czimü nagyobb munkát, melyet már 1831-ben kezdett és 1835-ben fejezett be, és melyben melegen száll sikra a magyar nemzetiség jogaiért, Széchenyi akkor nem bocsájtotta közzé. Csak 1858. adta át Török Jánosnak, ki ugyanazon évben ki is adá azt.

férfiúi meggyőződésemnél fogva a nemzetet halálos álmából kíméletlenül felriasztani, s hangosan azt hirdetni, hogy a magyar még „lesz", hogy a magyarnak még „lenni kell" : azonképen kiállok szinte ma is síkra, számosb évekkel vénebb ugyan, s igy töröttebb testtel, de lélekben erősb, s azt harsogtatom az egekbe megint — bár induljanak holt testemen keresztül, bár gázoljanak becsületés jó hiremben : — „Veszély fenyegeti a magyart". S valamint akkor mondám — s erről itéljen a jövő kor — „Álomkórságban dermedez nemzetünk ; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs" : úgy most megint azt mondom, — bár hallanák, kiknek anyaföldünk drága — „Zavarnak vezéreltetik a nemzet ; de van még idő a bal irányok elejét venni, van idő az itt-ott lappangó s még most tán igen, de később többé nem fékezhető tüzeket oltani, sok azonban már nincs!"

Mélyen megható búsongással fordul aztán Széchenyi saját múltjához vissza. Pillantása egész a csendes apai házig lebeg s megindító vonásokkal festi, hogyan fejlett ki a gyönge magvakból, melyeket ott a gyermek szivébe ültettek, hazája iránti forró szeretete, hogyan nőtt végre öntudatos hazafisággá, azon szilárd, tántoríthatlan elhatározássá, hogy Magyarországot ki kell emelnie a porból. „Vérem — igy szól — meggondolatlanul s kitüzött elveimmel ellenkezőleg, — bár tudom, vajmi sokan hitték ezt — soha el nem ragadott."

Először hagyja most Széchenyi honfitársait a szinfalak mögé pillantani. „Ha akkor,midőn a casinókat, a lóversenyeket s ilyféléket tervezém, azt mondta volna, korántsem végezélom, mikép társasági kellemeiteket neveljem, a lótenyésztést mozditsam elő, s igy tovább, noha egyuttal mindezeket is kifejteni felette hasznos, de azért mégis csak mellékes tekintet ; hanem főczélom az, hogy hazánk erői központosuljanak ; a megyei, városi, mágnási, nemesi, polgári, vallási nemzeti s. a. t. különzések egy magasb ezélra olvadozzanak össze ; az ember ne mindig czime és állása, de mint ember, belbecse után latoltassék ; elmesurlódások által a nemzeti legnagyobb kincs, a kiképzett, előitélet nélküli emberi velő mindinkább növekedjék, s kellő helyére emeltessék, mikép felébredjen a közlélek, s igy erősb legyen a haza, és dicsőbb a fejedelmi szék. Ha mindezt s ily még messzebb ható nézetimet dobraverem, s mindazon gyümölcsöket előre jövendölgetem, miket ezen intézvények s általában hatásom eddigelé maguk után hoztak, s miknek elmulhat-

lanul és szoros tudományilag be kellett következniök: kérdem őszintén, átszökhetem-e mindazon korlátokon, melyeket előmbe raknak, az annyiszor megcsalt s ekkép oly annyira bizodalmatlan magyar nem fordit-e nékem rögtön hátat; az elszigetelt oligarcha pedig, mely előtt minden elsőbbség halálos bün, nem gyúl-e haragra, hogy egy kilépett, félig eldorongolt kapitány olyasmiről de még tervet is merészel koholgatni, mi neki a magas képzelgésben levőnek soha eszébe sem jutott, de miről nem is álmodott?" *)

És most kifejti Széchenyi az elveket, melyek eddigi működésében vezérelték: „Mint házassági összeköttetésben, hol mindakét rész oly tulajdonokkal bir, miként felette boldog az „Unio," de a részek véralkati különbsége miatt még sem egészen az, — csudákat mivelhet az emberséges barát, habár nagy köszönetet beleavatkozása után rendszerint nem arat is: ugy hittem, és hiszem most is fognék én, mindent fontolóra véve, legtöbb igazi haszont hajtani, nem ám magamnak, de mind hazámnak, mind fejedelmemnek, ha becsületes barátként, odafent habár az nem tetszenék is, 100 árnyéklatban mindig azon thémán indulnék, hogy a nemzeti erő kifejlődése koránsem láz, sőt örvendetes jel, idelent viszont azt pengetném külön változatokban, szüntelen bár tetszenék, bár nem, miként a kormány, ha mindenben nem találná is el mindig a ezélt, azért szándéka még sem volna mindig rosz." Az ilyen állás veszélyessége iránt koránsem ringatta magát Széchenyi csalódásban: „Jól látom, — úgymond, — hogy hitelem mind odafenn, mind odalenn napról-napra csökkent, mig végre, mert egynek thémája után sem akarék indulni, egynek zászlója alá sem akarék állni, sőt a helyett, hogy itt is dicsérjek, ott is dicsérjek, mit sokan felette ügyesen, és felette hasznosan tesznek, itt is gáncsolok, ott is gáncsolok, — politikai helyzetem betü szerint két pad közötti lön."

Lelkesült szavakkal festi Széchenyi saját hangulatát az 1839—40-iki országgyülés megnyugtató befejezése után: „És ily hangulatokban dagadozott mellem, a mult országgyülés óta eddigelé sohasem érzett kéjektül, és oly magasra állitám nemzeti ujjá-

*) E helyet tarthatta kivált szem előtt a Croquis szellemdús szerzője is, midőn igy ir: „Széchenyi doctrinájának neve: „Les arriéres pensées," oly doctrina ez, melynek nagy szerencsétlenségére nincs tanitványa, nincs párthive, melynek a csata előtti este sohasem az egész hadsereget, hanem minden egyes katonát külön kell rábeszélnie, s diadal után hátat fordit neki; mely mindenkinek hízeleg, a meddig szüksége van rá s aztán érdeme szerint bánik vele."

születésünk tekintetében annak ekkénti bevégzését .... Miként ezelőtt, jóllehet fiatalabb, egészségesebb és annyi reményekkel dús voltam, rendszerint holtnak és csak kivételkép látám nemzetünket élőnek, az országgyülés óta viszont, bár annyiban törött reményü levék, megint biztos életünk képe fénylik előttem rendszerint, s a hiu csalódás gyötrelmei kivételkép.“ Elmondja aztán, mily örömmel köszöntötték a nemzet legjobbjai az eszmét, mely amaz országgyülés után fölmerült, hogy egy nemzeti hirlapot kell alapitni. Ő is belátta e vállalat fontosságát, hanem egyszersmind nehéz föladatát, s azért nem csekély aggodalmat gerjesztett benne a „Pesti Hirlap“ megjelenése, „De most a lap megjelent, és valóban teljesülve látom aggodalmaimat; s tisztán áll lelkem előtt, hogy a „Pesti Hirlap“, ha azonnal egészen más, az eddigivel homlokegyenest ellenkező taktikát nem követ, ha nemzetünk összebonyolódott életkérdéseit és hazánk állását nem tekinti magasabb szempontból, Magyarországot a megsemmisülésre vezeti, s pedig szaporábban, mint gondolnók; más részről kinosan érzem az anyag sulyát. — Óh miért nem bontakozhatik ki lelkem belőle, és kételkedem, ki fogom-e azt, melynek igazságáért halni, sőt becsületemet koczkáztatni kész volnék, oly világosan és oly kiméletlenül állithatni elő, hogy meghasonlásnak, elágazásnak oka ne legyek.“

S most azonnal Kossuth ellen fordul Széchenyi: „A Pesti Hirlap“ szerkesztője — és ki fog világosulni, magát szereti-é inkább vagy a hazát — azon halandók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata s tán az istenek egy különös szeszélye a szokottnál magasabb fénykörbe állita meg. Mint áldozat mutatkozik ő a fiatal képzeletben, áldozat, mely a nemzet legszentebb jogaiért szenvedett, s ekként hatalma korlátlan, korlátlan mint a képzelet, mint az ömledező szivnek határtalansága; nem fog ezen bálvány varázsereje mindig tartani, mert valamint mindennek, sőt a legjobbnak, ugy neki is megvannak ellenségei, kik őt a felhőkből csakhamar leszállitandják a földre.

„Könnyen jutott ő ezen celebritáshoz beszélik és kérdezik. Vajjon mi nagy jót tett a hazának? Ujjhuzás a kormánynyal; majd végzavarba dönti a hazát s ha nem segitenek a nagy istenek, ki tudja, ő mibe bonyolitott volna már, mi törik s mi szakad eddigelé? „Szenvedett ő négy falai között“ mondják, „de mit szenvedett? hiszen soha elzártnak jobb, kényelmesebb dolga nem volt! mit szenvedett ahoz képest, mennyit mi szenvedtünk hosszu évek során

keresztül, fény és köszönet s anélkül, hogy bárki csak észre is vett volna, önként zárkozva el négy falaink közé életünket az ország tudományának, az ország dolgainak szentelvén.“

Bátran állithatjuk, hogy ez egyetlen ponttal el volt már döntve a Széchenyi-féle könyv sorsa. Hiába mondta egy másik helyütt e talpraesett állitást: „Országlási rendszeremnek alapja az, hogy az észnek is külön müködési köre van, a szivnek is, és hogy országlásban, valamint például a gyógytanban, egyedül az észnek szabad müködni, a szivnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésen kivül még motszanni sem szabad.“ Hiába erősitette: „Nálamnál magasb véleménynyel senki sincs a „Pesti Hirlap“ szerkesztőjének rendkivüli elmebeli tehetségéről, éles felfogásáról, tág ismereteiről s terebélyes olvasottságáról;“ vagy aztán: „szünetlenül kell ismételnem, miként szándékai tisztasága felett nem kételkedem“, — vagy: „A Pesti Hirlap“ szerkesztőjének nem szivében van a baj mert az bizonyosan nemes, *) mit a többi közt szüleihez vonzó fiui gerjedelmeinél fogva a haza méltányolni is tudott; sem velejében nincs a hiba; mert hiszem roppant s valóban ritka elmebeli tehetségét senki csak legtávolabbról sem vonja kétségbe;“ — mindez nem törülhette el a fogoly Kossuthról mondott metsző szavak kellemetlen benyomását. Ha rosz néven vették neki már tiz évvel előbb a gyöngédtelenséget, melylyel Dessewffy József grófot megtámadta, most felbőszültek a vélt gúny miatt, melylyel a dúsgazdag, mindenfelé óvatos mágnás az egyszerü népemberét sujtotta, ki meggyőződéséért föláldozta az egyedülit, a mivel birt, szabadságát és egészségét.

Pedig — legbensőbb meggyőződésemet fejezem ki itt — bizonyára alaptalan volt a szivtelenség vádja, melyet Széchenyi ellen

*) Széchenyi itt egy pompás adomát mond el az ismert német iróról Steigentesch báróról, kit egészsége helyreállitása végett az orvosok egy magyar alföldi városkába küldtek, hol egy molnárcsaládnál lelt szállást. Az öreg pár — csupa Philemon és Baucis — tele volt jószivüséggel és szeretetreméltósággal, hanem a koszt, melyet a báró elé tálaltak, élvezhetlen volt, ugy hogy a szegény német báró, ki egy harapást sem birt lenyelni, nemsokára valami kóbor csontvázhoz hasonlitott. Egy grófnő, ki meglátogatta a beteget, nem győzte dicsérni a háziakat mily derék emberek. „Ah, madame, — kiálta föl kétségbeesetten Steigentesch, — volnának inkább tolvajok, csak lennének jobb szakácsok.“ „Én is azt kivánnám — teszi hozzá Széchenyi, — bár lenne Kossuthnak roszabb szive, bár lenne kevesebb tehetséggel felruházva, bár ne törné meg saját magát annyi éji és annyi napi munkával, de volna modora, volna taktikája inkább jobb.“

emeltek. Csak a veszélytöli aggodalom, melyet akkor talán még csak ő egymaga látott közeledni, mint a tapasztalt matróz éles szeme észreveszi az egészen tiszta láthatár szélén egy kis fekete pontban a közelgő vihar első jelét, — csak ez aggodalom ejtett nyelvére néhány élesebb szót s elfelejtette vele, hogy oly közönséghez szól, mely nem áll csupa Széchenyiekből és különösen politikát inkább szivével, mint fejével üz; elfelejtette vele, hogy a szerencsétlenek száma a földön mindig túlnyomó többséget képez, s hogy ezek mindig rokonszenveznek más ember szerencsétlenségével, bármily forrásból eredjen az, azokhoz pedig, kiknek a sors kedvez, mindig gyanakodva pillantanak föl s mindig hajlandók föltenni, hogy ott fönn a verőfényes bérczeken sejtelmök sincs az ott lakóknak arról, mily sötét és kimondhatlan nyomorult minden ide lenn a völgyben. Ebben hibázott a psycholog Széchenyi s a politikus Széchenyinek sulyosan kellett lakolni érette.

Szerfölött komoly, megható szavakkal festette Széchenyi a közelgő veszélyt. „A helyett, hogy hatalmas tollával szebb napokat deritne szerencsétlen hazánkra, a „Pesti Hirlap“ szerkesztője, az alkotmány falain künn levő erők felingerlése és a vár felé uszítása által megtöri honi alkotmányos phalanxunkat és ekkép nem marad el a tökéletes elbomlás és ennek ellentéte — a kényuralkodás. Már most látom ezt világosan s ha Isten éltet, be is bizonyitom, hogy vagy az egyik, vagy a másik, ha nem mindjárt, de vajmi bizonyosan szükségeskép bekövetkezik.“ Kossuth elveit leglényegesb vonásaiban elfogadja Széchenyi, hanem „modorát“ és „taktikáját“ rendkivül veszélyeseknek tartja. „Nem azon tompa él körül fordul nálunk a dolog — ugymond — hogy haladjunk, de az a főkérdés: melyek utaink és melyek a még bezártak, melyek a már kinyiltak, melyiken lehet haladni sebesen, s melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a füszál nő.“ Kárhoztatja Kossuth modorát, mert ez élére és egymással szembe állitja az érdekeket. Kossuth, ugymond Széchenyi, szentnek nevezi a tulajdont s mégis csaknem communismus-félét prédikál; haladásra sürgeti a kormányt s egyszersmind elijeszti, fölbujtogatva ellene az országot; égbe emeli a közvéleményt s arra buzdítja a nyers tömegeket, hogy hamisítsák meg; a népszerüségre akar támaszkodni s a tömeg ordítozása által az érzelemről szenvedélyre, a szenvedélyről agitatiora, agitatióról forradalomra ragadtatja magát.

Nem kevésbbé elitéli Széchenyi Kossuth taktikáját is, mely vagy szándékosan előtérbe vonja a legkényesebb kérdéseket, melyeket e perczben alig lehet kielégitőleg megoldani, s ily módon az alkalomszerűtlen népkivánságok előrelátható ki nem elégitése által mindig új forrongó anyagot halmoz egymásra, vagy pedig egyes, magukban véve ártatlan kérdéseket egymással úgy összebonyolít, hogy egyik a másik kifejlésének utjában áll s végül még a magában véve elérhető is elérhetlenné válik e mesterséges összebonyolitás által. „És én — így kiált föl — ki néhány lelkesekkel tudtam őrizni és meg is őrzém az oly nehezen kelő, oly gyenge, annyi veszélyektől fenyegetett, de lassanként mégis viruló kisded növényeinket, én fel ne jajduljak jogom ne legyen szólni most és vén velőmet ellentétbe, ellensúlyba ne vessem a felhevült vér és emésztetlen theoriák árja ellen, most midőn ujjászületési titkainkba oly kevéssé avatott kezek veszélyeztetik nemzetünk életét.“ Oda nyilatkozik aztán, hogy ha király volna s népe nem birna képviseleti alkotmánynyal, adna neki azt, mert ez az emberi társaság legtökéletesebb kormányformája s mai nap, mikor a közvélemény napról napra értelmesebb lesz s a sajtó teljes visszaesést nem enged, sokkal becsesebb a közvélemény itélete alatt álló törvény az egyesnek bármi jóindulatu önhatalmu uralkodásánál. De az oly sajtó, mely, mint Széchenyi a Pesti Hirlapról állitja, nem a közvéleményt fölvilágositni s kijózanitni, hanem a szenvedélyek fölizgatása által tévutra vezetni törekszik, az alkotmányos szabadságnak romlása, tehát az alkotmányos szabadság minden barátjának teljes erőből küzdeni kell ez ellen.

Előrántja aztán Széchényi a „Pesti Hirlap“ egyes czikkeit, hogy ezekből kimutassa, hogy e lap semmi egyéb, mint „egy nagy forradalmi syllogismus“, hogy minden czikkén, vörös fonal gyanánt, az a törekvés vonul át: „gyanusitni s gyülöletessé tenni minden birtokot, minden magasb állást.“ Ünnepélyesen tiltakozik az ellen, mintha Kossuth sajátkép csak azt folytatná a „Pesti Hirlapban,“ a mit ő, Széchenyi, a „Hitel“, a „Világ“ és „Stádium“-ban megkezdett. Le kell mondanunk arról, hogy a párhuzam egyes részleteibe bocsátkozzunk, melyet Széchenyi itt saját és a „Pesti Hirlap“ működése közt vont. Az ellentétek itt élesen szembe állittatnak; ezeket megvilágitni, volt Széchenyi e művének egyik főfeladata. Minden barátja, ugymond, azt tanácsolta, ne bocsássa közre e művét, mert a higgadt, kijózanitó szó által ily izgatott időben

csak saját népszerüségének árt, az ügynek pedig mitsem használhat: ő azonban mégis más véleményen volt. „A Pesti Hirlap szerkesztőjérül — igy végzi szavait — sokan azt hiszik: legjobb akarattal sem tudna többé engesztelő és csendes reformatioi szellemben irni, oly annyira volna forradalmi anyaggal saturálva, mikép ez már nedv- s vérébe ment volna át. És ez könnyen meglehet. Én azonban nem tudom, nem akarom hinni. Miszerint azon kéréssel végzem is be e soraimat, hogy tépje bár személyemet a hogy tetszik, minden ceremonia nélkül, de csak Istenért ne használja nimbusát és népszerüségét Magyarországnak zavarba hozására. — Még mindenre van idő, és azért iparkodtam minélelőbb lépni fel; de nem sokára többé nem lesz, mert mindennek megvan bizonyos pillanata, mely ha lepergett, valamint örökre oda van erény s becsület, úgy oda van élet is és minden remény.“

Ha meggondoljuk, hogy Széchenyi e könyvet akkor irta, midőn még alig jelent meg a „Pesti Hirlap“-nak husz száma; ha aztán látjuk, mily határozottsággal kijelentette már ily rövid idő mulva a Kossuth féle izgatásnak czélját és kimenetelét, valóban csodálattól elnémulva állunk meg e bámulatos jós pillantás előtt, melynek élessége a szerint fokozódott, a mint a veszély közeledett. Azért nem látunk ugyan csudát e jóslatokban, és nem származtatjuk azokat rejtélyes forrásokból, mint nem látunk semmi természetellenit abban, hogy a csillagász a legnagyobb pontossággal kiszámitja az égi testek futását, melyek millió mértföldnyire távol vannak; látjuk azonban az emberi elme diadalát; rendkivüli tehetség eredménye az egyik ugy, mint a másik. Pontosan, mint senki más, ismerte Széchenyi az osztrák monarchia százados történetét, európai helyzetét, változhatlan életföltételeit; nem kevésbbé ismerős volt azonban saját nemzetének történetével és jellemével is, és éles emberismerete miatt régóta egészen tisztán láthatta Kossuth egyéniségét. Ugy szólva mathematikus pontossággal kiszámitotta ez egyéniség hatását a magyar nemzet többségére; az ezen két tényezőből nyert eredményt összehasonlitotta aztán a monarchia életföltételeivel és ily módon, világos esze mindenkinél előbb észrevette az összeütközést, melynek nem sokára be kellett következni, csaknem meghatározta előre a pontot, hol a pálya, melyre Kossuth Magyarországot terelte, átmetszi a monarchia pályáját, hol a két államtest keményen egymásba ütközik, és a gyöngébbnek jelentékenyen meg kell sérülni.

Széchenyi honfitársai közt természetesen nem sokan voltak, kik ezt előre bizonyossággal, vagy csak egyáltalán is belátták volna. Némelyek azt vélték, hogy a grófból csak az arisztokrata beszél, ki a demokratát gyülöli, és a magyar demokratikus törekvéseket csak azért tartja veszélyeseknek, mert ő, a méltóságos gróf, nem akarja belátni, hogy rövid idő mulva az egész osztrák monarchia pályája le fog térni a demokratikus irányba, s akkor aztán Magyarországéval, mely e pályán előre indult; ismét egyenközüleg futhat. Mások roszalták, hogy Széchenyi szakadást idéz elő a szabadelvű pártban, még pedig mellékes ok miatt, miután maga is azt állitja, hogy az elvekre nézve Kossuthtal egyetért, s csak az eljárás módjára nézve van eltérő nézete.

Mások ismét, és ezek bizonyosan a legkicsinyesebbek és legkorlátoltabbak voltak, azt álliták, hogy Széchenyi azért beszél igy, mert irigyli Kossuth emelkedő népszerűségét, mig e Széchenyi által oly keményen megtámadt férfiu, nemeslelkűleg elismerve mások érdemeit, az 1840. november 19-ki pestmegyei közgyülésen Széchenyit először nevezte a „legnagyobb magyarnak.“ A negyedik csoport végre, — és itt a rövidlátóság helylyel-közzel jó adag gonosz indulattal is párosulhatott, — e negyedik csoport Széchenyit egyszerűen árulónak nyilvánitotta, ki a kormányt Kossuth elleni föllépésre hivja fel, ki a censura rideg szabályainak alig kezdődő mérséklését a régire akarja forditani, és szeretné a börtönből alig kiszabadult Kossuthot ismét bezárva látni, ki mindig követelte a szólás szabadságát, mig csak ő maga használta, ki azonban rögtön a reactio oldalára állt, mihelyt mások is igénybe akarták venni e jogot a maguk számára, ki 1841-ben hiuságból és irigységből megtagadja mindazon elveket, melyeket tiz év előtt oly ékesszólással hirdetett.

Ha az olvasó, e különféle kárhoztató itéletekkel szemben saját, véleményünket kérdi, világosan és nyiltan előadjuk azt. Az emlitett szemrehányások Széchenyi ellen külsőleg mind igazolva voltak, hanem hiányzott mindegyiknél a benső igazság. Külsőleg igazoltak voltak, mert a mit Lessing kötelességeül szab az itésznek, azt a közönség, mint jogát, igénybe veheti; amannak nem szabad, emennek nem szükséges az iróról egyebet tudni, mint a mit könyve elárul, és a mit Széchenyi „Kelet népe“ clárult, az mindenesetre jogosultságot kölcsönözött ama szemrehányásoknak. Mint Széchényi minden müve,úgy ez is minden lapon, minden soron magán viselte a sub-

jectivitás bélyegét. Subjectiv áradozások azonban mindig bizonyos kedélyállapot kinyomatával birnak, melyek benyomása alatt keletkeztek, sohasem elégségesek tehát arra, hogy helyes objectiv itéletet hozhassunk valamely politikai jellem felöl; megismeri belőle az ember az egyént, hogy milyen volt bizonyos pillanatban, de nem azt, hogy milyen általán véve; eshetőségek, melyek bizonyos pillanatban erősebben előtünnek, nem ritkán eltakarják ilyenkor a jellemek mélyebben fekvő változhatlan alapvonásait. Széchenyi korábbi műveinél kevésbé akadályozta az itélhetést e subjectiv kinyomat, mert itt Széchenyi nem saját egyéniségét helyezte szembe egy másik egyéniséggel, hanem saját, a reformot, a haladást, a czivilisatiot illető eszméit idegen eszmékkel szembe, melyek szivósan ragaszkodtak a fennálló formákhoz; támadásai nem személyek, hanem dolgok és elvek ellen voltak intézve; hiányzott tehát még árnyéka is valamely oknak, hogy a grófot személyes indokkal lehessen vádolni. Máskép volt ez a Kossuth elleni könyvben. Először is pillanatnyi föllobbanás benyomása alatt iratott e könyv, még pedig e férfiu romboló működésétől való végtelen aggodalom benyomása alatt, és ezen aggodalom okozta talán, hogy Széchenyi némely dolgokat sötétebbeknek vett, mint valóban voltak; a hang mindinkább eltávozott a nyugodt fölvilágositás hangjától, és szenvedélyes kitöréshez közeledett;*) oly hang volt, melyet azok, kik kevésbé élesen láttak a jövőbe, tényleg nem is birtak megmagyarázni; lehet-e csodálkozni, hogy személyes indokokban keresték a magyarázatot.

Növelte még a gyanut azon körülmény, hogy az, mit Széchenyi megtámadott, sajátképen még csak csirájában volt. Széchenyi előre látta, hogy idővel hova fog fejlődni, és hová kell fejlődni Kossuth izgatásának; hanem még nem volt az jelen, hogy minden ember szeme láthatta volna. Kossuth semmi határozott programmot nem állitott föl, talán maga sem volt még az iránt tisztában, talán saját szelleme sem forrt még ki egészen. Az ellenség, ki ellen Széchenyi

*) A legőszintébb hazafiui szivből, származott felkiáltás ez, igy jellemzé Dessewffy Aurel e könyvét: — aggodalmas figyelmeztetés a tiszta lelkiismeretével kérkedő nemzethez ..... a nélkül, hogy irója sokat törődnék vele, vajjon e hazafias fájdalom kitörései nem lehettek volna-e kiméletesebbek, az intő szavak kevésbbé keserüek. E szempontból kell megitélni a „Kelet népét“, mint egy nagy magyar aggodásainak kifejezését, nem mint önálló munkát, nem mint politikai elvek, vagy valamely politikai rendszer kézikönyvét.

sikra szállt, még nem bontotta ki zászlóját, még nem mondotta ki a harczi jelszót, még nem volt semmi látható és semmi fölismerhető, csak a hadvezér maga, egyetlen egy ember, ki mögött csak Széchenyi éles szeme látta ama milliók árnyait, kik majd követik az új zászlót; csak ő, mint valami visiót, látta már a vezér feje fölött messze lobogni a zászlót, és a mint ezt megtámadta, a tömeg azt hitte, ez csak egyes ember elleni harcz, ki sohasem lehet oly veszélyes a haza nyugalma és boldogságára nézve, kit tehát csak személyes ellenszenv támadhatott meg oly hevesen és oly elkeseredetten, mint a hogy Széchenyi megtámadta.

Azon helyeken, hol Széchenyi összehasonlitja saját müködését és Kossuth irányzatát, azt mondták, hogy egyenesen megtagadja azon elveket, melyeket vallott a „Hitel"-től kezdve egész a „Stadium"-ig; azt mondották, minden erejével oda törekszik, hogy utólagosan megczáfolja mindazt, mit egykor szent buzgalommal hirdetett az áhitatosan hallgató nemzetnek. Hanem a könyv e szakasza bizonyára egészen más indokokból eredt. Széchenyi belsejében már akkor rágódott és dúlt az a borzasztó gondolat, mely utóbb rögeszméjévé vált, és a nagy ember életében előidézte a borzasztó katastrofát, azon eszme, hogy talán ő maga volt, ki az első lökést adta, habár a legjobb szándékkal, ez agitátionak, mely üdvös volt, mig ő uralkodni birt fölötte, melyet azonban mások keritettek hatalmukba, hogy azzal a nemzetet romlásba döntsék. Ez eszmét, mely később Széchenyit őrültségre vezette, ez eszmét támadta meg elméjének minden hevével, mind saját lelkiismeretének megnyugtatására, mind azért, hogy a történet itélőszéke előtt igazolja magát, midőn a „Kelet népében" bizonyitani igyekezett, hogy az ő tendentiái és a Kossuthéi közt, melyeket oly veszélyeseknek tartott, nincs semmi rokonság, hogy az alapelvekre nézve megegyeznek ugyan, hanem hogy ha ez elvek Kossuth által kezelve végveszélyt hoznak a hazára, nem ez elvek annak okai, hanem a kezelés módja, Kossuth modora és taktikája. Nem saját elveit támadta meg Széchenyi, hanem azon módot, melylyel Kossuth azokat gyakorlatba akarta hozni, nem az elvek következményei ellen küzdött, mint a hogy ő azokat hajdan gondolta, hanem csak azon következtetések ellen, melyeket más kezek ez elvek közé becsusztatni akartak; nem azt kiáltotta: „claudite nunc rivos, pueri, sat prata bibere", ő, ki maga nyitotta föl egykor a zsilipeket; a zsilipek maradjanak nyitva ezentul is, hanem a viz oly módon vezettessék, hogy megtermékenyítse

a földeket, ne pedig szilaj zuhatagokban rohanjon le, szétrombolva a vetéseket.

Egyet azonban elfeledett Széchenyi, a különben oly ildomos, oly élesen számító államférfi; hogy t. i. bizonyos phisikai törvények teljesen érvényesek a politikában is. Többek közt az, hogy bizonyos test sulya, tömegének növekedésével aránylagosan növekszik. Egy varju körme elégséges, hogy a hegyesucsról letaszitson egy kis hócsomócskát, de se mmi földi erő föl nem tartóztathatja e gördülésében, ha egyszer már lavinává nőtt. Mind szellemi, mind erkölcsi erejét arra forditotta Széchenyi, hogy a tömeget bele vonja azon mozgalomba, melytől a haza ujjászületését remélte. Törekvését siker koronázta; a tömegek megmozdultak s most azt hitte, hogy saját böles belátása szerint kormányozhatja azok mozgását; itt szép csendesen ki kellett volna kerülni egy akadályt, amott egy másikat hosszú békés nyugalommal el kellett távolitani, s mig ez meg nem történik, addig megállni előtte. De a lavina nem tért ki utjából, s nem állt meg, s a mint Széchenyi ellene akart szegülni, félretaszitotta őt; azok pedig, a kik most küzdeni látták, azt mondták: nézzétek, szeretné visszatartóztatni saját művét; küzd ma az ellen, a minek kivitelére tegnap akaratának minden erejével törekedett. A politika szempontjából neki volt igaza, a logika szempontjából ellenfeleinek.

Vegyünk csak szemügyre egy concret példát. Széchenyi minden alkalommal a nemzeti kiváltságok ellen s az általános adókötelezettség mellett buzgólkodott; a lánczhid tervének is, mint már emlitettük, ez eszme szolgált alapul. Nehéz küzdelmek után ez eszme legalább szabadelvü körökben, meghonosodott, hanem azt mondták ezek — s ez lokikailag teljesen igazolva volt, — ha fizetünk, az ellenőrzés jogával is akarunk birni, hogy hová fordittatnak közpénzeink. A budget-megszavazás jogával, a kormányfelelősségével, azt nem érhetitek el e perczben, mond Széchenyi; nos akkor nem fizetünk. „Én részemről, — viszonzá erre Széchenyi, — kész vagyok aránylagosan minden közterhekben osztozni. S értsük egymást; nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkozásként egyedül, de törvényes kötelességileg, s mi több, a rám vett adónak mire forditását sem kivánom ellenőrizni mindaddig, mig a polgár és pór ilyesből ki van szoritva. Mert egyedül nem fizetési ürügynek tartom, s nem egyébnek mint

hypocrizisnek ezen sokszor hallott szójárást: szivesen adózom, ha felelős a ministerium. Mi más szavakkal nem egyéb ezen álarczba takart syllogismusnál: A ministeriumot papiroson tán igen, de gyakorlatilag feleletteher alá nem vehetjük. Minthogy tehát ilyes mai körülményeink közt életbe nem fog lépni, ám pengessék csak szép hanggal, hogy édesörömest mi is viselnők a közterheket, mint a polgár, mint a pór, mint a zsidó, csak felelettel tartozzék a minister, és akkor a liberalitás nemcsak legszebb, de ugyancsak constitutionalis szagában állunk a többség előtt. Ily olcsón, sőt ingyen, én legalább nem kivánom bitorolni a liberalitás szinét. De midőn soha sem kivánok és nem fogok dolgozni a restért és szerzeményeimet mindenki ellen erőm szerint védendem, a haza terhét testvérileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjeivel, és mindaddig legkisebb feleletteher kivánása nélkül is, mig az ő adójával nem számolnak. Legyünk ebben tökéletesen egylábra állitva, s azt hiszem, semmi sem fog testvéri s nemzeti egybeolvadásunkra sikeresebben müködni. Különben is az ellenőrség csak akkor léphet életbe s igazi gyakorlatba, mikor nem csak egy része a nemzetnek, de A-tól Z-ig az egész nemzet követel az adónak mire fordításáról számadást."

Széchenyi tehát jogosnak ismerte el a kormány-felelősségének követelését, hanem politikai okokból már e pillanatban az ellenőrködés nélkül is alá akarta magát vetni ama terheknek, melyeket csak e felelősség által lehetett ellensulyozni. Ime itt van a reactionarius, kiáltá a tömeg, reánk mindig uj terheket akar róni, hanem a mi követeléseink megadását oly föltételektől függeszti föl, melyek betöltése végetlen távol áll: tőlünk kiváltságaink feláldozását követeli, hanem a kormány hatalmi köre ne csonkittassék hajszálnyival se; ugy mégis csak inkább azokkal tartunk, kik elismerik ugyan az általános adókötelezettség elvét, hanem azonnal biztositékot követelnek ez engedménynyel való visszaélés ellen.

Ily alakot vön fel Széchenyi állása minden oldal felé. Épen ő sürgette mindig a földbirtok fölszabaditását a középkori bilincsektől; az eszme elismerésre talált, hanem mikor aztán a gyakorlatban kellett volna érvényesiteni, Széchenyi mégis főnn akart volna tartani bizonyos számu hitbizományokat. Ismerte a nagy földbirtok pénzügyi helyzetét Magyarországban s tudta, hogy ha minden bilincs szétszakad, nem sokára kicsúszik az az

aristokratia kezei közül; ezt pedig politikai és nemzeti okokból veszélyesnek tartá. Politikai okokból, mert kétszeresen szükségesnek tartott egy aristokratikus felsőházat regulator gyanánt, a demokratikus képviselőház ellenében; s nemzeti okokból, mert a magyar elemet fenyegetve látta, ha a telkek tömegesen más nemzetiségek birtokába jutnának. A politika itt is mellette, a logika ellene szólt. Senki Széchenyinél hathatósbban nem hangsulyozta, mennyire szükséges az ország minden lakosának politikai egyenlősége, hanem a gyakorlatban mégis csak a legnagyobb óvatossággal akart e munkához kezdeni, hogy a rögtön fölszabadúlt nem magyar elemek ne veszélyeztessék a neki mindenekfölött drága magyar nemzetiséget. Nos, mondá az oppositio, tartsuk meg, biztositsuk törvény által a magyar nemzetiség tulsulyát, terjesszük az agitatio utján. Ezzel fajharczot fogtok előidézni, viszonzá Széchenyi, s minden szabaddá vált nemmagyar ellenségtekké lesz, kit önmagatok fegyvereztetek fel. Akkor politikai szabadságunk mértékét egész a legszélső határig akarjuk kiterjeszteni, s bizonyára szilárdúl fognak ragaszkodni hozzánk, hü háladatossággal azért, hogy ennyi szabadságot nyujtunk nekik. Hát a kormány? kérdé Széchenyi; hiszitek, hogy békés uton, könnyen és gyorsan elérhetitek a szabadság e mértékét? Csalódva, elkeseredve fordultak el ez eddig oly igen ünnepelt férfiutól. Ez mindent feladott, a mit egykor szentnek tartott, sóhajták némelyek. Sohasem volt neki komoly szándéka az, a mit beszélt, szóltak mások. A látszat igazolta mindegyik állitását, és mégis — mit vél az elfogulatlan olvasó, nem igaztalanul bánt-e a nagy férfiuval egyik, mint a másik rész?

A „Kelet népe“, ugyszólva, egész irodalmat teremtett. Alig találkozott valami kiváló publicisticai tehetség, ki ne nyilatkozott volna a munka felől.*) Kossuth maga nem lapjában felelt, hanem

*) A minden tekintetben legjelentékenyebb, Eötvös József báró műve: „A Kelet népe és a Pesti Hirlap“, melyben a szerző az államférfi nyugalmával és mélységével s a mellett a költő finom, szellemdús modorával fordúl Széchenyi ellen s ezzel szemben védelem alá veszi a szilárd változhatlan elvek politikáját a viszonyokkal való bizonytalan, határozatlan transigálás ellen. Dessewffy Aurél gróf is, ki épen ekkor tért vissza külföldi utazásából, szellemdus czikksorozattal részt vett a polemiában, de egyáltalán nem, mint Széchenyi föltétlen védője, ámbár mindenesetre közelebb állt hozzá, mint a „Pesti Hirlap“ szerkesztőjéhez. A nagy költő Vörösmarty is leszállt a küzdtérre s az „Atheneum“-ban névtelen kritikát irt Szé-

azon uton, melyen megtámadtatott, t. i. önálló iratban. Nyugodtan s méltóságosan volt tartva e felelet, Kossuth irályának minden ellenállhatlan büvös erejével ellátva s a lovagias alak daczára bőven megrakva éles döfésekkel: hanem mélyebb, alaposabb kritikát nem állhat ki ez irat. Komoly ellenvetést nem tudott felhozni Kossuth sem Széchenyi tendentiái, sem érdemei ellen és sokkal becsületesebb volt, semhogy ezt csak meg is kisérthette volna. Csak azon nézetet vitatta el, mintha a gróf lett volna, a ki a haldokló Magyarországot uj életre ébresztette. Haldokló nemzet soha fel nem támadhatna egyes ember szavára; „Legyen!“ szava nyomtalanul elhangzott volna, ha a nemzet bensejében nem lett volna minden elkészítve ujjászületésére. „Gróf Széchenyi ujjait korunk üterére tevé és megértette lüktetéseit. És azért tartom én őt a legnagyobb magyarnak, mert nem ismerek mást senkit históriánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számitott lépései sem korán, sem későn nem érkeztek. . . . Széchenyi, korának óramutatója volt, de nem Prometheusa s a kor inkább őt teremté, mintsem ő a kort; de ha az óramutató teremti az időt s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, úgy épen azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb-utóbb okvetlenül el kell késnie.“ Kossuth azonkivül úgy veszi észre, hogy Széchenyi nincs tisztában önmagával; majd elaggottnak s haldoklónak látja a nemzetet, majd meg egyszerre fiatalnak és életerősnek; Kossuth azonban elismeri, hogy végre is ezek csak szóvirágok, hanem szóvirágokra, ugymond, ne épitsen az ember politikai rendszert.

Nos, Széchenyi soha sem is tette ezt. — A nemzet ifjusága, vagy öregségéről szóló ama phrazisokban mindenütt csak Széchenyi pillanatnyi változékony hangulata tükröződött vissza, holott

chenyi könyvére. Vörösmarty költői kedélye ép oly hatalmasan vonzódott Széchenyihez, mint Kossuthhoz s igyekezett kibékitőleg lépni kettőjök közé; hanem Széchenyi némely méltatlankodásait e gyöngéd kedély sem birta eltürni. Könyvében egy helyütt többi közt, hogy a hamis sentimentalitást ostorozza, gyöngédtelenül nyilatkozott Széchenyi Vörösmarty barátjáról, Ferenczy szobrászról: „A szegény kis Ferenczynek nincs mit ennie s e miatt némelyik embernek megszakad a szive.“ Ezt Vörösmarty sem türhette nyugodtan s hogy igazságosak legyünk, meg kell vallanunk, hogy ha a gúny kellő helyen alkalmazva orvosság, azon gunyra, melyet Széchenyi helylyel-közzel alkalmazott, mindenesetre reá illik a mondás: „medicina pejor morbo.“

politikai rendszere kezdettől végig változatlanul ugyanaz maradt. Ki akarna pörbe szállni valamely hajó kapitányával, ha azt mondja, ma vihar lesz s egy negyed órával később, ma mégis szép időnk lesz; hiszen hajója futását nem e változékony gyanítások szerint irányozza, hanem iránytűje után, s csak ez a fő dolog. Széchenyi változékony hangulata, mint már többször is említők, egyébként is más bajaival függött össze; remény és aggódás gyakran csupán physikai okokból váltakoztak nála, hanem politikai rendszerét nem érinték e változások, s az is kérdés még, vajjon részben nem attól függött-e testének beteg állapota, hogy lelki állapotában a politikai látkör derültsége vagy borúja szerint vidámabb vagy komolyabb nézetek voltak uralkodók.

De mindezt nem tudta olvasóinak nagyobb része, vagy legalább nem kellett tudnia. A Széchenyi elleni vádak részben igazoltaknak látszottak s könnyen elhiszi az ember, a mit szivesen elhisz. A rokonszenv pedig tagadhatlanul Kossuth részén állt, egész lénye, szellemének egész iránya elbüvölte főleg a hangadó kis nemességet, holott a hideg, büszke gróf mindig valami idegenszerü maradt ez osztályra nézve. Széchenyit mindig nagyra becsülték; e becsülést fáradságosan szerezte magának a meglepő eredmények hosszu sora által; minden sziv hozzászállt Kossuthhoz már az első perczben. Kossuth a világeseményeket is kizárólag magyar szempontból tekintette, Széchenyi Magyarország ügyeinek megitélésénél is a világi szempontból indult ki. Többször felhozták már azt a kérdést, vajjon Széchenyi nem jobban tett volna-e, a helyett, hogy Kossuthot első föllépteker oly határozottan támadta meg rögtön, kimélte volna inkább saját népszerüségét, s tartotta volna fel későbbi időre magát, hogy közvetitő lehessen; a mint hogy már előbb is különböző alkalmakkor oly sok szerencsével viselte a közvetitő szerepét. Csaknem husz évvel ezelőtt szóltam tüzetesen egy izben e tárgyról a gróffal. Mélyen meggörnyedt, megtört férfi volt már akkor, de legkevésbbé sem bánta meg, a mit 1841-ben cselekedett.

„Mire kellett volna még várnom, mit kellett volna még remélnem? — Körülbelől igy szólt s hangja szomoruan csengett — ismertem Kossuthot, ismertem ily személyek hatalmát minden izgékony népre, főleg a miénkre; tudtam jól, mi fog következni, tudtam, hogy aki egyszer ily utra tért, soha többé meg nem állhat. Itt megszünt minden közvetités lehetősége, s Kossuth minden további lépése csak közelebb vitte az országot a katastrophához; vagy fel

kellett forgatni a bécsi rendszert, s emberi számitás szerint erre legkisebb kilátás sem volt akkor, vagy az ország nem sokára rövid forradalom után vagy csak annak megkisértése után is alácsett katonai dictatura alá. Közvetitni itt nekem teljességgel semmit sem lehetett; hogy a katastrophát elhárítsam, arra csak egy eszközt tudtam, miután nem tudtam elmozditani az absolut rendszert Bécsben, meg kellett kisértenem, eloszlatni a varázst, melylyel Kossuth a nemzetet elbüvölte, s ezt, hogy egyátalán sikerülhessen, inkább ma kellett megtenni, mint holnap. Tudtam, hogy mit koczkáztatok: egész népszerüségemet; hisz nyiltan kimondottam ezt a „Kelet népében"; mégis megkisérlettem a koczkát; fájdalom elvesztettem."

Elvesztette — teljesen elvesztette; a mit koczkára tett, visszahozhatlanúl elveszett! A Kossuth elleni harcz után Széchenyi népszerüsége nyomtalanul eltünt s ez jobban fájt neki, mint a hogy azt önmagának vagy másoknak bevallani akarta, mert e népszerüségére szüksége volt nemcsak saját hiuságára nézve, hanem nagy terveinek valósitása végett is, melyek a nemzet legbuzgóbb támogatása nélkül soha életbe nem léphettek. Nemcsak győzelem nélküli, hanem egyszersmind vigasztalan küzdés is volt ez; hiányzott itt még ama vigasz is, melyet az öntudat nyujt. Jól tudom — irá ez időben Széchenyi — a jövő mindenekben igazat ad nekem, minden beteljesül, a mit előre látok, s ha ez megtörténik, kétségbeesésemben megőrülök e diadal fölött, s most áthaladta Széchenyi életének tragicus forduló pontját, ezentúl már csak Kassandra szava, mely beszédeiből s irataiból felénk hangzik. Széchenyi nem az az ember volt, a ki átengedte magát komor töprengésnek, néma kétségbeesésnek, ki a sivatagba temetkezik azért, mert nem minden viritó álma teljesült; beszélt, dolgozott, fáradhatlanúl müködött tovább, hanem a régi vidámság eltünt, mindinkább magányosabb lőn körülötte a táj, mindinkább sivárabb pusztasággá vált belsejében; óriási vasakarat volt, mely a tragikus végzet ellen küzdött, hogy kiragadja tőle, a mit még kiragadni lehetett, de azon meggyőződéssel volt telve, hogy végre mégis kikerülhetlen a bukás.

Ezenközben teljesült már Széchenyi egyik aggodalma — természetesen a magyar nemzet és vezéreinek hibája nélkül. A panszláv mozgalom, mely éjszakról és éjszakkeletről lefelé terjedett, Magyarországban is tért foglalt; az 1839—40: VI. törvényczikk, mely a magyar nyelvet hivatalos nyelvül proclamálta az országos ügyekben, óhajtott tápanyagot nyujtott a szláv izgatásoknak az

északi megyékben, mint szintén az ugynevezett illyr megyékben. Horvátországhan és Slavoniában. A magyar elem nem nyomta el a többieket, hanem miután bizonyos általános ügyekre mégis egy hivatalos nyelvnek kelle lennie, azt akarták, hogy ez a magyar legyen. Napról napra növekedett most már az elkeserültség; mintegy 200 protestáns iskolatanitó a felsőbb vármegyékben és Gáj Lajos az ő illyr ujságában folyvást szitották a tüzet, mig a magyar lapok, élükön Pesten Kossuth hirlapja, sikra szálltak a magyar nemzetiség jogaiért. A kormány egyidőre szenvedőlegesen viselte magát e faj és nyelvharczczal szemben; sőt csaknem úgy látszék, mintha óhajtaná a szláv mozgalmat, hogy ezzel ellensulyozza a magyar elemet. De csakhamar belátták Bécsben is a panslavismus és illyrismus veszélyességét a monarchia fenállására és elhatározták, nyiltan és határozottan ellenszegülni ez irányzatoknak.

Annál általánosabb lőn a meglepetés, midőn arról értesültek, hogy Széchenyi gróf, ki évek óta nem beszélt, a magyar tudományos akademia termében az 1842-diki november 27. ünnepélyes évi közgyülésen, mint elnök, beszédet fog tartani s beszédében a nemzetiség és nyelvkérdést az általános nézetektől eltérő módon fogja fejtegetni. A terem fuladásig tömve volt, s a feszültség leirhatlan, a mint Széchenyi a szószékre lépett. Futólagos vonásokkal vázolta eleinte czélját, mely az akademia épitésénél vezérelte, s hogyan kivánt ő ezáltal a magyar nemzetiség ápolására szentelt helyet alakitani. Lelkesült szavakkal rajzolá aztán a nyelv és nemzetiség fontosságát a nemzetek életére nézve, hanem e fénypontot rögtön követte az árny, éles szavakra fakadt azon visszaélések ellen, melyet a nagy ősök e két drága hagyományával üznek, s egyszerre csak a nagy, minden kedélyt izgatottságban tartó, napirenden lévő kérdésre tért át.

„Ideje van, tisztába jönnünk, — igy szólt — vajjon az oly drága, de oly annyira kényes kincset, a nemzetiséget, nemzeti sajátságot, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével mikép lehessen ápolni s növeszteni leginkább, sőt kirekesztőleg.“ Ékesen szóló szavakkal fejté ki aztán, hogy a nyelvnek külső, kényszerítő terjesztése siker helyett csak reactiot idéz elő, hogy a magyar nemzetiség diadala csak szellemi felsőség által érhető el. „Még China félénk népe is — úgymond — magába olvasztá győzőjét, a hajthatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag oly csekély értelmi és erkölcsi előnynyel birt hóditója fölött. Ne keressük ennek okáért

nemtőnket sehol is egyebütt, mint saját vagy is inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben! Mert minden nemzetnek erénye s felsőbbsége csak annyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiuilag szeplőtlen! Olvasztói felsőséggel kell birni. Ámde bir-e ilyessel az, ki szeretetreméltóság és rokonszenv terjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanit, mindenütt zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkit, már azt hiszi, szíveket bájolt, velőket hódított. Vagy bir-e olvasztói felsőbbséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsültetést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert oly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját véreért, — a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sujtja, s hirnevét alacsony gyanuval mocskolni nem pirul?" Széchenyi mélyen fájlalja, hogy a magyar nyelv itt-ott erőszakos eszközökkel terjesztetik s formaszerűleg beerőszakoltatik a ház és az egyház szentélyébe. Végre a növekvő délszláv reactiót egyenesen a túlheves magyarizálásnak tulajdonitja. „Oh nagy Isten! — igy kiált föl, jós szemével előrelátva a jövőt, mely alig egy évtized mulva jelenné vált — távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életünk mértéke e szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk, a tudós társaság — fogja tán ereklye gyanánt, vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni ezen nyelvet, melyet legdrágább kincsének nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszéditve, nemcsak őrizni nem birt, hanem saját lábaival tiport el."

E classikus beszéd egyes helyein már a kétségbeesés fölsikoltása csap füleinkbe; Széchenyi egy részről „axioma-tisztaságban véli látni nézetei kirekesztő helyességét," mig másrészről tapasztalni kénytelen, hogy hazája leghübb s legkitünőbb tehetségei közül is többen, mintha nézete hiú csalódás volna, egészen más, sőt épen ellenkező utakon járnak, és ő, nézeteivel már egészen egyedül áll. . . . Lelki harczairól valóban megrázó képet rajzol: „Sokszor tölték legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket ez életkérdésnek tisztába hozatala iránt; mert tudja az ég, könnyelmü, hirtelenkedő, nemzeti ujjászületésünk szent ügye körül soha sem voltam. Kétkedtem, epedve habzottam, szigorún veték magammal számot, hogy vajjon — mert vérem hidegebb, béketürésem több — tán nem szeretem annyira hazámat, mint kik mindig fornak, — lelkesedéstől

egyhuzomban áradoznak; vagy hogy tán nincs annyi bátorságom, mint azoknak, kik mindenben az oroszlán szerepét játszani hajlandók; vagy hogy végre tán hiusági viszketeg, különczködési szesz, vagy épen megcsontosult makacsság homályositják nézetemet, minélfogva nem tudnám helyeselni, sőt egyenesen kárhoztatni volnék kénytelen azon utat, melyen, felette keveset kivéve, mint mondám, a legnagyobb rész, külön árnyéklatokban ugyan, sőt hazánk némi legkitünőbb capacitásai buzgólkodnak közelítni azon czélhoz, melynek elérése saját szivemnek is legforróbb vágya: „fajtánknak t. i. nemcsak biztosítása, de egykori feldiesőitése is.“ Azonban soha nem tudtam, s most sem tudom magamat e kérdések körül hibáztatni; és ekkép vagy velőm beteg, vagy azok nézete hibás, kik véleményemet nem osztják.“ Mintha valamely tüzokádó hegy tompán forrongó kráterjába pillantanánk be, föltárul előttünk e szavakban Széchenyi szilajan háborgó keble. Civilisatio, civilisatio! ezt kiáltja nemzete fülébe szüntelen, a hazai nyelvet ápolnunk, tökéletesitnünk kell, hogy alkalmas eszközzel birjunk a müveltség terjesztésére, hanem a fődolog maga a müveltség. „Civilisatio nélkül — ugymond — vagy bukni fog vérünk előbb, mint gondolnók, vagy magasztos, de vajmi éhes és sovány sasként ülhet a civilisatiotul elszigetelt szikla kúpján a magyar.“

A vér megfagy ereinkben, ha e beszéd végén ama félig borzasztó, félig vigasztaló, hanem mindkét irányban szóról szóra beteljesült jóslatot olvassuk: „S akkor, hahogy aggódásim még sem volnának tulgondnak, tulféltésnek szülöttjei, de szerencsétlenül én látnék tovább, akkor egy jobb, egy szerencsésb kornak, mely a kiábrándulás sanyaru iskolájában a vesztett boldog napok kintelí visszaemlékezete közt, tán egészen megsemmisítve még nem lesz, tán jól fog esni, ha, jóllehet csak már négy falak közé szoritva is, még tökéletes némaságba nem dült légyen a honi nyelv. A legderültebb napokban is jó a biztos menedék, s igy tán honi körülményeink közt sem épen felesleges nyelvünkre nézve a biztos kikötő.“

Tiz évvel később mély búbánattal emlékezett a nemzet e jóslatra, mely, fájdalom, szóról szóra beteljesült; hanem azon perczben, mikor Széchenyi beszédéről értesült az ország, általános megdöbbenéssel határos roszalást idézett az elő. Magyar részről ekkoráig mindig jogosan hivatkoztak arra, hogy az országos nyelv érdekében egy vonalnyit sem mentek túl az 1839—40-iki VI. t. cz. ha-

tározatain, tehát minden szláv részről emelt szemrehányás jogosulatlan. És most egy magyar, még pedig „a legnagyobb magyar“ állt elő nyiltan hasonló vádakkal; szépitgette a panszláv mozgalmat s csak „természetes visszahatást“ látott benne a magyar túlbuzgalom ellen, sőt szemrehányása sulyát még növelte azon megjegyzés által, hogy e nézeteivel egyedül áll az országban. Széchenyi maga is érezhette ugyan beszéde kedvezőtlen hatását, de nem riadt azért vissza; régóta tisztában volt magával az iránt, hogy nem szabad a saját népszerüségére való tekintet által vezettetnie magát s hogy a baj, mely nézete szerint mindinkább gyorsabban elharapózik, heroikus gyógyeszközöket szükségel. Mindamellett nem kevéssé megdöbbent, mikor hálaföliratot kapott a szláv mozgalom élén álló izgatóktól s mikor a magyarok iránt ellenséges érzelmü szászok lapjai ép úgy, mint az illyriekéi nem győzték magasztalni a grófot. Egy iratban, melyet ez új tisztelői egyikéhez intézett s melyet valószinüleg Széchenyi maga bocsátott a nyilvánosság elé, kijelenté azonnal: akademiai beszédében, mint magyar csak azért tárta ki oly nyilvánosan saját nemzetbelijeinek tulkapásait, mert reméli, hogy most a szlávok is ép oly nyiltan bevallják részükről hibáikat s kezet nyujtanak a kibékülésre.

Hanem ezzel föl nem lehetett már tartóztatni a vihart. Már 1842 december 18-án megjelent a „Pesti Hirlapban“ egy harczias nyilatkozat az akkor a gräfenbergi hidegviz gyógy-intézetben időző Wesselényitől, ki mint a magyar akademia igazgató tagja ünnepélyesen óvást tön a Széchenyi által kifejezett nézetek ellen s tiltakozott az ellen, mintha ennek joga volna ily módon beszélni az akademiai elnöki széken, tehát mintegy e tudós társulat nevében. „Határozottan állitom — úgymond Wesselényi e nyilatkozatában, hogy valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajnak s ajkuak elleni erőszak által akarnák emelni vagy terjeszteni, jog és ész ellen vétkeznek: úgy mindaz, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik, s ama mozgalmakat pártolja, s előmozditja, — tudva vagy nem tudva, — legszentebb érdekeinknek ellensége.“ Egy utóiratban, melyet Kossuth maga irt alá, éles szavakkal csatlakozott ez is minden pontban Wesselényi nyilatkozatához.

Széchenyi erre hat czikkel felelt, melyek a „Jelenkor“ 1843-diki folyamában jelentek meg; nem szoritkozott azonban a vita közvetlen tárgyára, hanem szokása szerint messzibbre kicsapott; elmondta a közönségnek, mi hozta őt Wesselényivel össze, mi kap-

csolta össze szíveiket s hogyan váltak el aztán ismét egymástól, úgy hogy végül semmi más kapocs nem maradt köztük, csak a személyes barátság kapcsa.

Nagy részét annak, mit Széchenyi itt elmond, hallgatással mellőzhetjük, miután olvasóink már ismerik, mert hiszen épen ez előadás alapján ecsetéltük az előbbi fejezetekben Wesselényiveli viszonyát. Azt is megemlítettük annak idején, hogy a két jeles férfi közti véleménykülönbség már 1830-ból származik. Széchenyi megengedi, hogy Wesselényinek kizárólagos magyar szempontpól nincs mit szemére vetni, hogy ezoldalról tekintve, eljárása teljesen correct lehetett; „hanem — teszi hozzá — minden emberi viszonyban többé kevésbbé: kettőn áll a vásár, s ha sikert akarunk, nem elég, hogy cselekvésünk szeplőtlen legyen, de annak szemében se jelenjék meg nyugtalanitó, háborító szinben, kivel dolgunk van. Mi nem ugyan ex principio, hanem de facto alkotmányos ország vagyunk a külföld hiedelme szerint csak tartománya egy alkotmánynélküli absolut birodalomnak és ez az mit Wesselényi nem fogott fel, nem emésztett meg. Magyarország története mutatja miszerint vérünk ezen új összeköttetésbe magát soha tökéletesen belegondolni, és abba beleszokni nem birván, legtöbb idejét álmakban és kivált édes reminiscentiákban tölté, a helyett, hogy az élet gyakorlati mezejére szállott volna le; s az, a kérdés, vajjon kik ártottak honunknak többet, azon kötelesség-felejtők, kik véröket fitymálják sőt elárulák; vagy azon gyönyörü kedélyek-e, kik csak honunk javát szomjazták ugyan, de elég mélység nélkül a honnak legszentebb érdekeit, a viszahatás természetesen bekövetkező törvényi szerint, halálos sebekkel megrakák.“ Valóban megrendítő szavakkal ecseteli aztán Széchenyi fájdalmát az elidegenülés fölött, mely közte és Wesselényi közé férközött. Sokáig küzdött s nem birt lemondani e szivbeli szövetségről. „Wesselényivel, mint mondám, nemcsak baráti láncolat, de politikai hit is kapcsolt össze. Midőn azonban az érintett láncolat részemről legalább soha nem gyengült, politikai hitem azon arányban ágazott az ő politikai vallásától el, s ekkép napról napra visszásbb lön helyzetünk s barátságunk részint nem létezett többé, részint napról napra kisebb pontra olvadt . . . . Minderről azonban hallgaték mint a sír, mert tudom, mivel tartozom a barátság szent érzetének. Wesselényi megrontotta egész politikai pályámat, és miután több mint husz éve, hogy úgy szólván Magyarország lebeg lelkem előtt, mondhatom megrontá életem

legérdekesebb leghaszonhajtóbb részét .... Mi lett Wesselényi eljárásának végeredménye, kiki előtt ismeretes. E komoly, felette szomoru pillanatkor leszállni érzém csillagomat s mindenkorra meg vala törve véremért, hazámért hün érző kedélyem."

Még egyszer kinálja kezét kibékülésre Széchenyi ifjukori barátjának, lehetetlen, úgy véli, hogy nézeteik oly sok kijózanitó tapasztalás után még mindig lényegesen eltérnének egymástól. „Magyarország csak akkor lehet szerencsés, ha az uralkodó házzal a lehető barátságos viszonyban él. A kormánynak sem szabad feledni, hogy a magyar nem lehet, nem akar egyéb lenni a l k o t m á n y o s magyarnál. Hanem a magyarnak sem szabad elfeledni, hogy nem magányosan él, hogy össze van házasitva; okkal, móddal belegondolni és bele illeszkednie kell tehát ama nemzetek családi körébe, melyek az összes birodalmat képezik, s melyek közé a gondviselés vagy bármikép nevezzük is, állitotta. Itt van végre a kijózanodás, az engesztelődés ideje; mi is kedves barátom, vessünk fátyolt a multra és kössünk új frigyet .... Jöjj tehát minél előbb közénk, nemcsak falusi és városi lakom, de karjaim is tárvák számodra. S ha igaz, hogy szemedvilága elhagy, akkor hadd ápoljunk téged. Hü feleség és nem egy nyájas remény és kisded alak van ház körömben; s igy ha pillanatid nem is lesznek édesek, fogadom, nem lesznek keserüek. Mi ketten pedig játszszuk a két megcsonkúltnak mese viszonyát. Én még jól látok, ámde testem napról napra gyengül, alig birnak lábaim; lépjünk ennél fogva, mint a mese tartja, mert hiszen neked viszont erőd van váltig, látásod ellenben gyenge — a sánta és vaknak szövetségére, s ki tudja egymással igy tán vajmi nemes czélt érünk még el. Szövetkezzünk ennél fogva minél előbb; mert előttem legalább úgy rémlik, hogy bekövetkezik az idő, midőn te sem leszesz, én sem leszek többé, hogy ne mondja az utókor hantjaink fölött: átok fekszik e szerencsétlen országon, hogy e két férfi, kik bizonyára egyet akartak — a haza boldogságát s a fejedelem dicsőségét — nemcsak egymást elősegitve egy uton nem járt, de sőt Istentől nyert tehetségét elkülönözve feesérlé, sőt egymás hitele, tiszta szándéka s jó neve csorbitásával pazarlá el! Mitől mentsen meg a nagy Isten, mert a jövő ezen megvesztegethetlen biró ily szigorú itéletet fogna fölöttünk elmondani: Az itt nyugvók közül mindkettő vagy legalább egyik tán még sem szerette úgy a hazát mint önmagát."

S csak most, miután szive viharos érzelmeit ily megható sza-

vakban önté ki, fordul Széchenyi Kossuth ellen, hogy ezzel szembeszállva, fölvegye a tárgyilagos polemiát az akademiai beszédet s a nemzetiségi viszályt illetőleg. Itt ismét átcsap a régi éles hang s egyes helyeken világosan láthatni, mily mélyen fájt az Széchenyinek, hogy egykor és még most is oly hőn szeretett barátját, nem saját, hanem Kossuth oldalán látja küzdeni. A „Pesti Hirlap“ szerkesztője elleni szemrehányások, habár itt bizonyos meghatározott térre öszpontosítvák, ugyanazok, melyeket a „Kelet népében“ találunk. „Én Kossuthot — úgymond Széchenyi — mint egyes embert nem tekintem, mert így vele semmi dolgom, hanem mint egyik vezérét egy oly iskolának, egy oly pártnak, mely jóllehet még bölcsőben van, már is mutatja tisztán, mily veszélyessé, sőt nem átalom mondani, mily átokká válhatnának, oly kevés kiképezett indulatos közönségünket s körülményeink annyira összebonyolított álladalmunkat tekintve, ha talán erősebbre nőne s elvégre vérszemet kapna.“

Miután olvasóink eléggé ismerik az akkor uralkodó hangulatot, kell-e még itt különösen megemlitnünk, hogy e Kossuth elleni ismételt támadások csak növelték az akademiai beszéd rosz hatását? Széchenyit ugyan ez sem igen lephette meg. Hanem hogy Wesselényi sem viszonozta barátja forró üdvözlését, hogy e nemes kebelben is kialudt a részvét minden szikrája ifjukori bajtársa iránt, az mélyen fájt Széchenyinek s e seb sokáig vérzett, még akkor is, mikor már a közös nagy szerencsétlenség ama kor küzdelmei fölé teritette bús, halotti leplét. Széchenyi akademiai beszédének megható képe, a magányos sziklacsucson ülő büszke sasról szóló kép Széchenyit magát érte először; ő reá lehetett igazán alkalmazni azt; egyedül állt, egészen egyedül, — hanem sas volt mégis!

V.

1843—1845.

Világos s a legapróbb részletekig kidolgozott programmal lépett Széchenyi István gróf a nyilvánosság terére. Tökélyesen tisztában volt czéljaira nézve, az eszközöket illetőleg azonban gyakorlati államférfi létére minden ösvényt nyitva hagyott maga előtt, hogy a kivitel alkalmas perczében azt választhassa, melyen az adott körülmények közt legbiztosabban és leggyorsabban valósithatta meg azokat. Csak egyről — s ez ép ugy nevelése mint társadalmi állása — ép ugy elmélkedésének mint tapasztalatainak gyümölcse volt, csak egyről volt e tekintetben is megingathatlanul meggyőződve, s ez: hogy hazája jóléte csak a kormány és nemzet egységes öszmüködése által érhető el. Ez magyarázza meg, hogy sem a kormány pártok, sem az ellenzék zászlajához föltétlenül soha sem csatlakozott és nem csak személyére nézve igyekezett a kormány és szabadság embere lenni egyszersmind, de honfitársai politikájában is a két fogalom közti ellentétet kiengesztelni törekedett.

E törekvés meghiusult, Széchenyi pedig ez uton nemcsak népszerüségét veszté el, de a conservativek és szabadelvüek tábora közt is mindig nagyobb lőn a szakadás; s mióta Kossuth ez utóbbiak élére állt, a kibékülés és egyesülés hosszú időre legalább lehetlennek látszék. Sőt minden belátásos politikus kénytelen volt bevallani, hogy a kettő közt kiütendő elkeseredett harcz már csak idő, még pedig nagyon rövid idő kérdése.

Széhenyi Kossuth ellen intézett iratai bizonyitják, hogy ha valaki, ő legkevésbbé élt csalódásban e szomorú de elkerülhetlen kényszerüségre nézve. S e mindinkább közeledő s elkerülhetlen harczczal szemközt idején állást kellett foglalnia neki is. Ha két hatalmas sereg összeütközik, kétes talán, ki lesz végre is a győztes; de hogy azt, a ki a kettő közé szorül, összezúzzák, az kétségen fölül bizonyos. Széchenyinek tehát vagy az egyik, vagy a másik részhez kelle szegődnie. A választás azonban nagyon nehéz volt. A barátságos viszony, melyben a conservativek a kormánynyal voltak, megfelelt saját elveinek, de aztán csak is ez volt az

egyetlen érintkezési pont közte és azok közt. Ellenben a kor előre törő szelleme iránti lelkesedése a szabadelvű párthoz vonzá, s a „Kelet népé“-ben nyiltan is bevallá, hogy az alapelveket illetőleg teljesen egyetért Kossuthtal s csak „taktikájá“-t és „methodusá“-t tartja kárhozatosnak. De miután a szabadelvü párt többsége e tekintetben is Kossuth zászlója alá esküdött, s nemcsak czéljait helyeselte, de a procedendi modusra nézve is föltétlenül egy véleményben volt azzal, és Széchenyi kisérletét egyiket a másiktól külön választani ridegen visszautasitá, lehetlenné vált ez utóbbira nézve a szabadelvü párthoz való csatlakozása is.

Az út, melyet ily körülmények közt követett, rég megállapitott meggyőződésével teljes öszhangban, s nem ennek megtagadása hanem szigorún logikai következménye volt. Miután a conservativ pártnál semmit sem helyeselt, kivéve barátságos viszonyát a kormányhoz, nem csatlakozott-e párthoz, hanem közvetlenül a kormányhoz; de — multjával való teljes összhangban — nem azért, hogy ott reactionárius törekvéseket támogasson, hanem azért, hogy a kormány támogatásával időszerü reformok számára rést törjön s a kormányrúdnál lévő államférfiakat oly útra terelje, melyen Magyarország jólléte előmozditható. A kormány segélyével vagy épen általa érni el azt, a mit Kossuth nélküle, sőt ellenére igyekezett elérni, ez lőn mostantól Széchenyi programmja. Nem azért, hogy saját szellemét idegen eszmék szolgájává tegye, hanem hogy a kormány szellemét saját eszméivel megtermékenyitse: erőködék a kötelékket, mely már régebben névszerint Metternich herczeghez csatolta, most még szorosabbá tenni. A közvélemény Magyarországban, s ezt be kelle vallania, ellene volt; e közvélemény áramlását föltartóztatni, annak más irányt adni, hogy saját, évek óta táplált terveit biztos révpartba vigye, ehhez, mélyen érzé, nem birt elég erővel. De czéljáról le nem mondott azért; csak a lehetlenné vált ösvényt készült felcserélni mással, azzal, melyet nemcsak egyedül lehetségesnek, de egyedül biztosnak is vélt.

Egész váratlanul nem következett be egyébként e fordulat. Már 1838. dec. 10-én kelt egy levélben, melyről e munka 3-dik fejezetében emlékeztünk, megigérte Széchenyi Metternich herczegnek, soha oly tárgyat a vitatkozás szőnyegére nem hozni többé, melyre nézve a kormány helyeslését kinyernie nem sikerült. Mind a mellett is aggály szállta meg, vajon eddigi működésével nem játszotta-e el a kormány bizalmát már is visszaszerezhetlenül, s ez

aggálynak kifejezést is adott egy iratában, melyet 1842 dec. elején Gervay báró udvari tanácsoshoz intézett, de mely nyilván arra volt szánva, hogy az állam kancellárral közöltessék. A levél csakugyan rögtön Metternichnek lőn kézbesitve, ki dec. 14-én következő sorok kiséretében küldé azt vissza Gervay bárónak:*)

Kedves Gervay! ide csatolva küldöm vissza önnek Széchenyi gróf iratát a következő megjegyzések kiséretében. Mindenek előtt kijelentem, hogy én is sejtem, miként magam vagyok azon férfi, kit Széchenyi gróf hizelgő kifejezések mellett, azok egyikéül jelölt ki, kiknek sorairól tudomást kell venniök. De bár mint legyen is a dolog, egész őszinteséggel fogom elmondani a benyomásokat, melyeket Széchényi gróf nyilatkozatai reám tevének, miután arra úgy is mint államszolga, úgy is mint önálló férfiú, hivatva érzem magamat. Még egy harmadik indok is ösztönöz arra; s ez az, hogy kétlekedem, miszerint Széchenyi gróf az utóbbi 20 év lefolyása alatt bárkinek ajkairól oly nyilt őszinteséget, jó akaratu részvétet, és tehetségeinek oly mérvbeni elismerését, mint szintén hibáinak oly megrovását hallotta légyen, mint az én ajkaimról. Széchenyi gróf megvallja, hogy sok csalódásnak engedte volt át magát, ezek közé sorolja maga is azon föltevést, miszerint „a kormány a magyar alkotmány lassankénti eltörlését s a birodalomban élő népek teljes egybe olvasztását tervezné.“ Miért lőn rabja e csalódásnak, miután én (magamat és ez időszakot emlitem, mivel ez utóbbi élénk emlékemben áll) az 1845-ki országgyülés kezdetén Ő felsége a császár ellenkező szándékaira nézve a leghatározottabban biztositottam, s a tények hosszú és szakadatlan sora megerősitette volt szavaimat. Midőn Széchenyi gróf akkorában fölkért, ajándékozzam meg bizalmammal s ő e szerint e bizalom szemüvegén át nézhette működésemet, miért állott ellenkező tanácsaim daczára oly mozgalom élére, mely Magyarországot ma semmi néven nem nevezhető s a leg absurdumabb zavarba löki. Csak emlékezzék vissza Széchenyi gróf, mit mondottam én érzelmeim és nézeteimre nézve az ifjúság fölindulása, a kelletén túl előtérbe tolt nyelv-kérdés — s mind azon elemekre nézve, melyek hibás eszközökkel életbe hiva mivelés helyett csak rendetlenséget szülhetnek az országban. Ma miután a baj már tény, midőn a királyság oly helyzetben van, hogy boldog-

*) Eredeti szövegét mind ezen mind a következő iratoknak Török János ur szivességének köszönöm.

sága már egyedül épen azon hatalomtól függ, melynek rugóit minden ponton meglankasztani igyekvének, azon hatalomtól, melynek oly tétlenséget lobbantanak szemére, melyet csak erőszak segélyével czáfolhatott volna meg, melynek alkalmazásától azonban elég eszélyesek voltak óvakodni s inkább a kiszámított nyugalom álláspontját foglalni el az alkotmány úgynevezett harczosaitól üresen hagyott téren, — ma sok tévutra jutott belátja, hogy a haza örvény szélén van. Azok közé, kik e szomorú igazságot beismerik, tartozik Széchenyi gróf is, s ha nem számitom föl érdemül neki, hogy ez igazságot érzi, érdemül tudom be, hogy egyszersmind be is vallja. Egyuttal figyelmeztetem, hogy lélkiismerete sugallatait erélyesen kövesse. Helyzete nem könnyü, miként ez rendesen lenni szokott, ha az ember ön magával ellenkezésbe jönni látszik. De ez ne tartóztassa vissza; mert a férfiu, ki a rosz irányt jobbal cserélni föl. ösztönt érez magában, az előbbire nézve ugy is elveszett, s megelégedést immár csak úgy lelhet, ha az utóbbin bátran halad előre.

Széchenyi gróf felvilágositást kiván arra nézve, mi a kormány szándéka. A kormány szándéka az, hogy a királyságot oly karba helyezze, melyben úgy az egész, mint a részek felvirágozhassanak. Erősen áll azon az alapon, melyet az alkotmány nyújt. Jól tudja, hogy minden időnek meg vannak a maga igényei, hogy bizonyos dolgokat nem lehet mozdulatlanul egy ponton tartani, hogy e szerint haladnia kell, mert a megállapodás ott, hol minden mozog, egy volna a hátrálással. A király be akarja tölteni a király kötelmeit; uralkodni akar s hivatlanoknak a kormányt nem engedni át. Akarja, hogy Magyarország belső jóléte emelkedjék, de épen ezért nem akarja, hogy szédelgő terveknek áldozatul essék. Egy szóval akarja azt, mit akarnia kell, s a mihez a haza minden igaz barátja kell, hogy segédkezet nyújtson neki, ha hazaszeretete nem puszta üres ábránd. Mindezt akarja a kormány is, azért utain zavarba hozatni senki által sem engedi magát. És milyenek ez útak? Nyilt utak, mint kormányhoz illő. Mit tegyenek hát azok, kik e nagy czélnál közreműködni ohajtanak, hogy a kormány törekvéseivel találkozzanak? A mód erre nézve egyszerü és könnyü; álljanak azon nagy és széles ösvényre, melyen a kormány halad, és csatlakozzanak azon közegekhez, melyek a pártokkal ellentétben a kormányhoz tartoznak. Ez az én véleményem, kedves Gervay,

melyeket tetszés szerint felhasználhat ön. Ha használna, szivesen kész vagyok nyiltan is kimondani azt.

Metternich.

Metternich herczeg legmeghittebb barátjainak egyike ez időben Jósika Sámuel udvari tanácsos s kevéssel később az erdélyi udvari kancellaria feje volt Bécsben. Ez lőn megbizva, az állam kancellár iratát több oly felvilágositás kiséretében, melyeket Metternich saját kezüleg papirra vetni nem akart, Széchenyihez elküldeni. Jósikának Széchenyikez intézett irata, mely a legnagyobb magyar életében jelentékeny fordulatot idézett elő, igy hangzék:

Tisztelt barátom!

Azon bizalmas nyilatkozatok által, melyeket nekem Pestről történt elutazásod napján tettél, feljogositva érzém magamat, azok főtárgyát visszaérkeztem után nekány nappal Gervay tanácsos urnál szóba hozni, s őt egyuttal fölkérni, hogy nekem hasonló ezélból Metternich herczeg ő nagyméltóságánál kihallgattatást szerezni sziveskedjék. Annál biztosabban véltem ez utat követhetni, mert összes nyilatkozataid után itélve, várakozásaid s reményeid kirekesztőleg ama magas személyiség felé látszottak fordulni, kiben egyesitve találtatnak a hazánk jólétére s felvirágzására vonatkozó összes kezességek.

Gervay báró ezalatt vett levelet tőled, melyet ő — mint valószinüleg már tudni fogod — ő főméltóságának elő terjesztett. A herczeg nemcsak figyelemre, hanem b. Gervayhoz intézett sajátkezü válaszra is méltatta azt, melyet ez utóbbi szoros bizalmasságban közölt velem, a nélkül azonban, hogy egyuttal kivánta volna, hogy e körülményt eltitkoljam előtted; s ez okból nem hiszek indiscretiót elkövetni, ha a reám bizott másolatot neked ezennel átküldöm.

E levél tartalma részemről nem szorul commentárra, mert világos, nyilt, és ama álláspontnak megfelelő, melyből a herczeg azon személyekhezi relatióiról értekezhetik, kiknek jelen viszonyaink közt szerep jutott. A kifejezések sokkal szabatosabbak, s az értelem sokkal himezetlenebbül van kifejtve, semhogy főleg éleselmüséged mellett helytelen magyarázatot engedne meg; és én minden további tétovázás nélkül annak közlésére szoritkoznám, ha nehány nappal reá azon szerencsében nem részesülök vala, a herczeggel szólhatni, s ha szükségesnek nem látom, előtted a benyo-

mást lerajzolni, melyet e beszélgetés reád vonatkozó része bennem hátrahagyott.

A herczeget, — mindnyájunk megnyugtatására legyen mondva — a legjobb egészségben találtam; más tekintetben pedig olyannak, milyennek őt valamennyien ismerjük: tiszta nézetekkel birva a dolgokról, azok fejlődéséről, s következményeiről; határozottnak a személyek, és az általok tett szolgálatok megitélésében, szigoruan ragaszkodva elveihez, de elnézőnek egyesek iránt, kiket megtisztult felismerés vezetett ezen elvek által kijelölt pályán teendő első lépésre; képtelennek kicsinyes recriminatiókra, vagy bizalmatlankodásra; mindenekelőtt pedig kitünő módon positivnak s gyakorlatinak.

A fenn elősoroltakban rejlik tehát véleményem szerint a kulcs azon itélethez, melyet ő előbbi politikai fellépésed, s jelenlegi nézeteid, valamint azon állás felett mondott, melyet e nézeteknek megalapitani kellene.

Valamint a herczeg a magyar viszonyok phasisait első impulsusok óta prófétailag előre látta, ugy első pillanattól fogva már tisztában is volt az egyének felett, kik ez impulsusokat vagy maguk idézték fel, vagy általuk önkénytelenül tova ragadtatattak. A mindinkább elterjedő zavar sajnos tüneményei nem lepik meg őt, mert előre látta azokat; s ha az események örvénye által oly férfiakat látott elragadtatni, kik egészen más tevékenységre voltak hivatva, ép oly biztosan látta előre, hogy a kiábrándulás órája előbb vagy utóbb szükségkép ütni fog ugyanazon férfiakra nézve, kiknek működése a nap bonyodalmai által téves irányt nyert.

Ez időpont most bekövetkezett, s te félni látszol, hogy a történtek fel fognak neked rovatni, s hogy ez okból bizalmatlansággal fog találkozni komoly szándékod: a kormányhoz csatlakozni.

Annak feltevésében, miről Pesten tett nyilatkozataid után többé nem kétkedhetem, sem az egyik, sem a másik aggodalmat nem találom eléggé indokoltnak.

Ugy hiszem nem csalódom, ha állitom, miszerint a herczeg sajnálkozott rajta, hogy téged, — daczára kiváló képességednek üdvös czélok elősegitésére alkalmas eszközök megválasztásában a helyes mértéket felismerni, — oly pályán látott előhaladni, mely ép oly kevéssé tanusitotta azon bizalom igazságos méltánylását, melyben ő téged ismételve részesitett, a mily kevéssé volt meg-

egyeztethető a kormánynak tartózkodás nélkül kimondott, s törvényes eljárásai által tanusitott szándékaival. De egyszersmind meg vagyok győződve, hogy a herczeg — ha e kifejezést használnom szabad, — sohasem mondott le rólad oly értelemben, mintha kétkedett volna azon, hogy az általad követett ut saját nézeteidnek állandóan nem fog megfelelhetni — s hogy ama párt tulsapongásai, melynek semmi tekintetben sem volna szabad téged hivei közé számitani, önmaguktól fognak neked megállapodást paranesolni, s gyakorlati eszed belátandja a valódi haladás lehetetlen voltát ily számos destructiv elemek közepette.

Hol volna itt ok bizalmatlankodásra, miután minden, mint a herczeg előre látta, beteljesül? Nem édes jó barátom, bizalmatlanságról, mely különben sem látszik megférni a herczeg jellemével, itt szó sem lehet; de igenis hiányzik még a kölesönös bizalom zárköve, s ezt pótolni a te feladatod.

Az után itélve, mit a herczeg szájából hallottam, nézetét leveledben ezen része felett következő szavakban lehetne összefoglalni. Bizalmát annak ajándékozza, ki a kormányhoz s nyiltan be vallott czéljaihoz oly módon csatlakozik, mely az eszközök választásában sem foly be háboritólag szándéklataira. Elfelejti a mult tévedéseit s csalódásait, mihelyt a jelenkor törekvése a jövőbeni magatartásért biztos kezességet nyújt. Ő ez utóbbit nem egyedül meghiusult remények nyilvánulásában látja, hanem a megváltozott érzület alkalmazását várja, gyakorlati, életbe lépő tevékenység mezején.

A czélokat, melyeket a herczeg politikája Magyarországban követve látni óhajt, azon irat tartalmazza, melyet veled közlök. Arany szavakban — végzeteink magas vezetőjének szájában nem nevezhetem azokat másként vannak ott följegyezve, s e czélok a te czéljaid is, nem lehetnek mások.

Az elveket, melyek szerint elérendők lesznek, nagy korrajzokban találod ott megjelölve. Az államférfi magas álláspontján nem ereszkedhetik részletekbe, ezeket kitölteni s a specialis emeltyüket megnevezni, melyek által a nagy mű mozgásba lesz hozandó, azok föladata, kik elég erőt s jóakaratot érzenek magukban a loyalis politika hivó szavát követni, mely minden mellékczélokat visszautasit. — Hogy te erre nézve az első meghivottak közé tartozol, azt fölösleges említenem; miért ne volna tehát szivesen látott közreműködésed, ha az adott terjedelmes sphärán belül ugyanazon ha-

tározottsággal nyilvánul, melylyel a közös törekvés határai vannak kijelölve.

És ez utóbbi az kedves barátom, mit az általad igénybe vett bizalom kiegészítéseül szükséges, elkerülhetlen feltételnek tekintek. Az ennek élén álló férfi szavai az egyesített tevékenységből senkit sem zárnak ki, s téged bizonyára legkevésbbé; s így most rajtad áll nyilatkozni, milyen specialis kérdések tünnek fel előtted figyelemre méltóknak, mint a kor valódi szükségletei; mily módon volnának az egyéni nézetek a szükséges általános rendszabályokhoz illeszthetők; s minő eszközökkel látszik előtted a megállapított czél elérhetőnek. Csak akkor, ha többé nem lehet kétség arról, miként fogta fel az egyén saját állásának szükséges viszonyát a vezető államhatalomhoz, s miként szándékszik azt, mit üdvösnek s hasznot hozónak tart, az ész s alkotmányszerü politika határzataival összhangzásba hozni, csak akkor lehet a kivánt czél létesitését reményleni.

Azon reménynyel kecsegtetem magamat, hogy az ajánlat nem fog téged készületlenül találni. Ezen megjegyzésem nem eszméid bőségére vonatkozik, melyek — tekintve tetterődet, a vágyat hasznost létesiteni, és mindenkor csak az elérhetőre irányzott törekvésedet — nálad bizonyára nem hiányozhatnak; hanem készségedre, első lépésed kedvező eredményeinek — mert ilyeneknek nevezem őket teljes meggyőződéssel — megfelelőleg eljárni.

Ha tehát ezentúl is előttem igen becses bizalmadra méltatol, ugy nem csak kész vagyok esetleges irásbeli közléseidet kivánságodhoz képest tovaszállitani, hanem azok eredményét is legjobb meggyőződésem szerint elősegiteni s veled tudatni. S ha viszonyaid megengedik, legczélszerübbnek vélném, ha nézeteidet az illető helyen személyesen fejtenéd ki. Merem reményleni, hogy a herczeg téged azon jóakarattal fogadna, melyet az igazi bizalomtól s oda engedő nyiltságtól nem von meg. Vajha nagy részben legbensőbb részvétből s barátságból eredő nyilatkozataim azon erők egyesülének létrehozásához hozzájárulhatnának, melyeknek elágazását nem a szándéklatok különbségének, hanem egyedül a nyilt kölcsönös megértés hiányának volnék hajlandó tulajdonitani.

Emlékezzél barátilag igazi barátodról Jósika S.

Széchenyi tehát, legalább bensőleg, ha szabad így beszélni — tökélyesen a kormány táborába ment át, mig külsőleg még mindig független maradt. Ezzel csak annyit akarunk mondani; hogy a

gróf semmi kormányhivatalt nem vállalt; de érzületét épen nem titkolta s épen e nyiltság, melylyel „a kormány emberének“ vallá magát, tisztán tanusítja, hogy czéljainak szeplőtlenségéről teljesen meg volt győződve, s hogy a kormányhoz való viszonyát nem tekinté jellemére nézve hátrányos oly viszonynak, melynek a napvilágot kerülnie kell. A Kossuth elleni polemiát a „Jelenkor-“ban fokozódó hévvel folytatta s az 1843. év első heteiben ott megjelent dolgozatok a nagy férfiu jellemzéséhez a legbecsesebb adatokat szolgáltatják. Kossuth szemére hányta neki, hogy ő, t. i. Széchenyi politikai elleneit gyanusitja. Azt hitték: Széchenyi e szemrehányást felháborodva fogja visszautasítani; de ő az ellenkezőt tevé s elfogadá azt. „Személyek — igy felelt ő — politikai téren részemről örökké salvus conductusban fognak részeltetni, de nem fogok másfelől megszünni soha kétségbe vonni s minden módon „gyanusítani“ hivatását azoknak, kik elbizakodva, kolomposokul tolják föl magukat, kiket a fanatismus álnymbustól félrevezetve vezérekül fogad, s a kikben én sem elég józanságot, sem a viszonyok kellő ismeretét, sem elég mélységet és tapintatot fölfedezni nem tudok.“ — „Ez tehát — irá Kossuth — gróf Széchenyi nyiltan kikiáltott vallomása — hogy t. i. egymást gyanusítni kötelesség. — Nem első a historiában. Machiavelli és Paolo Sarpi tanították, s Marat és Robespierre gyakorlották.“ Széchenyi erre egy sor vértezett ezikkel válaszolt. „Machiavell-, Sarpi-, Marat- és Robespierrhez való hasonlíttatásom csak akkor állhatna meg, ha Kossuth, csak egyetlen példával be tudná győzni, hogy e férfiak nem csak másokat gyanusitottak, hanem azonkivül — mint ő, Széchenyi maga tette — maguk irányában másoknak is megengedték ezt.

És Széchenyi ellenei valóban igénybe is vették a gyanusítás fegyverét, még pedig jóval nagyobb mértékben, mint ő maga. Annyira mentek, hogy még Széchenyi első föllépését is a harminczas években, mely Magyarország állami és közmivelődési fejlődésében uj korszakot alkotott, azon kicsinyes indokkal igyekeztek magyarázni, hogy a gróf katonai pályáján nem nyerte el a remélt fényes rangot s csak ez elmellőzés miatti boszuból csatlakozék az ellenzékhez, melynek zászlóját azonban rögtön elhagyá ismét, midőn a kormány kegye ujra feléje fordult.

E nyil talált, s bármi nemtelen vala is e támadás, a történet köszönettel tartozik a támadóknak, miután Széchenyi részéről oly

nyilatkozatok hosszú sorát csikarták ki ezzel, melyek e csodálatos jellem lelkületének legtitkosabb redőit is megvilágítják.

Politikai fölléptem, irja ő maga nevezett támadásokra válaszolván, — nyavalyás álmából erősen fölriasztá a magyart. S miután vastag ecsettel festém az alatta tátongó mélységet, melybe okvetlen el fogna süllyedni, ha nem haladna s pedig szaporán nem haladna, iszonyodtában ugy meg hallá jobb része a haladási kürtöt, mikép igazi öröm volt látni, mint igyekezett elsülyedéstől menekedni a többség. . . . . Állásom ez idő közben oppositió volt, s pedig a régi latin lamentatióknál magyarabb s én legalább azt hiszem, egy kissé élénkebb s mulatságosb oppositio. Tán azért, hogy opponáljak, s mint sok nyomorult tán saját pulya lelke után ítélve még maig is hiszi, boszuból, mikép a kormány eljárását nehezitsem, mert kapitányságban hagyott rozsdásodni, mig vajmi sok puskaport sem nem szagolt sem fel nem talált hadnagyocska parancsnokommá vált? Nem, nem! Ez utolsó ugyan nem jólesett, megvallom mert nem kellemes még némi dibdább mögött is vesztegni, ámde nálam nem egy derekabb csak ugy járt mint én, s ekkép nincs panaszom, s hogy én e szerint kislelkü boszuból léptem volna fel ellenzékként, azt szintugy tagadom, mint azt sem ismerhetem soha is el, mikép az oppositioi szerepet csak hiú diesvágy végett választottam volna magamnak. Én oppositiotagként egyedül azért léptem föl, mert véletlen, vagy jobban mondva: bevett Systema szerint azon időben, mikor politikai pályámat megkezdém, annyi sebbel vala megrakva nemzetiség és alkotmány, s e fölött oly kevés hihetőség mutatkozott nemzeties és alkotmányos haladásra, de e helyett mindenből kiviláglott a legelhatározottabb s következetesebb egybeolvasztási s centralisátioi nisus hogy én, tisztelet, becsület, de igazság is, — még ma sem foghatom csekély eszemmel igen fel, miként lehetett azon időkben politikai pályán magyarnak ellenzékin kivül más szerepet választania. Ehhez még hozzá kell ragasztanom, hogy épen nem szivesen, sőt egyenesen hajlamom ellen s nem csekély búbánattal léptem fel e tulajdonban. S pedig mert soha nem voltam a negatio embere, de e helyett inkább érzettem magamban vágyat, bármi kis teremtéshez járulni. . . . . Alkotni, nemzetileg s alkotványilag alkotni, ez volt és ez lesz mindig lelkem vágya, s nem „nehezitni,“ „akadályozni,“ sőt „rombolni.“ Mi tehát természetesebb, sőt következetesebb, mint az, hogy én, ki nem áldozom a rom-istennek, de tehetségemhez képest alkotáshoz so-

vargok járulni, oly arányban közeliték a kormányhoz, mint a milyenben a kormány közelíte az alkotmányhoz, nemzetiséghez. . . . Igy történt, hogy elvégre megszüntem oppositio tagja lenni, vagy szabatosabban mondva: felfüggesztém oppositiomat, mig erre tán ismét szükség lenne, mitől azonban mentsen meg az egek ura".

Eztán Európa színe előtt két kérdést intéz a hazához:

„Közelitett-e a kormány nemzetiséghez és alkotmányhoz? Lehet e kormány hajlama s kézfogása nélkül biztosan és derekasan haladnunk?" Mire, ha nem akarunk állítni valótlant, kénytelenül azt kell válaszolnunk, így felel ő maga, hogy mai állása kormányunknak átellenünkben ahhoz mérve, melyhez képest hosszu századokig félreértette, s meg nem szünőleg busitá hü népét, valódi tavasz!" Helyes ellenzéket igazán kiván Széchenyi becsültetni. „Bár mily őszintén forogjon is a kormány a nemzetiség és alkotmány vágásában én részemről oppositio nélkül nem képzelhetek semmi alkotmányos életet sem, s mi több, nem átallom ezennel tartalék nélkül kimondani, hogy rosz hazafi az, vagy soha nem dobogott szive a honért őszintén, vagy soha nem birta fölfogni egekből származott hivatását, ki nem siet bár vagyonát, bár életét koczkára téve a legelhatározottabb oppositio zászlója alá, ha létének zománeza: alkotmány és nemzetiség fölött veszély tornyosul. . . . . De épen azért, mert restelem maig még mindig csak lábadozó mibenlétünkben csekély erőnk iránytalan s hiába való tékozlását, nem helyeselhetem az ellenzéki bonczkésnek favágásra való használatát, mivel igy kellő mütételre nem marad éle.

„Azelőtt — kiált föl Széchenyi öntudatának nyiltságában — azelőtt nyiltan ellenzék embere voltam s most nyiltan kormány embere vagyok, mit épen nem pirulva, de büszke érzéssel im itt ismét kitárok. Most azon indokokat vizsgálja, melyekkel ellenei irányváltozását okadatolták. Tán a kormány „lekenyerezte" öt? „Nem — kiált föl — azt nem hiheti senki, mert megnyeretésemre a kormány nekem sem nem adott, sem belőlem nem csinált soha semmit, s mi több: bármily büszkének látszassék is ezen állitás, nem is adhat nekem bármit, mi megelégedésem csak egy hajszállal is növelhetné, és szintúgy nem is csinálhat belőlem többet, mint a mennyinek érzem magamat . . . . Tán azért, mert hiuságom meg lőn bántva, s ekkép tovább fénydegélés végett tanácsos volna, uj mezőn próbálni szerencsét? Bizonyára nem, mert nálunk hazafiui tettre

vajmi tág a mező, csak rajta, egyik a másiknak ne állja utját.“ ..... Vagy tán meggyengült idegek, elaszonyosodás s nagyobb mozgalomtóli rettegés, vagy Bécs kéjei, szép szavak vagy tán épen különczködésből cselekedett igy? „Bizony mindezek sem!“ felel Széchenyi s kiméletlen kézzel föllebenti a gyanakodások leplét, hogy igazi fényökben tüntethesse fel azokat. Begyőzi, hogy épen elveihez hü, önmagához következetesnek maradt azáltal, hogy épen igy cselekedett. „Mikép ha kétszer kettő nem öt, négyszög nem kerék és az 1844-iki év nem 1823-iki időszak, nekem Széchenyi Istvánnak, vagy le kell lépnem a politikai pályáról, vagy a kormány közelitésének elibe mennem viszonlag.“

Hetek sőt hónapokra nyúlt ez elkeseredett harcz Széchenyi és ellenségei közt; s minél határzottabban és kiméletlenebbül támadá meg utóbbiakat, minél nyiltabban és erélyesebben védelmezte a kormányt, annál mélyebbre sülyedt tekintélye az országban. Jó akaratu megrovásai sértettek, intései elkeserítettek s tanácsai siket fülekre találtak. Hasztalan kiáltá honfi társainak, hogy „a politikának legmagasabb föladata, a lehető legnagyobb és legkiterjedtebb szabadságot teremteni, de anarchia nélkül; másfelől pedig mindenben legszigorúbb rendet hozni be, de ugy, hogy az zsarnoksággá sohase fajuljon;“ — a közvélemény szemében ő a reactio egy neophitája volt, s midőn azon tagadhatlanul meggondolatlan szó röppent el ajkairól, hogyha az ellenzék a felső házban is úgy túlsúlyra fog jutni mint eddig, nem marad a kormánynak egyéb teendője, mint „fermer la boutique“, ekkor még legőszintébb barátai sem mertek egy jó szóval az egykor oly ünnepelt férfiu pártjára kelni. Mi ellenben, kik ma csendes vérrel pillantunk vissza amaz idők eseményeire, mi alig birjuk megfogni, hogy Széchenyinek egyáltalán idegen védelemre volt szüksége, ha tekintetbe vétetik azon, majd két tizedre terjedő mult, mely ekkor már mögötte feküvék, s még inkább ha tekintetbe vétetik az ép akkor megkezdett 1843—44. országgyülésen való maga tartása, melyet mindenki ismert, és mely Széchenyi czéljára nézve minden kételyt lehetlenné tön, ha mindjárt az eszközöket, miket használt, nem helyesli is valaki. Sajátságos szeszélye a népkegynek! Széchenyit már megrótták, hogy Kossuth ellen föllépett, noha alapelveit osztá s csak methodusát kárhoztatá, most pedig egészen pálczát törtek fölötte, mivel szövetkezett a kormánynyal, bár saját szemeiben ez sem volt

más mint egy eszköz a czélra! — a nemzetnek nem tetszék, holott a czél jelessége és magasztossága mindennémü kételkedést kizárt.

1843. mártius 14-kéről kelt ama legfölsőbb leirat, mely az országgyülést ugyanazon év május 11-kére hivta egybe. De már egy évvel előbb hatalmas agitatio lőn megkezdve az országban, melyben tisztán ki volt fejezve az általános meggyőződés, hogy rendkivüli fontosságú ülésszak van küszöbön, hogy a gyümölcstelen gravaminalis politika ideje lejárt, s hogy a két párt, mely már a két legközelebbi országgyülésen is farkasszemet nézett, most elszánt küzdelemben fogja összemérni erejét. A két párt hatalmának tulajdonképeni próbaköve az adó kérdése, vagy szabatosan: a nemesség adókötelezettsége volt; mindkét párt erre fekteté a fősulyt. A szabadelvüek igen helyesen okoskodtak, hogy ha az általános adókötelezettség kimondatik, azzal egyszersmind a nemesség más kiváltságai is halálos döfést kapnak, hogy akkor a politikai befolyás azon mennyiségtől fog függni, melyet az egyes polgár a közterhekből visel, s hogy akkor okvetlen szükség leend a nemnemeseket is „az alkotmány sánczai" közé bocsátani, s igy az ország minden lakosainak egyenjogusága már csak igen rövid idő kérdése leszen. Akkor pedig az országgyülés sem lesz többé csak nemes municipiumok képviselőiből szervezve, hanem csak hamar valódi népképviselet alakját fogja fölölteni. S ha a nemesség adót fizet, budget megszavazási jogát is igénybe fogná venni és felelős kormányt követelni s bizonyára föntartandja magának: egyfelől a nyilvános jövedelmeket ellenőrizni, másfelől a kormányt minden törvénytelen tettért felelősségre vonni.

Béesben tisztán átlátták e czélokat, e logikai egymásutánt — mint Széchenyi kedvenez szavajárása volt — a szabadelvü párt programmjában, s hogy e törekvéseknek nem nagyon örültek, könnyen képzelhető. A kormányjövedelem szaporodását ugy sem lehete remélni, miután a nemesség csak arra szorittaték vala, hogy a beligazgatási költségek egy részét viselje, mire őket, mellesleg legyen mondva, már I. Mátyás királynak 1486. 64. törvényczikkelye kötelezé, másfelől ellenben komolyan félni kellett, hogy az országgyülés, ha a pénzügyi kérdést egyszer tárgyalás alá veszi, foglalkozni fog azon összegekkel is, melyeket eddig, (például az inderect adó, a hadi adó stb.) a kormány minden ellenőrzés nélkül használhatott föl. Első pillanattól elhatározott tény volt tehát az adó kérdésben a szabadelvü párt törekvéseivel szembeszállni, s a mód,

mellyel ez történt, kétségkivül ügyes és gyakorlott kezet árult el. Nyugodtan engedték t. i., hogy a szabadelvüek a csata első hevében minden készletöket ellövöldözzék s csaknem ugy látszék, hogy ezek éppenséggel nem is fognak kormányellenkezésre bukkanni. A hires szatmári tizenkét pont *) élénk viszhangra talált az országban. Sztáray gróf és Dessewffy Emil nyiltan sorompóba szálltak a nemesség adókötelezettsége mellett; az előbbi nyilatkozata meghozta Kossuthnak a rég epedve várt alkalmat, hogy e kérdés a Pesti Hirlapban is szőnyegre kerüljön és rövid idő alatt az egész publicistica megragadta azt, anélkül, hogy elvben egyetlen szó emelkedett volna a nemesség amaz ősi kiváltsága, az adónemfizetés eltörlése ellen. Ha volt is vélemény különbség, ez abban állott, vajjon a háziadó (t. i. az egyes megyék beligazgatási költségeire szánt) vagy az általános országos czélokra fordítandó adónak kell-e elsőséget adni, föltéve, hogy mindkettőt egyszerre keresztül vinni nem lehet. Hátra volt azonban még a fekete leves.

Midőn t. i. kevéssel az országgyülés kezdete előtt a megyék összegyültek, hogy a képviselők számára az „instructiokat" megállapitsák, váratlanul egy tömör reactionarius phalanx jelent meg, hogy az általános adókötelezettség ellen sikra szálljon. Sajátságos coalitio volt, mely itt harczra készült s a küzdelem eszközei ravasz számitással voltak megválogatva. A régi iskola reactionárusai, kik a nemesség kiváltságaiból egyáltalán semmitsem akartak föláldozni, szövetkeztek most oly emberekkel, kik máskor az ellenzékhez tartoztak, de kiknek hazafisága és szabadelvüsége véget ért ott, hol pénz zacskójok zsinórja kezdődött; ezek mögött állottak aztán a kormány által kinevezett főispáni helyettesek, sőt főispánok is, kik a nemesség szüzvállait a fentebb emlitett politikai következmények miatti félelemből minden adótehertől megóvni akarták. Ezek voltak azon coalitio elemei, mely a vagyontalan nemességnek azt mondá:

---

*) 1) Az ősiség eltörlése; 2) a hiteltörvények tökéletesitése, telekkönyvek alapitása és egy földhitelintézet fölállitása; 3) a jobbágyterhek örök időre való megsemmisitése; 4) a kereskedelmi ügy javitása, a czéhek és egyedáruságok eltörlése; 5) a birtok- és hivatal képességnek az ország minden lakossára való kiterjesztése; 6) a főpapok és nemesség adókötelezettségét illető 1486. 64. t. czikk visszaállitása és bővitése; 7) népnevelés; 8) sajtószabadság; 9) a szabad királyi városok emancipációja és szervezése; 10) a polgári és büntető törvények módositása, az esküttszék és nyilvános váltó pörnek behozatala a vallatási mód helyett; 11) a végrehajtás különválasztása a közigazgatástól; 12) népképviselet.

„Hogyan, ti legbecsesb kiváltságtokat akarjátok föláldozni s a paraszttal egy sziuvonalra helyeztetni; nektek, kiknek ősei e hont szerzék, s kik ez áldozatért vagyonilag sem remélhetik jobbulni helyzetöket, most nyomorognotok is kellend s a garast megvonni szájatoktól, csak azért, hogy akármely mesterember vagy zsidó rangjára süllyedjetek alá"? — A gazdagoknak pedig ezt mondák: „Védjétek birtokaitokat, mert ez a vagyontalanok harcza a birtokosok ellen. Csak nézzétek meg jól azon embereket, kik a megadóztatás mellett agitálnak; vajjon kik ők s mivel birnak?"

Rémitő jelenetek következtek s a legsulyosb érvek — a bunkósbotok ólomgombjai — vergődtek végre is győzelemre. Ötvenkét vármegye közül csak 19 adott követeinek oly utasitást, hogy a nemességet a háziadóra kötelező törvényjavaslatot pártolják. Ez kemény csapás volt a szabadelvü pártra nézve; de még keményebb is volt hátra. Zala megyében a reactio szintén diadalmaskodott az adó kérdésben. Deák Ferenez a szabadelvüek ünnepelt vezére kijelenté, hogy ily instructiokkal lehetetlen a megye képviselését fölvállalnia. S e határozatához megingathatlanul ragaszkodék. Sorba vették tehát a megye jelességeit, de egy sem tartá lelkiismeretével megegyezőnek, oly állást foglalni el, melyet Deák, mint meggyőződésével ellenkezőt visszautasitott. A fölszólitottak közt néhány megyei hivatalnok is volt. Ezeket fenyegették, hogy a megye képviselésére hivatalossan fogják kényszeriteni. „Akkor lemondunk rögtön" felelék ők. — Mindkét párt elkeseredése a legnagyobb fokra hágott; nyilt összekoczczanásra került a sor; az erőszak ellen erőszak lőn alkalmazva és a zalai szabadelvüek győztek, de nem erkölcsi, hanem anyagi eszközökkel. Az instructiok az adózási elvre nézve kedvezőleg lőnek átalakitva s Deák a követséggel ujolag megkináltatott, de e nemes férfiu kijelenté, hogy megbizatását saját párthiveinek bevérzett kezéből sem fogadhatja el; ne mondják, ne mondhassák soha, hogy ő az elfogadás által, habár hallgatólag, de mégis helyeslé ama gyalázatos kihágásokat. Ily határozott megmásithatlan akarattal szemközt kénytelen volt Zala megye más követet választani, de a szabadelvü párt legjobb emberét, megpróbált zászlóvivőjét veszté el, mert Deák Ferenez, habár egy egész sereg más megyében még választható volt, minden mandatumot visszautasitott s mélyen megszomorodva egy politikailag érett nemzethez méltatlan események fölött magányba vonult vissza.

S hol állott Széchenyi minde harczok közepette? Ő maga „a

kormány ember"-ének nevezé magát — vállalkozott-e tehát eszközül, a nemesség megadóztatása ellen a kormány részéről intézett törekvések támogatására? Mert végelemzésben itt oly harcz folyt, melynek az alapjaiban megingatott aristokratikus és a hatalmasan föltörő demokratikus elv uralma fölött kellett döntenie, s ezért ő a büszke aristokrata: Zichy Endmund gróf és sok más rangtársa példájára a merev aristokrata párt mellett küzdött-e, vagy nem? Azzal vádolták valóban, hogy tulajdon tanai ellen hittagadást követett el, azon tanok ellen, melyeket a 30-as évek kezdetén oly ékesszólással hirdetett, s melyek élén a nyilvános terhek közös viselése állott, — de igaz-e, hogy megtagadta meggyőződését? Nem, és nem! Soha, egy perczig sem szünt meg ő amaz igazságot védeni, hogy Magyarországnak veszni kell, ha anyagi helyzetének javításához gyorsan hozzá nem fognak, hogy e javitás tetemes pénzáldozatok nélkül nem képzelhető, s hogy valódi eredmény ez irányban csak ugy remélhető, ha a nemesség adómentességéről lemond, s ha nemcsak fizetni, de sokat fizetni is vállalkozik. De másfelől, miként az előtt, ugy most is ellene szegült, hogy e kérdés az alkotmány demokratizálása, a kormány felelőssége s más illyenekkel kapcsoltassék össze, mint a hogy ezt a Pesti Hirlap pártja tevé. Itt is, miként rendesen ismétlődött ama szerencsétlen jelenség, hogy a nemzet két legkitünőbb embere, Széchenyi és Kossuth a végczélra nézve tökélyesen egyetértett ugyan, de a „methodus" és taktiká"-ra nézve élet halál harczot folytatott egymás ellen. Széchenyi helyzete kimondhatlanul hátrányos volt emiatt. Megmérhetlen őrvény választá őt el azon feudalistáktól, kik a nemesség adómentességének fentartásáért küzdöttek, de másfelől, többször kifejezett okoknál fogva Kossuth izgatásához sem csatlakozhatott, s mi származott ebből? Azok, mivel a nemesség „szüz vállaival" nem rokonszenvezett, nem szenvedhették; ezek, mivel izgatásukat kárhoztatá, reactionáriusnak hiresztelék ki s igy ő is a Széchenyi család végzete szerint két szék közt a pad alá jutott.

Azon kérdés tehát, részt vegyen-e és hogyan vegyen részt a nemesség a háziadó viselésében, mint láttuk, a legtöbb megyében reactionárius értelemben lőn eldöntve; s hogy ily körülmények közt az országgyülés szintén hasonlóan fog határozni, legalább is valószinü volt. A szabadelvü eszmék és szabadelvü párt e szerint eclatans vereséget szenvedtek. Széchenyi magatartása e vereséggel szemben lélektani szempontból a legérdekesebb tünemények egyike.

Azt kellene hinni, hogy megsemmisitő csapás volt reá nézve tapasztalnia, hogy oly elv, melyért 13 éven át küzdött, a megyéknek alig egyharmadrészében diadalmaskodott a pártharczok közepette. Valóban őszintén fájlalta is a szabadelvüség e vereségét, de némi vigaszt meritett abból, hogy e vereség a szabadelvü pártot is érte, azon pártot, melynek élén Kossuth Lajos állott, s ez elégtétel Széchenyi sajnálkozását a reactio győzelmén tetemesen enyhitette. Hogy Kossuth a nemzetet őrvény felé ragadja, Széchenyi megingathatlan meggyőződése volt; sőt csaknem azt lehet állitani, hogy e föltevés rögeszmévé lett nála és hazafi fájdalma a szeretett haza zavaros jövője miatt oly mértékben növekedett, a milyenben Kossuth befolyását, elbüvölő hatalmát emelkedni látta, s a mint mindinkább tisztán kivehetni vélé, hogy a nemzet akarat nélkül engedi át magát e csodálatos férfiu vezetésének, kinek hatalmával mérközni senki sem volt többé képes. Csak azon pillanatban, midőn a házíadó ügye Kossuth példátlan erélylyel folytatott izgatása daczára megbukott, csak akkor, midőn e kérdésben a megyék többsége Kossuthtól külön vált, villant föl lelkében ismét a reménynek egy sugara, s hosszu idő után most rezgett át Széchenyi lelkén először ismét a gondolat, hogy ellene tán mégsem oly mindenható, s hogy tán még lehetséges eredményesen küzdeni ellene s ő a nemzetet azon végzetteljes ösvényről, melyen 3 év óta halad, ismét leterelheti. *)

Széchenyi tehát gyorsan tollat ragadott ismét s a „Jelenkorban" hosszu czikksorozatot inditott meg az adókérdésről, azzal kezdvén, hogy a háziadó ügyének bukásáért Kossuthot és pártját tevé felelőssé.

„Az ügynek szükségképen meg kellett buknia — mondá — mert keresztül vitelét néhány kolompos vette kezébe, kik bizonyos nymbussal vették magukat körül s a meggyőződés helyett, a pres-

*) „Noha még mostan szentül hiszem — irá Széchenyi nem sokára — hogy Magyarország soha sem virágozhatik föl, ha kiváltságos lakosai nem vesznek aránylagosan részt a nyilvános terhekben, mindazáltal nem átallom kijelenteni, miszerint nem igen kivánnám, hogy az adókérdésben a terroristicus párt akarat nélküli eszközévé süllyedjünk. Az adókérdésben szenvedett vereséget jóllehet csak nagy fáradsággal, de mégis lehetne reparálni, hanem a nemzet pathiója ellen nincsen orvosság. Kétségbe kellene esnünk Magyarország jövője miatt, ha a Pesti Hirlap fractiója által minden önmeggyőződés nélkül engednők magunkat az adókötelezettségbe betétetni, és ostorral behajtatni." sat.

sio, megfélemlités és mindenféle más erőszakhoz fordultak, hol természetesen megint csak a durva erőszakot idézték sorompóba; . . . buknia kellett, mert „quod licet Jovi, non licet bovi," mert oly személyek vegyültek be, kik az általános kötelezettség kimondása után sem lettek volna érintve, kiknek terrorismusa azonban szükségképen nagyon is sajnálandó reactiot szült."

Sajátságos balsors volt az, hogy Széchenyi a máskor oly higgadt és józan gondolkozó, mihelyt Kossuthtal állott szemközt érzelmét és fölindulását fékezni képtelen volt, mig Kossuth utolsó izéig az érzelmek embere, ki mindig a szenvedélyek fölizgatásán működött, a Széchenyi elleni harczot nála egyébkor egészen szokatlan nyugalommal és tárgyilagossággal folytatta. Az is, ez is Széchenyi hátrányára szolgált a közvélemény szemében. Mindenki ismerte az okokat és eszközöket, melyek miatt és melyek által a reactio a háziadó kérdésében diadalmaskodott. A szabadelvű párt még e vereség fájdalmától nyögött, és ime Széchenyi a nagy reformátor s első, ki a nemesség — megadóztatási eszmét kimondá vala, föllép s a leghevesebb kárhoztató szavakat szórja, nem azokra, a kik a kor szellemével szembeszállottak s az által épen a „Hitel" és „Stadium" szerzőjétől oly fontosnak tartott anyagi fölvirágzását az országnak legalább egy időre késleltették, nem: az ő szigoru megrovása azok ellen van intézve, kik az ő elvei mellett, habár saját módjuk szerint és a nekik megfelelő eszközökkel küzdöttek; ő azt kivánja, hogy simábbaknek kelle vala lenniök, a feudalistáknak bókolniok s minden erélyes kifejezést kerülniök. Nem annyit tesz-e ez, mint a reactiot fölbátoritani, s az ugy is érzékenyen sértett szabadelvüeket a szenvedett károkon kivül még gunynyal is sujtani?

Igy ítéltek Széchenyi föllépéséről, ez itélet nem volt helyes, de legalább látszatra az és Szechenyinek Kossuth ellen intézett szenvedélyes támadása által igazolt. Széchenyi kétségen kivül csak arra gondolt, hogy ily szembeszökő példával mutassa meg, hova visz Kossuth égbe rontó modora s hogy épen a legfontosabb kérdésekben az országnak érzékeny kárt szerez. Fájdalom, azonban épen e példa szerencsétlenül volt választva, mert a házi adó kérdése volt épen az, melynek, mint mindenki tudta, nem Kossuth eljárása okozta bukását; s mivel épen ez alkalommal a megyei kurta nemesek kihágását oly élesen ostorozta és megszüntetésére oly loyalis és észszerű módokat ajánlott, hogy ha valaha, ez esetben legkevésbé volt időszerű a Pesti Hirlap szerkesztőjének anarchicus törekvéseit

előtérbe tolni, ha mindjárt Széchenyi ohajának nem felelt meg is a czél, mely felé Kossuth öntudatosan vagy öntudatlanul haladt.

Széchenyi azonban, mint egy izben maga is megjegyzé, nem a tagadás embere volt; ő nem érte be azzal, hogy a szerencsétlen megadóztatási kisérlet meghiusulásáért ellenfelét vádolja; hanem azért, mi egyelőre elérhetlennek látszék, egyszersmind valami positiv kárpótlást tervezett s ez az ő „kétgarasos adó"-ja, mely mellett most a nála szokásos és bámulatos erélylyel kezdett propogandát csinálni. Magyarország területe, igy okoskodék ő 2894□ mértföldet, vagy (1900 ölet számitva) 62½ millio holdat tesz; minden holdtól „az ország investitiojáért" két garast kellett volna fizetni és pedig nem örök időkön át, hanem csak bizonyos számu évekig; ez évenkint 6¼ millió frtot tett volna, mely összeget semmi egyébbre sem leendett szabad forditani, mint Magyarország szellemi és anyagi felvirágoztatására. Mily módon történjék ez, egyesegyedül a törvényhozás szabja vala meg. — A pénzeket egy, Pesten felállitott pénzügyi hivatal kezelte volna, mely azok hovaforditásáról minden legközelebbi országgyülésnek számolni tartozzék. E pénzügyi tervezet részleteit hirlapi czikkek hosszú sorában fejté ki. *) Széchenyi ezekben világosan hangsulyozta, hogy voltaképen nem arról van itt a szó: holmi telek adót fizetni, hanem hogy bizonyos tőke gyüjtessék, mely számtalan forrásból eredve a közforgalomba ömöljék ismét vissza s azt minden irányban megtermékenyitse. A kétgarasos adóból származó jövedelem t. i. kamat és törlesztési alap leendett egy százmillio forintra tervezett kölcsönre nézve, melyet ily módon 35 év alatt tisztázni lehetett volna.

E százmillióból kezdetben évenként csak kis összeg forditatott volna országos czélokra; a többi egy országos jelzálog bank alap tőkéjét volt képezendő, s ha e bank adósaitól csak egy perczenttel magasabb kamatot veendett, mint maga a százmilliótól fizet, 35 éven át 160 millió forintnyi összeg maradt volna szabad rendelkezésre, s ezzel valóban nagy dolgokat lehet létesiteni. Ezek alapvonásai a tervnek, mely mellett Széchenyi ezentúl — szokása szerint — a legcsekélyebb és legnagyobb eszközökkel agitálni kezdett; igy például, hogy csak a legcsekélyebbek egyikét emlitsük, noha rendesen nem szitt burnótot, mégis ezüst szelenczét készitte-

*) „Adó és két garas" először az 1843-ki Jelenkorban jelent meg, később, 1844-ben önálló kötetben.

tett magának, melynek födelén egy kétgarasos volt megerősítve, a ki utjába akadt, azt rögtön megkinálta egy szippantással; s ez alkalommal a födelén lévő két garasos módot nyujtott neki a legkülönfélébb személyeknek naponként százszor is kifejteni s a legfényesb világitásban mutatni f l tervének előnyeit. Hirlapilag is — részint oktatva, részint polemizálva — hiveket szerezni igyekvék s két „Magyarország kiváltságos lakosaihoz“ czimzett terjedelmes röpiratban főleg azon törekedett, hogy névszerint a nemességet nyerje meg tervének és azon közhasznu czélokat fejtegethesse, melyek az inditványozott pénzügyi mivelet által előmozdittatnának. *)

Időközben megkezdődött az országgyülés az alsóházban. A szabadelvü párt kitünő uj erőkkel szaporodott, például Ghiczy Kálmán, Szemere Bertalan, Lónyay Menyhért, Perczel Mór, Szalay László és többen, de a jeles seregnek hiányzott gyakorlott vezére és senki sem pillanthatott a követek sorain végig, a nélkül, hogy fájdalmasan ne érezze az ürt, mely Deák Ferencz elmaradásával származott. Klauzál Gábort, ki most a szabadelvüek vezére lőn, minden párt nagyra becsülte; jeles fő volt, szilárd higgadt jellem, mint ember és politikus egyaránt szeplőtlen, de még sem vala Deák Ferencz. E nagy férfiut akkor már ép oly kevéssé lehetett pótolni, mint nem lehetne most. A felső házban a szabadelvüek néhány ifju magnásban szintén tisztességes és nem megvetendő erősbedést nyer-

*) Egy későbbi, 1844. julius 6-án kelt s az országos választmányhoz intézett inditványában e czélokat következő 10 pontban foglalja össze: 1. Legalább is két vagy három millióra rugó mindig kész cassa, vagy is inkább disponibilis pénz. 2. Budapestnek árviztöli megóvatása s minden módoni kifejtése. 3. Budapestből kiindulva 4, 5 vagy 6 oly közlekedési sugár kifelé az ország határaig, melyen éjjel nappal, télen nyáron — bármily rutul bomladozott vala is egyébiránt az idő — szabadon és legnagyobb kényelemmel mozoghasson Magyarországban és azon heresztül mindenki. 4. Az aldunai munkák folytatása s bevégzése. 5. A magyar tengerpartnak minden kitelhető módoni ápolása, és a lehető legkönnyebb s olcsóbb odajuthatás eszközlése. 6. Budapesten és az országnak legalkalmasabb 4 főhelyein állittassék föl 5 reáltanoda. 7. A honi lónevelésnek általános és gyökeres elő mozditása. 8. Mindazon vizek szabályozása, melyek honunkat disztelenitik, s melyek privát társaságok által teljességgel el nem rendezhetők. 9. Megfüzetése annak, mivel tartozunk. 10. Ápolása minden megkezdetnek és valami már fenállónak, minek sikere országos haszon vagy nemzeti disz volna, mi azonban, bármi okból is, nem emelkedhetik kivirágzó létre. Széchenyi jól tudta, hogy e czélok valósitására sokkal nagyszerübb források igényeltetnek, mint az általa inditványozott, de ő csak kezdetet óhajtott, s ugy remélte, az első szemmel látható siker bővebb áldozatokra fog buzditani.

tek, de a tömérdek királyi hivatalnok, főispán és egyháznagygyal szemközt csak ugy, mintazelőtt kisebségben voltak. Most Széchenyi is elfoglalta székét a felsőházban, és az országos ülésekben élénkebb részt vőn, mint valaha. Láttuk, mily elkeseredett harcza volt ez államférfiunak még kevéssel azelőtt a szabadelvű párt koryphoeusaival. Kárörömmel hirdették ellenei, hogy érzülete most végre valódi színben fog mutatkozni és elvégre ki fog tünni, hányadán van a világ a nemes gróf szabadelvüségével. Midőn tehát a királyi propositiok az országgyüléssel közölve lőnek, s azokban a reform párt legsürgősb ohajai teljes méltánylásra találtak, maga Kossuth diadalmaskodva irá: „A haladás ügye végre mégis győzni fog. . . . . Mig a nagyon tisztelt nemes gróf azt hányta szemünkre. hogy mi minden kérdés eredményét veszélyeztettük és elvrokonainkkal együtt zátonyra jutottunk, mi csak a megyék instructioira és azon névsorra hivatkoztunk, mely a választási urnából állt elő, s mig a tisztelt gróf erre azt felelte, hogy mi most még is pórul jártunk, a kormány propositio által most oly ügyek tárgyalására hivatunk fel, melyeket korkérdésekké emelni minden erőnkkel törekedtünk.“

A mit Kossuth mondott, az teljesen igaz volt; soha királyi propositiok ily kielégitő hatást nem tettek, mint azok, melyek az 1843—44. országgyülés elé lőnek terjesztve; de egyet nem mondott el Kossuth s talán nem is tudta: hogy Széchenyi épenséggel nem vala az utolsó, ki a dolgok ez örvendetes fordulatára nézve érdemeket szerzett magának. Olvasóink ellenben, ha egyebet nem is, de azt bizonyosan tudják, mit tartalmazott az általunk közlött Metternich és Jósikafélc két levél, s bizonyára tisztában lesznek Széchenyi viszonyával a kormányhoz; egy pillanatig sem kételkedhetnek hát, hogy azon álláspontra nézve, melyet a kormánynak a magyar országgyülés irányában elfoglalnia kellett, mindenek előtt Széchenyi tanácsát kérték ki, *) s hogy ő volt, ki a szabadelvü párt óhajai

*) Nézetünk bővebb támogatására, mely szerint Széchenyi az országgyülési időszak alatt is a kormánynyal a legbensőbb összekötésben élt, közöljük (szintén Török J. ur gyüjteményéből) Gervay udvari tanácsosnak következő, Széchenyihez 1844. február 27-kén intézett levelét: „Méltóságos gróf! Metternich herczeg államkancellár ő főméltósága a legszorosabb bizalmasságban óhajt méltóságoddal annyira szorongatott hazánk anyagi jólétének élesztése s elősegitése tárgyában értekezni, melyet méltóságod oly kitünő hévvel karolt fel; s ez okból megbizott engemet, méltóságodat felkérni, miszerint azon esetre, ha az idő s egyébb körül-

előzékenységet sürgetett. A Kossuth által oly örömmel fogadott királyi propositiok nem Széchenyi ellen, hanem mellette tanuskodtak. Igazolták Széchenyi azon nyilatkozatát, miszerint a kormány határozottan és őszintén közeledett a nemzet óhajaihoz s épen ez vala az ok, melyért Széchenyi opositióját megszüntetni nyilvánitotta. A kormány barátságosb viszonya a magyar országgyüléshez látszólag Kossuth diadala, voltaképen azonban, az első eredmény vala, melyet Széchenyi István megváltoztatott taktikája (hogy az osztrák államférfiakra nem nyilvánosan kell támadni, hanem bizalmasan közeledni hozzájok) vivott ki.

Azonban, ha egyfelől nagyon tévedtek, kik azt vélték, hogy a barátságos királyi propositiok előterjesztése Széchenyi hozzájárulása nélkül, sőt ohajtása ellenére történt, ugy másfelől azoknak is nem sokára fel kelle ébredniök csalódásukból, kik azt hitték, hogy Széchenyi ezentul a kormánynak feltétlen uszály hordozója lesz. Már első fellépése az 1843-diki országgyülés julius 13-ki ülésében az ellenkezőt tanusitá. Az forgott szönyegen, hogy Pozsony városa ezentul nem fogja a képviselőket ingyen lakásokkal ellátni, hanem csak bizonyos fizetésért. A szabadelvü párt természetesen a fizetés mellett szavazott, s ez helyes és méltányos is volt. Széchenyi azonban e csekély kérdést is magasabb szempontból fogta fel. Nem tagadta, hogy csakugyan a királyt illeti azon jog, hogy az országgyülést bárhová is egybehivhatja; hanem az ország érdeke kivánja, hogy az ülések Pesten tartassanak; Poszony legfölebb az udvar kényelmét tekintve volt előnyben. „Én bizonyára nem akarok Ő Felsége pénztárával rendelkezni; másfelől be is bizonyitom, hogy épen nem irtózom a fizetéstől, sőt nagyon is mélyen akarok zacskómba markolni, s már jelenleg is e tekintetben inditványt akarok tenni a méltóságos háznak. Ha az országgyülés Pesten tartatnék meg, bármennyit is kész vagyok fizetni, de ha Ő Felsége kényelme végett, Pozsonyban az ország legszélső határában gyülünk össze,

---

ményei megengedik, ka mindjárt csak néhány órára, Ő herczegségénél megjelenni szíveskednék. Addig azonban, mig az értekezlet létesül, a herczeg óhajtja, hogy méltóságod a fentérintett fontos tárgy érdekében képezendő regnicolaris küldöttség tekintetében Pozsonyban semmi nemü lépéseket ne tegyen, vagy ha már ilyeseket tett volna, azoknak további folytatásáról lemondjon. Méltóságod egyébiránt át fogja látni, hogy különböző, épen nem lényegtelen okokból óhajtandó, hogy e felett Wickner udvari titkár kivételével, senki más ne értesüljön. Megkülönböztetett mély tisztelettel mint mindenkor alázatos szolgája Gervay.

akkor természetesen Ő Felségére háramlik a fizetés. Nem arról van itt a szó, hogy a lakásokért kell e fizetni vagy nem, hanem arról, ki fizessen. Nyilván az, kinek valami előnye van, tehát mi ha az országgyülés Pest-Budára tétetnék át, s viszont ő Felsége, ha itt maradnánk.“ Az országgyülésnek Pestre való áttéle már régóta a szabadelvüek legfőbb ohaját képezé, mig a kormány könnyen képzelhető okokból az inkább német határvárost, mely különben is Bécs külvárosának hivatott, óhajtotta. Széchenyi vala az első, ki e tárgyban határozottan nyilatkozott, annélkül, hogy irányát rosz szemmel néző fölsőbb körökkel törődnék, melyek beleegyezésöket csakugyan megtagadták, mig megadásukra az 1848-ki események által nem kényszerittettek.

Még más, az előbbivel némileg rokon óhajtása is volt a szabadelvü pártnak, hogy t. i. az országgyülés nem mint eddig csak minden harmadik, hanem minden évben hivassék össze. Széchenyi itt is a szabadelvü párt egyik legbuzgóbb előharczosaul lépett sorompóba, s oly beszédet tartott, milyet nem igen hallhattak a felsőház termeiben. Minden, sőt még a reá nézve oly fontos adókérdést is felakart áldozni, ha a nemzet óhajának teljesitését csak ez egy pontra nézve kivivhatná. Mint egy hires angol államférfi késznek nyilatkozott a sajtószabadságért mindent feláldozni, mert a sajtószabadság által a legrövidebb idő alatt mindent vissza lehetne szerezni: ép ugy késznek nyilatkozik ő minden áldozatra, csak engedtessék meg az országgyülésnek, hogy lehető leggyakrabban össze ülhessen szabad tanácskozás végett. Az országgyülés nem lehet ugyan általános orvosság, mely minden betegséget különbség nélkül meggyógyit, de minden esetre azon mühely, a hol az orvosszereket készitik. A mint a dogok jelenleg állanak, vagy az üléseket kell végtelen időkre kiterjeszteni, vagy pedig a legfontosabb dolgokat csak ugy futtában elvégezni.

„Hogy jövünk az országgyülésre? Ceremonia egy nagy része — és azután megismerkedünk, gyanusitjuk egymást, czivakodunk pártérdek körül, és legtöbb időt elvesztünk, egyik a másikat rágalmazza, ily körülmények közt legtöbb idő pereg le. . . . . Ugy járunk a legtöbb esetben, mint a szegény katona, ki javában főzi étkét, mikor ráütnek, de étke még nem főtt. Mit csináljon? Lenyeli félig nyersen, mert azt gondolja: Isten tudja, mikor lakhat ismét jól. Három év egy nemzet életében, hol a teendők száma oly roppant, mint nálunk, sok. Az ember ekkor nem scrupulizál annyira,

és reá áll olyanokra is, mik azután a közvárakozásnak meg nem felelnek. Ha pedig minden évben rendes országgyülés tartatik : akkor természet szerint 8 hónap leforgása alatt az ember egy kissé koplalhat, mert 8 hónap után ismét visszakapja az alkalmat.“ Az országgyülés évenkinti összehivására tartott fényes beszéde után, Széchenyi magához az országgyüléshez intéz egy pár komoly szót, melyek az államférfi finom psycholgicai beható pillantását árulja el. Az országgyülés évenkinti összehivását tárgyazó törvény szerinte a kormány nélkül nem válhatik érvényessé; hogyan remélhetnők azonban a kormány beleegyezését mikor az állam szolgálatában megöszült férfiakat folytonosan megtámadjuk, kigunyoljuk, kinpadra vonjuk.

„Ehhez még azon szokás is járul — igy folytatja beszédét — mely szerint bizonyos része a mostani nemzedéknek ugyszólván censurálni akarja az országgyülést: egyiknek fényes fáklyazenét, másiknak macskamuzsikát csinál, — ily körülmények között miként lehessen a kormánytól várni azt, hogy azt mi valósággal némileg scandalum, annyiszor repetálja ? . . . Ha tehát azt akarjuk elérni, hogy országgyülés minden évben tartassék, mutassuk meg azt is, hogy rendet tudunk tartani ott is, hol tökéletes szabadság létezik.“ Végre ellenzi Széchenyi, hogy minden évben ujkövetválasztás történjék a vele együtt járni szokott kihágásokkal együtt.

Akkor még, igy vélekedett ő, többre becsüli a jelenlegi helyzetet, mintha az év egyharmadát demonstratiokkal, a másikat pedig korteskedéssel és pártharczokkal peregtetnék le, mert ez többet ártana, mint használna a nemzetnek. Ö tehát évenkint megtartandó országgyülés mellett szavazott, de oly megszoritással, hogy a képviselők mindig 3 évig tartó idő szakra választassanak meg. E kérdés is csak 1848. IV. t. cz. által lön megoldva.

Még ugyan azon ülésben, melyben Széchenyi a fentebb vázolt beszédet tartá — 1844. majus 9-én történt — Mesznil Victor báró heves támadást intézett ellene, melyet azönban Széchenyi oly élességgel vert vissza, mint az nagy urak közt ritkán szokott előfordulni. —

„B. Mesznil Victor — mondá Széchenyi a többi között,— magát némi szerénységgel ujoncznak nevezi, — minek példáját ma is adta az által, hogy nem fogta föl beszédemet, mert én azt mondottam, hogy azon szerenesés különbséget látom a lengyel és magyar nemzet között, hogy a lengyelek eleinte mint jó barátok jelentek meg

és kardot rántva egymás ellen távozának el az országgyülésről; mi magyarok pedig eleinte körmökkel állunk szembe egymással és végre kibékülünk; igy tehát b. Mesznil Victor ő méltósága épen megfordítva fogta fel előadásomat. Most már méltóztassék tőlem, mint ki sok évig a közdolgokban fáradozám, egy őszinte szót fogadni, ha a mélt. gróf (felkiáltások: „báró!“) — ha mondom a mélt. gr. (felkiáltás: „báró!“) — bocsánatot kérek, de mindig azt gondoltam, hogy azt mondják: „bravo!“ — A mélt. báró itt többször felszóllalván, ugy látszik — azt véli épen azért, mert ujonez, hogy valamint jó katona az, ki minél mélyebben vág,— annál jobb politicus is, ki minél mélyebben vág. Azonban itt nem mély vágás, hanem mély felfogás az, mit becsülünk. Már tegnapi beszédében a mélt. báró nem egyenesen a mélt. fő R. R.-ről, hanem egyenesen a kétfejü sasról, s a tekenős békákról szólott; én ezeket mint régi katona eltürni nem tudom: mert a kétfejü sas alatt sok évig büszkén harczoltam, már ha ily dolgok jönnek elé, minden gondolkozó ember azt fogja kérdezni: hol lesz vége a dolognak? Nem akarok tanitani és oktatni; hanem vegye a mélt. báró ezen őszinte tanácsomat: méltóztassék azon előkelő egyének sok évi fáradozásait méltányolni. Nem akarom én azt vakmerőnek, hanem merővaknak nevezni, kinek legkisebb felfogása és tiszta belátása nincs, ki oly erős kifejezésekkel, mint a méltóság. báró, bennünket és ügyeinket annyiszor compromittálja; mert a világon nagyobb baj nincs, mint a tulzók, kik legjobb szándékuk mellett oly dolgokat állitanak fel, hogy az ember megijed tőlük; nem is akartam ma szólani: mert megvallom, oly tulzókkal, mint a mélt. báró nem szeretek egy sorban ülni, és maga a mélt. báró, ha jobban meg fogja gondolni a dolgot és magának több tapasztalást szerzend, azt fogja mondani, hogy nem a mély vágás,mi allicians lehet a publikumra,hanem a mély felfogás azon kellék, melylyel Magyarországnak felvirágzását eszközölni lehet.“

Ez természetesen oly hang volt, mely a tömeg fülének nem igen hizelgett, de egy államférfihoz illett, ki a szabadságot őszintén óhajtva, ezért küzd oly erélyesen minden túlkapás ellen, s ki a közvélemény megnyugtatását nem csak szivből kivánja, de a kormánynak lehetővé is igyekszik tenni annak eszközlését.

Más kérdésekben Széchenyi szemmel láthatólag távolodott a szabadelvü párttól, de az ő álláspontját ebben is nem kormányhozi viszonya, hanem neveltetése és multja s utolsó izig aristokratikus

szabású lénye határozta meg. Ez áll különösen a börtönügyi reform s még inkább a zsidók emancipatiojának kérdésére nézve; itt még báró Eötvös Józseffel sem értett egyet Széchenyi, noha ez egyetértésre minden alkalomkor látható előszeretettel szokott hivatkozni. A mi az előbbi kérdést illeti, határozottan ellenezte a testi fenyiték *) és a halálos büntetés eltörlését. A zsidók emancipatióját elvben nem ellenezte.

„Ha az ember tekinti, — mondá Széchenyi — hogy Magyarországban ezen szerencsétlen népfaj egy idő óta mennyi ipart fejt ki, lehetetlen, hogy az ember valami sympathiát ne érezzen, s hogy mélt. Zay Károly gróf őket minden jogokkal felruházni kívánja, felfogni tudom; de másrészről megvallom, hogyha a nemzetiség dolgát igazán akarjuk pártolni, akkor nem tudom felfogni e tekintetben azon igen nagy engedékenységet.“ Ezután Széchenyi kifejtette a már többször említett nézeteit azon veszélyeket illetőleg, melyek a nem eléggé szilárd magyar nemzetiséget, a nem magyar elemek hirtelen fölszabaditása által fenyegetik. Angliára való utalást nem tart ez esetben alkalmasnak. „Az angol nemzet ugyanis elibertálhatta a zsidó fajt, mert ha például én egy palaczk téntát öntök egy tóba, azért a viz nem romlik el és mindenki ártalom nélkül megihatja; ugyanez áll Franeziaországra nézve is; de ha a magyar levesbe az ember egy palaczk téntát önt, megromlik a leves, és azt meg nem eheti az ember. De más példát hozok fel: ha egy bárkában ülök, és abban van gyermekem és más gyermeke, és ha a bárkába bejön a viz, s előttem apodictice áll, hogy ezen két gyermeket ben nem tarthatom; de biz én a magam gyermekét conserválom, és a másikat lököm ki. E tekintetben tehát a liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik; s annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlen, hogy most oly elemnek, melynek több intelligentiája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezményeket nyujtson. . . . . Mindezeknél fogva véleke-désem az volna, hogy ne tegyünk hátralépést, de nagy előrelépést

*) Erre nézve Széchenyi a következő sajátos argumentummal élt: „Vannak esetek, melyekben az embernél az anyagi rész tulnyomó s e szerint ezt kell büntetni, mivel ily embereknél a szellemi rész büntetése tökélyesen hatás nélkül maradna.“ A csata hevében alkalmasint nem vette észre, hogy ez argumentum a leghatározottabb anyagelvüséget leheli, melynek pedig épen a mély vallássosságu gróf legkevésbé volt hajlandó hive lenni.

sem kívánok tenni. és legjobban szeretném, ha azon nyomot követnők, melyet a mult országgyülés alkalmával követtünk, és csak azon törvényjavaslatot fogadnók el, melyet a mult országgyülés alkalmával ő Felsége elibe terjesztettünk; *) ez által a hosszas tanácskozást, mely csak keserűségre vezethet, el fogjuk kerülni, mert még azt hiszik utoljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van, és bizonyosan én részemről az Istennek minden teremtményét tisztelem, s bizonyosan a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltánylom előmenetelőket, és azt, mit a nemzetiség dolgában tettek.

De Zay nem volt az az ember, ki elengedi magát szorittatni, ha egyszer már résen áll. Rögtön szót kért. „Bocsánatot kérek, — mondá — hogy még egyszer felszóllalok, de felelettel tartozom mélt. gróf Széchenyi István urnak. Az általam igen tisztelt gróf engem azzal látszott vádolni, mintha a nemzetiséget fel akarnám áldozni. Tudja az ország, tudja az egész tábla, hogy alig van valaki az országban, ki a magyar nemzetiség előmozditásaért annyit szenvedett volna, mint én; mi pedig azt illeti, hogy veszélyeztetnék vagy koczkáztatnék a magyar nemzetiség néhány szegény nyomorult zsidó polgártársa által, azt hiszem, hogyha megtudtuk oltalmazni a németek, csehek, jezsuiták s törökök ellen, kik három századok alatt mindig ostromolták a magyar nemzetiséget és nem voltak képesek azt eltörölni, már most néhány szegény nyomorult zsidó tudja azt veszélyeztetni. Én azt mondom, hogy a zsidóknak polgárosodása által, elhalván a mostani ivadék, sirjaikból emelkedendik uj magyar izraelita honpolgárság, mely hazánk előmenetelének, nemzetiségének s dicsőségének előmozditása mellett buzgón fog törekedni, és e részben a többi honpolgárokkal vetélkedni.“

Széchenyi, kinek felvilágosult szellemén az aristokraticus előitéletek csak mint könnyü fellegek lebbentek át, melyek csak muló árnyat képesek vetni, de akár csak egy perczig tartó valódi homályt elő nem idézhetnek, — Széchenyi jól érezte most hibás álláspontját Zay gróf válaszával szemközt, bár nem oly ember volt ő, ki valami népszerütlen ügy melletti küzdéstől visszariadt, ha saját meggyőződésével sem igen jó összhangban lehettek a kimon-

*) Ez az 1840. XXIX. t. cz. volt, mely az izraelitáknak egyelőre néhány csekély engedményt adott, (donec status Izraelitorum uberius lege disponatur.)

dott szavak, mert Zay támadása ellen csak gyengén védte magát, mintegy — pour sauver l'honneur du drapeau. Kellőleg méltányolta Zay érdemeit a magyar nemzetiség ügyében, kissé gunyolódott azon mód felett, melylyel Zay védenczeit „néhány szegény, nyomorult zsidónak" nevezé, s végre beszédét igy zárábe: „Nincs arról szó, hogy az Istennek akármi teremtését jogokból kirekeszszük, mert felfogásom és vallásos érzetem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember, ki az Isten képére van alkotva, egyenlő jogokkal birjon és egyenlő terheket viseljen; és bár mondhatná mindenki valláskülönbség nélkül: „nekem is van hazám;" ez az ultima ratio, ez a kikötőm, mely felé vitorlázok, de mint hü tagja a magyar fajnak, megvallom. hogy tulliberalismus által, egy túlzó indulat által, hogy magam gyermekét dobjam ki a bárkából, ezt másokért tenni nem fogom soha, és ezen hüséget minden más nemzetben tudom becsülni; de miután magyaroknak teremtett az alkotó, legyünk is azok, és legyünk tisztán magyarok."

E rövid szóváltás Széchenyi és Zay grófok közt, mely 1844. oktober 1-jén történt, három nap mulva oly folytatást nyert, mely egy dramai jelenetet idézett elő s minden körben a legmélyebb benyomást szülte. Olvasóink tán tudják, hogy az 1843—44. országgyülés egyik legfontosabb föladata a királyi városok szervezésének kellett lennie, melyek jelentőségökkel jobban összeillő képviseltetést sürgettek az országgyülésen; oly kivánat volt ez, melynek teljesitése az országgyülés függetlenségét csak akkor nem veszélyeztető, ha egyidejüleg a szabad királyi városok ujjá szervezése által azok függése a kormánytól is megszünteték vala, minthogy ellenkező esetben e városok befolyásának emelkedése az országgyülésen voltaképen a kormány befolyásának erősbödése leendett. *) A szabadelvü párt egyszersmind azt is remélé, hogy e téren az első lépést teheti az eddigelé csak a nemességet képviselő országgyülésnek egy népképviseletté való átalakitására. E kérdés a felsőháznál már 1804. martiusban szóba jött és pedig az alsóház felfogására nézve legkevésbé sem kedvező alakban s e vitában Széchenyi is részt vett; de ő kizárólag a gyakorlati és anyagi oldalát az ügynek tolta előtérbe, s megvilágitván a szabad királyi városok

*) A szabad királyi városok kérdése bővebben tárgyaltatott Szalay László életrajzában Oesterr. Revue. 1865. II. köt, 31. lap.

jelentőségét a kereskedés és ipar tekintetében, egyszersmind kimutatá, mily szükségesek főkép ily emporiákban a rendezett állapotok, hogy a külföld azokkal bizalmas közlekedésbe bocsátkozhassék. A kérdés politikai oldalával, az alsóházban tett inditvány democraticus jellemével Széchenyi nem foglalkozott bővebben ; csak „en passant“ s mintegy bebizonyitandó, hogy a főrendi tábla többségével nem egy uton jár, jegyzé meg, miszerint „bizonyos dolgokat nem kell élére állitani“. Franeziaországban a nemesség szintén csak akkor volt kész áldozatra, sőt mindkét kamrának egybeolvasztására, mikor az általános conflagratió már bekövetkezett, csak hogy már késő volt; „ennek elébb kell vala történni“ és mi jelenleg hasonló helyzetben vagyunk.

Egyébiránt ez ügyben is ismétlődött az olvasóink előtt már untig ismeretes tény, hogy Széchenyi tökélyesen egyetértett a szabadelvü párttal, mig időszerü reformok és névszerint az ország anyagi jólétének emeléséről volt szó, de rögtön különvált tőle, midőn a kormány ellen merev oppositió terére lépett, s azt látszott hinni, hogy a kormányt mint minden szabadelvü haladás leglényegesb akadályát kell ostromolnia.*)

A városok kérdése lassankint szintén e térre vonatott. A kormány a szabad királyi városok ujból szervezésének elvét nem ellenezte , de egyszersmind azon aggályát nyilvánitá, hogy ha a szabad királyi városok a követelt autonomiát megkapják, egyszersmind köztük és a kormány között mindennemü kötelék fölbontatnék, s megannyi apró köztársaságokká lennének, melyek az úgy is kissé zavargó megyékkel szövetkezve a kormányzást aligha könnyitenék. A kormány tehát azon jogot követelé maga részére, hogy miként a megyékben főispánokat, úgy a szabad királyi vár. municipiumának élére általa kinevezendő főinspectorokat állithasson. Az alsóházi többség természetesen hallani sem akart ilyesmiről s az instructiók e pontra nézve oly határozottak valának, hogy a képviselők bármi volt légyen is egyéni véleményök, képtelenek valának a kormány követeléseinek teljesitésére. Ez utóbbi azonban támogatva a magyar conservativ párttól, hamar föltalálta magát. Az agitatio a me-

*) A városok kérdésére nézve Széchenyi egy későbbi alkalommal ezeket mondá : „ha a felsőház nézete törvény alakjában lelne kifejezést, a nemzetet nagy veszély fenyegetné, minthogy akkor az alsóház oly elemekkel telnék meg, melyek szolgaisága, ha mindjárt 3 vagy 6 évre terjedne is csak, épen elégséges volna, nem csak azon kamrát, de magát az alkotmányt és szabadságot is romba dönteni.“

gyékbe lön át- s a dolog szerencsésen oda vive, hogy a megyék többsége követeiknek „pótinstructiókat“ küldött, melyek azoknak nem csak lehetővé, de pláne kötelességökké tevék a kormány követelését legalább elvben helyeselni. A képviselők azonban nem igen éreztek kedvet positiójokat nagyon olcsón föladni, s azért a harczot most már a részletekre terjeszték ki; a főinspectorok milyensége, száma és hatáskörére nézve névszerint azt követelték — miáltal természetesen az eredeti czél teljesen meghiusult volna, hogy a főinspectorokat ne a kormány nevezze ki, hanem a polgárok válasszák. Igy állott ez ügy 1844 october 3-án, midőn a felsőházban az alsóház 7-dik üzenete lön tárgyalva.

Széchen Antal gróf a felsőház conservativ többségének nevében kijelenté: hogy ez nem a kormány kérdése, — de sokkal több, t.i. monarchicus kérdés, a rendnek, a haza egységének kérdése, s e szempontból egyszersmind aristocraticus és alkotmányos. Alig fejezé be Széchen beszédét, fölpattant Zay Károly, ki mint a szenvedélyes torreador mindig csatakész volt, valahányszor a küzdtéren a conservativ szóvivők valamelyike jelent meg. Mennydörgő beszédben, melynek minden tétele egy-egy buzogány csapás volt, festé ő a megyei nemesség romlottságát, mely szerinte egyedül oka annak, hogy a megyék többsége, habár csak elvben, de mégis elfogadta a javaslott főinspectorságot s követeinek utólagosan szintén ily értelmü utasitást küldött. „Már mult alkalommal nyilvánitottam, kezdte mennydörgő hangon, hogy álarczos satrapa, mandarin pascha, azaz városi felügyelő nem kell, s igy a t. R. R. izenetét el nem fogadom; hogy pedig a t. R. R. ezen felügyelőt elfogadták, ez a magyar nagy panaceának, a dicső utasitások annyira magasztalt használatának üdvteljes eredménye. Ezen szomoritó esemény mind inkább bizonyitja, hogy hazánk jelen viszonyaiban az utasitások inkább szabadságunk felforgatására, mint fentartására szolgáló eszközök már azért is: mert lépesőül szolgálhatnak egyesek a p o s t a s i á j á n a k. Tartson az országgyülés még néhány hónapig, majd következendnek még p ó t l ó u t a s i t á s o k, melyek korbácsesal és hóhér pallossal látandják el a városi felügyelőket. Valóban nagyszerübb lett volna, ha a kormány azon sárga indokokat (aranyakat), melyek által a városi felügyelők melletti szerencsétlen pótló utasitásokat eszközlötte, a honi müipar elömozditására, a kutyabőröket pedig a szegény vakok és siketnémák boeskoraira szánta volna. Ha valaha, mai napon hálát mondok a gondviselésnek, hogy

engem születésem e nagyméltóságu tábla tagjai közé sorozott, meggyőződésem pedig elvbarátim diszes koszorujába füzött, minek következtében nem a tömegek rivalgásainak, sem a bureaucratismus csábításainak hódolni nem kénytelenittetem, hanem meggyőzetve ugyan, de koránsem megtörve, előbbi véleményemhez szilárdan ragaszkodván, hogy városi felügyelő nem kell, derült homlokkal e szavakra fakadhatok: „Victrix causa Diis placuit, victa Catoni.“

Gróf Zay e szavai különösen az ifjabb mágnásokat tüzelték fel. Azonnal fölkelt gr. Pálffy József, s nem kevesebb szenvedélylyel s kiméletlenséggel mint az előtte szóló támadta meg a fölsőházat, mely a kormánynak oly szolgálat készen hordozta uszályát: „Nem akarom tovább vitatni (a felügyelőket illető) e tárgyat, de valóban én országos scandalumnak, égbekiáltó véteknek tartom, hogy ily tárgy felett vitatkozik ezen két tábla, és mely miatt tartóztatik oly dolog, melynek bevégzése az országnak oly annyira érdekében fekszik. . . . . Hanem nem tartóztathatom meg magamat kimondani, hogy sajnálom hazámat, melynek azon balsors jutott, hogy oly fiai, oly törvényhozói születtek, kik a leggyengédebb kötelékeket széttépni készek, mely körül méltóságtok, miként a zsidók régi időkben — tánczolnak; most midőn a t. R. R. ezen aranyborjút méltóságtoknak átadák, méltóságtok nem fogadják el, és ezen tárgyat Ő Felsége szine elibe nem juttatják. Mit gondoljon ily tábláról az ember, mit az ország? — őszintén megvallom, ennek kimondására szót a szótárban nem találok. — Nem akarok hosszasabban szólani, mert kár szót is vesztegetni, miután oly urakat látok itt, kik vetélkednek az iránt, hogy az idegen érdekeket mozditsák elő, kik a haza érdekeit semmibe veszik, minek következtében más nem maradhat hátra, mint az, mit a mult ülésben is kimondottam: a csecsemős gyermekbe oltani ezen tábla iránti idegenséget, és ezen táblának eltörlésére minden módon agitálni. Reménylem, hogy elvbarátim is haza menvén, e részben agitálni fognak, és reménylem, hogy a t. R. R. is azt tenni fogják: mert oly aristocratiát, oly táblát, mely állását felfogni nem tudja, eltörölni okvetlen szükséges.

Széchenyi kezdetben oly arczkifejezéssel, mely meglepetést árult el, de lassanként fokozódó rémületre mutatott, hallgatta az előtte szólók nyilatkozatait. A ki a „kutyabőr“ fölött élczeskedett,

gróf volt s még hozzá Zay, egyike azon ősi ivadékokból származó családfőnököknek, kik nemességöket és birtokaikat még az Árpádok alatti országfelosztás alkalmával nyerték; a másik, ki a csecsemőkbe a förendi tábla elleni gyülöletet óhajtja beoltani s az aristocratiával csak ugy kurtán bánt el, szintén gróf, és pedig Pálffy volt, utódja azon altenburgi és hochburgi grófoknak, kik 800 év óta a magyar nemesség ékessége valának csak ugy mint az előtt vissza a leghomályosb előkorig a német országnagyok sorában tündököltek vala. Mily benyomást kell ennek az országban előidézni? Ha ily kifejezések a felsőházban történnek, mi várható az alsóháztól, a megyegyülésektől! Ha grófok beszélnek igy, vajjon hol lesz határa és mi lesz czélja a népből támadt democrat izgatásnak? Valóban mind azon szemrehányások között, melyek a magyar főnemesség ellen intéztettek, egy sem volt, mely által Széchenyi személyesen illetve érezhette volna magát; ő bizonyára nem volt az, ki idegen érdeknek szolgál, a haza érdekét pedig el hanyagolja, ő nem volt az, ki „aranyborjú“ után epedett, hogy körül táncolhassa, s nem tartozott azon aristokraták közé sem, „kik helyzetöket megitélni nem tudják.“ De épen ezért inkább hivatva érzé magát mint bárki más arra, hogy fölvegye az aristokratia elé vetett keztyüt. Kezdetben nyugodtan, szenvedélytelen hangon tevé ezt, de minél mélyebbre hatolt e tárgyba, annál jobban fokozódott benső felindulása is.

Hogy Zay és Pálffy kifakadásai a legjobb szándékból erednek, mondá Széchenyi, nem akarja kétségbe vonni; de a ki mint Zay a kutyabőrre tett czélzásaival jelzé. Pálffy pedig nyiltan kimondá, hogy az aristokratiát és a felsőházat eltörölni kivánja, az nemzetiségét is hamar kész lesz föláldozni. „Mi oly körülmények közt vagyunk, folytatá Széchenyi, *m i s z e r i n t m o s t M a g y a r o r s z á g e g y e n e s e n a n e m e s s é g g e l é s a f ő n e m e s s é g g e l v a n ö s s z e k ö t v e, é s v a l l j u k m e g, h o g y i t t m i n d e n d e m o c r a t i a c s o r b á t ü t a n e m z e t i s é g e n*. . . . Nem mondhatnám, hogy én ezen táblába nagyon szerelmes volnék; én bizonyosan nem vagyok. De azt kérdem, mit akarunk elérni? Alkotmányos és lehető legliberálisabb alaponi kifejtést. De mi szellemben? német, magyar, szláv szellemben? — Ha a nemzetiség előttünk nem fő szempont, akkor megvallom, hogy méltóságos gróf Zay Károly ur eljárását tudom méltányolni, és azt mondom: „peregjen le az egész, mások fognak helyökbe ülni.“ Lehet talán,

hogy azok, kik helyökbe ülni fognak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axioma. Én azonban minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyülölök; előttem a nemzetiséghezi hüség, Magyarországhozi tántorithatlan hüség, alapja mindennek, mert alkotmányt octroyrozni 24 óra alatt a legszabadabb alapon lehet, a nemzetiséget azonban kifejteni, kivált oly nemzetiséget, mely már oly közel volt a halálhoz, mint a magyar, bocsánatot kérek, de higyje el mélt. gróf Pálffy: bárdolatlan fogásokkal nemzetiségünket hamvaiból felemelni nem lehet. . .

„Belsőm búba merül, és napról napra mélyebben merül!“ A fiatal viszketegség és elszántság a hadnál szép és dicséretes, mert én csak oly hadat szeretem, hol minden ember azt mondja: „most rohanjuk az ellenséget!“ de más részről kívánom, hogy az eszes visszatartóztassa a hadat, és azt mondja: „gyengék vagyunk most, ne rohanjuk meg az ellenséget!“ Az mondatott: új elemeket kell teremteni. Igen, de csak az a baj, hogy egyszerrei teremtés a nagy isten dolga, és nem az embereké: az emberek csak ugy mint a hangyák, fáradhatlan hazafi-munkásság, nem pedig felhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasabb fokra; mert különben lehetetlen, hogy reactió ne szülessék. . . . . Valóban — igy fejezi be Széchenyi beszédét — Isten csudája, hogy a magyar nemzet szláv, német és török elemek között oly sokáig küzdvén, magát fentartani tudta, és ember, kinek szive a maga helyén van, lehetetlen, hogy ily nemzet iránt sympathiát ne érezzen, mely századok óta ily körülmények közt szilárdsága által fen tudta tartani; de midőn a világ népei sympathiát éreznek irántunk, más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély a legnagyobb buba ne sülyedjen, midőn látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, — faragatlan kezek megsemmisitik. Ezzel hazámnak tartozom, és reám nézve bármi következzék, sőt ha ma volna is utolsó pillanatom, azon hüségnél fogva, melyet hazámnak esküdtem, bár holt testemen menjenek keresztül, és magam maradjak egyedül, magam leszek ellene.“

Zajos tetszéssel fogadták Széchenyinek ezen utolsó mély bensőséggel kiejtett szavait, mig a szónok kimerülten rogyott vissza székébe. Ekkor gróf Zay kért szót: „Igen tisztelt barátomnak gróf Széchenyi Istvánnak bátor vagyok felelni, hogy ő méltósága engem félre értett, mert e nagyméltóságu főtábla eltörlése alatt az érintett

kutyabőr kifejezésével csak a pótló utasitások eszközlése végett megigért és osztogató diplomákat értettem. Mert jól tudom, hogyha honunkban az aristocratia eltöröltetnék, akkor abban a szabadságnak még csak két napja volna; az első a tömegnek zsarnoksága, a második egy kényur járma alatt, a harmadikban következnék már a varsói drámának második fölvonása. Hogy pedig a magyar aristocratia nemzetiségünket föntartotta volna, ennek a historia ellent mond: a szegény reformatus predicatorok és a bocskoros nemes ember viskóiban tartaték fen a nemzetiség, de korán sem az arany gyapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagy keresztessei, s nem a belső titkos tanácsosok által.“ .... Ekkor gr. Széchenyi István — mint a főrendi naplóban följegyezve van — aléltan összerogyott; a részvét és ijedség általános levén, a tanácskozás hosszú időre félbeszakasztatott; és csak miután a tisztelt gróf mintléte felől megnyugtató hirek érkeztek, szünvén a közijedség, folytattatott az. Zay utolsó szavai nem csak Széchenyi, hanem ösei, főkép pedig atyja ellen voltak intézve, kinek emlékét mindenek fölött szentnek tartá, s a kinek érdemei a magyar nemzetiség fejlesztése körül valóban minden dicséreten fölül voltak, még akkor is, ha nem a szerető gyermek elfogultságával tekintettek. Kínos fájdalom hatotta át a nagy férfiú keblét, midőn a legjelesebb hazafiak egész soráról ily kicsinylő módon hallott szólni; a megelőző vitatkozás azonfelül Széchenyinek rendes idegességét már úgyis fokozta; ily izgatott hangulatban tehát mint fiú, mint aristocrata s mint hazafi Zay támadása által sulyosan sértve érezhette magát, s e háromszoros sértés terhe alatt öntudatlanul rogyott össze.

A felsőház october 3-iki ülésében előfordult események híre már következő nap Bécsbe érkezett, s még — a Széchenyi és Metternich közt fönállott viszonyra nézve jellemzőleg — ugyan azon nap az állam kancellár a következő részvé nyilatkozatot küldte Széchenyihez:

„Kedves Gróf! Épen most veszem hirét azon csatának, melyet ön a tegnapi ülésben kiállott, s mely önre nézve oly bajjal végződött, mint azt nehezteléssel eltelt kebel rendesen előszokta idézni. Hasonló felhevülések a kellő kimélet mellett ismét nyugodtsággá változnak át, s csupán igaz jogunk utóérzetét hagyják hátra, mely azokra nézve, kik azt képviselni tudják, a hatalmak legnagyobbikát képezi. Tudassa velem egészségi állapotát nem csupán az én, hanem az itteni barátai megnyugtatására is. Tudva van ön

előtt, hogy én nyugodtan számitó egyének sorába tartozom, s igy belátandja, miszerint oly jelenetek, mint azok most az országgyülésen gyakran előfordulnak, nem ébreszthetik fel csodálkozásomat. Ott a harcz, nem a haladás csupán szinlett mezején, hanem azon mezőn foly, melyen minden fennálló felforgatására törekszenek. És miután e harcz már egyszer megkezdődött, ki is kell azt vívni, mert visszaszoritására a legjobb akarat sem elegendő. A hadsergek azonban nem állanak egyenlően felkészülve szemben egymással, A conservativ zászló alatt küzdő seregnek rendelkezésére áll az alkotmány, az az: a jog! Állása ennélfogva erősebb, s övé lesz a győzelem is ha zárt sorozatban lép fel. Ellenei guerillákhoz hasonlitanak, kik közt nem létezhetik egység, mert elvek egyedül az egységnek szolgálnak alapul, mig léha elméletek, s az egyesek vágya szerepet játszani, az egység fogalmát természetszerüleg kizárják. Hogy én melyik zászlóhoz esküvém, azt tudja ön, sőt elmondhatnám: tudja az egész világ. Hogy soha sem hagyandom el e zászlót, ebben hihetőleg nem kétkedik senki. Mire tehát szükség van, az a helyzet helyes megjelölése ; maradjon a mellett, hogy becsülettelljes szerepet foglal. Dixi, kedves gróf és — mint mondám — hallasson valamit magáról. Fogadja őszinte barátságom kifejezését.“ Metternich.

Erre Széchenyi october 15-én következőleg válaszolt:

„Főméltóságú Herczeg! legkegyelmesebb, mélyen tisztelt Uram!

Nagyméltóságod f. hó 4-éről kelt sorai fölemelték, megerősitették, s rég nélkülözött örömérzettel töltötték el keblemet. Fogadja Herczegséged legőszintébb mélyen érzett köszönetemet. Egészségem szerfölött gyenge, de rögtöni veszély, — miként valamennyi orvos, kiket e felett megkérdezék, erősiti — nem fenyegeti éltemet. Hasonló rohamaim, mint a minő néhány nap előtt földhöz sujtott, már többször voltak életemben, legutoljára 12 év előtt. S különös, hogy utána hosszabb ideig szokatlanul jól éreztem magamat. Most sem vagyok roszabbul mint e roham előtt, most is, mint az előtt, elég erkölcsi s physikai erővel birok folytonos tevékenységre. Nehéz volna előre mondani, mi fog még ez országgyülésen, s általában az országgyülés után Magyarországban kifejlődni; de szabályozott, rendezett, valószinüleg nem. S ez okból soknak, s energicusnak kell történni, nehogy az egész tökéletes zürzavarban oszoljék fej. Teljesen osztom Herczegséged azon nézetét, hogy hazánk

előhaladásának ellenségei guerillos-okhoz hasonlitanak, kik közt egység nem létezhetik. De mivel másrészt a rosz közönségesen ragadósabb, s nagyobb vonzerővel bir a jónál, a jóérzelmüek szilárd támpontra kell hogy találjanak a kormányban, mivel másként a legjobb akarat mellett sem állhatnának ellen a körülmények nyomásának, s az agitatorok soha nem nyugvó törekvéseinek. Mi személyemet illeti, Herczegséged meg lehet győződve, miszerint sem a népkegy, sem a veszély, mely éltemet fenyegetné, — ha mindjárt semmi támogatásban sem részesülnék — nem lesznek képesek becsületes szándéklataimnak más irányt feltolni annál, melyet azóta követek, mióta a magas kormány loyalitásáról oly mélyen meg vagyok győződve. Cselekedni ohajtok, s ha Herczegséged élni ohajt szolgálatimmal, ugy számitson barátságomra s kitartásomra. Isten még sokáig tartsa meg Főméltóságodat Ausztria népeinek javára. Ezt ohajtja legmélyebb tisztelettel őszintén hódoló szolgája

Széchenyi.“

Az nap, midőn e levelet irta, Széchenyi nem csak testileg fölépült, hanem lelke is sokkal fényesebben tárult fel, mint bármikor azon vitatkozásban, mely az alsó háznak ama törvényjavaslata feletti tárgyalás közben fejlődött, miszerint „az országnak nemnemes, benszületett vagy honosult és törvényesen bevett vallásu lakosai ezentúl minden közigazgatási hivatalokra, ideértve a helytartótanácsot és a magyar királyi kancelláriát is, alkalmazhatók.“ A felsőház conservativ többsége e javaslatot is heves támadás tárgyává tette, Széchenyi azonban vitézül küzdött mellette s a javaslatban kimondott jogot minden nyilvános hivatalra értetni kivánta. Széchenyi még most is szilárdul ragaszkodott egyszer kimondott elvéhez, miszerint ott, hol egy egész osztály új jogokban részesül, a legnagyobb óvatosság s csak lépcsőnkénti haladás igényeltetik; a jelen esetben azonban úgy is nem arról van szó, hogy minden kótyavetyének, hanem csak olyanoknak engedjük gondos választás mellett ezen jogokat, kik ezekre képesek, s ezért föltétlenül szavaz azon elv mellett, hogy az alkotmány kedvezményei lépcsőnként terjesztessenek ki minden honpolgárokra, s „az országnak nem nemes benszületett, vagy honosult, és törvényesen bévett vallásu lakosai ezentul minden néven nevezendő közhivatalokra alkalmatosak.“ Magyarországnak nem az a baja van, hogy bővelkedik talentumokban, hanem az, hogy a nemesség

napról napra szaporodik, nem fizet, és nem engedelmeskedik.

„Szeretném, ha törvény alkottatnék — folytatja tovább, — hogy azon nemeseken kivül, kikkel a jó isten szerencsés házasságból ugy is megajándékozta a hazát, ezeken kivül artificialiter ne szaporitanók ezen speciest. Engedjük, hogy a nem nemesnek legalább egy reménysugára maradjon meg, miszerint az erényes és szorgalmas ember, ha, mit az isten adott, kifejti, és patronusa van, ki sorsát megszánja, talán mégis kis hivatalra juthat.“ E nehány szó Széchenyit minden jó és rosz tulajdonaival tükrözi vissza. A született nemest, kinek azonban még fizetnie és engedelmességet tanulnia kellett volna, nem akarta bántani, de azért e kiváltságos osztály artificialis szaporitásának ellene volt, noha ő maga is ezen kiváltságos osztályhoz tartozott; fölvilágosult szelleme egyfelől a tehetségnek minden elnyomása ellen küzdött, mig másrészről elég practicus volt belátni, hogy e nem nemes az által épen nem nyer hivatalt, ha az országgyüléstől errevaló joggal fölruháztatik is, hanem hogy ennek elérésére, mint mindennél az életben, hatalmas protectio szükséges. Az országgyülés csak az elvet állithatta fel, s épen ez volt a mit Széchenyi attól kivánt; ismételt sürgetései e tekintetben nem kis mértékben járultak hozzá, hogy az 1844. V-ik törvényczikkben a nem nemesek előtt valóban minden nyilvános hivatalra vezető ut megnyittatott.

Még nagyobb buzgósággal, sőt mondhatni igazi lelkesültséggel lépett fel két nappal utóbb — 1844, october 9-én — az alsóház egy másik törvényjavaslata érdekében, mely a birtokképességet a nem nemesekre is akarta kiterjeszteni. „Ezen pár sorban, — mondja — ugy szólván Magyarország jövendőjét biztositva látom, s azt hiszem, hogy ezt ezen pillanatban meg nem ragadni, több volna mint bün, a legrövidebb látásu bün volna.“ Ezután oly élénkséggel, mely a „Hitel“ legelragadóbb helyeire emlékeztet, e törvényjavaslat nemzetgazdászati jelentőségéről értekezik. Azon aggodalmat miszerint ez által a nemesség lassanként kivettetnék birtokaiból, a legegyszerübb, de egyszersmind a legdöntőbb érvekkel czáfolja meg. Számos példa tanusitja—mondá—hogy épen nem nehéz a pénzes embernek nemességet szerezni, s hogy e szerint a birtokképesség megszoritása minden gyakorlati jelentőség nélkül szükölködik. Különben is csak oly dolgot lehet megvenni, a mit a birtokos árúba bocsájt; a ki azonban birtokából semmit sem akar eladni, az ugy sem

törődik a nevezett törvénnyel. A ki pedig eladókép lép fel annak csak előnyére szolgálhat, ha a vásárlók vetélkedése által magasabb árhoz juthat. „A méltóságos főrendi tábla e törvényjavaslatot lágyan fogadja ; én azonban — kiált föl Széchenyi, — e néhány sorban nemzetem ujjászületését látom ; és valóban ha én volnék e nehány sornak szerzője, alkalmasint minden szerénységem mellett azt követelném, hogy a nemzet nekem statuát állitson fel.“

Fájdalom nem követhetjük lépésről lépésre Széchenyinek valóban bámulatos tevékenységét ez országgyülés alatt. Majd minden ülést e lángeszü férfiu egy-egy beszéde diszitette, ki soha sem jelent meg kész fogalmazványnyal, ki -- mivel egyáltalán nem tudta hol és mikor fog beszélni — még futólagos vázlatot sem szokott magával hozni, de azért mégis minden fölmerülő kérdést minden részletében tanulmányozott s aztán beható pillantása által vezéreltetve, s dus tapasztalás-olvasottsága által támogatva, világos önálló itéletet képezett magának. Ha heves vita közben, mikor a nézetek keresztül kasul szaladoztak, Széchenyi István szóra kelt, ugy látszék, mintha a hullámok dühös csapkodása közepett hirtelen egy világitó torony fénye tünt volna föl, mely szilárd alapján hatalmasan fölemelkedve, minden oldalra terjeszti szét világát. Nem mindenki forditotta ugyan meg hajóját, hogy azonnal a világitó torony felé evezzen, — de mindenki fénye után tájékozta magát, s utját tökéletesen megismerve, folytatta azt.

Különös fontossággal birtak ama korra nézve Széchenyinek az oct. 10-diki, 22-diki és 23-diki üléseiben tartott beszédei, melyek mindnyájan a vasuti kérdésekre vonatkoztak, s nevezetesen a Bécs-Debreczen és vukovár-fiumei vasuti vonalokra.

Az első ma már semmi különös érdekességgel nem bir ; a másodikra azonban, mely valamivel később azelőtt alig sejtett politikai jelentőségre jutott a következő füzetben még vissza kell térnünk. Itt csak 1843—1844-diki utolsó és legfontosabb felsőházi ülésről kell még bővebben emlékeznünk. Az adó kérdése forgott szőnyegen, mely már az országgyülés kezdete előtt oly heves tárgyalásokra szolgált anyagul. Az alsóházban már március 7-én inditvány tétetett, mely Széchenyi hathatós szószóllása folytán a felsőházban is el lőn fogadva, miszerint egy bizottmány nevezendő ki, mely javaslatokat készitsen arra nézve, mely uton s mely forrásokból fedezendők az ország anyagi és szellemi kifejlődésére szükséges költségek, hogyan osztandók fel azok, és hová forditandók

legsikeresben. E bizottmánynak nyujtotta be Széchenyi is már korábban idézett emlékiratát, melyet azonban a bizottmány alig fogadott el egyes pontjaiban. A bizottmány javaslata elkészülvén, october vége felé került a felsőházhoz. Kimondatott abban, hogy az ország minden lakosa kivétel nélkül közösen és erejéhez aránylag a közterheket viselni tartozik. De miután ezen alapelv gyakorlati alkalmazása egész terjedelmében e pillanatban kivihetetlennek látszék, abban állapodtak meg, hogy a legégetőbb szükségek fedezésére az országgyülés ellenőrzése mellett ideiglenes országos alapot hoznak létre, melyhez a nemesség négy éven át évenként két millió ötszáz nyolczvanötezer forinttal összesen tehát 10,340,000 forinttal járulni késznek mutatkozék.

A rendek ezen üzenete a felsőházban oct. 28-kán került tárgyalás alá. A conservativek szónokául Széchen Antal gróf lépett föl, de nem merészelték az általános adókötelezettség elvét megtámadni; mindamellett is azonban azon ürügy mögé sánczolták magukat, miszerint a törvényhozásnak nem az a feladata, hogy fontos elveket állapitson meg, hanem hogy azokat alkalmazza; más tekintetben az alsóház javaslatát egy országos alapra nézve ők is helyeslik, de három évre évenként csak egy milliót hajlandók megszavazni, és igy az alsóház által indítványozott tiz s egy harmadmillió forintnyi összeget három millióra kivánják leszállittatni, állitólag azért, mivel a nemességet lassanként kell ily terhek viseléséhez hozzá szoktatni. „Éppen ezen táblának hivatása az — ugymond gróf Széchen Antal — hogy egyrészről az előhaladásnak lobogóját viselvén, másrészről a kelletinél nagyobb előhaladást mérsékelvén, bizonyságot adjon az országnak, hogy annak közjava előmozditásában a mélt. főrendi tábla egyik leghatalmasabb tényező.“ A conservativek ily magatartása kétségkivül a szabadelvü párt óhajainak távolról sem felelt meg; mindamellett fontos vivmány volt már a tapasztalás, hogy a felsőház, a reactionarius, legalább elvileg nem ellenzi többé a nemesség megadóztatását s névszerint Széchenyi István, ki jól tudta, hogy mindig az első lépés az, mi legtöbb megerőltetésbe került, ez eredményre igen nagy sulyt helyezett. Ő, ki rendesen egyszerü fekete attillát viselt, az oct. 28-diki ülésen közbámulatot ébresztett az által, hogy biborszinü arany paszomántos legdrágább magyar diszöltönyében, mellére tüzve számos katonai rendjeleit, jelent meg. Várakozásteljes csend uralkodott a terem-

ben, midőn — mint a jegyzőkönyv mondja, „hazafi örömtől derült arczczal“ szólni kezdett.

„Tizenegy napja és harminczéve ma, — kezdé beszédét — (és megvallom itt, hogy ezen 30 év sokkal kellemetlenebb reám nézve, mert a tizenegy nappal nem sokat törődném), hogy a lipcsei ütközet második napján hős Blüchernek táborába küldettem.“ Széchenyi elmondja most az általunk már emlitett látogatást, kit épen nagy toilettben talált, mivel az minden ütközet napját ünnepnek tartotta. Sokan csudálkoznak, hogy én ma ünnepruhában jelenek meg itt; sokan különczneк tartanak, és az igaz, nem mindenben járok, kivált Magyarországon — tört uton; sokan névnapokon, processionál, de még akkor is, mikor sollicitálnak vagy informálnak, szokták ünnepruhájokat felölteni; én pedig azt akkor teszem, midőn azt hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. Mintegy csekély tagja ugyan a magyar nemzetnek és a magyar törvényhozásnak, én is becsületesen fáradoztam ezen főkérdésben, hogy mindenekelőtt reánk virradjon főkép azon nap, hogy necsak privilégiumokkal diesekedve és nagy frázisokkal, hanem áldozatokkal is tettleg járuljunk hazánk felvirágzásához. . . . Mikor a közadó másformában megbukott, más formában hoztam azt szőnyegre. Ebben csak egyet tartok szemem előtt — azt t. i., hogy akármily formában, akármily czim alatt mindegy, csakhogy végkép a közös fizetésnek elve akármikép élve legyen. . . . Azt szokták sokan szememre vetni, hogy én anyagilag szivesen költök, de azon magasabb szellemi érdeket elfelejtem; valóban nyiltan megvallom, hogy Magyarország jövendőjének kifejtése egyenesen a közbirodalommal való lehető legnagyobb hármoniában létezik, és igy oly esetekben elvekkel paradirozni nem szeretek, hol valaminek elhatározása onnan függ, honnan főkép jő annak eldöntése, hogy igy vagy ugy történjék-e. Mert elvharcz olyanok közt, hol egyik az erősebb, bizonyosan az országnak nem hasznára válik; de midőn oly elvek vannak szőnyegen, melyek Magyarországot belsőleg illetik, kész vagyok sokat áldozni.“ Széchenyi sem azt nem helyeslé, hogy az általános adókötelezettség elve ne mondassék ki nyiltan, sem pedig azt, hogy az indítványozott összeg három millióra leszállittassék. Ha az elv egyáltalán nem volt keresztül vihető, akkor legalább nagy összeget akart megállapittatni; „mert legalább ha szellemileg nem nyert lelkem irt, legalább legyen sybaritailag hazánknak nagyobb áldozata.“ Ha a subsidium eszméje nyerne többséget akkor a le-

hető legnagyobb sommát óhajtja fizetni, ha ellenben a közteher viselet elve győz, akkor megelégszik a Széchen Antal gróf által ajánlott egy millió évi járulékkal. Ily értelemben mondta is ki az elnöklő nádor szünni nem akaró zajos éljenekkel üdvözölve a többséget, mely szerint gróf Széchen Antal és gróf Széchenyi István inditványaik egybefoglalva elfogadtatának.

Nem ok nélkül ölté fel Széchenyi legpompásabb díszruháját; mert a kivivott eredménynyel csakugyan meg is lehetett elégedve. Tiz hosszú év mult el, mióta lánczhid tervével a nemesség adómentességi kiváltságán először tört rést, s most a főerődöt vette be. Egy egy sáncz még épen állott ugyan, hanem a homlokzat át volt törve; azon munka, mely még hátra volt, aránylag könnyünek mondható, ahhoz mérve, mi már elvégeztetett. Joggal mondhatta Széchenyi a másnapi ülésben: „Mennyire kisérem az emberi nem kifejlődését, nem láttam soha példányát annak, mit tegnap a magyar törvényhozás tett ezen háznak határozata által. Részemről egy föregens ideának csak a közös teherviselés megállapitását tudom állitani. Az igaz, sokan e tekintetben nem látnak nagy dolgot, mert a summa, mely megajáltatott nem nagy, az idő sem hosszú, s csupán egy tárgyra, t.i. az általános teher hordás, gleiche Rechte, gleiche Lasten' investitióra határoztatik fordittatni; de benne van nagy mértékben a kifejthetőség.

Arról volt most szó, hogyan kezeltessék a megszavazott összeg, s ez alkalommal Széchenyi megszégyenité ismét elleneit; újolag kitünt, hogy nem az elvekre, hanem csak azok életbeléptetésére nézve van közte és a szabadelvüek közt különbség. Midőn ez utóbbiak, arra nézve, hogy a nemesség az adókötelezettséget felvállalja a kormány felelősségét előfeltételül óhajták felállitani, Széchenyi, mint olvasóink már tudják, egész erejével ellene szegült, azon helyes feltevésből indulva ki, hogy ily módon valószinüleg mindakét elv megbukik, a szabadelvü párt mindakét óhaja teljesületlen marad. Most azonban az egyik elv, az általános adókötelezettség elvének diadala biztositva lévén, Széchenyi bátran hozzáfoghatott a felelőségi elv utjának egyengetéséhez. Lassan és óvatosan, mint szokása vala, látott a munkához. Ki az újabb hadvezetés titkait ismeri, miszerint az erős vármüvek ismételt eredménytelen megrohanását kerülni szokták, s a förohamra csak akkor vállalkoznak, midőn mind közelebb és közelebb tolt munkálatok által annak sikere legalább nagy mértékben valószinüvé vált, érteni fogja

Széchenyi szokását, miszerint ha valami politikai erősség bevételéről volt szó, az első futó árkot oly messze távolban keszité, hogy a nem gyakorlott szem képtelen volt sejteni az összefüggést e kezdet s a tulajdonképeni végczél közt. Láttuk ezt a casino tervén, a lánczhid tervén stb., s ugyanannak ismétlődnie kellett most is. Hogy azt, ki az országos alap kezelésének élén áll, a kormány nevezze ki, Széchenyi nem ellenzé; de miután itt egy a nemzettől önként hozott áldozatról volt szó, ez esetben azt kivánta, hogy a kormánytól kinevezett hivatalnok az országgyülésnek felelős legyen. Ha malversatió történnék, akkor természetesen a fenyitő törvényszék lenne hivatva itélni; de ha ez nem fordulna is elő, s az országgyülés két háza csak abban egyeznék is meg, hogy az illető kötelességének nem felelt meg teljesen, már ezért is rögtön elmozdittatnék. Mint látjuk, e magában jelentéktelennek látszó inditvány a felelősségi elv tettleges életbeléptetésének első csiráját rejté. Magára az elvre nem sok szót vesztegetett Széchenyi; ő e specialis esethez tartá magát, s mint kivételt állitá fel, s egészen ugy alkalmazta inditványát, mint midőn a lánczhid inditványáról lévén szó, a nemesség által fizetendő hidvámot, mint egészen specialis és kivételes engedményt követelte. Ez inditvány is, noha az ellenzék terjedelmes garantiákat kivánt, Széchenyi egy mélyen meggyőző beszéde folytán oct. 29-kén határozattá emeltetett, miután maga Batthiányi és elvtársai Széchenyinek hatalmas okoskodásával szemközt, minden további ellentállásról lemondottak.

Az országos alapigazgatóságának felelősségéből önként folyt az, hogy fölszólitásainak a megyék eleget tenni tartozzanak. De csak „törvényes rendeleteinek“, követelte az ellenzék. Széchenyi az october 20-diki ülésben e felfogással szembeszállt, meggyőzőleg mutatván ki, mily határozatlan e kifejezés törvényes, s hogy a különböző megyék erre nézve egyes esetekben különböző véleményen is lehetnek. Akkor aztán az egyes megyék tetszésétől függne, készek-e teljesiteni valamely rendeletet vagy nem; az országos alapigazgatósága ellenben egyszerüen arra hivatkozhatnék, hogy rendeleteit nem teljesitették; ez által pedig e hivatalnok felelőssége is teljesen illusoriussá válnék. A figyelmes szemlélőre nézve e vita különös érdekkel birt, miután újolag volt egy pont, a melyre nézve Széchenyi nézetei a szabadelvü párt, vagy legalább az Eötvös-Szalay-féle töredék nézeteivel találkoztak. Mindketten tisztán meg voltak győződve arról, hogy felelős kormány nem képzelhető, ha a megyék ellentállási

joga a felsőbb rendeletek ellenében a szükséges korlátok közé nem szorittatik, és Széchenyi első volt, ki a felsőházban ezt nyiltan kimondani merészlé, természetesen ismét kerülve minden elvileges szörszálhasogatást és csak e specificus esettel foglalkozva. Mindamellett — hogy Jean Paul szavaival éljünk, melyeket Széchenyi kiváló előszeretettel szokott idézni — „es trug ein Vogel ein Samenkorn in ein wüstes Land und es entstand daraus eine neue Creation.“ Széchenyi ismét győzött s a korlátozó toldalék, a „törvényes“ szó elejtetett.

Széchenyi tehát oct. 28-kától csaknem mindennap új diadalt aratott, s már-már ezélnál hivé magát, midőn egy váratlan akadály minden reményét dugába dönté. Az alsóház t. i. nem akart beléegyezni, hogy az általa tiz millióra határozott öszveget a főrend tábla három millióra szállitsa le, még pedig alapos okoknál fogva. Mindenekelőtt azt hangsulyozták, hogy a felsőház egyenjogu az alsóházzal, mig elvkérdésekről van szó, de mindig és mindenütt az alsóház szabja meg a számokat, ha egyszer az elv sorsa eldöntetett. Mégfontosabb volt egy másik ok. Az alsóház a nemességet a 3 év lefolyása után újabb részvétre birni reméllé, ha addig szembeszökő nagy eredményeket mutatnak föl. Ilyeneket tiz millióval igen, de hárommal nem lehetett létrehozni. Félni kelle tehát, hogy az általános adókötelezettség ellenségei majd igy fognak szólni a nemességhez: ime itt nagybecsü elöjogról mondtatok le, anyagi áldozatot hoztatok, s mi haszna mind ennek? Vajjon érdemes volt-e ily nagybecsü kiváltságot feladni. — — Az alsóház e szerint az eredeti összeghez ragaszkodék, s e megállapodását közlé a felsőházzal. Széchenyit a dolgok ezen új fordulata annál fájdalmasabban érinté, miután hire szárnyalt, hogy az országgyülési ülésszak néhány nap mulva be fog fejeztetni.

„Meg kell vallanom — mondá a nov. 7-diki ülésben, s e szavak tanusitják, hogy épen nem irtózott a kormánynak egy-egy keserü igazságot szemére hányni — meg kell vallanom, hogy részemről azon bizodalmam, melylyel a kormány iránt viseltetem igen nagy csorbát szenvedne, ha az országgyülés berekesztetnék, miután néhány nap következtében végre annyira fejledezett az ügy. Azt gondolom, hogyha a kormánynak akármi felirásra némi nehézsége volna a feleletadásban, és ugyszólván kisurranni s egyenesen felelni nem akarna, ez oly gyengeséget árulna el, mely — még egyszer mondom — azon bizodalmamat, melylyel a kormány iránt viselte-

tem, tetemesen megzsibbasztaná.“ A mi a R. R. ellenvetését illeti, Széchenyi megengedi, hogy még hatszorta nagyobb összeg sem volna valami fölösleges; de a nemesség még ninesen hozzászokva a fizetéshez, részben pedig rendetlen sáfárkodás által finánczialis állapotjokkal rosz viszonyban vannak; sok érdekek vannak, melyeket kivált magyarság tekintetében kimélni kötelesség, de a reactió folytonosan leselkedik az alkalomra, hogy az alig győzedelemre vergődött elvet ismét megbuktassa, s ezért még ezen ülésszakban minden áron eredményhez kell jutnunk. Inditványba hozza tehát, hogy minden további vitatkozás kikerülésével a K. K. R. R.-ket egyakarattal szólitsák fel, hogy a m. Főrendekkel e részben egyesülni méltóztassanak. E felszóllitás eredménytelen maradt. November 10-kén érkezett a Főrendekhez az alsóház elutasitó válasza, s most maga Széchenyi is elveszté bátorságát. Fájdalmas szavakkal adja elő, mily jelentékeny vivmány lett volna a két nagy elvet: t.i. a közteherviselés és felelősség elvét érvényre juttatni, „hanem — folytatá szomorúan — már átlátom, hogy én az atyának és anyának szerepét viselem e tárgyban, mely alkalmasint ugy, mint egykor Mózes a kosárban, nádnak fog indulni.“ Még egy utolsó kisérletet tett, utóljára a haza szent nevére kérte a K. és R.-ket vegyék fel a tárgyat még egyszer. Hiába! „Most már részemről is azt mondom — mondá Széchenyi deczember 11-kén két nappal az országgyülés berekesztése előtt — én, ki e tárgyban legtöbbet működött: ‚requiescat in pace!‘ — és adja a magyarok istene, hogy azok miatt, kik akármi okból — és bátran mondom — ezen politikai bünt elkövették, nemzetünk nemtője vérünket ne sujtsa, ne boszszulja! Én az engesztelődés embere vagyok, — fáradtam s fáradni fogok siromig, — s ha nem használ: ám azt a nagy istenek is ugy akarták. . . . De most noha divattá vált, hogy a tisztelt K. K. és R. R. a m. főrendi táblát sujtják, ezt viszonozni nem kivánom, azt mondom: isten áldja meg őket és éltesse! mert isten tudja, hogy ők nem tudják mit cselekesznek.

Szünni nem akaró éljenzés kisérte Széchenyi e zárszavait, melyekbe mint Széchenyinél rendesen, a legmélyebb érzelem a legcsipősebb gunynyal vegyült. Az országgyülés elhibázta legfontosabb czélját. Széchenyi legszebb reményeinek egyikével, melyet már oly közel vélt a teljesüléshez, szegényebb lett. És vele együtt Magyarország is!

Ha Széchenyi eszméi azon mérsékelt alakban, melylyel a gyakorlati életbe őket bevinni akarta, most érvényre vergődnek, ugy a jövő országgyülésig már biztosan áldásdús módon fejlődtek volna, s nem kell vala az 1848-dik év viharának föladatául hagyni, hogy e gyenge bimbókat erőszakosan fölszakitsa; a lépcsőnkénti természetszerü fejlődést dicső virágzás követte volna.

VI.

1845–1848.

Megbocsáthatlan tévedés lenne, ha az $184^3/_4$. országgyülést azon törvényekhez mérnők, melyeket valóban létrehozott. Nem mintha ezek is elég fontosak nem lennének, kivált, ha azon következményeket szem előtt tartjuk, melyeknek azokból szükségkép következniök kellett. Már azon két törvény is, melyek a birtok és hivatal képességet a nem nemesekre is kiterjesztették, széles rés volt a magyar alk. aristocraticus feudalis jellegén; még 10 év előtt Széchenyinek a magyar alkotmányt illető egy nyilatkozatán igen sok körben megboszankodtak. „Nekem van egy kocsim, körülbelül ezt mondá akkor Széchenyi, melyen Czenkről Lissabonba, s onnan visszautaztam legkisebb baj nélkül. A kocsi pompásan megállta a sarat, s midőn hazatértem, bognáromnak kénytelen voltam bizonyitványt adni, hogy kitünő munkát készitett; mindamellett is nem mennék ugyan ezen kocsival még egyszer Lissabonba és vissza, minthogy minden jelessége daczára meglehetősen elkopott. Adjunk hálát Istennek, hogy alkotmányunk ezer évig jó volt, s áldjuk apáink emlékét, kiktől ez alkotmányt örököltük; de ne képzeljük azért, hogy még ezer évig szintoly jó lesz az. Mert mi türés tagadás, egyes részei annak is elkoptak már.“ E föltevés helyességét tiz év előtt csak igen kevesen vették még észre, most ellenben a többség hitvallása, s nem többé a reform szükségességére, hanem csak arra nézve, miben álljon, és mennyire terjedjen e reform, ágaztak el a vélemények. E nézet kétségkivül nem egy üdvös javitás létrejöttét akadályozá, a reformtörekvéseket nem egy ügyre nézve nem engedte törvényalakjában concret, alakilag ér-

vényes kifejezést nyerni s a valódi positiv eredmények a várakozásnak nem feleltek meg. De épen ez oka, hogy e positiv eredményeket nem vehetjük alapul ama idők jelentőségének megitélésére, ez az oka, hogy nemcsak azt, a mi valóban ell ön érve, hanem azt is, a mire erélyesen de egyelőre sikertelenül törekedtek, szemügyre kell vennünk. E szempontból az 1843—44. országgyülést nem fogjuk kicsinyelni. Maga a kormány előterjesztett propositioi által bizonyitá, hogy azon meggyőződéstől át van hatva, miszerint Magyarországért valami nagyot kell tenni. Az alsóház többsége azonban a városok ügyében, a büntetőtörvények, az általános adókötelezettség és sok más ügyre nézve egészen határozottan oly elveket védelmezett, melyek a kor szinvonalán álltak; még más felől az anyagi kérdésekre szintén oly nagy figyelmet forditott, hogy a figyelmesebb szemlélő nem kételkedhetik, miszerint itt oly erők működnek, melyek a nyilvános élet minden terén hatalmas átalakulásokat előidézni s Magyarországot okos kormányzás mellett anyagilag és szellemileg aránylag rövid idő alatt a legmiveltebb országok egyikévé emelni, vannak hivatva.

Mindamellett az 1843—44. ülésszak végén ugy lenn mint fönt bizonyos kellemetlen hangulat uralkodott. A kormány azt vélte, hogy a királyi propositiókkal minden lehetőt megtőn s igényt szerzett magának a nemzet hálájára és előzékenységére. E helyett azt kellett tapasztalnia, hogy előterjesztései ugy magyaráztattak s oly irányban bővitettek ki, melyek az irányadó államférfiak intentióit nagyban túlhaladták; sőt helyenként azokkal összeütközésbe is jöttek. A kormánynak tehát nem maradt más teendője hátra, mint ezen, az ő fölfogásuk szerint exorbitans törekvéseknek a felsőház kormányérzelmü többségével gátot vetni. Igy az alsóház szándéka kétségkivül meghiusult, de meghiusult egyszersmind az is, a mit a kormány valóban megvalósitani óhajtott volna. A reformok nem jöttek létre az alsóház által ajánlott, de a kormány akarata szerinti formában sem, hanem egyáltalán elmaradtak s némi joggal lehetett mondani, hogy a kormány, ugy látszik, megbánta már, hogy a királyi propositiókkal oly előzékeny volt és a hozzá szitó felsőházi többség által mellékutakon ismét visszavenni igyekszik, a mit elébb már elismert. E szerént tehát mind a két fél csalódott; a kormány a nemzetnél nem lelte meg azon hálát, a szabadelvü többség a kormánynál nem amaz előzékenységet, melyet ez is az is remélt, s mindkettőn mély kedvetlenség vett erőt,

mindkettő azon meggyőződés által van áthatva, miszerint valamely döntő ténynek kell bekövetkezni, hogy a kínos helyzetnek vége vettessék. Elég szót váltottak már, most tettre került a sor, s e tettek csakhamar be is következtek.

Azon anyagi kérdések közt, melyekkel az 1843—44. országgyülés foglalkozott, a legfontosabb volt a vám. A magyar korona tartományai s az örökös tartományok közt, mint az tudva van, vámvonal létezett, melynek káros volta Magyarország anyagi érdekeire nézve már félszázaddal azelőtt, s ugy az országgyülésen, mint a sajtóban*) sokféleképen meghányva lőn. A politikai okokat, melyek miatt a kormány e kárhozatos rendszerhez még mindamellett is ragaszkodott, már elébb fejtegettük,**) s ezt annál könnyebben tehettük, miután az országban az anyagi érdekek fontosságát Széchenyi föllépéséig, mindenütt felfogni nem igen tudták. Csak a nagy reformator iratai ébresztették fel e fogékonyságot szélesebb körökben is; az országgyülés mindinkább fokozodó figyelemmel fordult a vám és kereskedelem kérdéseihez, s jelesen 1843—44. ülésszakban kimeritőleg tárgyalta azt. Élénk színekkel festék az ellenzék szónokai, mily óriási léptekkel rohan az ország az elszegényedés örvénye felé, hogy vámok által ugy saját terményei kivitele, mint azon anyagoknak, melyekre okvetlen szüksége van, ha saját iparra szert tenni akar, behozatalában akadályozva van; mig az örökös tartományok ipar czikkeinek bevitele minden mérték fölött megkönnyitve lévén, a külföldi verseny teljes kizárása folytán az örökös tartományok gyárosa tetszése szerént szabhatja meg portékáinak árát; a magyarországi nyers terményeket ellenben minden áron kész a gazda átengedni az örökös tartomány kereskedőinek, azon egyszerü okból, mivel máshova nem szállithatják. Számokkal lőn kimutatva, hogy 1841-ben az örökös tartományokban az ipar czikkek kivitelének öszértéke 61 millióra rúgott, s hogy ennek több mint fele Magyarországra esik, mig ellenben Magyarország activ kereskedése a megvásárlott czikkek értékénél határtalanul kevesebb volt. Ez állapot nem tarthatott tovább; s miután a kormány nem tudott s nem akart segiteni, elhatározta a nemzet, hogy majd maga

*) Névszerint Berzeviczy György kitünő értekezése: „Magyarország ipara és kereskedése“ (1792.) Németországban is általános elismerésre és elterjedésre talált.

**) Oesterr. Revu 1866. II. füzet, 45-ik lap.

fog segiteni. Legelőször is föltette magában, hogy nem vár a kormány kezdeményezésére, s azért nem törvényjavaslatot kiván többé tőle, hanem egyszerüen a szükséges hivatalos adatokat, hogy a vámszabályzatot maga készitse el. Egyúttal azonban a kivitel számára uj utakat is kelle nyitni. Kossuth e tekintetben is élénk izgatást folytatott. „Tengerre magyar!“ ez volt jelszava, és hogy Fiume, melylyel a kormány által kedvelt Trieszt kedvéért oly mostohán bántak, Vukovártól egyenes vonalban a Dunához vivő vasut által Magyarországgal közelebbi összeköttetésbe hozassék. E vasut utáni vágy lassankint oly élénkké lőn, hogy Trieszt aggódni kezdett, s ez ügyet legalább mellék utakon hatalmába keriteni igyekvék. Brück Károly, a trieszti Lloyd igazgatója, egy trieszti consortiummal szövetkezve, ajánlatot tőn, hogy 4% kamat biztositása mellett a vasuti vonalat kiépiti; az országgyülés azonban valamit sejtett az ajánlat megett, s késznek ajánlkozott inkább 5%-et biztositani egy más társulatnak, vagy pedig ha másfél év alatt ily társulat nem találkoznék, legalább az előmunkálatokat az ország költségén eszközöltetni. Hasonló bizalmatlansággal fogadtatott a kormány ajánlata is, melylyel a vukovár-fiumei vasut kiépitésére 4 perczent biztosítása mellett önmaga leendett kész vállalkozni, s e bizalmatlanság még mélyebb gyökeret vert, midőn a kormány, mely a vám kérdésben hosszu ideig mély halgatásba burkolódzott, csak későn, s közvetlenül az ülésszak befejezése előtt nyilatkozott, miszerént a kivánt adatokat a jövő országgyülés elé terjesztendi.

E válasz a képviselőknél mély elkeseredést szült, mely heves beszédekben tört ki, mig Szentkirályi Mór, pesti követ, szokott sarcasticus modorával, azon megjegyzést tevé, hogy ő a kormány irányában őszinte hálára érzi magát kötelezve e válaszért, miután az engedménynek még csak látszata is elég leendett arra, hogy apaszsza azon lelkesedést, melylyel az ország kétségkivül önmaga fog segitni igyekezni magán. Ez önsegély nem sokáig váratott magára, és ismét Kossuth volt, a ki szokott hevességével az agitatio élére állt. Miután a kormány sem a kereskedelmi szabadság elvét elfogadni, sem az örökös tartományokéhoz hasonlóan a magyart védelmezni nem akarja, kell, hogy Magyarország önmaga védelmezze magát; ez volt az irányeszme, mely az úgynevezett „védegylet“-ben concret kifejezést nyert. „Pénzünket idegen gyártmányokért külföldre czipelik; jól van, e gyártmányokat nélkülözni fogjuk. Iparunkra nézve lehetlenné teszik, hogy az örökös tartomá-

nyokéval versenyezzen, jól van, egyideig tehát a honi ipar kevésbé tökéletes czikkeit fogjuk vásárolni, habár némi pénzáldozattal is, s ez által oly helyzetbe hozzuk az ipart, hogy néhány év mulva jobbat és olcsóbb áron adhasson.“ Semmitsem vásárolni külföldről, mit Magyarország maga is képes előállítani, mindenben a honi gyártmánynak adni elsőséget, erre kötelezék magukat a védegylet tagjai, melynek elnökei Batthyáni Kázmér és Teleky László grófok valának, igazgatója Kossuth Lajos, a választmány pedig az ország első kitünőségei; igy p. o. Deák Ferenczi, Wesselényi Miklós, a hírneves költő Vörösmarty sat. számitá tagjai közé. Az egész ország ez egylet számtalan fiókegyletei háló zatával lőn elárasztva s a lakosság százanként és ezrenként özönlött, hogy ez egyletbe fölvétessék.

Némán, habár semmiképen sem nyugodtan szemlélte Széchenyi e sebes mozgalmat, habozva és ingadozva, hogy valljon ujolag vállalkozzék-e azon gyümölcsteleu és hálátlan munkára, hogy az ár ellen uszszék s egy a közlelkesedéssel fölkarolt eszmét ostromoljon. Ekkor történt, hogy Szt.-Gróthon, Zalamegye egyik alig kétezer lakossal biró mezővárosában szintén fiókvédegylet lőn felállítva. A hires Deák Ferencz ez alkalommal beszédet tartott, melynek lényeges tartalma kevéssel utóbb a „Pesti Hirlap“-ban közöltetett. Egyszerü, de igazságoknál fogva megragadó szavakkal festé Deák Ferencz az ország szomoru anyagi helyzetét, folyton fokozódó elszegényedését; s kimutatta, hogy a divat, mely más országokban valóságos áldás, Magyarországban, a fennálló viszonyoknál fogva átok; mert annál több pénz vándorol ki az országból, annál szegényebb lesz, minél nagyobb a divat. Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálnái, mondá Deák Ferencz, két mód van: t. i. vagy a jövedelmet kell szaporitani, vagy pedig a kiadást mérsékelni. Mi a jövedelem szaporitást illeti, arra, egyelőre gondolni sem lehet; nincs tehát egyéb hátra, minthogy nemes önmegtagadással a kiadás számolásából annyit töröljünk, mennyi csak lehetséges; a mi pedig megmaradt, ugy módositsuk, hogy a külföldi terményck helyébe belföldieket vegyünk. Ez utóbbiak kétségkivül egy és más tekintetben nem tökéletesek; de ha állandón künn vásárlunk, csak azért, mert Magyarországnak ügyes iparosai nincsenek, ezek pedig épen azért hiányoznak, miután a legtöbb czikkeinket külföldön vásároljuk; akkor a circulus vitiosusból sohasem fogunk kivánszorogni. „Ha tehát a külföldi kézmüvek iránti előszeretetünket legyőzve,

elég erősek, álhatatosak leendünk kezdetben hazánkfiai tökélytelenebb készitményeivel is megelégedni: ugy kétségen túl áll, hogy sok hazátkereső értelmes kézmives nálunk fogja elvetni vándorbotját; hazánkfiai pedig, kik tapasztalás és tanulás végett külföldre utaztak, bármily tökélyre emeljék tudományukat, nem maradoznak el, hanem visszasietnek kebelünkbe; és igy lesz a haza jó kézmüvesek hazája. Azonban ne feledjük, miszerint nem egyes, bármily nagy, hanem egyesített, habár parányiakból összegyült edzett erő tehet csak valamit, azért ezen egyletben minden választó falak ledülnek: gróf, kereskedő, kézmüves, jobbágy, conservativ, liberalis itt egymás mellett állnak a sorban. Egykor egy francziát arról kérdeztek, ki verte meg Marengónál az ellenséget? Én, mondá, és még 70 ezer. Szinte ezen társulat is olyan, miszerint annak minden egyes tagja, ha Isten ugy akarja, magáról egykor elmondhatja: én, és még annyi millió *védegyleti* tag mentette meg a sorvadó hazát. Ha azonban több oldalról azt kiáltják, nem védegylet kell az országnak, hanem gyárak és törvények, azt kell felelnem, hogy a törvények maguk még nem szereznek pénzt, a mi pedig az uj gyárak épitését illeti, ezek külföldi versenytársai, melyek sok évi zsiros jövedelmet raktak zsebre, terményeiket egyelőre annyira leszállithatják, hogy vesztességgel dolgoznának; miután ily módon néhány hónap elégséges arra, hogy a magyar üzletek tönkre tevésével az időközben szenvedett veszteséget később önkényt fölemelt árak által ismét helyrepótolják.“ Végül kijelente Deák, hogy a védegylet sem politikai sem veszedelmes tendentiákkal nem bir; egyszerü s ártatlan föladata, semmitsem vásárolni külföldön, a mi itthon is kapható; már pedig az, hogy valaki saját pénzét inkább honfitársainak, mint idegennek juttatja, csak nem tudható be bünül, tán senkinek.

Deák Ferencz e beszédével szemben, mely a hallgatóságra mély benyomást tön, a Pesti Hirlap által pedig az egész országban elterjesztetett, azt hivé Széchenyi, hogy nem hallgathat tovább. Meggyőződése ujolag azon hálátlan munkára ösztönzé, az általános áramlásnak utját állni és szellemi fegyvereivel egy népszerü férfiut és népszerü ügyet támadni meg. Félelem és tartózkodás nélkül tört pálczát a tömeg kedvencze, Kossuth Lajos fölött, aztán mély fájdalommal hozá a közvélemény birói széke elé meghasonlását Wesselényivel, az ellenzék sok évi ünnepelt vezérével, végül pedig egy harmadik, a szabadelvü párt legmagasabban álló

nevezetessége ellen fordúlt, Deák Ferencz ellen, ki nemcsak, hogy oly népszerü volt, mint Kossuth, kit a szabadelvüek épugy tiszteltek mint Wesselényit, hanem maguk a conservativek is a legnagyobb becsülésben részesitettek. Széchenyi érezte feladatának nehézségét s az által igyekvék annak visszataszitó oldalát enyhiteni, hogy először is nyiltan és tartalék nélkül mondá ki egyéni véleményét Deák Ferencz fölött. „Senki Deák Ferencz keble tisztaságát, — irja akkor — elmebeli tehetségének roppantságát őszintébben, jobban nem méltányolja, mint én. Ő azon kevesek egyike, kikkel csak ritkán ajándékozzák meg a magas istenek az emberi nemet. Volna ő akármely haza szülöttje, s méltán mutatna rá mint legnagyobb kincsére bármily nemzet. Ily magasra állitom én Deák Ferencz kicsinosodott velejét. Midőn azon „nil conscire tibi, nulla pallescere culpa,“ melyet az ép, a ritka szerencséjü férfiu legkisebb homály nélkül ugy megtudott őrizni magának, annyira neveli bennem a hozzá vonzó sympathiát, hogy tartalék nélkül hódolok felsőbbségének s üdvözlöm emberi méltóságát. S valóban alig érhetne földi pályámon bármi keserübb, mintha keble irántam elhidegülne s rokonérzéssel, nem viszonozná legőszintébb barátságomat. Amde azért, mert ily érzelmek csatolnak engem hozzá, s alig ismerek Magyarország határai közt egyedet, kinek tántorithatlan hazafiságában többet biznám, mint Deák Ferenczében, azért csalhatlannak őt nem tartom, s kivált nem a politika mezején, mikor oly kérdések forognak fen, melyek nézetem s teljes meggyőződésem szerint csak akkor oldathatnak jó sikerrel meg, ha azok nem egyoldalu magyar, de minden oldalu közbirodalmi szempontból fogatnak fel. Volna Magyarország minden összeköttetés nélküli magánálló királyság, meg akarom engedni, hogy tán nem volna egyed, ki hazánk külviszonyi jogait józanabb s talpraesettebb diplomatikával tudná védeni, mint ő; de miután szoros s legalább eddig még igen egybebonyolult összeköttetésben élünk s ily körülmények között in ultima analysi, mint én felfogni birom a dolgok mélyét, nem egyoldalu jogallegatio és ilyesre alapitott cselekvési rendszer, mely a hevesebb vérüeknél oly könnyen fajul daczra, ujjhuzásra, s innen el nem maradó reactiót szül, hanem gyakorlati életre alapitott közösérdek megismerés, s legbarátságosabb kiegyenlités emelheti a magyart magasabbra, ily körülmények közt mondom, s pedig az épen most érintett okoknál fogva, Deák Ferencz politikája bázisát oly hézagosnak, oly hiányosnak tartom, hogy arra bármit épitsen

annak előbb-utóbb, de elvégre s tán hazánk legnagyobb kárára, bizonyosan roskadnia, enyésznie kell. E most felhozott néhány sor tevé hozzá Széchenyi mély resignatióval — tudom nem fogja emelni gyönge lábon álló népszerüségemet, azon kevés jóakaró, melylyel a hazában dicsekedni merek, alkalmasint még kisebb számra olvadand. Ez azonban nem tántorit... Én soha semminek és senkinek, sem fejedelemnek, sem népkegynek rabja nem voltam. Ha Deák mélyebbre, messzebbre lát és többet tud, azt nem tagadhatni meg, hogy én viszont — mert hiszen, ha nem csalatkozom, nálánál 12 évvel vagyok idősb — *több időig* látok mint ő, s mindenesetre *több nézőhelyről is*, mivel Deák Magyarországot, alig nevezhető kis kivételekkel, mindég csak Magyarországból látta, én viszont mind belülről, mind kivülről is.“ Mindazáltal föntartja Széchenyi azon föltevést, hogy Deák elleni föllépése roszabb benyomást teend, mint Kossuth általa ismételve történt megtámadtatásai. Magának Deáknak egy beszédét használja föl ez ellen való mentőpaizsul: „Minap, mikor Deákhoz szerencsénk volt Pesten, — beszéli Széchenyi a Szt.-Gróthi beszéd birálatában — nyiltan előre megmondtam neki, hogy praescriptióit kérdésbe fognám venni; mert noha igen kedves előttem ő, azért a hazát, a közjót mégis magasabbra állitom. És a széplelkü férfiu, mint előre tudtam, mert ő is százszorta maga elibe teszi a hazát, legnyájasb hangulattal azt válaszolá, hogy őt ez bántani nem fogja; és mi legőszintébb viszonyos barátsági érzéssel váltunk el, s tudom, ilyessel fogunk találkozni ismét.“

Csak miután ily módon Széchenyi mintegy bemutatá Deáktól nyert fölhatalmazását, fogott tulajdonképeni tárgyához. Deák aránylag rövid beszéde fölött Széchenyi terjedelmes és valóban kitünő nemzetgazdászati értekezést készitett, mely vonzó előadási modorának minden bájaival fölruházva volt, de egyuttal minden sora a józan gyakorlati embert s a dús tapasztalásu szakférfiut árulta el. Mindenekelőtt azon ellenmondást fedezte föl, mely a fiumei vasut, Magyarországnak a tengerreli összeköttetése s a védegylet melletti lelkesedés közt létezik. A közlekedési eszközöket szaporitani és javitani, a tengerre igyekezni szerinte annyit jelent, mint ellenök külföldi forradalmat óhajtani és a szabad kereskedés megvalósitásának utját egyengetni. De ily szabad kereskedési iránynyal a Deák Ferencz által védelmezett egylet rendszeres védvámelve homlokegyenest ellenkezik. Valóságos chimära azt vélni,

hogy tömeges kivitel lehetséges, anélkül hogy külföldről szintén más hozassék be, mint csengő pengő készpénz, ennélfogva vagy a nagy és költséges vasutak fognának tétlenül vesztegelni, azaz más szóval fejezve ki: bevitel nem lesz, vagy a védegylet fog dugába dőlni. Aztán betüről betüre megczáfolta Deák érveit s kiméletet nem ismerő őszinteséggel ellenezte a védegylet izgatásának következményeit. A legközelebbi következés, ugymond Széchenyi a kiskereskedői osztály demoralisatiója lesz, mely ott veendi áruit, hol olcsóbban kapja s a legtöbb esetben idegen gyártmányokra fogja a „honi" jelzőt ragasztani; ez tagadhatlanul csalás, de sokan lesznek, kik inkább erre szánják el majd magukat, mint arra, hogy éhen veszszenek el. Továbbá a roszabb árut drágábban kell majd fizetni, holott az észszerü gazdálkodás azt parancsolja, hogy a mire szükségünk van, azt lehető legjobb minőségben és legolcsóbb áron szerezzük meg; s ha valahol, a pénzszegény Magyarországban bizonyára szükséges ez. Azt sem szabad feledni, hogy a védegyleti izgatás által a fölületesen haladó tömeget itéletében tökélyesen megzavarják. A helyett t. i., hogy minden erejöket üdvös vállalatokra fordítanák, a helyett, hogy mocsárokat száritanának, országutakat épitenének, iskolákat alapitanának, igen sokan, a legtöbben azon balhitben leendenek, hogy a hazafiság legfőbb fokán állanak, ha nadrágposztójokat nem a brünni, hanem a gáesi gyárból vásárolják. A pénz pedig, melyről az mondatik, hogy az országban fog maradni, voltaképen mégis németek, esehek, egyszóval idegenek kezére fog jutni, mert mig egy hold földet még a főváros közelében is két forintért lehet bérbe venni, addig az igazi magyar természetével ellenkezőnek s csak a szükség által nyakába tolható iparüzletre sohasem fogja fejét adni; végül a védegylet kihivás az örökös tartományok ellenében, melyek jelszava szintén az lesz: szöget szöggel. „Én — mondá Széchenyi — mindenekfölött azért szóllaltam fel, mert oly tekintély mint Deák, a védegyletet felhőkbe emeli. Ha a kormány azt tapasztalja, hogy még azon kevés saját lábain állni tudó független, kik közt én Magyarországban nem állok utolsó helyen, sem mer szóini, de e helyett némán várja be az események koczkáit, mikor honosai oly vágásoknak iramlanak, melyek bár igy, bár ugy, de teljességgel nem vezethetnek üdvös czélhoz, akkor, ha a legnagyobb gyengeség bélyegét viselni, nem akarja, lehetetlen, mikép saját maga ne csináljon rendet."

Széchenyi ez alkalmat egyuttal arra használta föl, hogy az

ellenzék eljárását általában keserü, helylyel közzel tán nagyon is keserü szavakkal ostorozza. Csupa irigységből gyanusitották az udvar legjobb férfiait; ha azok egyike a kormányrúdhoz ülve nem rohant rögtön falnak, ha nem üzent azonnal háborut minden fenálló hatalomnak, hanem először is állásának megerősitésén müködött s ildomos cselekvési mód által a haza javát lehetőleg előmozditani igyekezett, Magyarországban mindenképmegbuktatására törekedtek, s csak akkor, ha alábukott s tehetetlen volt, emeltetett fel a tömeg által mint valami imádott bálvány. Ezen esztelen veszekedésnek gátat kellett vetni. „Barátom, Deák! — kiált föl Széchenyi a végén — még egyszer mondom, ön az, kiben minden tehetség központosul, oly pártnak élére állhatni, mely Magyarországot minden bajaiból, temérdek önmegtagadás, munka és állhatatossággal ugyan, de elvégre bizonyosan kivezetheti. Mennyiségileg tán fog ön tisztelőkben veszteni, megengedem, ha minden tekintetet magától ellökvén, ugy fog cselekedni, mint én bátorkodám önt figyelmeztetni, önt kérni; de minőségileg, higye el, annyira fog növekedni pártja, mikép a miség bőven kipótolandja a számot. . . . Ön azon egyedüli, ki a kedélyeket részint buzditva, részint csillapitva, mindazon hazai erőket, melyek most annyira szétágaznak, oly vágásba hozni képes, mely üdvre vezet; mert ön minden részben bizodalmat gerjeszt, és ez oly isteni adomány, melyet ön a haza javára használni köteles, mert én másrészt legalább nem ismerek olyannyira hiu magyart, ki önnek elsőségét el nem ismerné és önnek zászlója alatt állni vonakodnék. . . S most isten áldja önt! és ha elég szerencsés valék politikai nézeteimet ön által bármi kicsinyben is méltányoltatni, és ha ön nem idegen azon eszmétől, mihezképest oly független testület, mint a milyennek alakulását én óhajtanám, kimondhatlan jót árasztana honunkra: óh akkor legyen vezetőnk és én tüstént öné vagyok, és ön legőszintébb, legernyedetlenebb segitségemre számolhat. Lesznek ugyan, nem kétlem, hatalmasabb védői, nagyobb tehetségü elősegitői, hanem hogy hübb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, ha ily mindalulról független pártnak állana élére, azt bajosan hiszem.“

Ez aztán beszéd volt, meleg és igaz, őszinte és nyilt, milyen csak a legtisztább és legnemesebb hazafiságból fakadhatott. E hazafiság azonban egyuttal mélyen markolt a szenvedélyesen izgatott tömeg sebeibe és oly kiméletlenül tárta fel gyöngeségeit és oly irgalmatlanul ostorozta tévedését, hogy elfogulatlan itéletre akarva sem

volt az képes, kivált ha meggondoljuk, hogy Széchenyi által oly keményen megtámadott eszméket már sokkal jobban megszerette, hogy sem egy erős, önmegtagadó elhatározás által azoktól megválni képes lett volna. Jól esett neki, a helyett, hogy az igazság kiábrándító hatásának engedje át magát, inkább a kezet gyanusitsa, mely e keserü orvosságot nyujtá. Maga Deák, ki sohasem szokott irodalmi csatákba elegyedni, ha nem osztá is föltétlenül Széchenyi nézeteit, teljesen méltánylá, a mi azokban igaz volt, s életének egyedüli mozzanata sem hazudtolta meg azon dicséreteket, melyekkel a „legnagyobb magyar“ halmozta el őt. A tömeg azonban a Deák ellen folytatott polemiában ujolag csak az irigység nyilatkozatát látta, az irigységét mindenki ellen, kik a nemzet szemében vagy legalább szivében magasabb polczot foglalt el mint a „Hitel“ szerzője és ép azon férfiut vádolák szolgaisággal, kinek életében csak azért volt annyi örömtelen órája, mivel mindig és minden oldalra független akart lenni és független is volt.

Széchenyi ellenségeinek egy külső körülmény is malmukra hajtá a vizet. Ugyanakkor, mikor Deák elleni polemicus czikke megjelent 1845 május 1-én következő levelet vőn Széchenyi Metternich herczegtől :

„Méltóságos gróf! Hazafias érzületére nézve csak örvendetes lehet, hogy Ő Felsége minden magas uralma alatt álló országok jólétét egyenlő figyelemmel tekintvén, Magyarországot illetőleg legmagasb gondoskodását most főleg azon eszközökre és módokra forditotta, melyek legalkalmasabbak ez ország jólétét az anyagi érdekek tekintetében is elősegiteni, s fölélesztení. Legfontosbnak s legsürgetősbnek látszik erre nézve az útszabályozás ügye, s a közlekedési eszközök szaporitása és tökéletesitése; miért is jelenleg külön bizottmány felállitásáról van szó, melynek teendője lesz a hozzá intézendő feladatokat megvizsgálni s földeriteni, s oly inditványokat s munkálatokat tenni, melyek által a szükséges közlekedési eszközök hiányán Magyarországban, leggyorsabban, legbiztosabban s közhasznulag lehetne segiteni. Nagy részét annak, mi közhasznu s gyakorlati eddig Magyarországban életbe léptetett, többnyire ön éles látásának, tevékeny erejének köszönhetni, valamiként az is, mit királyi biztosi minőségében a dunagőzhajózás érdekében létesitett, a kormányra s országra nézve egyaránt előnyös volt. Ez okból a megkezdett ügyet legjobban ugy vélem elősegithetni, ha nyilatkozatra szólitom fel önt, valjon hajlandó vol-

volna-e a fennemlitett bizottmány vezetését átvállalni s ily módon hazájáért s királyáért ujabb lényeges érdemeket szerezni. Igenlő esetben — s egyebet méltóságod gyakran tanusitott hü ragaszkodásáról legkegyelmesebb urunk iránt, valamint hazafiasságáról nem tehetek fel — legczélszerübbnek tartom, ha Méltóságod mielőbb ide jön, hogy hozzájárulásával értekezhessünk a felett, mi ként volna e bizottmány főkörvonalaiban alakitandó, s miként volna Méltóságod viszonya e bizottmányhoz, valamint a kormányhoz s az ország hatóságaihoz eszközlendő? Midőn Méltóságodat erre meghivnám, egyuttal felkérem, hogy e bizalmasan irt felhivást személyesnek s egyedül tőlem eredőnek tekintse. Fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését stb. Metternich.

Erre Széchenyi három nappal később következőleg válaszolt:

Kegyelmes uram!

Folyó hó 1-jéről kelt levele folytán itteni ügyeimet haladéktalanul rendezendem, s 5—6 nap mulva tisztelegni fogok herczegségednél. Nem találok szavakat azon érzet kifejezésére, mely keblemet főméltóságod közlése folytán eltöltötte. A szerencse, hogy ő felsége legkegyelmesebb Urunk Magyarországot anyagi érdekei tekintetében is legmagasabb figyelmére méltatni kegyeskedik, s a teendők sorozatát, valamint magát a kivitelt meghatározni óhajtja, oly nagy — mert valóban hasznos és összefüggő csak ily módon létesülhet — hogy mintegy ujjászületve érzem magamat, mert ez oly rég s oly óhajtva várt pillanatot elérhettem. Mi személyemet illeti, nem szükség egyebet mondanom, mint, hogy azon pillanattól fogva, melyben maga a kormány állott ezen Magyarországban annyira nélkülözhetlen javitások élére, azonnal fölhagytam minden tevékenységet, mert kettős forrásból eredő irányiatok mindenütt csak zavart okozhatnak, leginkább pedig áll ez Magyarország és az örökös tartományok közti viszony tekintetében, hol épen nem könnyü föladat az annyira szükséges egyetértést létrehozni s állandóan föntartani.

Ha tehát ezelőtt saját csekély erőmre támaszkodva igyekeztem Magyarországban ezt vagy amazt életbe léptetni, később ellenben, midőn a kormány karolta föl a mozgalmat, visszaléptem: ugy valóban az emberek legkövetkezetlenebbike lennék, ha most, midőn ő Felsége a király akar, s ennélfogva uj aëra kezdődik Magyarországra nézve, s midőn személyemmel is parancsolni méltóztatik,

visszalépnék, vagy nehézségeket akarnék tenni. Ez gyöngeség, ez szineskedés volna, főméltóságu herczeg, melyre én nem vagyok képes. Reám ez okból Főméltóságod bizton számithat, mert hisz ismerem az állam irányában oly jó akaratu és oly messzeterjedő szándéklatait. Egy körülmény azonban nem csekély aggodalommal tölt el, s ez a nekem szánt föladat nehézsége, és saját, igen korlátolt erőm, melyet ingadozó egészségi állapotom még inkább megszorit. De a mennyiben törhetlen hüség legkegyelmesebb urunk iránt s őszinte ragaszkodás magyar hazámhoz, jóakarat, s becsületes szándék a hiányt pótolhatja, ez, mig végső erőm el nem hagy, soha sem fog hiányozni. Határtalan mély tisztelettel maradok stb.

Széchenyi.

1845. aug. 16-kán bocsáttatott ki a legfelsőbb kézirat, mely a helytartótanácsnál a közlekedési ügyek részére külön osztály fölállitását rendelé el s annak élére Széchenyi István grófot, valóságos királyi helytartótanácsosi czimmel nevezvén ki, egyszersmind a titkos tanácsosi méltósággal dijmentesen fölruházá. Addig pedig, mig az emlitett osztály életbe lépne, Széchenyi minden odavágó ügyet mint királyi biztos intézzen el; — Széchenyi tehát ez által államhivatalnokká lön.

Mielőtt saját véleményünket e jeles férfi életében történt változás fölött elmondanók, szükségesnek tartjuk megemliteni azon benyomást, melyet e kinevezés az országban tön. E benyomás, mint az akkor uralkodó hangulatból következtethető, egyáltalán nem volt kedvező, és Széchenyi maga sem ringatódzott e fölött csalódásban. Deák elleni polemiájának egyik részében ő maga is mondja: „E sorokat alkalmasint kevesen fogják olvasni, mert ha valami oly részről jő, mely nem tetszik, félrevetésre nálunk már ez is elég ok. S aztán, mert most vén napjaimra bizonyos sine curát (!?) vagyok kész vállalni magamra, mi tudom, nem egy fellengős vármegyei harezfinak szemében olyan, mintha a rosznak adtam volna el lelkemet.“ *)

*) E helyen a Jelenkor szerkesztősége következő jellemző megjegyzést tevé: „Jól tudjuk, hogy nem egy ócsárlója s kisebbitője, nem egy nyilt és lappangó ellensége van honfitársaink közül az európai hirü nagy hazafi grófnak. Azon méltatlankodás pedig, — legszelidebb kifejezéssel szólva — miszerint bárki is elég alacsony lenne a tisztelt grófot azért, habár gyanusitó árnyéklatban kárhoztatni — mert már félszázadot meghaladott évei és gyöngélkedő egészsége daczára is a lehető legterhesebb hivatal elvállalására késznek mutatkozni elég lelkes volt a tisztelt gróf, mi s egyáltalában velünk minden jobb érzésü magyar boszus kudarczczal utasitjuk vissza; mert minden jó hazafi, bármily politikai hitvallása

Azon vád, hogy Széchenyi a kormány zsoldjába szegődött, nem szorul czáfolatra. Ha egyáltalán eltekintenénk is attól, lehetséges volt-e Széchenyit „megvásárolni“ — saját szavait e tárgyra nézve már korábban idéztük — azt hiszszük, mindenek előtt mégis magát a megvásárlási díjat kell szemügyre vennünk. Ugyan mi volt hát az, a miben Széchenyi szerepelt? Magyar Királyi Helytartó tanácsos lőn, tehát rangra nézve még csak nem is udvari tanácsos, noha ez utóbbi is, jóval távol van a hivatalos létra legfelsőbb fokától. Továbbá kétezer forint évi fizetést kapott, a mi tagadhatlanul hatalmas csábeszköz lehetett a gazdag grófra nézve, ki egy hazai intézetnek, a föllelkesedés percében ez évi fizetésnél 30-szorta nagyobb összeget ajándékozott; végül titkos tanácsos, excellentiás úr lőn Széchenyi! No már az igaz, hogy jól hangzó czim ez, de a Széchenyi név, melyet egy primás és annyi nagy hazafi viselt, excellentiás czim nélkül is nem valami rosz hangzásu volt. A ki a grófot vagy egyszer hallotta csak e jelzőjéről beszélni, az nagyon kétségesnek fogja találni, hogy ily elvü férfiura nézve a titkos tanácsosi méltóság és az excellentiás czim valami nagy ingerrel birt légyen. A mivel Széchenyit gyanusiták, nyiltan kimondjuk hát, valóságos képtelenség volt; mégis ezen tévedést nem csak megbocsáthatónak, de bizonyos fokig megérthetőnek itéljük; ép azért, mivel Széchenyire nézve semmi látható külső ok nem létezett, hogy kormányhivatalt vállaljon, s mivel az, melylyel megkinálták, azzal, mihez egy Széchenyinek igénye volt, semmiképen sem állott arányban, kénytelenek voltak az emberek valami titkos szerződést föltételezni, mely a kormány és a legnagyobb magyar közt létrejött, s mely csak idő mulva fog napvilág elé jutni. E szempontból vizsgálva a tömeg gyanuját, megbocsáthatónak találjuk; megbocsáthatónak, mivel ama emberi gyöngeség kifolyása, melynek a vallomás, hogy valamihez nem értünk, valamit nem tudunk — kivált midőn egy vagy más nyilvános jellem megitéléséről van szó — nagyon nehezére esik, s mivel inkább a sejtelmek üres szalmaszálába kapaszkódik, hogysem tudatlanságát egyszerüen bevallja. De bizonyos határig érthetőnek is mondták a gyanut, melyet Széchenyinek állami hivatalnokká való kineveztetése idézett elő. Nemcsak azért, hogy ezen nyilatkozatunkat indokoljuk, de azért

legyen is egyébiránt, csak sikerbiztos örömmel nézheti azon ügy vezérletét, miben a haladás az előmenet legsürgetőbb, oly tiszta és országszerte ismert erélyességü kezekre bizatva, a milyenek a gróf Széchenyi Istváné.

is, hogy Széchenyi meglepő határzatának valódi indokait megvilágitsuk, néhány szóval Magyarország akkori helyzetét kell lefestenünk.

Sok komoly történész és történetbuvár létezik, kik Metternich herczegnek, a valódi nagy genialis államférfiú jelzőjét megadni vonakodnak. E véleményt bírálni távol legyen tőlünk; de hogy a hirneves államcancellár legalább is kiváló képességü naturalista volt, és gazdag tapasztalásu gyakorlati férfiú, kit, ha nem is nagy eszmék, de legalább meglepőleg szerencsés inspiratiók vezettek, eltagadhatlan. E biztos és szerencsés ösztönével megérezte ő, hogy Magyarországban a régi politika elkopott országutján tovább haladni nem lehet. Széchenyi föllépését minden időben s élete végeig a magyar történetben korszakot alkotónak nevezé, és e nagy reformer törekvései, habár később, de félreismerhetlen hatásának tulajdonitja, hogy már 1839—40, még inkább azonban az 1843—44. országgyülésen, úgy a conservativ párt, mint az ellenzék korábbi álláspontjától lényegesen különbözőt foglalt el. Míg a conservativ pártnak más programmja nem volt, mint az, hogy föltétlenül a kormánynyal tart, az ellenzék ellenben hajthatlan daczossággal a régi alkotmány betüihez ragaszkodék, a bécsi államcancellár semmi okot nem látott komoly aggodalmakra. A conservativ párt ereje föltétlenül a kormánynak használt, az ellenzék gyöngesége pedig, mely szükséges következménye volt az ellenzék védelmezett gyöngesegének (korgyöngeségének) majdnem szintoly jó szolgálatokat tőn neki. Mióta azonban a conservativek, nevezetesen Magyarországra nézve oly korán elhunyt Dessewffy Aurél vezetése alatt megszüntek a kormány akaratnélküli uszályhordozói lenni, és szintén a haladást, persze saját fölfogásuk szerinti haladást irták zászlójokra; mióta az ellenzék a mi elavult, időszerütlen volt a magyar alkotmányban, nemcsak nem védelmezte többé, hanem ellenkezőleg az egész épület átalakitását sürgette és határozott, positiv programmal lépett föl, mely szerint a feudalis aristocraticus magyar alkotmánynak modern képviseleti alkotmánynyá kell vala átalakittatnia, a kormány tétlensége sem tarthatott tovább, s ha a két párt közül egyik vagy másiknak programmját nyakába erőszakoltatni nem akarta, önmagának kelle programmal előállnia, magát a cselekvésre elszánnia és kalapácsesal vágnia, a helyett, hogy valamennyi pártra nézve közösüllőül szolgáljon.

Azon kérdés merül fel, nem tehette-e volna Metternich azt is,

hogy egyszerüen eltörli az egész magyar alkotmányt, s valamint a birodalom nyugoti felében nem létezett, ugy a keleti felében is végképen megszüntesse az alkotmányosságot. Hogy ehhez anyagi erővel birt, nem akarjuk kétségbe vonni, de ugyanazon conservativ érzület, melyet tisztelői hangsulyoztak, vagy ugyanazon kényelem, mint ellenei nevezték, ugyanazon félelem minden életbe vágó változástól, minden oly eclatans rendszabálytól, mely által akaratlanul is szélesebb körök érdeke lett volna fölébresztve a politikai ügyek iránt, a herczegnek ugyanazon jellemvonása, melynélfogva szüntelen nyugtalanság és visszatetszéssel szemlélt minden alkotmányos mozzanatot az örökös tartományokban, tartá őt vissza attól, hogy Magyarországban az alkotmányt határozottan fölfüggeszsze s a korlátlan absolutismussal kisérletet tegyen. Lehet, hogy zajtalanul és kerülő utakon akart e czél felé közeledni, erre nézve semmi bizonyost nem tudunk, csak azon tényt jegyezzük föl, hogy Metternich herczeg már 1844 május 9-én a főherczeg nádorhoz emlékiratot intézett, melyben a főherczeggel korábban folytatott szóváltás folytán véleményét Magyarország halyzetére nézve, s arra nézve, hogy mi a teendő, „aphorismák“ alakjában, mint maga nevezé, fejezte ki. Az osztrák államcancellár, ki egész Európában a „stabilismus“ képviselője volt, ez aphorismák élére azon tételt állitá, hogy oly ország, mely megállapodik, voltaképen visszamegy, az pedig, mely téves irányban tart, romlás felé siet; Magyarországnak tehát józan, időszerü elvek szerint kell előhaladnia. I. Ferencz császár hosszu uralkodása Magyarországra nézve tökélyesen gyümölcstelen volt. A kormány Magyarországban minden erkölcsi hatalmát elvesztette, a királyt kötelességei teljesitésében zsibbasztó formalitások gátolják, a felsőház tehetetlen, a valódi kormányhatalom az ötvenkét megyében van, melyekben 1826 óta a demokraticus szellem, noha ez semmikép sem fér meg a magyar alkotmány viszonyainak összegével, mindig jobban és jobban terjed; a kormány képtelen az eddigi uton többséget szerezni az alsóházban, ennélkül pedig képviseleti alkotmánynyal biró állam lehetetlen, hogy fönnálljon. Ha az országot társadalmi forradalmaknak nem akarják kitenni, akkor e bajokat felülről kell orvosolni. Legelébb is a megyéket az eddigitől eltérő, uj kormányzattal kell ellátni. Továbbá a tanácskozás tárgyait nem királyi propositiók alakjában kell az országgyülés elé terjeszteni, hogy azokat aztán törvényekké dolgozza ki, hanem kész törvény-

javaslatokat kell letenni a ház asztalára, a melyeket előlegesen bizottmányok vizsgálnának és vitatnának meg, mig a kormány nézeteinek védelmezését, ugy a bizottmányban, mint az országgyülésen külön királyi biztosok eszközölnék. Lényegileg ez volt Metternich herczeg reform terve. „Hosszu pálya végén állok — igy fejezé be sorait — s a dolgok természetes rendje szerint nagyon kevés az, a mit még végre vihetek, de annál tisztábban áll lelkem előtt a kötelesség, hogy azt, mit elfogulatlan eszem a trónt és országot érdeklőleg igaznak tüntet föl, nyiltan tudassam azokkal, kik azon eszközök fölött rendelkeznek, melyekkel én rendelkezem.

A nádor válasza rövid és tartózkodó volt; megengedé, hogy abban, a mit Metternich mond, sok igaz van; a reformterv alapvonásait szintén helyesli, de — fölismerhető bizalmatlansággal az államcancellár intentioit illetőleg — egyszersmind föltételül szabta, hogy az alkotmányos ut megtartassék, hogy a reform kivitele oly férfiakra bizassék, kik jártasak az alkotmányos életben, az ország viszonyait és a nemzet jellemét ismerik, s ez utóbbinak gyengeségeit és előitéleteit is kimélni készek. Ily előföltételek mellett Metternich reformterve tagadhatlanul olyan volt, melylyel a mérsékelt szabadelvüek is megbarátkozhattak. Sőt jelentékeny közeledést is képezett a valódi képviseleti rendszer felé oly értelemben, mint ezt az uj „Pesti Hirlap"-ban — Kossuth a kiadóvali differentiák miatt 1844 julius 1-jén visszavonult a laptól — Eötvös, Szalay, Csengery stb. hirdeté. Metternich, ugylátszék, teljesen hajlandó volt a föltételeket elfogadni, — őszintén, vagy csak szinleg, nehogy a magyarok által szeretett ősz főherczeg ellenségévé tegye magát: ki tudná eldönteni? Mint becsületes és óvatos hazafi hitt ez az államcancellárnak, s ha valóban voltak hátsó gondolatai, ugy még ez éles szemek előtt is ügyesen tudta rejteni. Széchenyi szintén kijelenté, hogy Metternich herczeg eszméivel, a mint azokat a nádor föl fogta és magyarázta, tökéletesen egyetért; sőt Metternich herczeggel való bensö viszonyainál fogva az is föltehető, hogy Széchenyi volt, ki az államcancellár lelkében ez eszméket megérlelé, valamint más részről egész bizonyossággal tudjuk, hogy a nádor által felállitott föltételek csak visszatükrözései valának azon eszmecserének, mely a nádor és gróf a közt e tárgyra nézve történt. Minthogy tehát Metternich, legalább külsőleg, Széchenyi felfogásával tökélyesen megegyezett, s miután ez utóbbi tudta, hogy két legbizalmasb barátja — Apponyi György gróf a magyar cancellária,

Jósika Sámuel pedig az erdélyi cancellária élén — lön e reform kivitelével megbizva: természetes, hogy Széchenyi tagadólag nem válaszolhatott, midőn fölszólittaték, hogy az uj kormány tekintélyét saját nevének fényével is emelje, működését pedig tudományával és tapasztalásával támogassa. De vagy azért, mivel a bécsi kör intentioinak nem hitt föltétlenül, vagy azon törekvésének, miszerint a politikai dolgokban teljes föltétlen függetlenségét megőrizni, megingathatlan következménye volt; elég az hozzá politikai hivatal s az uj kormány döntő köreiben föltünő állásnak elfoglalására semmiképen sem lehetett őt reávenni. Kétségkivül áll, hogy ő kész volt az uj programmali egyetértését az államrudhoz jutott államférfiakhoz való csatlakozása által nyiltan bevallani, de egyidejüleg szabadságát is meg akarta őrizni azon esetre, ha e programm kifejlesztésében a kormány által követett ut folytán ismét letérnie kellene, végül pedig az is egyik szempont lehetett talán előtte, hogy még a látszatot is kerülje, mintha diesvágyának kielégitését keresné az által, hogy a kormányhoz csatlakozik. Ez okból elégedett meg a helytartótanácsos igazán szerény állásával, ugyanez okból lépett egész készséggel a közlekedési ügyek számára tervezett osztály élére Oly tér volt az, melyen rég otthonosnak érzé magát, hol a tulajdonképeni politikához és pártküzdelmekhez semmi köze sem volt, hol üdvösen hathatott és föltétlenül hasznost, maradandót teremthetett, akármint alakultak is a politikai események. Igy fogjuk mi fel Széchenyi lépését, melyet annak idején oly sokféleképen értelmeztek, melyet azonban ma minden elfogulatlan itélő bizonyára azon világitásban fog szemlélni, mint mi szemléljük.

Széchenyi elővigyázata nem volt fölösleges. Az uj kormány nem felelt meg a hozzácsatolt várakozásnak, s a helyett, hogy megnyugtatta volna még inkább fölizgatta az országot. Nem az a hely most, hogy az Apponyi-féle korszak fölött itéletet mondjunk; de a tényt magát constatirozni kell, miszerint az uj cancellárnak már első rendeletei is mély visszahatást szültek. A megyéknek — mondá Metternich — más kormányzatot kell kapniok, mint a milyennel eddig birtak, hogy a kormánynak lehetővé váljék, hogy az alsóházban többséget szerezzen. Lassan és óvatosan léptetve, e tervnek kivitele lehetett volna talán némi sikerrel. Midőn azonban Apponyi az alkotmányhoz hü ispánokat tömegesen mozditá el és gyakran a legnépszerütlenebb egyéniségek sorából választott administratorokkal helyettesitette, midőn ez urak a kormánytól ama időkben hal-

latlan magas évi fizetést, t. i. 6000 forintot és pedig nem ugy mint elődeik a megyeház pénztárából, hanem egyenesen az állampénztárából kaptak; midőn az administrátorok azon voltak, hogy minden áron engegelmes hivatalnokokat teremtsenek s a megyei nemesség befolyását a közügyekre nézve teljesen paralizálni igyekeztek; midőn a kormány meglehetős nyiltan lépett föl a védegylet ellen s a hivatalnokoknak megtiltaték, hogy tagjai legyenek a védegyletnek; midőn Kossuth minden fáradozása daczára még azt sem tudta kivivni, hogy lapengedélyt kapjon:*) ekkor még mérsékelt és higgadt férfiak, mint Deák Ferencz Zalamegyében és Eötvös József báró, Pestmegyében egész erkölcsi szigorral és hatalmas beszédjök egész hatályával felléptek a kormány ellen; szavaik az egész országban élénk viszhangra találtak; egyes helyeken még zajos jelenetek is fordultak elő, és a legrövidebb idő alatt az uj rendszert és képviselőit a közvélemény tökélyesen elitélte. Apponyi gróf dicsekedhetett, hogy népszerütlenségben egyetlen elődje sem multa fel.

Széchenyi mély fájdalommal szemlélte a dolgok e fordulatát. Hogy államhivatalnok létére személyesen is szenvednie kellett, hogy a kormány, melyhez csatlakozék, a nemzet ily mély ellenszenvével kénytelen küzdeni, tán nem bánta volna tulságosan. Régóta megszokta, hogy a nyilvános élet pályáján a népkegye kábitó tetszése ne kisérje, hanem ellenkezőleg, vagy épen nem, vagy

*) Kossuth ez ügyben személyesen indult fel Bécsbe és Metternich herczeggel több óráig beszélgetett; a mi felett aztán számtalan hir jött forduló ba. Bizonyos tény, hogy az államcancellár több kérdést jelölt meg neki, a melyek taglalását a kormány nem óhajtja, és ha Kossuth, kinek e tekintetben más választása nem volt, ha ugyan publicistai működéséről végkép lemondani nem akart, megigérte, hogy azon kérdéseket nem fogja bolygatni. Horváth, ki e tárgyban igen jól lehet értesülve, a „25 év történelme“ czimü munkájában beszéli, hogy Kossuth a beszélgetés alkalmával Metternichre oly kedvező benyomást tett, hogy ez bizalmas körben oda nyilatkozott, miszerint Kossuthot igen kiváló férfiunak tartja, s a kormánynak érdekében áll őt megnyerni, vagy legalább lekötelezni, hogy a kormány ellen ellenségesen föl ne lépjen. Ellenben Apponyi gróf Horváth szerint máskép vélekedett, s veszélyesnek tartá fegyvert adni oly ember kezébe, ki multja és szabadság szereteténél fogva sohasem fog a kormányhoz csatlakozni; s ez okozta, hogy Kossuth a publicisticus térről, mire oly kitünőleg volt hivatva, leszorittaték s mintegy kénylelenitteték, hogy örökké nyugtalan szellemének a nyilvánosság más terén keressen foglalkozást.

csak nagy nehezen elfojtott visszatetszés tompa morajа. Közelebbről érdeklé, hogy a közellenszenv oly hevesen fordult Apponyi gróf ellen, kihez őszinte barátság kötelékei füzék, kinek képességéről és jóakaratáról mélyen meg volt győződve. Az ellentétek — szokta volt még évek mulva is mondani — oly élesek valának már, és a bizalmatlanság, a bécsi körökben, valamint a magyar ellenzék soraiban oly mély gyökeret vert már, hogy maga Apponyi gróf finom tapintata és jóakarata daczára sem leendett képes az összeütközést meggátolni! Az volt, a mi Széchenyit legfájdalmasabban érinté. Jól tudta ő, hogy az udvarnál azt hiszik, miszerint az engedékenység legszélső határáig mentek, midőn a merev reactionáriusokkal szakitottak, s a magyar ügyek vezetését az uj conservativek kezeire bizták, kik között Apponyi gróf a legjelesbek egyike volt. De a nemzettel szemközt még ezen kormány is lehetlennek bizonyult, mig másfelől — ha csak egy lépéssel közeledik is a nemzet óhajaihoz — Bécsben vált volna lehetlenné. Ugyszólva, tulélte magát e rendszer, mely a valódi alkotmányosság felé tett néhány rövid közeledési kisérlet után rendesen visszatért ismét a „totus mundus stultisat et vult constitutiones imaginares“ álláspontjára. holott pedig a magyar nemzet a képviseleti kormány utáni törekvést sem „stultisatio“-nak, sem „imaginatio“-nak nem tartotta.

Széchényi kedélye mindinkább elsötétült s csaknem lázas nyugtalansággal akarta, tulfeszitett munka által szive buját elhallgattatni. Nem maradt el egyetlen fontos üléséről sem, sem az országgyülésnek, sem azon számtalan egyletnek, melyek alakitója vagy legfőbb pártfogója volt. Bármily korán tartaték is ülés, Széchenyi akkoráig rendesen néhány órát dolgozott már. Éjfélig társaságban volt, azután barátjaival a casinóban vacsorált; hazatérve pedig a divánra veté magát, hogy fölizgatott szellemének rövid pihenést szerezzen. Iróasztalán egész éjen át égett a gyertya, s ha tél volt, a kandallóban pattogott a széntüz kék lángja. Egy órai pihenés után rendesen felébredt, s a nyájas világ és a kellemes meleg kedvezőleg hatott reá. Iróasztalához ült ilyenkor és dolgozott; néha néha erőt vett rajta a fáradság, elborult szeme lecsukódott, és árnyas pillái mint valami sürü függöny ereszkedének le arra. De álma csak rövid időig tartott és ritkán hatott üditőleg; néhány perez mulva már ismét röpdösött finom vonásu tolla a papir fölött. Reggel leveleit vette át, melyeket összecsomagolva fölbontatlanul fekete maroquin tárczába tön, s a legközelebbi ülésben magával vitte.

Háziügyeit, ugyszólva, a lépcsőkön rendezé, gyorsan, szabatosan, éles szemmel és vas akarattal. Arczán ekkor még mély mélaság tükröződék, s csak ha átlépte palotája kapuit, lőn ismét világférfiuvá. Mindenkit, ki őt üdvözlé — pedig a ki ismerte, üdvözölte is, és Széchenyit az utolsó gyermek is ismerte — szivélyesen köszöntött; s mindenki számára, kire szüksége volt, nem ugyan saját maga, hanem egy vagy más hazafias vállalat érdekében, volt egy barátságos és nyájas szava, bármi hangulatban volt is. A gyülésben aztán maga elé önté tárczája tartalmát, végig olvasá felelt is rögtön a levelekre; egyik vagy másik szomszédjával csevegett, de a tárgyalás fonalát sohasem veszté szeme elől. Ha a vita oly fordulatot vőn, mely nem tetszék neki, fölkapta fejét és hallgatódzott; kevés vártatva pedig a tollat, melylyel irt, vagy a lapot, melyet olvasott, az asztalra fekteté, a nélkül azonban, hogy kezéből kibocsátotta volna. Elcinte csak rövid, caustieus megjegyzések, jellemző felkiáltások röppentek el ajkairól, melyekkel a szónoknak általa nem helyeselt nyilatkozatait mintegy kormányozta. Ez volt az ő parlamentaris kispuskatüze, melynek hatását nyugodtan várta be, ha találkozott valaki, ki a szónokot derekasan megczáfolta, s a vitatkozást a rendes kerékvágásba terelte, ez esetben Széchenyi nyugodtan olvasott vagy irt tovább; de ha jött valaki, a ki még czifrábbat beszélt, vagy épen a Széchenyi által apró megjegyzések alakjában odavetett kesztyüt fölemelte, akkor félre lökött tollat, papirost, ujjaival pedig göndör haját minden irányban fölborzogatta, arczizmai reszkettek, szeme szikrázott, s ha a másik nagyon sokat beszélt, Széchenyi fölkelt, s a mennyire a terem engedé, ülése körül sétálgatott mindaddig, mig szóhoz jutott. Mint szónokot már jellemeztük; a tetszés nem kábitá el, ép oly kevéssé rémiték a visszatetszés jelei; a harcz hevében azzal sem igen gondolt, ha hébe korba jót ütött az asztalra öklével s néhány megjegyzést, melyek minden valának csak hizelgés nem, oly hangon dörgött el, mely szokott nyugalmától élesen különbözött. Láttuk már őt a felindulás egyik perczében, s ezek száma annálinkább szaporodott, minélinkább fogyott reménye, hogy saját eszméinek a tömegnél érvényt szerezhet. Csak családja körében, melyet gyöngéden szeretett, de melynek rendesen csak kevés pillanatot szentelhetett, nyerte vissza ismét nyugalmát; itt ujra jól érzé magát, mogorva arczának redői kisimultak s a komoly, szigoru férfiu vidám és gyöngéd lőn, mint egy gyermek. Csak a ki ily pillanatban látta Széchenyit, csak az

mondhatja, hogy nem egyedül a grófot, de az embert is ismerte. Ha Széchenyi ellenei, névszerint azon nagy tömeg, mely mindenütt szenvedélyessége daczára, vagy tán épen e miatt oly finom és ösztönszerü érzékkel bir a léleknagyság és a szivnemesség felismerésére, ha e tömeg csak egy pillanatot vethetett volna is e csendes családi élet szentélyébe, lehet, hogy Széchenyi nagy eszméjét talán akkor sem fogta volna fel, de legalább érzelmeit becsülni és tisztelni megtanulta volna.

E kevés derült pillanat Széchenyinek különben oly sötét kedélyébe szelid világosságot hintett s erőt kölcsönzének nemcsak az emberek, de a viszonyok haragjával is szembeszállhatni. Polemiája a védegylet törekvései ellen, természetesen sikertelen maradt, az izgatás mindinkább növekedett, s a kormány ingerültsége hasonló mértékben. Az utóbbi épen akkor tőn kisérletet, a császári gyárakban a dohányt, szivart és más effélét Magyarországban is, hol az egyedáruság nem létezett, forgalomba hozni, hogy jóság és olcsóságra nézve a magyar terménynyel versenyezzen. Az ellenzék azonban gyanitotta, hogy e kisérlet mögött alkalmasint a dohány egyedáruság becsempészése lappang,*) s nemcsak, hogy az aeraris dohányt nem vették, de a védegylet izgatása folytán már első évben külföldi szivar is mintegy három millió forint értékig kevesebb lőn behozva, a mi természetesen a kormány vámjövedelmét jelentékenyen apasztotta és jövőben még nagyobb veszteségekre nyujtott kilátást. A conservativek épugy, mint Széchenyi belátták, hogy a védegylet ellen nyilt harczban nem igen lesznek képesek babért aratni. Megváltoztatták tehát taktikájokat azon reménynyel, hogy ha megváltoztatni nem is, de legalább vezetni képesek lesznek e mozgalmat, ha hozzá csatlakoznak. Midőn tehát a védegylet kevés idő mulva egy gyáralapitó egyletet állitott fel, Széchenyi elfogadta az elnöki állomást, mig a bizottmányban Kossuth Lajosnak a szigorú conservativ Dessewffy Emil lőn szomszédja. De a heterogen elemek ily természetellenes összeköttetése nem sokáig tarthatott oly országban, hol nyilvános vállalat politikai szinezet nélkül nem volt képzelhető. A bizottmányban csakhamar zavarok törtek ki. Kossuth kilépett s az egylet csendesen meglehetős diestelenül mult ki.

---

*) Azon czikk, melyet Dessewffy Emil gróf a kormánynyal tartó conservativ lapban a dohány egyedáruság mellett irt, sejtetik, hogy a gyanu nem volt egészen alaptalan.

Széchenyi pedig, most jobban mint valaha megfogadá, hogy ezentul csak azon eszmék megtestesitésére szentelendi erejét, melyek évek óta reformprogrammja alapvonásait képezték, s minden pártszövetséget ezentul még inkább kerül, mint ezelőtt.

Egy nagyszerü terv — a dunagőzhajózási és lánczhidvállalat méltó mellékdarabja még tárczájában pihent. Magyarországnak t. i. a Duna mellett még egy más hatalmas folyója is van, mely azonban az országnak csak kiszámithatlan hátrányára volt addig, holott könnyü szerrel a legáldásthozóbbá lehetett volna átalakitani. E folyó a Tisza, mely részben nemcsak maga a közönséges hajókázásra kevéssé volt alkalmas, hanem végtelen hoszzu folyton, kanyaruló folyásu, irányu, s e miatt igen jelentéktelen esésü, nemkülönben gyakori áradásokkal mintegy 150 mértföldnyi hosszuságban, s beláthatlan szélességben a legtermékenyebb talajt használhatlanná s tömérdek terjedelmes mocsáraival a levegőt is döglelétessé tevé. E szánalmas állapot az ország épen azon részét sujtá, mely a törzs magyar elemek fő széke volt, s minden föltételt egyesitett arra nézve, hogy Magyarország gabnatára legyen. Az inség évről évre növekedett, s a szorongatott lakosság csaknem kétségbe esett már a segély lehetősége iránt, miután az apró helyi palliativák sikertelenek bizonyultak, csak egyetlen mentő eszköz volt már hátra: t. i. a folyó medrit számos átmetszés által kurtitani, s ez által a folyás esését gyorsitani kellett volna. De ennek kivitelére tetemes pénzáldozat kivántaték, s az volt a kérdés, ki hozza meg ez áldozatot. Az ország, melynek legvagyonosabb osztálya adómentes volt, nem rendelkezék megfelelő összeg fölött; a kormány duzzogott, s különösen a sepecificus magyar lakosság érdekei iránt, minthogy politikai ügyekben annyi baja volt vele, teljesen közönyösnek mutatkozék; egyes helybeli egyletek pedig, melyeket a közvetlenül érdeklettek alakitottak, ez óriási feladattal szemközt tehetetlenek valának. Mintegy varázs ütésre változott meg e vigasznélküli helyzet, midőn Széchenyi hatalmas szelleme magáévá tevé Magyarország ez életkérdését. Vezérelvét efféle ügyekben már ismerjük, s ennek csodaereje itt is bebizonyult. *Az elforgácsolva teljesen tehetetlen egyes erők szövetkeztetése s annak egy közös központbani egyesülése, s e központositott néperő fokozása a kormánynyal való összhangzó összműködés által*, ez volt azon csodaeszköz, melyet Széchenyi most a Tiszaszabályozásra nézve is foganatba vett,

de nem burocraticus módon az iróasztal mellől vezetve az ügyet, hanem a gyakorlati élet kellő központjából igyekezve nagyszerü tervét megvalósitani. Egészben itt is hű maradt annyi fényes siker által helyesnek tapasztalt taktikájához. A népet buzdítá, közvetlen anyagi érdekeire utalva; — a kormánynak pedig politikai előnyeit fejtegeté ezen javitásnak, melyet az ország érdekében létesíteni igyekezett. Első törekvése volt a Tisza környékén fenálló helyi egyletek számát lehetőleg szaporítani, aztán reá birni őket, hogy képviselőket küldjenek Pestre a végre, hogy ez óriási nagy műben egy közös központból öszhangzólag intézkedhessék. Ő maga tollat ragadott s kimerítő iratban a nagyszerü munkának minden részletét kifejté. A helytartótanács által pedig egyidejüleg hivatalos felterjesztést készittetett az udvari cancellár számára, s ő maga az okmányt egy bámulatos memorandummal toldotta meg, melyet egyenesen Ferdinánd császár- és királyhoz intézett.

„Jelen esetben — irá az emlékiratban — véleményem szerint nem a tiszai terület szabályozása forog fen, mint inkább a sokkal magasabb czél elérése, azon czélé, t. i. mikép Felséged kormánya az ország igen jelentékeny területének rokonszenvét biztositván magának, végre azon állapotba helyeztessék, hogy idővesztesség nélkül léptesse mindazt életbe, a mit Felségednek Magyarország boldogítására életbeléptetni legmagasb szándékában van, — a mi azonban eddig csupán és egyedül a félreértések szakadatlan lánczolata miatt nem létesittethetett.“ Széchenyi azután őszintén kijelöli, mit kell az ügyben főkép szem előtt tartani; az egész ügy elintézésének 1. lehetőleg gyorsan, 2. kicsinyes megesorbitások nélkül és 3. a királyi kegyelem azon külső tüntetésével kellene eszközlésbe vétetnie, mely mindenütt, de főleg Magyarországban még mindig oly nagy értékkel bir. A szabályozás költségeit Széchenyi 6 millióba veti ki, mely azonban csak előlegképen volna kiadandó, miután a legtökéletesebb kárpótlás magában a szabályozásban fekszik. „Véleményemnél fogva — folytatá Széchenyi — a legmagasb kormánynak habozás nélkül kellene kijelentenie, hogy a tiszai terület szabályozására szükséges 6 millió forintot előlegezni kész. És ez annál sürgősebb volna, mert a kormány, valamint a rend fentartására irányzott intézkedések ellenei már most is folytonosan arra törekednek, hogy e félrevezetett, azonban sohasem megvetendő tömeggel elhitessék, miszerint a kormány ezen egész

ügyet csupán csak igéretekkel és szép szavakkal fogja támogatni; Kossuth Lajos ur pedig a „Hetilap“ f. é. 4. számában egyenesen azt tanácsolja, hogy az illetők ne vessék magukat a kormány karjaiba, miután ez által oly gazdákká sülyednének, kikkel éztán az ur (t. i. a kormány) kénye kedve szerént rendelkezhetnék, mig a pénz könnyen megszerezhető más forrásokból stb.“ Széchenyi részletesen kijelöli most azon forrásokat, melyekből a kormány ez előleget meríthetné. „Sürgős, sőt mellőzhetlen Felséged legmagasb királyi szava, azért, mert a kérdésben forgó, s már alakult társaság, melynek több tagja az ezen tél folyamában is kiöntött és mindent elpusztító Tisza árja következtében a kétségbeesés szélén áll már a jövő márczius (1846) hó végével gyülend össze Pesten. Ha én, mint Felséged legalázatosabb, de leghivebb szolgája határozatlan szavakkal, és üres kezekkel jelenek meg azok körében, a kik annyit s oly bizalomteljesen remélnek, — ez esetben természetes vagy legalább megbocsátható, ha az illetők az előttök feltünő legelső lidérczet vakon követik, és mindazon anarchikus szédelgéseket, melyek Magyarországot már a legproblematikusabb helyzetbe sodorták, a culminatio pontig üzik.“

Széchenyinek ez erélyes szavai döntő hatással voltak. Már 1846 márczius 26-án legfelsőbb kézirat érkezett a nádorhoz, melyben a Tisza szabályozás részére százezer forint kormánysegély, azután a munkálatok egész tartamára évenként százezer forintnyi összeg lön megadva, s egyszersmind a fölhatalmazás is e czélra fölveendő nagyobb kölcsönre nézve. Széchenyi boldognak érezé magát, az egész országot pedig az öröm s a „legnagyobb magyar“ iránti legbensőbb hála hangos kiáltása tölté be. Neve legalább egy pillanatra ismét oly népszerü lön, mint diesősége legszebb napjaiban, ő maga felmagasztalva, fellelkesítve és — minden testi baját feledve még serényebb tevékenységre ösztönözve érzé magát. A nagy tervhez, melynek valósitása most már biztos volt, szelleme rögtön másikat is csatolt, mely azzal szorosan összefüggött. Nemcsak azon törekedett most már, hogy a Tisza szabályoztassék, de azon is, hogy a gőzhajózás számára megnyiljék; e két eszmének egymást kölcsönösen kelle támogatnia; azon igyekezett, hogy a dunagőzhajózási társulat, melylyel Széchenyi, mint tudjuk, benső viszonyban állt, a szabályozási a munkálat iránt érdeklődjék, viszont a szabályozás pedig a tiszagőzhajózás által mozdittassék

elő.*) E nagy tervek megvalósításának előzményeit Széchenyi a legfárasztóbb körülmények közt intézé el; a „Pannonia“ hajót, melyet a gőzhajózási társulat egyenesen e czélra rendelkezésére bocsátott, 1846. év nyarán a Tiszát minden irányban behajókázta, s képzelhetni a roppant lelkesedést, melylyel mindenfelé fogadtatott; azon vidék derék lakosságának úgy látszék, mintha valami új Messiás jött volna hozzájok, ki rég mult esztendők minden nyomorától és szükségétől megmenti őket, s szebb és boldogabb jövőt hoz számukra. „A lelkezedést — irja Széchenyi 1846 julius 23-án a dunagőzhajózási társulathoz, — melylyel utközben mindenfelé fogadtak, még képzelni sem lehet; fájdalom, physikai erő nem engedi, hogy mindazon kitüntetéseket és örömnyilatkozatokat, melyekkel elhalmoznak, méltólag viszonozzam.**) Ettől fogva gyorsan haladt a munka. Mi történt husz éven keresztül e téren, kimeritően megirni nem lehet e sorok föladata. Széchenyi életében és működésében oly sok a nagyszerü, hogy helyenként még ezt is csak érinteni lehet. A Tisza szabályozás műve, mely egymaga elég leendett alkotóját halhatatlanná tenni, a nagy reformator tettdús életének csak egyik episodját képezi. Alig néhány hete gyültek össze a Tisza szabályozási egyletek azon helyen, hol husz évvel ezelőtt Széchenyi közvetlen felügyelése mellett az első kapacsapás történt,

*) A dunagőzhajózási társulat levéltárában Széchenyinek e tárgyra vonatkozólag terjedelmes levélváltása csonkittatlanul meg van; temérdek érdekes, részlet található abban, s az ember önkénytelen felkiált, vajjon a nagy férfiu számára huszonnégynél több órája volt-e a napnak, mely lehetségessé tevé, hogy minden irányban ily valóban megfoghatlan tevékenységet fejtett ki.

**) Széchenyi katonáskodási évei óta nem fordult meg a Tisza környékén, de hire, miként mindenütt ott is elterjedt volt, s nevét a legszegényebb kunyhóban is jól ismerték. Midőn először hire futott, hogy a jeles férfiu odaérkezik, ezrenként tódult a nép, hogy őt szinről szinre láthassa. Valószinüleg azt képzelték, hogy athletai termetü, Wesselényi stentor hangjával biró, attilával, sarkantyúval s az igazi magyar más efféle kellékeivel pompázó férfiút fognak látni; azért — mint Széchenyi később nevetve meséli, — nem kevéssé csudálkoztak, midőn a középnagyságu vállakon nyugvó borzas fejet és a halvány, sárgás-barna arczot, és a kissé idegenszerü öltözéket megpillanták. Csak miután leültem — folytatá Széchenyi — s egy tál hatalmasan megpaprikázott gulyáshust a megfelelő bormennyiséggel együtt magamba temettem, kiáltottak fel: de már ez mégis csak magyar ember.

hogy felszenteljék azon egyszerü emléket, melyet a nagy férfiunak emeltek, ki e gyönyörü vidéket mintegy ujra teremté, midőn a pusztitó elem körmei közöl kiragadá azon perczben, melyben a jó Isten e felséges adományát már egészen elnyelni fenyegetődzék. Csendes megindulással tekintett végig az áhitatos tömeg a gyönyörü tájon, lábaiknál a szőke Tisza hullámai, melyek egykor zavarosan és bádgyadtan osontak tova, most üdén, tisztán s csaknem pajzán jókedvüséggel hömpölyögtek; a partokon, hol egykor nagy, belát-hatlan mocsárok terültek el, most a legdúsabb vetések zöldelnek; hol egykor a vizinövények lomhán terjeszték szét nedves karjaikat, a gyilkos párákkal telt légben, ott most szemdús aranykalász hajol a föld felé; a szántovetö pedig, ki az egyszerü emlékkő mellett elhalad, megállapodik egy pillanatra, leveszi süvegét, s csendes miatyánkot mormol azon feledhetlen férfiu lelki üdveért, ki ezrek életét s jólétét mentette volt meg az elkerülhetlennek látszó végromlástól.

A siker, melyet a király nemesszivü elhatározása és Széchenyi fáradhatlan tevékenysége idézett elé, mindkét részre bátoritólag hatott. 1846. aug. havában Széchenyit egy legfelsőbb kézirat megbizá, hogy a magyarországi közlekedési ügyre nézve teljes programmot készitsen. s még ugyanazon év vége előtt a helytartóságnál a közlekedési ügyekre nézve egy a gróf közvetlen vezetése alá helyzett osztály lőn szervezve. Széchenyi pedig éjet és napot egygyé téve, megfeszitett munkával rövid idő alatt befejezé maig felül nem mult mintaszerü programmját a magyarországi közlekedés előmozditására vonatkozólag.

Hiven alapelvéhez, miszerint kell, hogy Buda-pest legyen központja Magyarország ugy szellemi, mint anyagi érdekeinek, a folyam szabályozások mellett még egy tökélyes vasut hálózatot is tervezett Széchenyi a következő négy fővonallal: Pest — Bécs, — melynek egyik részén akkortájt már munkálkodtak is —, 2. Pest—Fiume; 3. Pest—Arad —, melynek Szolnokig nyuló része már meg is nyilt — és innen tovább be Erdélybe; 4. Pest—Kassa. Elég hogy itt csak futva érintsük e pontokat, miután Széchenyi tervezete a legközelebbi országgyülésen még talán ő általa sem sejtett fontosságuvá emelkedett, mely kényszerit, hogy később bővebben foglalkozzunk e tárgygyal.

A politikai téren ezalatt fontos események történtek. Az ősz nádor József főherczeg 1846. január 13-án jobblétre szenderült s

mig az országgyülés uj nádort választ, fia István főherczeg lőn kinevezve magyarországi helytartóvá. E kinevezés általános örömet ébresztett az országban, minthogy egyfelől az ifju herczeg kitünő képességét nagyra becsülték, másrészről pedig közlelkesedést éreztek irányában azon országszerte elterjedt vélemény folytán, hogy testestől lelkestől magyar, s a szabadelvü eszmék barátja. Természetes, hogy a mit mindenki óhajtott, az könnyen talált közhitelre, s különösen a szabadelvü párt szivesen engedé magát át azon örvendetes várakozásnak, miszerint törekvései ezentul irányadó helyen is hatalmas szószólóval fognak birni. A csalódás azonban küszöbön volt; nagyon feltünő rideg következetességgel haladt a kormány azon pályán, melyre az administrátorok kinevezésével lépett volt, s tények mutaták, miszerint az ifju főherczeg, habár egyénileg a legjobb akarat lelkesiti, nem birt oly befolyással, melylyel az állam szolgálatában megőszült atyja birt vala. Mindig merészebb és merészebb lőn Apponyi gróf, vagy legalább azoknak, kik háta mögé rejtözének, fellépése, a szakadás kormány és szabadelvüek közt napról napra mélyebb, s óráról órára elszántabb s határozottabb a conservativek magatartása, mely egyik legtevékenyebb és tehetségesebb vezére, Széchen Antal gróf sürgetése folytán 1846. novemberben nyilt, csaknem kihivó tüntetéssel föllépni elhatározta volt. A tárnok, Keglevich Gábor gróf lakásán tartott gyülésekben, melyeken a szóvivők Széchen grófon kivül, főleg Vay Miklós báró, Dessewffy Emil gróf, Majláth György és Somssich Pál valának, formaszerinti programm állapittaték meg, melynél erélyesebbet kivánni sem lehetett. A conservativek a haladás részére nyilatkoztak, de oly értelemmel, mint az akkor kormányon levő férfiak, névszerint Apponyi gróf hirdeték és megvalósitani törekvének; a conservativek tehát teljesen identificálták magukat a kormánynyal, egyszersmind a legapróbb részletekig megegyeztek az eszközökre nézve, melyeknek saját, vagy a mi ezzel egy volt, a kormány politikájának a megyékben, s a megyék által az országgyülésen is többséget szerezni, az ellenzék befolyását ellenben, a hol csak lehet, minden erőkifejtéssel megtörni, leendett feladata.

Ilyetén szövetség, mely társadalmi állásuk, miveltségök és gazdagságuknál fogva fő befolyásos férfiakból alakult a szabadelvü pártra nézve oly fenyegető veszélyt képezett, melyet a legrövidlátóbbak sem hagyhattak figyelmen kivül, s mely ellen jókor védelemről kelle gondoskodni. A legegyszerübb módnak erre nézve

az látszott, hogy a szabadelvü párt szintén programmot állitson fel, miután e párt elveit a nemzet nagy többsége osztá. Mig a conservativek első sorban a kormányhatalom növelésén fáradtak, az ország nagy többsége ugy találta, hogy a kormány már is tulságos hatalommal bir, s hogy e szerint tanácsosabb volna, alkotmányos intézkedésekkel ezt kellő korlátok közé szoritani; Apponyi és elődeinek kormányzása között semmi egyébb különbséget nem láttak, mint azt, hogy az eszközök megmásittattak, mig a végczél szabadelvü formák alatt a lehető legkorlátlanabbul uralkodni most is a régi volt. Csakhogy egy szabadelvü nyilatkozat, mint a conservativek ellendarabja, jelentékeny nehézségbe ütközött, ez az volt, hogy a szabadelvü párt csak némi általános alapeszmékre nézve volt egy véleményen, az eszközöket illetőleg azonban sokfele ágazott. Deák, Kossuth, Batthiányi, Teleki, Eötvös, Szalay közt tagadhatatlan sok érintkezési pont létezett, de nem épen jelentéktelen kérdesekre, eltérő véleményük volt; ők együtt egy szabadelvü ellenzéket képeztek, de egyszersmind sok szabadelvü párt töredékek; s rendkivül terhes feladat volt, csak kissé szabatos programmot formulázni, melyhez e férfiak mindnyájan a hozzájok szitó töredékkel együtt feltétlenül csatlakozhattak. A mellett az egyes megyék belviszonyainak különbsége folytán, egyáltalán lehetetlen volt, valamennyi számára közös reform recipét készíteni, minthogy ez azon veszélylyel járt, hogy oly eszköz, mely az egyik megyében üdvös vala, a másikban a legaggasztóbb krisiseket idézheti elé. Nem lehetetlen, hogy a conservativek épen azt remélték, miszerint kihivó fellépésükkel az ellenzéket hasonlóra és oly programm felállitására csábithatják, mely miként előre látható volt, ez ellenzeki táborba az egyenetlenség üszkét hintené szét.

Csakhogy ez ellenzék nem engedé magát hálóba csalni. 1847. márczius havában tartott gyülésén mindazon nevezetes kérdések meghányattak, mind ama pontok megállapittattak, melyekre nézve az egész ellenzés egyet értett; a párttüntetés azonban elmaradt, hogy inkább csak azon negativ nyilatkozatra szorítkozzék, miszerint „a pártalakító kormány beavatkozása a megyék alkotmányos körébe a megyei rendszer megsemmisítésére czélzó törekvésnek tekintendő.“ Ez összejövetel alkalmával egyszersmind legalább arra nézve egyeztek meg, hogy az esetben, ha a programm felállítása csakugyan elkerülhetlenül szükséges leend, legfontosabb részeinek formulázásához most már elég támpont létezett; egyelőre

azonban elhatározák beérni azzal, hogy a conservativek eljárását élénk, de passiv figyelemmel kisérjék, s az ellenzék magatartását az ellenfél magatartásától tenni függővé.

Mindkét párt nem kis feszültséggel tekintett Széchenyire. Eltekintve attól, hogy mind a két fél vezérei e férfiu szellemi értékét és befolyását a magasabb körökbe igen jól ismerék és tudák méltányolni, tudták egyszersmind azon tényt is, hogy Széchenyi népszerüsége a tiszaszabályozás ügyben kivívott sikernél fogva, ha nem is a fővárosban, de a vidéken csaknem egykori magasságát érte el ismét, és hogy e szerint az ő magatartása a küszöbön levő pártharczra nézve nagy jelentőséggel bir. Tudták, hogy ő a conservativek tanácskozásaiban gyakori részt vett, de kiváló szerepet ott soha sem vitt, hogy nem tartozik e párt vezérei közé, sőt legutóbb ismételve kijelenté, hogy semmi kedve egy vagy más párt korlátai közé szorittatni magát. A legkevesb tehát, mit a szabadelvü párt remélhetni vélt, az volt, hogy a közeledő harczban semleges marad. Ekkor hirtelen az a hir terjedt el, hogy rövid időre Széchenyitől egy uj könyv fog megjelenni, s valóban kevés vártatva legujabb munkája „Politikai programmtöredékek“ czimmel közkézen forgott.

Széchenyi mindjárt munkája bevezetésében érdemül tudja be magának, hogy ő volt az első, ki honfitársainak megmondá az igazat, bár azok keserünek találták, a programmtöredékekben pedig valójában azon is fáradozott, hogy ez érdemét a legmagasabbra fokozza. Ez irat élesség és kiméletlenség tekintetében mindent felülmult, a mit Széchenyi ekkoráig irt vala, természetes: hogy igazság tekintetében sem maradt az hátra. Széchenyi mindenekelőtt kinyilatkoztatja a sokféle következetlenségi vádakkal szemközt, melyeket ellene emeltek, „hogy minden törekvése épen csak oda volt irányozva, hogy élete végeig következetes maradjon; csakhogy ő a következetességet nem ugy fogja fel, miszerint valaki, ki egykor kormánypárti vagy ellenzék embere volt, örökösen és örökké, bármint alakuljanak is a körülmények, kell, hogy a kormány, hogy az ellenzék hive maradjon; az ő következetessége inkább csak abban van, hogy „nemzetének öröm és búban, dicsőitve vagy gunyoltatva, hivatalos állásban vagy a nélkül mindig hiven, és csekély erejéhez mért sikerrel szolgáljon.“ Ezután egyszerü hasonlatban valóban találó képét adja politikai taktikájának; s azt mondja: „Az ügyes hajós, ki czélt érni akar, változva használja

az ár folyamát, a szelek negédeit. Majd kóválygog, majd vesztegel; vitorláinak egész sorát akkor huzza fel, mikor minden körülmény kedvez; horgonyt visszás időben vet. A bölcs tábornok szintugy rendezi ügyeit. Majd vissza vonul és sánczok mögé állítja hadait, majd előre tör s minden erejét egy pontra összesíti, a mint t. i. negatiot vagy passivitást parancsolnak a körülmények."

Széchenyi ezután ismét régi eszméjére tér, mely mellett 1840 óta szakadatlanul küzdött: t. i. hogy az előtt, mig a kormány Magyarország iránt ellenséges állást foglalt el, az ellenzék teljesen igazolt volt, hogy azonban jelenleg már nem az, mióta a kormány a nemzet méltányos óhajait tökéletesen figyelembe veszi azon határig, melyet az összbirodalom érdekei vonnak eléje. Ismétli egyszersmind egyrészt azon szemrehányásokat, melyeket már előbbi irataiban a magyar ellenzéknek tön; de minthogy ez ellenzék utóbb már nemcsak hogy tagadott, de a positiv reform vezetését is kezébe ragadni igyekezett, Széchenyi most még egy lépést, — tagadhatlanul igen nehéz lépést — tett előre, bebizonyítani törekedvén, miszerint a magyar ellenzék képtelen egy időben ellenőrizö és vezető szerepet vinni „valamint axioma tisztaságban látom, hogy az órában a rugony és láncz, a gözönyben katlan és rendező (regulator) egészen különbözőleg működik, és egyik a másik helyébe nem állhat — mondá Széchenyi — szintugy tartom a statusszerkezetben valódi idétlenségnek, ha ugyanazon egy testület vezetni és ellenőrködni akar egyszersmind, vagy más szavakkal: ha ugyanazon egy testület töprenkedik viselni mind a kormány, mind az ellenzék szerepét egyuttal. Mi nem egyebb, mint a zsarnokság ideálja, egy, több, vagy sok kézben."

Széchenyi nem azt akarta bebizonyítani, hogy a kormány sohasem törekedett azon, a mivel vádolják, de hogy most már nem törekszik, s hogy azon belátáshoz jutott, miszerint Magyarországot sem németté tenni, sem alkotmányától megfosztani nem lehet. Az ő szemében minden kétségen felül bizonyos. Széchenyi a legkeserübb szemrehányás hangján emlékeztet, mennyiszer fejtegette ő már mind ezt, de szava mindig a pusztába hangzott. Az ellenzék mindinkább merészebbül halad a romlás ösvényén; nemcsak, hogy a kormány, daczára annak, hogy tökélyes rendszerváltozás történt, az ellenzék részéről semminemü támogatásban nem részesült, az utóbbi még azon is igyekszik, hogy sorait szaporítsa, s ha a kormány zavarba jö, mint az pl. rövid idö előtt (1846-ban) Galiczia

mellett történt, kárörömét nyiltan kimutatja. Innen kezdve Széchenyi irálya sorról sorra hevesb és keserübb lesz; azon pontnál pedig, hol „Kossuth Lajos ur“ kerül tolla alá, minden korlátot félre lök. Haragja mély ellenszenvének e tárgyától, nem is képes megválni; kegyetlenül feltárja e kevély idealista egész müködését, ki kanesal kovács módjára nem oda üt, a hová néz, ki a rövidlátó vadászhoz hasonlóan nyúl helyett a hajtóra lő, ki, mint a szenvedélyes kártyás ‚Va banquet‘ kiált, s végre ingét, fejét és lelkét is kártyára teszi.

Ezt ama bámulatos jövendölések egyike követi, melyet, midön először hallották, epés, mélakóros ember beteges kifolyásainak tekintettek, de azóta számtalanszor idéztek, mivel, fájdalom, szóról szóra teljesültek. „A honnak“ — kiált fel Széchenyi — álladalma megrendült, és a legmélyebbre ható hazafiak, midön kinosan fog vérzeni szivük annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcseség a hon kifejlését, s az ábrándozó incompetentia hova sülyeszté azt — car l'insuffisan ce amène l'arbitraire — egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni statustudományt, s ujra és ujra megkérni a magyarok Istenét, hogy irgalmazzon kiskoruságunknak és segitsen; minthogy akkor, mikor tökéletes chaost hozott az éretlen elbizottság s a felizgatott néptömegek dühe feldúlt minden társasági viszonyt, egyedül Istenek segithetnek vagy anyagi erő; —

A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hün, s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agoniáját fogja élni; —

S Ön? Ön, kit én nemcsak hazaszerető, becsületes, de jószivü embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényüzési függczimer, Ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni? és Ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusioiból, melyek Önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

Midön statusbölcseséggel hitte magát telve lenni, csak phantasiával és önhitséggel volt saturálva;

Midön prófétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerübb eseményeket sem birta látni tisztán; s miglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectans, ki mindent kezd

és mindenbe bele viszi a könnyen hivőket, egyetmást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud;

Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag;

Midőn uj politikai Messiásnak, egy mélyenható státusbölcsnek hitte magát, soha nem birt magasbra emelkedni, mint egy jószivü miseri cordianus nézpontjára, ki minden kisebbre irt szeretne tenni, hézagos számitások szerint kenyereket süttet szegények számára, és ki borzasztólag előmozditván a dologtalanság átkát, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapitására, de nemzetet, sülyedésbe indult nemzetet soha megmenteni nem fog;

Midőn népeket gondolt boldogitani, zúgprokátorként szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt, s hogy ekkép:

Midőn honunk institutiójit rendezni, szilárditni vélte, végképi zavarba bonyolitá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgaibb állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institutióinknak, s azon egyedüli regenerationális szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábairól; s hogy ehhez képest:

Még azon illusióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesiteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesités még!

Akkor, mondom, ha Ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett — mig meg fog történni, ne kételkedjetek, mert önalkotta, világa nem reálisabb, mint délibáb, és Ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem Önt, mint önmaga — akkor ugyan kérdem, fog-e, de csak egyetlenegy vigasztaló érzést is lelni keblében?

És azért a haza szent nevére kérem Önt, lépjen le agitatiójának azon veszélyteljes teréről, melyre ujabban állott, sőt nemesb érzéséhez esedezem; mondjon le a politikai vezérségről és általán. Ha azonban végig elakarja járni „nélkületek, sőt ellenetek"-féle ‚Villitánczát': ám tessék. Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen a bőszülésig fel; vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, miszerint erővel kivivja magának az önformulázta és önértelmezte „egész igazságot"; ostorozza a közbirodalom érdekeit a

legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a viszonttorlás poharát csordultig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már későn lesz, érezni s átlátni fogja, s megvallani leszen kénytelen, hogy átok volt az, a mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hü is, a ki Önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint igyekezett volna.

A könyv végén Széchényi még néhány érdekes vonásban jellemzi személyállását: „Én az ellenzék tagja nem vagyok, mondá, noha igen fáj lelkemnek az ellenzék számosb tagjával, kit igen becsülök, kezetfogva és karöltve nem járhatni egy uton hazánk javára. Ámde hiába, én az ellenzék szükségét nem látom oly szükségesnek, mint sürgető a mentől előbbi reform és progressia, s azért másoknak hagyván át az ellenzéki működést, én teljes erőmmel a progressionak, a reformnak mezejére akarok lépni, de a conservativ-táborba lépni sincs hajlamom jelen körülmények között, nekem tehát személyemet illetőleg ugyan mi marad hátra most, most, miután Magyarországban minden embernek valamire csak el kellene határozni magát már? én tán egy harmadik pártnak vethetném meg alapját? Erre azonban nincs vágyam. Legelsőben is nincs azért, mert ez a conservativ pártot gyengithetné, mi legtávolabbról sem lehet czélom, miután a conservativ-párt a kormányt támogatja, politikám főtengelye pedig most a kormány támogatása, s tisztán áll előttem, mint ezt e röpirat kezdetén érintém is, hogy hazánkban minden sarkaiból dül, ha most a kormány becsületes czélzatinak daczára, az ellenzék többségre vergődhetnék fel, mit én mostani körülményeim között egyenesen hazagyilkolásnak néznék. Legfőkép nincs vágyam egy harmadik párt alakitására, pedig azért, ha volna is e mütétre tehetségem, mit kereken tagadok hogy van; mert azon párt, melyet én alakithatnék, egyedül a reform, a progressio zászlója alatt állhatna, ámde ezt maga tüzte ki, mikor az illetőknek a közlegények soraiba vonulni vissza. Nékem tehát nem marad egyéb hátra, mint szinte visszavonulnom, s addig, mig erőm engedi, s szolgálhatom a hont, szorosan azon kis hivatalban forogni, melylyel legközelebbről megtiszteltetém. . . . Honunk pillanatai nemcsak drágák, de én azt mondom, már meg is számitvák. A fejedelem s kormányának legjobb czélzatait meglehet zsibbasztani, meglehet akadályozni. Ehhez nem kell sok. Ármányos ész, activitás

és egy kis roszakarat, elég konkolyt képes hinteni bármily jó mag közé. De nagyobbszerü, tartós és ingatodózás nélküli jót teremteni a fejedelem, a kormány leghathatósb pártfogása nélkül lehetetlen, ne feledjük ezt soha.“

A „Programmtöredékek“ az ellenzéki sorokban a legroszabb hatást idézték elő, s — mi az igazságnak tartozunk ezen nyilt vallomással — mi is nagy, de betegesen felizgatott szellem kifolyásának tekintjük. Széchenyi elkeseredése mindenesetre a legnemesb forrásból eredt; honszerető szive irtózott a legközelebbi jövő, mely messze és élesen látó szemei előtt tárult fel, de ily mélyen, szenvedélyesen felizgatott hangba ő neki, mint államférfiunak épen ily pillanatban kitörni nem kellett volna. Ha a nemzet paroxysmusa valóban oly nagy volt, a milyennek Széchenyi festé, akkor oly kemény szemrehányások — oly metsző nyelvvel bizonyára nem lehetett attól megszabadítani. A könyv alakja tehát, jól lehet szerző akkori hangulatában s az ezt okozó körülményekben találja igazolását, de azon czélra nézve, legalább melyre ez irat szánva volt, ez alak egyáltalán elhibázott vala. Azonban tartalmára nézve is joggal tétettek nehéz kifogások. Széchenyi egész okadatolása voltaképen két mondaton alapult, melyeknek helyességét az ellenzék tagadta mig ő az egyikre nézve nem bizonyította, a másikra nézve pedig bizonyítani nem is volt képes. Hogy a kormány rendszerét Magyarországgal nemcsak eszközei, de czéljaira is megváltoztatta az ellenzék által tökélyesen határozott tények idézésével tagadtatott; Széchenyi e tényeket nem tagadá, még azon kedvezőtlen következtetéseket sem iparkodott megerőtlenítni, melyet ezekből még oly mérsékelt férfiak is, mint: Deák, Eötvös stb. vontak; ő egyszerüen és minden további okadatolás nélkül az ellenkezőt állitá, s azt kivánta, hogy e véleményt a nemzet többsége is oszsza. Ez túlzott követelés volt, főkép oly nemzet irányában, mely bizalmatlansággal viseltetett minden iránt, a mely Bécsből eredt, s e bizalmatlanságról még döntő érvek, tagadhatlan tényekkel szemben is, csak lassan és habozva mondott le. A mit Széchenyi azonban sehogy sem tudott volna bebizonyítani, épen azért, mert nem is volt helyes, az volt, hogy az ellenzék egyidőben „nem képes ellenőrizni és vezérelni.“ az első az ellenzéket, a második a kormányt illeti. Az óra rugó- és láncznak hasonlata, valamint a gőzgép üstje és szabályzója, ide nem alkalmazható. Rugó és láncz, üst és regulátor mindig az volt, a mi most, s rendeltetésöket örökre megtartandják; ellen-

zék és kormány azonban egy parliamentáris államban épen nem rendelvék arra, hogy minden időben, egy s ugyanazon működés határi közt maradjanak. Ellenkezőleg! az ellenzéknek minden pillanatban kész és képesnek kell lenni arra, hogy a kormányt átvegye, a mire azután természetesen ellenzékké válik. — De ez csak akkor lehetséges, ha az ellenzék positív programmal lép fel, melyet érvényre juttatni törekszik; ennek győzedelmével az ellenzék a kormányra lép és valóban alkotmányos államban a miniszterváltozás nem csupán személy, hanem szabály szerint rendszerváltozást jelent. Széchenyinek a „programmtöredékek"-ben tett nyilatkozata éles ellentétet képez azon találó definitióval, melylyel „Hitel"-ében a valódi alkotmányos ellenzéket illetőleg találkozunk és ellenzék, mely csupán csak ellenőrizne, és egyebet mitsem tenne, csak azon meddő oppositió volna, mely felett Széchenyi oly sok alkalommal és annyi joggal pálczát tört. Kiváltképen Angolországrai hivatkozása és azon megegyezése, hogy „az ember nem lehet egyszerre Sir Robert, Peél és Lord John Russel," ellene és nem mellette bizonyított. Épen Angolországban mindennapi jelenség, hogy az ellenzék férfiai az államügyek vezetését átveszik és az addig kormányon levő férfiak ezentúl ellenzéket képeznek, és épen Angolországban nem gondolható oly ellenzék, mely csak a kormány ellenőrzésére szoritkoznék a nélkül, hogy egyszersmint a közvélemény meghatározott positiv czélok felé terelését erélyesen nem tüzné ki feladatául.

Lehet-e, hogy oly felvilágosodott szellem, oly kiterjedt politikai tudománynyal és oly dús tapasztalással biró férfiu, mint Széchenyi, ne ismerte volna az alkotmányosság ez elementaris tanait? Nem; ő ép oly jól ismerte, mint bárki más. De nála egy előtte fekvő concret eset minden abstractiót és theoriát háttérbe szoritott. Nem oppositióról in abstracto és a mit ennek tennie vagy nem tennie kellene volt nála szó; szemei előtt az oppositiónak azon bizonyos neme lebegett, melyet Kossuth Lajos representált és ennek, Széchenyi véleménye szerint, soha kormányra jutnia nem volt szabad; ellenőrzése, megbirálása a kormány intézkedéseinek legyen az egyedüli, kizárólagos tér, melyet nekik átengedni lehet; a gyakorlati, teremtői, politikai tevékenységről ők mindenkorra leszoritandók; soha vezető ne legyen, mert Széchenyi benső meggyőződése szerint az országot csak végveszélybe döntené. Ezt, fájdalom, a következés nagyon is igazolta. De Széchenyi hibázott annyiban,

hogy azt, a mi egy bizonyos személyiségre nézve áll, mint általános elvi igazságot állitá fel és általánosan az ellenzékre alkalmazá, a mi csak Kossuth oppositiójára illett. Ezáltal kárt okozott önnönmagának, elleneinek egy gyönge, könnyen megostromolható támpontot nyujtván, és használt Kossuthnak, biztositván neki a „programmtöredékei"-ben megtámadott egész oppositió szövetségét.

A solidaris támadás solidaris tiltakozást hivott ki. Ez az gyorsan és a legerélyesebben következett is. Az oppositió minden organumai csakhamar jól rendezett csatasort képeztek a „programmtöredékek" irója ellen, és főleg az általunk is emlitett két mondatot sujták legerősebb csapásaikkal. De nemcsak theoriában szálltak ki sikra az ellenzék jogosultsága mellett, az ügyek vezetésében résztvehetni, a gyakorlatban azonnal érvényesiteni is akarták azt. Az ellenzék egy lépésre tökélte el magát, melyet eddig a már felhozott okokból óvatosan került, eltökélte magát egy programm felállitására. Széchenyi által megtámadtatván, nem akarta többé a hallgató szerepét vinni; maga Deák vállalta magára a nehéz feladat megoldását, és igy jött létre az oppositió azon hires nyilatkozata, mely az 1847. junius 5-diki gyülésen közfelkiáltással elfogadtatott és azonnal közzététetett. Az emlékezetes okirat szerkesztése mutatja, hogy azt főleg Széchenyi „programmtöredékei" idézték elő. A nyilatkozat mindjárt kezdetben constatálja az oppositió jogát, hogy a kormány intézkedéseit ellenőrizheti, és az éppen kormányon levő férfiak rendszabályai komoly és beható birálatnak vettetnek alá. Azon eredményre jutnak, hogy a kormány sem területi épség, sem nemzetiség vagy parliamentarismus tekintetében nem teljesité kötelességeit. Azonban — folytatja a nyilatkozat — az ellenőrzéssel még nincs kimeritve az ellenzék feladata; hivatása czélirányos reformok létesitését előmozditani, az initiative joga nem illeti ugyan kizárólagosan az ellenzéket, de ép oly kevéssé lehet azt kizárólagosan a kormányra ruházni. Ezután a kitüzött reformok egyenkint megvilágositttatnak: általános viselése a közterheknek, azon feltétel alatt, hogy ezek az országgyüléstől megszavaztatnak és a kormány felelős legyen — a nem nemesek részvéte a politikai jogokban egy valódi képviselő rendszer alapján — egyenlőség a törvény előtt — az urbéri terhek megváltása kártalanitás mellett — az ősiség eltörlése és a hitel- s birtokviszonyok rendezése, — mind oly reformok, melyeknek szükséges voltát tudvalevőleg Széchenyi legelőször felismerte, vagy legalább nyiltan

kimondani először volt bátorsága. De Magyarországnak a birodalom többi részeihez való viszonya, melyre Széchenyi annyi sulyt fektetett, sem lön hallgatással mellőzve az oppositió által; épen e viszony szorosabbá tétele tekintetében azon határozott kivánságot nyilvániták, hogy az örökös tartományok alkotmányt nyerjenek és alkotmányosan kormányoztassanak, a helyett, hogy Magyarország, tekintve azok absolut kormányzatát, csorbát szenvedne alkotmányán.

De ezen theoreticus tüntetésekkel nem szakadt vége a dolognak; Széchenyi még más módon is megismerte könyvének az oppositióra tett hatását. September 17-én jelent meg a királyi leirat, mely az országgyülést 1847. november 7-ikére Pozsonyba hivta egybe. Az ellenzék megegyezett abban, hogy Kossuth számára mindenkép követiállomást kell szerezni, még pedig az ország legelső megyéjében, a hova a főváros is tartozott, t. i. Pestmegyében! De épen ezen megyében tért el az ellenzék egymástól, noha egészben föltétlen többségben volt; sokaknak ugy tetszék, hogy Kossuth elvei túlzottak, mások személye ellen tettek kifogásokat. Itt tehát Kossuth és a szintén szabadelvü Patay voltak a követjelöltek, s midön Patay kijelenté, hogy inkább kivándorol, mintsem Kossuth vetélytársa legyen, Patay helyett a szintén ellenzéki Balla András lett ellenjelöltté. A conservativek, kik belátták, hogy az ő embereinek sehogy sem lesznek képesek érvényt szerezni, két baj közt a kisebbet választák, s Balla mellett szavaztak; hason eljárásra lönek utasitva a hivatalnokok is, s ezáltal, ugy látszék, Balla többséggel birt. De épen ezen nem óhajtott szövetség állitá meg a szabadelvüeket; illetlennek tarták Kossuthot ily fegyverekkel meggyőzni, ki mellett azonfölül még Batthiányi, Eötvös, Teleki, sőt maga Balla is oly élénken agitáltak. Szavazáskor Kossuth, 2950 szavazattal 1318 ellen, Pestmegye képviselőjévé választatott, s most a hatalmas agitator, hangját először készült hallatni az országgyülési teremben.

Széchenyi ennek jelentése fölött egy perczig sem ringatódzott csalódásban. Ismerte Kossuth eszmemenetét ép ugy, mint befolyását a könnyen fölinduló kedélyekre. S ha Kossuth tolla oly hatalmasan működhetett, hát még akkor, ha élő szavával hatna azon férfiu, kiről még ellenei sem tagadhatják, hogy bátran oda állitható minden idők legnagyobb népszónokai mellé. Széchenyi gyorsan határozott. Világos volt előtte, hogy most az utolsó döntő tusa fog

bekövetkezni, melyen sok évi politikai ellenével szemtől-szembe fog küzdtérre lépni. Azonnal lemondott felsőtáblai székéről a jövő ülésszakra, és mint követjelölt lépett fel Sopronmegyében. Ezen megyében volt birtokának egy része, és a soproni nemesség többsége a conservativ párton volt; két ellenjelöltje is egészen jelentéktelen ember volt, és nem volt kétség Széchenyi győzedelméről. Csudálatos módon a szabadelvüek is odautasíttattak, hogy Széchenyire szavazzanak. A szabadelvü párt még mindig igen nagy becsülésben részesité a „reform atyát", daczára annak, hogy oly erélyesen küzdött az utolsó időben ellene és szándékozott a küzdelmet folytatni, hogy látszott, hogy szeretne benne egy méltó ellent birhatni. Azonkivül tudta azt is, hogy Széchenyi nem fog az ülésszak tartamára lemondani államhivataláról; tudta tehát azt is, hogy Széchenyi ismert tapintatával és óvatosságával mitsem fog tenni vagy beszélni, a mit kormánykörökben jóvá ne hagynának, és igy remélték benne, mintegy a kormány képviselőjét birhatni, ki előforduló kérdésekre felelni fog — tehát az első kezdet arra nézve, hogy a kormány a magyar parliamentben képviseltessék. Mennyire csodálkozott tehát az oppositio, midőn hire futamodott, hogy Széchenyi Sopronmegyében megbukott.*)

Mindenki, ki Széchenyi jogos öntudatával és halhatatlan érdemeivel, de nem egyszersmind vas jellemével, határtalan önuralkodásával és tántorithatlan hazaszeretetével birt volna, oly megveretés által legmélyebben sértetve visszavonult volna, „ingrata patria nec ossa habebis" mormolván magában. Széchenyi azonban nem ismert személyes hiuságot és érzelősködést, ha a haza nagy érdekei forognak kérdésben. Most is, mint már számtalanszor ezelőtt, személyes érzelmeit mélyen keblébe rejté. Most, vagy soha! sugalta egy belső hang, most kell legyőznöd hatalmas ellenfeledet; vagy — soha sem győzöd le többé! Be kell hatolnod az alsóházba! . . . És a „legnagyobb magyar", kinek Sopronyban ajtót mutattak; tova

*) Hogyan történhetett, még ma sem tudjuk tisztán; Horváth Mihály idevonatkozó jegyzete sokkal csudálatosabb és a conservativ párt nézeteire sokkal jellemzőbb, hogy azt hallgatással mellőzzük: „Széchenyit — irja Horváth — azért buktatta meg a conservativ párt, mert ez a felelősség elvéről épenséggel mitsem akarván tudni, s a kormány tekintélye csökkentését látta abban, ha egy magasabb állásu hivatalnok egy padon ülne a követekkel, kik jobbadán megyei tisztviselők valának, és mint olyanok, csak egy kormánytitkár rangjával birtak.

vándorolt, nem lealázva, ellenkezőleg büszke öntudatában annak, hogy hazájának oltárára a legnagyobb áldozatot, melyre önérzettel biró férfiu képes, tevé le — tova vándorolt Mosonyba, hol néhány nap mulva meg is választották követnek.

Igy készült a nemes férfiu az utolsó nehéz utra, — az utolsóra, jól tudta ő ezt; mert nem a biztos diadal öröme dagasztotta keblét, nem a remény volt, mely rózsás fénynyel hinté be előtte levő utját; sötét, mogorva árny vonult át jövőjén; az árnyak letünt reményeinek sirhalmaiból emelkedtek felfelé, reményeinek, melyeknek feltámadásaiban maga sem hitt többé. Kimondhatatlan búskomorság nehezedett beteg kedélyére; órahosszat némán elmerengve ült. Vajjon miről gondolkodott akkor? Bizonyára a közeledő katastrópha fájó sejtelme és katonakorából egy régi lovagdal vonulhatott lassan rezgő hangokon lelkén keresztül.*) Aztán ismét felriadt, kérdve, vajjon nem hirdetett-e hazugságot, midőn ezelőtt húsz évvel hallatá ama szózatát: Magyarország nem volt, hanem lesz, — vajjon nem jobban tette volna, ha a nemzetet nyugton kimulni hagyja, a helyett, hogy mig utolsó vonaglásában is fölizgatva, csendes átszellemülésébe bünös kezekkel nyult, s léte estéjét még oly viharral kavarta fel.

De megvizsgálva czélját, ugy találta, hogy az mindig tiszta és nemes vala; visszatekintett hosszu politikai pályájára és nem fedezett fel azon a szennynek legkisebb foltját sem. Lelkiismerete nyugtatta meg öt arról, hogy ugy kelle cselekednie, nem saját kis hasznáért, hanem hazájáért, a mint cselekedett, s hogy most ugyanazt cselekedné, ha ismét 1825. év küszöbére állittatnék. A siker Isten kezében vala, s ha sejtelmes pillantása aggódva fordult a tornyosuló vészfellegek felé, melyeket szétoszlatni többé nem volt képes, akkor csendes imára kulcsolá kezeit, s áhitatos lelke e szavakban ömlött reszkető ajkaira: Uram, ez nem volt választásom.

VII.

1848.

Ki oly férfiu ellen, mint Kossuth, nyiltan sikraszállni akart, csak két ut közül választhatott. Vagy el kelle szánnia magát, hogy

*) Heute noch auf hohen Rossen, morgen durch die Brust geschossen.

ellenfelét izgatásban még felülmulja, azon hatalmas szenvedélyek ellenében, melyekkel amaz frigyre lépett, még hatalmasabbakat ébreszszen, a tömeget még mélyebben felkarolja s a szél ellen a vihart vegye segitségül, — vagy az izgatás minden eszközét határozottan vissza kelle utasitania, saját elveit megrendithetlen nyugalommal s minden felindulás és heveskedés nélkül védelmezni, hogy igy a higgadt kedélyeket vonja pártjára, s a gyanunak még árnyékát is messze üzze magától, mintha itt személyes érdekek vagy értelmek csatája folyna. Az ellenfél fanatikus dühöngése e nyugalom és megfontoláshoz annál élesebb ellentétet képezett volna, s mind szélesebb körökben gyökeret vert volna a meggyőződés, hogy a jog és igazság azon részen keresendő, hol nem irtóznak a higgadt vizsgálat tiszta, elfogulatlan tekintetétől, s hol az elveket, melyekért küzdenek, bizton, bátran napvilág elé bocsátják, a helyett, hogy a szenvedélyek bengaliai tüzével világítanák meg.

Széchenyi érett megfontolás után szintén arra határozta el magát, hogy, Kossuth ellen küzdve, ez utóbbi utat választja; nemcsak azért, mivel a másikat választani nem akarta, hanem, és főleg azért, mivel a másikat nem is választhatta. Hiszen épen a tömeg szenvedélyére való hivatkozás, a fanatismus támogatásának keresése volt, mit ő Kossuthban leginkább ostorozott; miként követhette volna tehát ellenfelét ugyanazon térre, vagy igyekezhetett volna őt még fölülmulni azon? Még azon kedvezőtlen benyomás, melyet a „Programmtöredékek“ rideg, kihivó alakja azon körökben is, melyek nem tartoztak Kossuth zászlójához, előidézett vala, még e benyomás sem enyészett el egész nyomtalanul Széchenyire, s ő észre vevé, hogy hiba volt tőle az egész ellenzéket maga ellen zuditani, holott a támadás tulajdonképen az ellenzéknek csak egyik árnyalata ellen volt intézve. E hibának nem volt szabad ismétlődnie. A gyanusitás, miszerint Széchenyi Kossuth személyes ellensége, ugyis elég tevékeny és leleményes volt irányában, kellett tehát, hogy ezentul még a látszat se bizonyitson e gyanusitás jogosultsága mellett. Széchenyi szilárdul el volt határozva, hoyy haragját Kossuth izgatásai fölött, nemkülönben legmagasabb fokra emelkedett félelmét ez izgatás következményei miatt mérsékelni fogja. Bármennyire vonakodott is az előtt pártot alakitani, vagy párthoz csatlakozni, most maga is ugy volt meggyőződve, hogy a conservativ és szabadelvü párt mérsékelt elemeit közelebb hozni, a kettőből egy „juste millien“ pártot teremteni. okvetlen szükséges. Mint az ó-kor-

beli néma királyfi rögtön vissza nyerte volt beszélő tehetségét, midőn a halálos nyilat apja mellének szegezve látta, ugy Széchenyi is első pillanatban meglelte ismét az engesztelékenység és engedékenység hangját, amint észrevette, hogy a forrón szeretett hazát végveszély fenyegeti. Rendithetlen közönynyel, s a jó lelkiismeret s a becsületes és legkomolyabb meggyőződés nyugalmával akart ezentul Kossuth ellen küzdeni, hogy annak különcz lénye annál kirivóbb alakban tünjék fel, a higgadt férfiak s tömegek eddigelé oly rendkivüli mértékben ünnepelt kedvenczétől minélhamarább elforduljanak.

Ez elhatározásnak azonban csak első része volt kivihető, azon rész t. i., mely Széchenyi magatartására vonatkozék, minthogy a második föltevés nem következett be. Kossuth a lehető leggondosban került mindenféle különczködést, s ellenfelét csaknem felülmulta az önmérsékletben. Ugy látszék, hogy e felizgatott kebelben a szenvedély viharai pillanat alatt elcsöndösültek, s mintha csak szelid verőfény töltené be azt, melynek nincs más czélja, mint melegíteni és termékenyitni, és irtózik minden rombolástól. Hogy Kossuth nézetei nem változtak, a következmények elég világosan mutatják; de mégis igaztalanság volna talán azt állitani, miszerint Kossuth mérsékeltebb fellépése merő szineskedés volt. Kossuth, minden hibái és gyöngéi mellett, éles észszel és lágy kedélylyel birt; ezt legelkeseredettebb ellensége: Széchenyi is bevallotta.

A merész agitator elérte egyelőre, mit óhajtott; tagja volt már az országgyülésnek, s ez új állás komolysága akaratlanul is visszahatott képzeletére. Teljesen belátta, hogy a képviselőház termében még sem lehet mindent elmondani, vagy legalább nem oly alakban, mint ezt egy röpke vezérczikk megengedi, melyet ma olvasnak, holnap felednek. A parlamenti ellenzék vezéreül küzdeni föl magát, ez lön becsvágyának legközelebbi czélja, s ez nem volt oly könnyü, mint a mélyebben nem gondolkodó tömeget egy szép csengésü kolomp követésére birni. Kossuth, hiusága daczára, nem titkolhatá maga előtt, hogy az ő tekintélye épenséggel nem nyugszik oly szilárd alapon, mint a honmaradt Deák Ferenczé, kinek örökségét most megszerezni igyekezett. Voltak emberek, kik Deák politikai nézeteit tán nem osztották; de senkisem volt, ki a nagy hazafit személyesen ne tisztelte és ne szerette volna. Kossuthnak ellenben nemcsak politikai, de személyes ellenségei is voltak, még saját elvtársai között is. E tünemény magyarázata igen egyszerü.

Deák mindig és mindenben csak magát az ügyet tartotta szemelőtt, s óhajtá, hogy a dolgok folyama a rendes mederben haladjon ide volt irányozva bölcs tanácsa, ha kellett, ékesszólása is. Ha bizonyos volt a sikerről, rögtön visszahuzódott, a népszerüség és külső siker babérját érintetlenül hagyá azok számára, kik vágyódtak arra, sőt titokban még gyönyörködött is, ha látta, hogy eszméit a nyilvános ülésekben ép azok hozzák szőnyegre és védelmezik, kiket ő maga négyszemközt, vagy en petit comité nyert meg ez eszmék hiveiül. Kossuth az ellenkező uton haladt. Ha valami használható eszmére bukkant, rögtön elsajátitá, nem igen törődvén azzal, kitől származott. Aztán pazar bőkezüséggel fölczifrázva — mert ehhez senkisem értett annyira, mint ő — mint tulajdon édes magzatját vivé a közönség elé; nemcsak saját dicsőségét nem osztá meg másokkal, de még azt sem engedé át nekik csonkitatlanul, melyhez érdemöknél fogva teljes igényök volt. Deák nagyobb lett szerénysége által, Kossuth kisebb hiusága által. Ezért volt Deák nak annyi személyes barátja és tisztelője még politikai ellenfelei között is, Kossuthnak ellenben annyi személyes ellene és gáncsolója saját táborában. Jól tudá ő ezt, s azért fejtett ki új helyzetében annyi önmérsékletet, a mennyi csak telt tőle, hogy személyes dicsvágyát fékezze, mérséklete által magához vonja, kiket öntulbecsülése elriasztott, és a szabadelvü párt többségét mindenáron zászlójához bilincselje.

Az első parlamenti csata Kossuth vezérlete alatt 1847. november végén vivatott. A szabadelvüek hangulata a kormány irányában ez időtájt nem volt kedvezőtlen. Első eset volt, hogy osztrák császár a magyar országgyülést magyar beszéddel nyitja meg*) s a

*) Magáról az udvarlásáról is oly fontos eredménynek tartották ezt, hogy Ferdinand császárnak Pozsonyba utazása előtt értekezleteket tartottak, melyben a legfelsőbb ház tagjain kivül, egy magas állásu magyar ur is megjelent s neki köszönöm én ez adataimat. Köz megegyezés létezett, arra nézve, hogy a magyarokat valami kellemes meglepetésben kell részesiteni; de minthogy a császár nem beszélt jól magyarul, valami linguae lopus-tól tartottak, mely a pillanat ünnepélyességét, és az uralkodó tekintélyét csökkenthetné. Ferdinand maga mélyen hallgatott; csak miután mindenki előadá véleményét s a tárgyalás teljesen kimerítettnek lenni látszék, nyugodtan mondá: „Magyarul fogok beszélni, természetesen, ugy, a hogy tudok. Az én magyarjaim bizonyára nem fognak kinevetni ezért!“ s valóban nem is nevették ki, hanem sirtak, mint a gyermekek, midőn 300 év

nemes fejedelem minden szava örömteljes viszhangra talált a nemzet szivében. E közörömet a válaszfeliratban szintén kifejezni akarák, de a nélkül, hogy azért az ország jogos panaszai egy és más alkotmányellenes tény miatt a nemzetnek királyához intézett felterjesztésében egészen mellőztessenek. A conservativek azonban mást óhajtottak. A fölirat, szerintök, kellett, hogy merő loyalitás legyen, az ország kérelmei és panaszai pedig legfölebb mellesleg, futólagosan egy semmitmondó általános kifejezéssel érintessenek. Somssich Pál volt, ki a conservativek ez inditványát védelmezte, a mennyire egy szellemdús férfiu és kitünő szónok valami, már előre is elveszett, ügyet egyáltalán védelmezni képes. Csakhogy népszerütlen eszmék ilyetén szellemdús védelmezőire rendesen azon nem igen irigylendő sors vár, hogy az ellenkező népszerü vélemény védőinek zsámolyává lesznek, s elhanyagolni az ily jó alkalmat, valahányszor csak kinálkozék, Kossuth nem igen szokta. Most is legnagyobb beszédei egyikében támadta meg a conservativek inditványát. Nyugodt hangon mérsékelt kifejezéssel, de kényelmes szóbőség és irgalmatlan részletességgel festé a kormány eljárását a legutóbbi évek alatt; kimutatá, hogy ha mindjárt uj alakban, de azért ugyanazon régi rendszer kifolyása volt ez, melyet Bécsben Magyarország hátrányára évszázadok óta folytatnak. Különösen pedig az „administratorok“ kérdését, mely jelentéktelenebb ellenzéki szónokra nézve is hálás tárgy leendett, a legmélyebb alapossággal fejtegeté, végül amaz inditványt kapcsolván hozzá, miszerint a föliratban a főhelyet mindenesetre a hála szavai foglalják el a királyi jóakaratért, de a mellett a nemzet panaszai a kormány ellen szintén egyenként és kimeritőleg fölsoroltassanak.

A fölirat miatti küzdelem már négy napig hullámzott ide s tova; mindkét párt érzé, hogy a szó szoros értelmében döntő csatát ví, saját legjobb csapatait s legélesebb szellemi fegyvereit vivé a harczba; mindkettő oly nyiltan és határozottan vallott szint, mint soha az előtt. A conservativ párt vezérei először mondák ki, hogy a birodalom egysége oly érdek, melyet Magyarország is köte-

---

óta először hallák apáik nyelvét annak ajkain megzendülni, kinek fejét szent István koronája ékité. Ferdinand császár az első két szó után mondhatott volna mindent, ami csak tetszett, miután hallani őt ugysem lehetett többé a hatalmas éljenek, kard csörrenések és végtelen örömzaj közepette, mely a teremen végigviharzott.

les figyelembevenni; a szabadelvü párt nevében pedig Pázmándy ajkairól a magyar parlament kebelében szintén először lőn most kimondva a nagy szó, hogy Magyarországot csak külön felelős ministerium elégitheti ki. Tehát már akkor az 1847. év elhunyta előtt, nem pedig, mint sokan hiszik, az 1848. viharos események nyomása alatt születtek meg a jelszavak, melyekért a küzdelem mai napig sem szünt meg. Ötödnapon, miután a két párt még hajszálnyira sem közeledett egymáshoz, Széchenyi végre közvetítő javaslattal állott elő. Mindent elfogadott, mit az ellenzék a magyar alkotmányban gyökerező önállóság és kormányzási függetlenségre nézve kimondatni akart; névszerint pedig azt hangsúlyozta, a mit különben is ő inditványozott először, hogy t. i. országgyülés évenként, még pedig Pesten tartassék; a multra nézve azonban elégségesnek vélte, ha a nemzet sérelmei, az egyes esetek részletes fölsorolása nélkül csak általános szavakkal fejeztetnek ki. Az hivé, hogy ezáltal a szabadelvüek jogos kivánsága teljesül, a nélkül, hogy a kormány, s a vele szövetkezett conservativ párt megsértetnék. A conservativek valóban vissza is vonták saját inditványukat Széchenyi javaslatáért, s a háznak csak Széchenyi és Kossuth inditványai között volt választása. A november 27-re kitüzött szavazást rendkivüli feszültséggel várták. A győzelem bizonytalan volt, minthogy a szabadelvüek közül többen, kik egyfelől nem szivesen szegődtek Kossuth zászlójához, másfelől Széchenyi inditványát saját elveikkel összhangzónak véltek, megingattattak, s az utolsó perczben megigérték, hogy Széchenyi mellett fognak szavazni. Mindamellett is Kossuth inditványa, habár csak 4 szó többséggel, de elfogadtatott, s ezzel egyszersmind kitünt, miszerint a conservativ párt annyira kisebbségben volt, hogy még a szabadelvüek egy részének ideiglenes csatlakozásával sem vergődhetik diadalra. Széchenyi teljesen fölfogta e tény horderejét, s valószinüleg csak az ő véleményének visszhangja volt, ha az angol kormány vele bizalmas lábon álló hivatalos tudósítója kormányának, e szavazás után közvetlenül, azt irá, miszerint ez országgyüléstől nem sokat lehet remélni, s bizonyára fölöslatják, ha messzeható engedményekre magukat elszánni nem képesek.*)

---

*) Az administratorok kérdésére nézve Blokwell ezt irá többi között jelentésében: „Világos, hogyha ez intézmény gyökeret verhet, a magyar közigazgatásban lassankint bizonyos osztrák bureaucratismus fog becsem-

A fölirat szerkesztésével Pestmegye második követét, Szentkirályi Mórt bizták meg. Minden, a mit e férfiu csak irt, hasonló négyszögkövekből készült épülethez, mely ngyszerü egyan, de ép ez egyszerüségében imponáló és rendíthetlenül szilárd; mint valamely bástya oly büszkén s szabadon emelkedik minden tétel, mintha mondaná: jertek, ingassatok meg, ha tudtok! Hogy a conservativek meggyőzessenek arról, miszerint az ellenzéknek nincsenek illoyalis czéljai, a föliratban Magyarországnak az összállamhozi viszonya is figyelembevétetett. „Kijelentjük, igy hangzik a fölirat egyik pontja, hogy intézkedéseink által a szomszéd örökös tartományokkali érdek találkozásainknak méltányos kiegyenlítésére, hazánk országos önállásának és törvényes jogainak megőrzése mellett, annál nagyobb készséggel nyujtandunk segédkezet, minél erősebben meg vagyunk győződve: hogy ezen kiegyenlítés nehézségei nem a közöttünk létező szövetséges viszony természetéből erednek.“ Mindamellett is az alsóháztól elfogadott föliratot a felsőház elvetette, s a conservativeknek Somssich Pál részéről visszavont inditványa ott ujra fölvétetett. A méltóságos urak megtanulták kissé, és semmiképen sem feledék, hogy régibb időkben két ház közt váltott üzenetek sokasága által az alsóház ellenállása nem egy izben meg lett törve. Azt hivék, hogy Kossuth kétségkivül tartani fog ugyan még néhány dörgő beszédet, melyeket az ellenzék viharos éljenekkel fog végig hallgatni, de végül a gyümölcstelen harczot megunva, mégis megadja most magát. Csakhogy egy uj és jelentékeny tényező elkerülte figyelmüket, és ez Kossuth lángelméje volt, mely valamivel többre is képes volt, mint arra, hogy hébehóba egy-egy jól szerkesztett beszédet készitsen. Kossuthnak egy genialis fogása valóban halomra is dönté a mágnások számitását. Midőn az alsóházzal a mágnási szavazat tudatva lön, Kossuth nem hevesen, mint sejték, hanem a legnagyobb nyugalommal jelenté ki, miszerint a felsőház nézetei az ország állapotai, a kormánypolitikára nézve lényegesen különböznek az alsóház felfogásától. Ez oly tény, melyet hoszszasban vitatni fölösleges. S minthogy a felsőház ez eltérő főfogás kifejezését a trón elé jutni nem engedi,

pésztetni; a végeredmény pedig ez esetben valószinüleg az lesz, hogy Magyarország osztrák provinczia, a magyarországgyülés az örökös tartományok rendi (landständisch) gyüléseihez hasonló, voltakép csak regisztráló testületté fog válni.“

ő azt inditványozza, hogy e felirat egyszerüen félretétessék, a trónbeszéd válasz nélkül maradjon; a mit most általánosan és összefoglalva nem lehet, később az egyes királyi propositiók tárgyalásánál külön föliratokban lehet majd kifejezni. A conservativ pártot rendkivül megdöbbenté e váratlan fordulat, miután önkényt következett, hogy e határozattal a király jóakaró előzékenységeért szándékolt hálanyilvánitás szintén kárba vész. Emberfölötti erőt fejtének ki tehát, hogy a fölirati javaslat ujból a felsőházhoz kerüljön, — de hiában! Kossuth javaslata többséget nyert. A felirat ad acta tétetett és ez az országra oly mély, a conservativekre s a mögöttük álló kormányra nézve annyira kedvezőtlen benyomást szült, a milyet a legélesebb felirat sem leendett képes előidézni.

Tagadhatlan, hogy Kossuthnak e győzelme, melyet nem ugy, mint eddig, heroicus eszközök alkalmazásával, hanem valóban ügyes államférfiui taktikája által nyert, Széchenyire első pillanatban nem a legkellemesebben hatott, más felől csakhamar dús kárpótlásban részesült a nagy hazafi a közvetlenül szőnyegre került közteherviselési viták kimenetele által. Ez ügy három részre oszlott, s mind a házi adó, — t. i. a beligazgatás költségei, — mind a hadi adó, mind az országos alap (mely közérdekü vállalatokra, névszerint a közlekedési téren vonatkozott) külön-külön tárgyaltattak. Széchenyi, mint tudva van, tulnyomólag ez utóbbi iránt érdeklőleg, mely mellett már előbbi években is fáradhatlan buzgalommal kardoskodott. E buzgalom most sem lankadt. Széchenyi ujólag fölemelte hatalmas szavát, hogy bebizonyitsa, mennyire szükséges mindenkinek a közczélokra szánt országos alaphoz járulnia, s hogy nincs idő várni ezzel, mig bizonyos politikai kérdések, névszerint az országos ellenőrködés, a pénzügyekre nézve — megoldatnak. Széchenyi elragadó beszéde eszközlé, hogy, mig a közteherviselési inditvány a hadi adóra nézve megbukott, a házadóra nézve pedig csak csekély többséget nyert, az országos alapot illetőleg egyhangulag elfogadtatott.*)

Miután még egész sereg más kérdés is, csaknem kizárólag a szabadelvü párt óhaja szerint — Széchenyi is vele szavazott —

---

*) Csak bizonyos Vécsey Miklós báró szavazott mindhárom kérdésben az ellen, hogy a nemesség is résztvegyen a közterhek viselésében. És Széchenyi ezért a báró urat a conservativ kövületek legesodálatosabb vizözön előtti példányának nevezé.

lőn megoldva, elvégre az administratorok kérdésének is szőnyegre kellett kerülnie. A fölirat félretétele után bizottmány neveztetett ki e kérdés tárgyalására, s ez intézkedéssel a conservativek is nagyon meg voltak elégedve. Tudták ugyan, hogy kisebbségben vannak, de igy okoskodtak: Semmi baj, csak időt nyerhessünk. A türelem nemcsak rózsát terem, de ez esetben — utólagos utasításokat is a követek számára. A megyékben rögtön hozzá is fogtak az izgatáshoz, hogy e pótutasítások a conservativekre nézve kedvezően üssenek ki. Ezzel azonban még nem érték be; s más emeltyüket is mozgásba hozni szándékoztak, hogy legalább éclatans vereségtől mentsék meg a kormánypártot e főkérdésben. Az ide vágó előkészületek a legnagyobb titokban történtek, annyira, hogy inkább csak egyéni gyanitás részünkről, hogy Széchenyi ez ügyben — hacsak a szinfalak mögött is, — de előkelő szerepet játszott. A czél ugyanis: szövetkezése volt a conservativeknek a liberalisok azon töredékével, mely nem hódolt föltétlenül Kossuthnak, s csak önkénytelenül, s csupán a pártfegyelem kedveért tartott vele. Ide tartoztak névszerint: Szentkirályi, a fölirati javaslatnak imént említett fogalmazója, Pázmándy, ki később Szalayval együtt frankfurti követ lett, Lónyay Gábor és Menyhért stb. A conservativ párt vezérei főleg kettőn müködtek: először meg akarták gátolni Apponyi bukását, mely elkerülhetlen leendett, ha a képviselőház megmaradandott azon véleménye mellett, hogy a kormány az administratorkérdésben megsértette a törvényt, s azért nemcsak nyiltan ki kell mondania, hogy „pater peccavi“, hanem az általa kinevezett administratorokat is vissza kell szólitania; másodszor Kossuthot el akarták szigetelni e fontos kérdésben, s ezáltal nimbusából föl- és lefelé, — kivetkőztetni. E helyett a conservativek készek lettek volna, nemcsak a tulajdonképi reformkérdésekben a liberalisokkal szavazni, hanem egy királyi leiratot is kieszközölni, mely ujólag garantirozandá a vármegyéknek, törvényeken sarkalló minden jogaiknak épentartását, s azt is megigérendé, hogy administratorok többé nem fognak kineveztetni. Ez az egész programm annyira megfelel Széchenyi ismeretes nézeteinek és tendetiáinak, oly tökéletesen kifejezi szellemét, s oly jól is összhangzik Apponyista s antikossuthianus tantársával, miszerint épen nem látszik merésznek azon állitás, hogy — — — — — — — — — — — — — = — — — — — — — — — — — —, volt csakugyan lépcsője a conservativek és liberalisok e titkos összejátszásának. E mellett

szól még fölülrá azon körülmény is, hogy a nádor, kire nagy befolyása volt Széchenyinek, rá hagyta magát vétetni, hogy az említett leirat kieszközlése végett személyesen utazzék Bécsbe, azon reményben, hogy azáltal oly compromissumot fog létre hozhatni, mely mindkét párt többségét ki fogja elégíteni.

A számítás azonban kétfelé is roszul ütött ki. Midőn ama kis összeesküvés részesei tervük számára szavazatokat kezdtek toborzani, azt tapasztalták, hogy a conservativek többsége épugy, mint a liberalisoké nem akar tudni mitsem ily egyezkedésről. Amazok azt hivék, hogy ezáltal nagyon is tulhajtatik az engedékenység a liberalisok irányában, emezek pedig nem akarták kiszuratni hagyni puszta igéretekkel szemeiket. A mellett Kossuth is értesítve lőn 1848-diki január utólján Szentiványi Károly által, kit hasztalan igyekeztek megnyerni a titoknak, az ellene szőtt intriguáról, s midőn a nádor a közbenjárók által ajánlott leirattal visszaérkezett, minden oldalról kitört a február 5-dikei ülésben a vihar.

Szentiványi egy válaszfölirat inditványozásával lépett föl az ellenzék nevében, melyben köszönet volt mondandó minden őszinte szándéku igérményért, de egyszersmind követelendő, hogy az „uj rendszer“ még az ülések folyama alatt felfüggesztessék, s a főispánok a törvény szabályai szerint mindenütt helyreállittassanak. Lónyay Menyhért, a szövetség egyik tagja azonnal egy ellenindítványt tőn: miszerént az országgyülés érné be a legmagasab leirattal. Erre Kossuth emelt szót, s ujolag kiáltó szinekkel kezdé festeni a kormány eddigi eljárását, s azon fenyegetéssel végzé, miszerint ha a Szentiványi kivánatára nem hajtanak, kénytelen lesz az országgyülés tárgyalás alá venni az administrator-kérdés iránti utasításának jelentését, s ez esetben nehézségeit pontról pontra részletesebben indokolni s még élesebben formulázni. — Lázas izgatottsággal nézett eléje a szorongásig tölt ház a rögtön kezdődő szavazás eredményének. A szorosb értelemben vett Magyarország követei közül 23-an mellette, 23 an pedig ellene szavaztak az ellenzéki inditványnak; most a horvát képviselőkre került a sor, s — az ellenzék veresége el volt döntve! Egy pillanatra rideg csönd állt be; aztán neki zúdult, mint mikor egy zuhatag nagy robajjal pezsegve alá omlik; perczről-perczre emelkedék a zaj, s a boszankodás még mindig nem látszott elérni tetőpontját. Ekkor fölállt Kossuth, s mintegy varázsütésre elnémult a tömeg e kisértetiesen halvány arcz megpillantására.

Csöndet kérek, kezdé remegő hangon Kossuth, mert e pillanatban hazánk és szabadságunk jövője függ a koczkán. Feleljenek azok, kik e dolgot a szélsőségig csigázták; de e szavazás után az országgyülésen nem lehet béke többé! Ajánlatainkat visszautasitották, és harczra hivtak ki bennünket. Legyen, „harczolni fogunk tehát az utolsó pillanatig!“ Keserü szavakban ecsetelte azután Kossuth, hogy az ellenzék mennyire engedékeny volt, s hogy az óhajtott béke kedvéért mennyivel kevesebbet követelt annál, mint a mit követelni joga, sőt kötelessége volna; minden hiában történt; még a nádor tekintélyét sem kiméltek, s a pártok tusájába őt is bevonták. Én — igy fejezé be Kossuth — nem akarom a hurt szakadásig feszíteni; de visszahangolni sem fogom soha!“

Tehát harcz, harcz az utolsó pillanatig! ez volt most már Kossuth jelszava, s higgadtsága, mit utóbbi időben tanusitott, egészen elhagyta.

Febr. 10-én a szabadelvi párt kitünőbb tagjaival oly felirati javaslatot állapitott meg, melyben a febr. 5-ki szavazás daczára, az ellenzék álláspontja mereven fentartatott. Ezen felirat ellen, a conservativek, egy a nagyobb erő által elnyomott kis sereg kétségbeesésével harczoltak; ismételve figyelmeztették a házat, hogy a többség az abban felhozott nézetek ellen már nyilatkozott; Kossuth nem tágitott. „Meg sem merem jósolni — menydörgé ellenök, minő következményei lehetnek a mostani rendszerhez való makacs ragaszkodásnak, midőn egész európa forr, egy rendszerhez, melyet az ellenzék az ország közvéleményével kezet fogva, gyülöletesnek és veszedelmesnek nyilvánitott, melyet a legroszabb esetben is nem türni szilárd elhatározásunk. — Merész szónoklata az ingadozókat magával ragadta; s az ellenzék 13 szótöbbséggel győzött. Ez meglepő volt, de meglepőbb az, hogy a felsőház, — mely eddig az alsóházi ellenzéknek makacsul ellenszegült — a feliratot szintén elfogadta. A rejtvényt az elfogadás ideje oldja meg; az elfogadás a felsőházban 1848. évi febr. 29-én történt. A párisi februari forradalom még ekkor Pozsonyban nem volt tudva; de a Bécsesel folytonos összeköttetésben álló conservativek tudták, hogy ott néhány nap óta aggály uralg, s hogy Metternich, az Olaszországból érkező hirek által nyugtalanitva (Lombardia már febr. 22-én ostromállapotba helyeztetett), a Szajna felől is aggályos hireket várt. Hihető hogy Pozsonyban lévő hiveit várakozó eljárásra, s előlegesen min-

den összeütközés kerülésére utasitotta; mert a herczeg hasonló esetekben mindig az arab politikáját követte, a ki az elemekkel nem folytat eredménytelen harczot, hanem addig, mig a Samum elvonul, földre borul.

A párisi események azonban martius elején már Magyarországban is köztudomássá lettek, s az országgyülés utóbbi eseményeinél nyilvánult izgatottságot még fokozták. Széchényit megerőltetett, s mint látszott, eredményt igérő munkásságban lepték meg az események. Már emlitettük, hogy ő a körülmények nyomásának engedve, elhatározta azon pártnak alakitását, melynek élén oly szivesen látta volna Deákot. A Kossuth elleni harczolást egyedül, nem találta már elégségesnek; követőit kellett megoszlatni, s a mérsékelt elemeket tőle elszakasztani; ez pedig csak oly uj középpártnak alakitásával volt lehetséges, mely mérsékelt szabadelveknek hódolva, főfigyelmét az ország anyagi érdekeinek szentelendi.

Mióta Széchényi az országos alapra vonatkozó nézeteivel oly fényesen keresztülhatolt, a következőből maga körül kört alakitott, hogy velök az anyagi téren szükséges nevezetesebb javitási kérdéseket megvitassa, s őket nézeteinek megnyerje. Széchényinek a magyarországi összes közlekedésről irt, s már emlitett — dolgozata tette a tárgyalások alapját, s habár csüggedt is bizalma Széchényinek, mégis azon osztatlan tetszés, melyben jeles munkálata részesült, őt ismét felbátoritni látszott. Valóban a legjelesebb államférfiúi munka volt az Magyarországon, és sok idő kell hozzá, hogy valaki jobbat irjon, vagy csak el is érje. Ezen nagyfontosságu államirat gyakorlati alkalmazását tartalmazta, mindazon eseményeknek, melyeket a nagy reformator több mint két évtized óta munkáiban kifejtett A közlekedés tökéletes rendszere által, melynek szivét a főváros tette, itt lett volna minden szellemi és anyagi érdekek öszpontositása; Buda-Pest lett volna egyuttal a magyar nemzetiség növényháza. A térités ezen nemzetiség számára nem erőszakos magyarositás által ezéloztatott; ellenkezőleg Széchényi óhajtotta, hogy a nemmagyar törzsek nemzetiségi sajátságai kiméltessenek; ezáltal szándékozott azokat a magyar elem irányában hálára kötelezni, és számtani biztossággal hitte jósolhatni, hogy ily szeretetteljes előzékenység, s a fővárossal folytonos érintkezés mellett, melyet az általa ajánlott közlekedési rendszer okvetlen eredményezendett, — a magyar nemzetiség terjedése magá-

tul és állandóan be fog következni. Hitte, hogy ha a négy folyós hazában lakó különböző törzsek, ily módon a szeretet tüzérével lesznek övedzve, s anyagi érdekeik előmozditásával lehetőleg vagyonossá téve: ekkor a szabadság mint érett gyümölcs hull ölükbe, s ekkor nem kell félni, hogy a szabadság — a magyarok által kizárólagosan élvezve — más törzsek elégedetlenségét s gyülölségét kelti fel, vagy — mindnyájukra kiterjesztve — nemmagyarok által, a magyar elem hátrányára használtathatik fel. Ez oly világos, oly eszélyes, oly hazafias volt, hogy jogosan mondhatta Széchényi, miképen a nemzet vaksággal van megverve, ha ezen fénylő lámpától elfordulva, a demagog izgatások bolygótüzét követné.

Széchényi pártja láthatólag növekedett, eszméi mindig szélesebb körben visszhangoztak, s pillanatra ugy tetszett, hogy mindazon kedvező kilátások, melyek Széchényi államférfiúi pályájának kezdetén mint hajnalpir világitottak, most a pálya végén mint jótékony estpir térnek vissza; majd azt hitte Széchényi, hogy az ő öregedő szemei homályosak, s ezért látja az eget borultnak, akkor midőn az ismét barátságosan mosolyog, ugy mint tett erős férfikorának napjaiban. — Azonban ily fénypontok, a nagy férfiu életében mindig rövid tartamuak voltak, s kedélye minden csalódás után mélyebben sülyedt buskomorságba. Ezuttal sem lett az öröm tartós. Kossuth már az administrator kérdés feletti ¡vitában észrevette azon veszélyt, mely befolyását fenyegeti; pártjának több oly tagját, kire számitott, ingadozni látta, s nem ringatta magát a felől csalódásban, hogy a most szerencsésen elháritott zivatar, legelső alkalommal veszélyesb módon ismétlődhetik. A rokonszenv, melyre Széchényinek legujabb programmja talált, Kossuthban mély aggodalmat keltett; ezen két kitünő egyéniség között oly nyiltan bevallott, s kiegyenlithetlen ellentét létezett, hogy egyiknek győzelme okvetlen a másiknak megsemmisülését jelezte. Nemcsak erkölcsi megsemmisüléssel látta magát Kossuth fenyegetve; anyagi állása is komoly veszélyben forgott. Ha Széchényi diadalmaskodik, ha azon eszméje keresztülhat, hogy minden nagyobb vasutvonal az ország fővárosából, mint középpontbul induljon ki, akkor a vukóvár-fiumei vasutterv is eltemettetett; Kossuth pedig már csak azon jövedelembül élt, melyet ezen vasut leendő vállalkozóitul hozott; mert gátoltatott — Apponyinak világos balfogása — hogy ujabb publicistai vállalkozással, családjá-

nak, melyet a gyengéd érzés egész erejével szeretett, ellátásárul gondoskodhatott volna. Nagyratörő lelke megdöbbent azon gondolattal, hogy a nagy szabadelvü párt vezetésétül elszorittassék, gyengéd szive vérzett, azon lehetőség meggondolásánál, hogy neje és gyermeke szükségnek és nélkülözésnek legyenek kitéve. Kossuthnak 1848. évi febr. végén kelt, egy Pesten élő rokonához intézett levelében, a jövő feletti legnagyobb reménytelenség s kétségbeesés van kifejezve.

Az országgyülés megnyitása után már kevés időre megkisérlette Kossuth ezen balsors elháritását. Egy ideig ő volt leghőbb védője a hatósági szervezetnek, s a megyék függetlenségének, mert ezekben látta a kormány elleni izgatásnak leghatalmasabb emeltyüjét. E tekintetben nagy üreg létezett közte, s a szabadelvüek azon töredéke között — Eötvös, Szalay, Csengery, Tréfort stb. — melyet „centralistáknak“ neveztek, mert erős központositott parlamenti kormányra törekedett, s ennek javára kész volt a megyei autonomiából némelyeket feláldozni. Hogy ezen töredéknek kitünő tehetségü tagjait megnyerje, s mert másrészrül a conservativek, hires programmjok felállitása óta, mindinkább törekedtek a megyékben tért nyerni, s részben valósággal nyertek is, Kossuth gyors fordulattal átment a parlamenti kormányzat mellett küzdők táborába. Ezen ténynél is azon nevezetes ösztöne vezérelte, melyet oly sokszor csodálni elég alkalmunk volt. Jól tudta, hogy a centralisták körében tárt karokra talál, mert ezen párt szóvivői habár kifogás nélkül a nemzet kitünő s finom müveltségü tagjai voltak is, s habár sokat tanultak, sokat gondolkoztak és sokat láttak, de hatásuk nem terjedt túl a magas müveltségü körökön, doctrinärekként szerepeltek, és szavok a tömeghez nem birt utat törni. Nem volt közöttük igazi népszónok, a ki tehetséggel birt volna, tanaikat népies alakban, s elragadó nyelven, nyilvánosan hirdetni, és a nagy tömegnek közös javává tenni. Ezen hézagot töltötte ki most Kossuth; ő, a ki még soha nem adott, tudományosan megalapitott államtanilag átgondolt, tisztán körvonalozott programmot, most gyorsan eltulajdonitotta a magyar centralisták kész programmját; tőlük vette a magot, mely eddig terméketlen földre hullott; ezen földet akarta ő izgató szellemének mélyen hasitó szántóvasával felforgatni, hogy azon drága vetést bele szórhassa. Ez egyuttal leghathatósb védfal volt Széchénchényi növekedő befolyása ellen, a ki tudvalevőleg éveken át harczolt az ellen, hogy a par-

lamentaris kormányzat kivánatával, a kormánynak mellére mintegy pisztol szegeztessék, a ki ellenkezőleg, mindig azon állásnak, melyet Kossuth szemben akart megtámadni, megkerülésére törekedett. Kossuth még egy lépéssel tovább ment. Mivel Széchényi mindig a birodalom többi részeire való tekintetet állitotta előtérbe, ezen tartalékától is megfosztandó volt azáltal, hogy Kossuth az összes birodalom, és igy a korlátlanul kormányzott örökös tartományok számára is alkotmányos állapotot kivánt. Ezen eszmét a Szentkirályi által fogalmazott feliratban már hangoztatta, s el volt határozva ezt annál kevésbbé el nem ejteni, minél inkább fenyegettetett Széchényinek növekedő befolyása által.

Széchényinél tartott bizalmas tanácskozásokban Kossuth is részt vett; ő jelentékenyebb egyéniség volt, mintsem hogy mellőztethessék, s az administratori kérdésnél történt alkudozásokra nézve megbukott szövetkezési kisérlés tanusitotta, hogy hasonló földalatti utak nem vezetnek czélhoz. Ezen értekezletekben Kossuth nyiltan kimondotta azon tervét, hogy Magyarország részére független parlamenti kormányt, s az összes birodalom számára alkotmányos állapotot kell követelni. Széchényi mindjárt átlátta ezen javallatnak horderejét. Mig ezen eszme mellett csak a „doctrinärek“ szólaltak, addig nem tartotta a dolgot veszélyesnek; mert tudta, hogy a tisztán theoriai tárgyalás határán tul nem terjed; ügyes boncoló kezében a legélesb kés sem veszélyes. Azonban ha ily csábító eszmék, Kossuth phantasiája által még csábitóbbá kiöltöztetve, az ő sirén hangjával jutnak a gyulékony tömeg fülébe és szivébe: már ez egészen más volt. Széchényi érezte, hogy ily csábkép erős szinezése mellett, az ő, Magyarország anyagi reformját illető egyszerü tervei, egészen elhalaványulnak, s hogy a tömegek ismét a politicai Orpheus után tódulnak, és ötet, a higgadt ész emberét, ismét magán hagyandják. Jól ismerte azonban az udvart is, és tudta, hogy ily követelésre a legmerevebb visszautasitás érkezend, s hogy ily visszautasitás — a kedélyek izgatottsága mellett — mulhatlanul forradalomra vezetend. Minden rendelkezésre álló erővel küzdött tehát Széchényi Kossuth szándéka ellen, s egyideig — erre mutat Kossuthnak emlitett, febr. végén kelt, elesüggedést jelző levele — egy ideig ugy látszott, hogy a küzdés nem leend eredménytelen.

Ekkor váratlanul közbejött a februari forradalom. Olaszország felől már jó ideje hallatszott a dörgés; Párisban febr. 24-én

tört ki a zivatar, s most már egész Középeurópára gyors szárnyakon vonultak felhők. Bécsben legelőbb is a közönségnek a nemzeti bank beváltó pénztáraihoz tömeges tódulásával nyilvánult az izgatottság. A rettegés bódult gyorsasággal harapódzott el. Pozsonyban néhány óra alatt értesülve voltak a bécsi eseményekrül, s Balogh a követ 3-ik martiusra inditványt jelentett be, melynek tartalma az volt: Kéressék ő Felsége, hogy az osztrák nemzeti bank állásárul, az országgyülés eleibe hiteles adatokat terjesztessen. — Ezen inditvány bécsben elszörnyedést okozott, mert ott jól tudták, hogy a bankjegy-forgalomnak egy tized része sincs érczczel fedezve. Az elszörnyedés fokozódott, hogy Balogh inditványának részletezését Kossuth magának fenntartotta. Metternich sürgetésére a bank rögtön biztosokat küldött Kossuthoz, kik vele e felvilágositásokat bizalmasan közöljék — az eddig uralgó titkolódzási rendszer mellett, nem jelentéktelen engedékenység. Azonban Kossuth már nem arra gondolt, hogy az osztrák nemzeti bank állására nézve adatait szaporitsa. Mart. 3-án felszólalt, hogy egy, a parlamenti életben majd páratlan remek beszédben, a háznak figyelmét az összes kormányzási rendszerre forditsa, s ennek tarthatlanságát kimutassa. A nemzeti bank állását — mondá ő, Balogh inditványához csatlakozva — nem akarja elöleges vizsgálat alá venni; általában ugy is mindenki tudja, hogy az, s az osztrák finánczia mily állapotban van. Ily gazdálkodásnál nem szabad Magyarországnak tovább is a nyomorba vonatni; kell hogy önálló magyar pénzügykezelést követeljen. Ennek előzménye azonban az önálló felelős kormányzás Magyarországon, s ennek elérése legyen az országgyülés legközelebbi föladata: „A mult idők férfiai — mondá Kossuth — ma vagy holnap a sirba dőlnek, de a habsburgi ház reményteljes sarjadéka Ferencz-József főherczegre, ki már első föllépése által kivivta a nemzet szeretetét, *) egy fényes trón öröksége vár, mely erejét csak a szabadságból meritheti. — A jelenlegi gépezettel azonban aligha fönntartható még tovább is a trón örökölött fénye, és ha nemzetünk loyalis nyilatkozatai közbe nem lépnek, a megboldogult szent szövetség satnya és béna politikája uj kiadást ér. — Pedig a szent szövetség már első kiadása alkalmával sem mentette meg a hont, hanem megmentette a népek lelkese-

*) Ferencz-József főherczeg, István nádori behelyeztetése alkalmával, a királyt személyesiti.

dése, mely a szabadság szeretetében gyökeredzik. A dynastia, mely népeinek szabadságára támaszkodik, mindig képes lesz lelkesiteni, mert csak a szabad polgár lehet szivéből hü, de a burokratia számára nem terem lelkesedés. Egy szeretett dynastiának örömmel hozza áldozatul a nép vagyonát és vérét, de egy nyomasztó rendszerért biz isten még egy veréb sem fogja magát a háztetőről lelövetni hagyni. Igen! szilárd meggyőződésem, hogy dynastiánk jövőre, a birodalom különböző népének egyesitésében rejlik. Ez egyesités a nemzetiségek teljes szemelőtt tartása mellett, csak az érzelmeket amalgamizáló alkotmányosság által hozható létre. A bureau és szurony nyomoru kötelék! Én tehát akkor, midőn inditványomat a ház asztalára leteszem, dynastiai álláspontról indulok ki, és ezen állás öszhangzik, hála Istennek! hazánk érdekeivel. Most fölolvassa Kossuth azon felirati javaslatot, melyben fősuly azon kérelemre volt fektetve: Küldjön ő Felsége kellő számmal oly egyéneket az országgyüléshez, a kik mint alkotmányos közegek, a törvények végrehajtásáért személyesen felelősek legyenek, a tárgyalásokban közvetlen részt vegyenek, s a nemzetnek a kormány politikája iránt, különösen a pénzügyet illetőleg, tájékozást nyujtani képesek legyenek.

A felirat az alsóházban egyhangulag elfogadtatott. Egészben véve mérsékeltebb volt, mintsem Kossuthtól váratott, s a conservativek is tanácsosnak tartották ellen nem szegülni. Mindemellett a helyzet általa mégis igen kényessé vált. A nádor Bécsbe ment, hogy ott maga miheztartására nézve a szabályokat személyesen átvegye; távollétében a felsőház nem tarthatott ülést. Kossuth, a ki feltarthatlanul előretört, most már azt kivánta, hogy a felirat, a főrendek táblájának mellőzésével, küldöttség által nyujtassék át Bécsben; azonban ezen inditványt maga Batthyányi és a felsőház ellenzéki tagjai is visszatetszéssel fogadták, s ezuttal történt az első szakitás Batthyányi és Kossuth jó egyetértésén. Időközben kitört a forradalom Bécsben. Mart. 13—14 közötti éjjel jutott el a tudósitás Pozsonyba, s Kossuth felhasználta ezen alkalmat, hogy feliratának javára, a felsőházra nyomást gyakoroljon. Azonban még mindig a törvényesség terén maradt. „Senki ne hagyja magát — igy kiálta fel — a törvényesség határain tul ragadtatni, de ezen határig mindent.“ Ő inditványozta, hogy az időközben Bécsből visszaérkezett nádor a felsőház ülésének rögtöni megtartására hivassék fel; miután Bécsben a szabadsajtó megadatott, a magyar

országgyülés egy választmány által haladék nélkül készittessen sajtótörvényjavaslatot; végre egy másik választmány, „nem napok, hanem órák alatt“ adjon az ország védelmére vonatkozó javaslatot. Mindezen inditványok rögtönözve elfogadtattak; általános volt az öröm, s maguk a conservativek is megnyugodtak, midőn a nádor nyilvánitotta, hogy a felsőházban még az nap nemcsak az ülést megtartandja, hanem a felirat elfogadására is hatand.

Ezen örömmámorban csak egy férfiunak arcza volt komor és aggályos, szorongó kételyekkel és borus sejtelmekkel elárasztva, ez egy Széchényi István gróf volt. Mióta a párisi forradalom hire megérkezett, s a birodalom határain belül oly félelmes visszhangra talált, Széchényiben mélyenható változás történt; bátorsága majd egészen megtört. Előre látta, mi fog most már következni, vagy inkább, a mit rég előre látott, most a legfélelmesebb valóságban állott előtte. Azon reménye, hogy a tragikus esemény — a nemzet és kormány közötti nyilt szakadás — feltartóztatható, igaz, hogy már több idő óta fogyott, de egészen nem hagyott fel vele, s az általunk vázolt, a catastropha bekövetkezte előtti fordulat által az eredmény lehetőségére nézve, pillanatra uj hitet nyert. Azonban az oly gyorsan bekövetkezett eseményben, a gondviselés ujjmutatását látta, s ugy érezte, mintha az ég is Kossuth pártjára állana. — „Si Deus pro nobis quis contra nos“ ez a Széchényiek jelmondata, de ezuttal ugy látszott, hogy az isten nincs vele, hanem ellene van; a mint látta Széchényi István, hogy egy felsőbb hatalom, mindent biró kézzel nyul az események folyamába, s oly váratlan fordulattal ellenei terveinek kedvezve, reményeinek maradványát is kegyetlenül szétrombolja: néma megadással alkalmazkodott. Vallásos lelkülete vigasztalá, de kereszténvi alázatossággal hajolt meg azon felsőbb akarat előtt, mely az ő akaratát megsemmisitette, s mindig erősebben, mindig kinzóbban támadt benne aziránti kétely, vajjon eleitől fogva nem vétkezett-e azáltal, hogy hazájának sorsát oly pályára tériteni szándékozott, mely sokkal alantabb áll annál, melyet számára az ég most kijelelni látszott. *)

*) Borús pillanataiban Széchényi önmagával küzdött. Vajjon nem egyedül személyes gyülölség hiteti-e el vele, hogy Kossuth Magyarországot tönkre teszi? Ezen kérdés kinozta őt ismét és ismét. Ily pillanatokban naplóját vette elő, melyet szakadatlanul vezetett. Kikereste a Kossuthra és a napi eseményekre vonatkozó helyeket, összehasonlitotta azokat, megbirálta

Még egy utolsó kisérletet tett Széchényi, a balvégzetü kerék forgásának feltartóztatására. Midőn a hir a párisi barricadokon vivott harczrul, és Lajos Fülöp lemondásárul Pozsonyba érkezett, a forradalomnak egész Európában, s igy az osztrák örökös tartományokban is, kitörését elkerülhetlennek hitte. „Magyarország számára — mondá barátaihoz — elérkezett az idő a szokott ösvényt elhagyni, s a rendkivüli körülményekből hasznot huzni. Az országgyülés nyilatkoztassa ki ő Felségének, hogy a magyar nemzetnek óhajtásai és sérelmei vannak ugyan, de mivel az európai rázkódások a habsburgi házat is fenyegetik, Magyarország nem ösmer most más kötelességet, mint egész erejét, legyen az bár a külellenség vagy a belső mozgalom ellen irányozva, a dynastia rendelkezésére fölajánlani. — Széchényi meg volt győződve, hogy az európai bonyodalmak, az olaszországi nyugtalanságok, a netaláni felkelések Bécsben, Prágában és Lembergben, a magyar érdekeknek csak hasznára válnak, ha Magyarország a veszély órájában mit sem követel, hanem határozottan, s minden dij kikötés nélkül, a szorongatott dynastia segélyére siet. Minél indulatosabb lesz a forrongás az absolutismus által elnyomott elemek között, annál biztosabban alakulhat Buda-Pest a birodalom központjává, mire ugy hivatása van, mihelyest a dynastia, az idegen érdekeknek szolgáló nyugatrul délre szoritatik. Azonban a már fel nem tartóztatható mozgalom, mely Magyarországon is megjelent, Kossuthnak minden korlátot átrontó befolyása, a vak fanatismus, melylyel a többség ezen vakmerő izgatónak zászlaját követte, meggyőzték Széchényit, hogy az általa pártolt politika többé nem kivihető. Ezen reménytelen állapotának adott kifejezést a 14. martiusi országos ülésben, melyben Kossuth a már emlitett inditványát megtette, s ellenmondás nélkül határozattá emeltette.

„Sokan örülnek — mondá Széchényi ezen ülésen — sokan pedig aggódva néznek a legujabb eseményekre; még magam sem tudom, az örvendezők vagy az aggódókhoz csatlakozzam e? A mint a dolgokat látom, épen oly lehetséges, hogy Magyarországra most

---

a szellemdús agitator felőli itéleteit. Ilyenkor arcza mindinkább elsötétült. „Nem, nem — kiálta fel fájdalmasan — én nem csalódom. Kossuth Magyarországnak rosz szellemc, s a nép imádja őt, hogy általa romlásba döntessék“ Ismerősei gyakran tanui voltak ezen sejtelemteljes lélek-nehéz harczának, mely szivesen kételkedett volna önmagán, hogy ne kellessék a haza jövőjén kétségbe esni. — Kemény. Forradalom után 150.

egy szebb jövő virrad, mint az, hogy magában és magával küzdve, végórájához közelit. Erre tanit más nemzetek példája, melyek ily pillanatokban vagy óriási nagygyá nőtték ki magukat, vagy nyomtalanul tüntek el az élők sorából. De a gyógyszer kezeink között van. Évek óta legforróbb óhajom, hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon, mert a haladás — ugy mint én szeretném — máskép nem lehetséges. Reménylem, hogy e kivánságom most teljesedésbe megy, és ez az, mi örömre készt. De aggódni készt azon körülmény, hogy szomszédságunkban ég, és hogy mi forró vérünkkel, mely gyulékony mint a szalma, oly közel állunk a lánghoz. Reform vagy anarchia, e kettő között kell választanunk. Nálunk a dynastiához ragaszkodásnak kell minden alkotmányos fejlődésnek alapját képezni.... Ma legnagyobb szükségünk a rend. — Nincs senki, ki okos magaviselete által a nemzet jóltevője ne lehetne, de ugy nincs senki, ki az ellenkező által végtelen károkat ne okozhatna. Nincs ország, mely kevésbé volna alkalmas politicialis rendre, mint a miénk, de olyan sincs, hol egy becsületes, nyilt szónak több hatása lenne, mint épen nálunk. Vessünk véget tehát a pártok és castok közti különbségnek... Én magam is eddig csak a módozatra vonatkozólag voltam eltérő véleményen; — az ellenzék czéljaival mindig egyetértettem és czéljaik tisztaságát soha sem vontam kétségbe.“ — Igy szólott Széchényi, s ezen szavakban még egy utolsó intés, egyuttal pedig a legnagyobb resignatio foglaltatott. Ő nem volt többé azon merész uszó, a ki — a mentő partot szemmel tartva — erős karokkal küzd keresztül a zudúló hullámok között; a vizbe fulónak hideg nyugalma volt, midőn akarat nélkül bizza magát a hullámokra, melyek lehetőleg még a partra vethetik ki, de a melyek éppen ugy a legborzasztóbb mélységbe sodorhatják le.

Kossuth felirata a felsőházban is elfogadtatott, s azon küldöttséghez, mely átadásával megbizatott, Széchényi is megválasztatott. Ferdinánd király röviden válaszolt; köszöni a magyar nemzet loyalitási nyilatkozatát, s óhajtja, hogy kérelmeiket mielőbb teljesithesse. De a császár környezetében még mindig veszedelmes ingadozás nyilvánult, és Széchényi rettegett azon gondolattul, hogy egy visszautasitó válasz okvetlen forradalmat vonna maga után; azért minden befolyását, melylyel az udvarnál lévő összeköttetései mellett birt, arra forditotta, hogy a felirat kedvező eredménye biztositassék; ő volt az, ki a nádort reá birta, hogy magas

méltóságában maradását, a feliratban kimondott kívánalmak teljesítéséhez kösse, s így adatott ki mart. 17-én azon legfelsőbb leirat, mely a felelős ministeriumra nézve beegyezést tartalmazott, és ugyanazon napon bizatott meg Batthyányi Lajos gróf mint miniszterelnök a magyar ministerium összeállításával; egyuttal hivatva volt az országgyülés ezen rendszerváltozás által szükségessé lett törvényjavaslatok kidolgozására, s legfőbb szentesités végett felterjesztésére.... Ismét örömzaj hangzott az egész országban, és ismét Széchényi volt az, a ki ezen gyors eredményeknél, — habár ezeket azon hitben, hogy a gondviselés intésének engedelmeskedik, előmozditani segittesse — aggodalommal telt el. — „Bátrabb és vakmerőbb emberek, — igy irt akkor — kikkel felsőbb, láthatlan hatalmasságok látszanak szorosabb szövetségben lenni, néhány nap alatt hazánk jövőjét oly alapra állitották, melyet mi hangya minőségü munkások, — magamat is ide értve, — vagy soha nem, vagy csak generatiók után tudtunk volna alkotni.“

Nyakra-főre lettek most a legfontosabb törvények javaslatba hozva, tanácskozás alá véve, s elfogadva — ugyszólván csakis elfogadva, mert az országgyülésnek alig maradt egyéb teendője. A javaslatokrul gondoskodott Kossuth, érdemleges tárgyalásra a háznak nem engedett időt, s a követek gyülekezete valósággal már nem volt egyéb mint szavazó-gép, melynek feladata volt, Kossuth előterjesztvényeit helyeselni. Csak azon kérdésnél, miképen hozassék összhangzásba a megyei élet a ministeri rendszerrel? keletkezett heves vita, és Széchényi s Kossuth oly erősen összeütköztek, hogy Deáknak egész erkölcsi hatalma, s államférfiui bölcsesége igényeltetett, az ezen pillanatban nélkülözhetlen két férfiu közötti nyilvános szakadásnak meggátlására. A felelős magyar ministeriumról szóló törvény is oly módon rögtönöztetett, hogy az ugynevezett „centralisták,“ kiket ezen eszme körül az apaság valósággal illetett, önnön gyermekükre sem ösmertek többé. *)

*) Köztudomás szerént Kossuth előbbi időben a decentralisatio követője volt, Eötvös ellenben az ugynevezett centralisták vezetője. De midőn Kossuth egy rögtöni, arcz-él változtatással az 1848-ki törvényekben részint a centralisatiót hajtotta előtérbe, részint azokat az összbirodalom érdekével meg nem férő alakban törekedett érvényesiteni, engesztelhetlen antagonismus támadt Eötvös, mint a solid reform barátja, és Kossuth, mint a nyaktörő forradalmi szabályoknak szenvedélyes kedvelője között. — Kemény. Forradalom után. 152.

Kétségbeesve szemlélte Széchenyi ezen veszedelmes rohamot. Kossuth — mondá ő — már tizszer tette a haza sorsát koczkára, s nyertes lett; de ő mindig s mindig hazardirozni fog, s utójára mindaz a mivel birunk, el fog veszni.

Ily körülmények között Batthyányira nézve nem volt könnyü feladat, ugy Kossuthot mint Széchényit reá birni, hogy egymás mellett az uj cabinetbe belépjenek. Kossuthra két okbul volt szüksége: először, mert az ország őt sürgetőleg követelte, másodszor, mert Kossuthot a combinatióbul kihagyni éppen annyi lett volna, mint a radicalis ellenzék élére állitani, s az uj ministerium lételét, már keletkezésének pillanatában veszélyeztetni. Azt reménylette Batthyányi, hogy ezen vakmerő népszónokot, mint a ministerium tagját, nemcsak korlátozhatja, hanem őt, a radical párt előnyomulása ellen védpaizsul is használhatja. Széchényivel kötendő szövetség mellett ismét más okok szólottak. A tömeg ugyan nem kivánta ezen férfiút; népszerüségének csillaga már ismét rég elhomályosodott; ő tudott maga irányában tiszteletet, sokaknál, ezek között Kossuthnál, félelmet is gerjeszteni, de rajongó imádói már rég nem voltak. *) A személyes viszony Batthyányi és Széchényi között sem volt szivélyes természetü; nézeteik igen lényeges pontokban tértek el egymástul; Batthyányinál a szabadság, Széchényinél a nemzetiség állt első sorban; az a politikai, ez az anyagi kérdésekre fektette a fősulyt, ehez járult utóbbi időben azon differencia, hogy Batthyányi Apponyi grófot mindenáron mellőztetni akarta, mig Széchényi Apponyi jó szándékára épitve, ezt — mindenesetre meglehetősen elszigetelt nézet — a magyarországi reformok keresztülvitelére eléggé alkalmas egyéniségnek tartotta. Azonban Batthyányinak egyrészrül szüksége volt a ministerium kebelében Kossuth ellen, kit nem mellőzhetett, ellensulyra; továbbá meg akarta akadályozni, nehogy Széchényi utóbb talán a reactióhoz, melynek közeledését Batthyányi államférfiui szeme már most előre látta — csatlakozzék. Nem hihető hogy ez utóbbi okot a ministerelnök Széchényivel szemközt felhozta volna, de annál nyomatékosabban hangoztatta az elsőt; Széchényinek hazafiságára hivatkozott, s ez

*) Egy, Pesten 1848. mart. 17-én kiragasztott placáton: „Kiket óhajt a nemzet felelős ministerekül!“ mindazon nevek ott voltak, kikbül utóbb a ministerium hivatalos névjegyzéke állott, csak Széchényi neve nem volt ott. — (Archiv der ungar. ministeriums, Altenburg 1851. I. 7.)

nem tagadhatta, hogy Kossuth a jelen pillanatban a magyar ministeriumban „szükséges rosz," de másrészrül a lehetőséget meg kell kisérleni, hogy ezen romboló erő ártalmatlanná tétessék. Igy engedte magát Széchényi, mint a közlekedés és közmunkák ministere, azon sajátságos combinatióba illesztetni, melyben oly heterogen elemek foglaltattak, mint Batthyányi, Eszterházi Pál, Deák, Eötvös, Klauzál, Szemere, Mészáros és — Kossuth.

Nehéz küzdelmébe került Széchényinek, mig a haza irányában ezen uj áldozatra elhatározta magát, mert erősen meg volt győződve, hogy végre még sem sikerülend Kossuthot ártalmatlanná tenni, s ennek a ministeri pad csak egy lépcső az odajutáshoz, hová őt — talán még most öntudatlanul — legbelsőbb ösztöne hajtja: a forradalmi dictátorsághoz. „Számadásomat bezártam — mondá ő akkor keserü tréfával egyik barátjának — és szenvedőleg állok; életemnek negyed századán át, legjobb erőmet, legjobb akaratomat feláldoztam, s mit sem szereztem hazámnak, mit sem szereztem személyemnek; ha azonban azt hiszitek, hogy ily alászált firma még használható, rendelkezzetek velem; én ugy hiszem, mit sem nyertek vele, de azt is tudom, hogy már nincs veszteni valóm." —

Még tán soha nem volt cabinet, mely már müködésének kezdetén, oly megmérhetlen, mondhatni, legyőzhetlen nehézségekkel állott volna szemben, mint ezen első magyar ministerium. Ezen nehézségek elseje már azon elemek különbözőségéből eredt, melyekből ezen cabinet összeállittatott. Erre nézve az mondatott, hogy hiszen Angliában sem ritkaság a coalitio ministerium, s hogy rendkivüli időszakokban, különben eltérő erők is czélszerüleg egyesithetők átmenetileg, hogy a kitüzött czél elérése után, ismét pártszínezet szerént elváljanak. Ez általánosságban igazság, de nem azon esetben, midőn az a feladat, hogy az összes politikai, közigazgatási és társadalmi szervezése egy országnak ujbul teremtessék, s éppen ez volt Magyarországon az eset. Egy angol coalitio ministerium, legyen az bár a legkülönbözőbb elemekből összeállitva, minden oldalrul elösmert, s tökéletesen kimüvelt alkotmány terén áll, s ezáltal a véleménykülönbségeknek legalább végső határai már előre ki vannak jelölve. Magyarországon azonban a régi alkotmány már nem, uj alkotmány pedig még nem — létezett; az utóbbira nézve itt-ott, a legnagyobb sietséggel emeltetett egy-egy alaposzlop, egy egy fal, a nélkül, hogy az egészre nézve valamely

építési terv előlegesen megállapitatott volna; csak az tudatott, hogy egy alkotmányos országot parlamentaris intézményekkel kell szervezni; ez volt minden, s ezen kereten belül tág tér maradt a kivitel legkülönbözőbb módozataira nézve. Itt megállapitott programmra volt szükség, mely mellett kész legyen az összes cabinet a meggyőződés egész erejével, s őszinte és erélyes akarattal küzdeni. Ily programmja a magyar ministeriumnak nem volt, s alkatrészeinek heterogenitása mellett nem is lehetett. Ezen állitásunk további bizonyitásától felmentve vagyunk azáltal, hogy a cabinet egyes tagjait ezen munka folyamában eléggé jellemeztük. Az aristokrata-szabadelvü ministerelnök, a franczia nivellirozó theoriáknak hódoló belügyminister, és a sajátságosan s kizárólag magyar radicalismust képviselő pénzügyminister — már ezen három egyéniség oly ellentétben állott egymáshoz, hogy valóságos összhangzó együttmüködésük képzelhető sem lehetett.

Másik nehézséget alkotta a magyarországi közszellem. Tudvalevőleg itt sem maradtak el az utszai tüntetések, s a törvényes téren haladó országgyülés mellett, az ifjúságnak és clubboknak, a törvényességgel kevésbbé gondoló beavatkozása az országos ügyekbe. Érett politikai értesülésnek a tömegek között alig volt itt-ott nyoma. Sokban, a mit követeltek, a törvény merev szava szerént igazuk volt, azonban ily kétséges helyzetben sokszor summum jus, summa injuria. Széchenyi több alkalommal, a rakoncátlan tömegek kicsapongásai ellenében határozott és erélyes intézkedést sürgetett, de társainak többségét e nézet részére meg nem nyerhette; némelyek természetüknél fogva igen engedékenyek, mások népszerüségükért igen féltékenyek voltak, ismét mások ugy vélekedtek, hogy jobb lesz ágyúk és szuronyok felhasználása helyett, inkább a lehetőségig gyorsan rendezett viszonyokat létesiteni, melyek mellett majd a mozgalomnak most tulcsapó hullámai, rögtön önmaguktul a természetes mederbe visszatérnek.

Harmadik nehézség létezett végre a magyar ministeriumnak a bécsi döntő körökhözi viszonyában. Magyarország királya egyszersmind osztrák császár is volt, s hogy ez Magyarországon nem lett kellőleg figyelembe véve, ebbül eredt valósággal a későbbi bonyodalmaknak forrása. Az osztrák államférfiak csak kötelességüket teljesitették, ha az uralkodót figyelmeztették azon pontokra, melyek szerént Magyarország követelései az összes birodalom érdekeivel összhangzásba hozandók. A magyar parlamentarismus

előharczosai, kik egyszersmind valódi államférfiak is voltak, mint Eötvös, Szalay stb. soha nem gondoltak arra, hogy Magyarországra vonatkozó programmjukat keresztülvigyék a nélkül, hogy egyuttal az összes birodalomhoz való viszony is megnyugtató módon szabályoztassék, s éppen ők ütköztek meg leginkább azon, hogy Kossuth, annak tekintetbevétele nélkül, az ügyet ugyszólva kettétörte, s a követeléseket meggondolatlanul oly magasra csigázta, a honnan többé, az általános izgatottsággal szemben, leszállitani igen nehéz volt. Azon jóakaratu osztrák hazafiaknak, kik nem mint Magyarország, nem mint a szabadelvüség ellenei, hanem mint a birodalom érdekeinek hü őrei, emeltek kétkedő szót a magyarországi fordulatok irányában, háta mögött, a reactio hivei is kényelmes buvhelyet találtak; ezek csak arra törekedtek, hogy a szabadságmozgalom elnyomassék, s az elavult intézmények fenntartassanak; azonban ily törekvést nyilvánitani nem volt tanácsos, azért ők is „a birodalom érdekei“ sáncza mögé huzódtak, s mivel ezen urakat Magyarországon ösmerték, s mivel őket most az osztrák érdekek őszinte harczosaival egy sorban és testben állni látták, a többségben Magyarországon azon gyanu támadt, hogy azon összbirodalmi érdekek iránti buzgalom, csak álarcz a magyarellenes és szabadságellenes törekvésekhez. Ezen gyanunál fogva, mely talán a reactio által alattomban mesterségesen tápláltatott is, a magyar ministerek többsége által elkerülhetlennek elösmert értesülés mindinkább kétessé, végre lehetlenné vált.

Ily sulyos körülmények között, a magyar ministerium, mely még, elnökének kivételével, meg sem volt erősitve — bámulatra méltókat eszközölt. Elfojtotta azon zivatart, melyet a mart. 29-én kelt kir. leirat keltett, melyben a független magyar ministeriumnak alig engedtetik több hatáskör, mint melylyel eddig a magyar kir. helytartótanács birt. Ezen reménybeli ministerium erélyes közbenjárásának köszönhető, hogy a nádor már mart. 31-én egy ujabb, tökéletesen megnyugtató leirattal érkezett vissza Bécsből, Maga Kossuth is lefegyverezve érezte magát általa, s ő, a ki az első leirat alkalmából, Apponyinak, Jósikának, és udvari tanácsos Virknernek proscriptióját kivánta, most szintén mérsékletre intett, határozottan az ultra radicálok ellen nyilatkozott, s oly feliratot inditványozott, melyben ő Felsége kéressék hiv magyarjai közé jövetelre, hogy meggyőződjék, miképen ezeknek loyalitása nem puszta hang, s hogy a magyar nemcsak szabadságának kiküzdé-

sében férfias és őszinte, hanem ugyan az fejedelme iránti hüségben is. *)

A magyar ministerium apr. 7-én erősitetett meg végleg, s miután az országgyülésnek, mely ugyanazon évben még Pesten volt összeülendő — berekesztése már apr. 10-re volt kitüzve, arra

---

*) Kossuth ezen beszédének egy része igen megösmerteti, s találólag jellemzi egyrészrül önelbizottságát, másrészrül politikai jellemének hajlékonyságát, miért is nem ugorhatjuk át hallgatással. „Ne tekintessék dicsekvésnek — mondá Kossuth a 31-ik leirat fölött tartott beszédének végén, — ha ily fontos események közepette, néhány szóval magamrul is szólok. Ez csak azért történik, mert azon nehéz kötelességekre, melyek reám s más hazafiakra várnak, emlékeztetni akarok. Uraim! Én egyszerü, szegény polgár vagyok, én soha nem birtam más hatalommal, vagy erővel, mint a mely a következetes igazságszeretetbül ered, s melyet isten helyzett keblembe. S mégis a gondviselés utai oly nevezetesek, hogy én, az egyszerü polgár, e hazának egyik utolsó fia, az óriásilag feltornyosuló események közepette, néhány órára azon helyzetbe jutottam, hogy ezen kezem egy intésével, határozhassak a fölött, vajjon a Habsburg-ház fenálljon-e vagy nem. És azon pillanatban is, midőn a királyi leirat leérkezett, én egy voltam azon kevesek közül, kiknek kimondására, hogy mi a leiratot el nem fogadhatjuk, mindjárt polgárvér folyt volna. Ezen körülmények megfontolásánál lelkem legbelsejébe tekintettem, s belőle azon meggyőződést meritettem, hogy ha eléggé aljas lenni tudnék, azon dicső vivmányok mellett, melyek kezünkben vannak, csupa hatalomvágybul, befolyáskeresésbül, a polgárháborunak üszkét a jólét után óhajtozó nép közé vetni, én oly felelőséget vennék vállaimra melyet a világ semmi vezeklése sem lenne képes kiegyenliteni; mert a népek vérével haszontalan játékot üzni, oly bün, melyért a pokolnak minden kinszenvedése sem volna elég kemény büntetés. (A hallgatóság kiáltásai: „Igaz! ugy van!“) Ha tehát én a dolgot ezen szempontbul fogom fel, s egyedül a nemzetet ösmerem el további sorsának intézőjéül, magam is visszaborzadok azon gondolattul, hogy talán kedvencz-gondolataim egyikének nem teljesitése miatt Magyarországon polgárvér folyhatott volna, — ugy hiszem mindenkirül, a ki vagy itt közepettünk, vagy ezen körön kivül van is, azon véleménynyel és meggyőződéssel lehetünk, hogy azon bünnek tudatával birand, mely a polgárháborunak szóval vagy tettel élesztésében lesünne. A nemzet most szabadabbá és boldogabbá lehet mint valaha. Nagyságának reggelén áll, s a multat nincs miért irigyelnie. Ha az osztrák uralkodó ház, szavát ugy mint kezdette végleg beváltja, akkor belátandja, hogy az ugynevezett engedményekkel mit sem vesztett, sőt nyert erőben. A tapasztalás bebizonyitotta, hogy a régi rendszer rotladt volt hogy általa egy egyszerü polgár több erot kapott, mint a mit alkotmányos uton egész nemzetek elérhetnének. Jóslatom teljesülni fog, hogy t. i. azon fejedelem lesz a habsburg dynastia második megalapitója, a ki népeinek alkotmányt ád.“

használta fel Széchenyi az utolsó pillanatot, hogy a kormánynak a közelebbi ülésig, országos munkálatokra 10 millio erejéig hitelt eszközöljön. Apr. 10-dikén ő császári királyi Felsége, a császárkirályné, főherczeg Ferencz Károly, s a praesumtiv trónörökös főherczeg Ferencz József kiséretében érkezett Pozsonyba, hogy az ujabban hozott törvényeket személyesen szentesitse, s azután mindjárt az országgyülést berekessze. A fogadtatás kitünőleg meleg volt, s Ferdinánd császár-király szokott szivélyes modorával, s most is magyar nyelven válaszolt: „Örömmel jöttem hozzátok, mert most is olyannak találom az én kedvelt magyar népemet, mint a milyennek mindig ösmertem, s azért szivből óhajtottam annak hiv rendeit körülöttem gyülekezve láthatni.“ A királyné latin nyelven köszönt, főherczeg Károly pedig magyar nyelven maga és fia nevében a többek között ezeket mondotta: „Ugy hiszem, hogy azon törvényekben, melyeknek ünnepélyes szentesitésén jelen lehetni őszinte örömömre szolgál, mindaz böven benfoglaltatik, a mit ezen nagylelkü nemzet dicsőségére és virágzására kivánni lehet, s nálamnál senki nem óhajtja őszintébben a magyar név dicsőségét.“

Apr. 11-dikén irta alá V. Ferdinánd az ösmeretes 1848-diki törvényeket, s a következő szavakkal adta át a főherczeg-nádornak: „Teljes szivemből kivánom hü magyar nemzetem boldogságát, mert ebben találom önmagam boldogságát is. A mit tehát az, ennek eléréséhez tőlem kért, azt én nemcsak elfogadtam, hanem királyi szavammal megerősitve, ezennel átadom neked kedves rokon, s általad az egész nemzetnek, melynek hüségében találja szivem legfőbb vigaszát, s legfőbb boldogságát.“ Eléretett tehát az, mit az ország jobbjai kevés idővel ezelőtt legmerészebb álmukban sem bátorkodtak reményleni; Magyarországnak megvolt önálló parlamenti kormánya; koronázott királyának kezéből fogadta azt; ő maga hirdette ezen örömizenetet, az örvendező nemzetnek, s mindazon szorongó sejtelmek, melyek Széchenyinek hazafiui lelkét már évek óta nyugtalaniták, oly mogorva rémeknek bizonyultak, melyekkel a szellemdús férfiunak phantasiáját a beteges test árasztotta el. Igy gondolkodtak sokan, ugyszólva majd mind, kivéve néhány keveseket, kik közé Széchenyi maga is tartozott, s kik önmagukban még mindig azt kérdezték, vajjon ezáltal Magyarország és a birodalom többi részei között a differenciák véglegesen kiegyenlitvék-e, vajjon mindkettőnek egymáshozi viszonya

már szabályoztatott-e, vagy ezen viszony szabályozása, ma kevésbbé sürgős és elmaradhatlan, mint tegnap volt, vagy talán holnap leend?!

„A mint tegnap volt" mondjuk mi, mert három nappal az 1848-diki törvények szentesitése előtt, apr. 7-én küldött Ferdinánd császár a nádorhoz oly leiratot, melyben jóakarólag, de határozott hangon követelte, hogy az országgyülés az osztrák államadósságok megfelelő részének átvétele iránt lekötelezőleg nyilatkozzék. A magyar alkotmány szerint határozott kötelezettség erre nézve nem létezett. Azon adósságok a magyar országgyülés beleegyezése nélkül csináltattak, a felvett summák nem fordittattak Magyarország részére, mely beligazgatásának költségeit maga fedezte, s a közös védelem költségeihez hadi adót fizetett. Azonban méltányosság és eszélyesség azt követelték volna, hogy Magyarország, ha mindjárt jogi állásának fentartása mellett is, az uralkodó óhaját teljesitse. Ennek ellenkezője sajnálatra méltó dilemmába vezetett, azon dilemmába, hogy vagy az osztrák birodalom hiteleżői, Magyarország önállása miatt, veszteséget szenvedjenek, s ez egész Európának közvéleményét Magyarország ellen zuditja, — vagy pedig, hogy az államhiteleżői meg ne károsittassanak, az államnak, melyhez Magyarorszag is tartozott, — összes adóssága egyedül az örökös tartományokra háritassék, a mi nemcsak méltánytalan lett volna, hanem azon tartományokat Magyarország irányában elkeseredetté is teszi.

Erős meggyőződésünk, hogy ha akkor Magyarország az államadósság egy részének általvételére készséget nyilatkoztat, az ország sorsa hihetőleg nem vette volna azon tragikai fordulatot, melynek következményei alatt Magyarország majd két évtizeden át annyit szenvedett. A magyar ministerium erőben egyetértett a király kivánalmával. *) Azonban ily nagyfontosságu kérdést nem lehet két nappal az országgyülés bezárása előtt oly gyülés elé oda vetni, mely különben is az óhajtott lekötelezés elfogadására nem volt hivatva, miután csak a kiváltságos osztályt képviselte, holott az országgyülésnek ezentul, a szó legtágabb értelmében, a nép képviselőibül kellett összealkotva lenni. Felösmerték ezt Bécsben

*) Erre bizonyitékul szolgál azon utasitás, melyet Szalay, a frankfurti gyülésen Magyarország képviselője a magyar ministeriumtul kapott, melyet én Szalay életirásában (Oester. Revue 1865. Bd. 2. S. 53.) egészben közöltem.

is, s megelégedtek előlegesen a nádor s a magyar ministerek által aláirt azon nyilatkozattal, mely szerént kötelezték magokat, hogy a király kivánatát a legközelebbi, a nép egyenes választásából kifolyó országgyülés elé terjesztik, s annak teljesitéséhez a lehetőt megteendik. Ezzel a nagyfontosságu kérdés előlegesen elnapoltatott, de nem intéztetett el, pedig az 1848-diki törvények szentesitése fölötti öröm közepette, jó lett volna a bizodalom ezen életkérdéséről megemlékezni, s azon eszmével megbarátkozni, hogy az értékes vivmányok állandósitásáért, méltán némi áldozatok igényeltetnek, melyeknek megtagadása a háttérben lappangó reactiónak lehet előnyére.

Második nem kevésbbé lényeges ügy volt a hadügyministerium illetékessége, melynek szintén előleges szabályozása nélkül független magyar ministerium állandóságára alig lehetett gondolni. Nem szükség, hogy ezen ministerium elkülönitésére vonatkozó nehézségek minden oldalrul tárgyaltassanak, mert ugyszólva kézzelfoghatók. E kérdésnél számtalan kényes, s a birodalmi élet szervezetében jelentékeny erek keresztezték egymást, miképen legügyesebb kezekre, legnagyobb elővigyázatra és kiméletre volt szükség, hogy a birodalom két felének egymástuli elválasztására sértés nélkül megkisértethessék. Ez is elmulasztatott, s az elsőbb következmények csakhamar érezhetők voltak. A katonai kormányzók Magyarországon, maguk miheztartására nézve utasitás nélkül hagyattak, s előleg megtagadták a magyar ministeriumtul az engedelmességet. Akkor ezen katonákat röviden a „reactio vak eszközeinek“ nevezék; ma egészen más az itélet, nyugodtabb és igazságosabb. Az igazság arczulcsapása nélkül nem lehet tagadni, hogy a márcziusi események által megrohant, s pillanatra zavarba esett reactionarius párt, néhány napok alatt magához tért, s egész csendességben, minden czéljainak kedvező összeköttetések felhasználásán, szokott fortélylyal munkálódott; de ezen, nekik kedvező viszonyok nem álltak elő maguktól, az ellenkező oldalnak hibái és tulkapásai által teremtettek, s a reactionariusok bódultak lettek volna, ha a kedvező alkalmat föl nem használják. Számtalanszor emlékeztetett Széchenyi arra, mily kényes állása van Magyarországnak az összbirodalomhoz, számtalanszor óvott ezen viszony ügyetlen megszakitásától, mert ekkor a birodalom önvédelemi állapotba kényszerittetnék, s az eszközök válogatása nélküli önsegélyhez nyulni kényszerülne. De ő süket füleknek beszélt. Eötvöst és mindazok, kik a

parlamenti kormányzat mellett felléptek, mint „doctrinärek s idegen utánzók," félvárról tekintettek; minden tenyérnyi térért, melyet eszméjüknek megnyerni akartak, folytonosan küzdeniök kellett; azon módozatnak, mely szerint programmjukat, a birodalom lételével összhangzásba hozni óhajtották, tárgyalásához nem is juthattak, s ime most egyszerre, egy felindulási pillanatban kapzsisággal szakasztatott le azon fáról, melyet ők ültettek, a félérett gyümölcs, s nem győztek eléggé csodálkozni, hogy oly fanyar íze van. A magyarországi katonai parancsnokok maguktartása igen kétértelmü volt, de kétértelmüek voltak a parancsok is, melyeket Bécsből kaptak, — s lehetett-e ez másképen? Egyrészről a fejedelem szava követelt engedelmességet, a ki Magyarországnak teljes független, a hadügyre is kiterjedő ministeriumot adott; másrészrül nem akarták a birodalom felének véderejét kézbül kiereszteni, a nélkül, hogy biztositva lettek volna az iránt, hogy ezen elválasztás a birodalomnak nem lesz kárára, hogy ezáltal tekintélyének, nagyhatalmi állásának megőrzésére szükséges eszközökben hiányt nem szenvedend, s ily biztositék még nem ajánltatott. E körül is hihető sokat fondorkodott a reactio, s a Magyarországon alkalmazott katonaparancsnokoknak állási önérzetét oly czélokra zsákmányolta ki, melyekről ezen vitéz katonáknak — legalább a többségnek — sejtelmük sem volt; annyi azonban bizonyos, hogy e részben is, a Kossuth s követői megrohanása által létesitett, hiányos törvényekbül eredt állapot, a reactiónak hatalmasan kezére játszott. A magyar ministeriumnak itt is minden oldalra, végtelen nehézségekkel kellett küzdenie. Teljes jogában volt, midőn a Magyarországon levő katonai tekintélyeknek, az uj magyar kormány alá rendeltetését követelte, azonban tudta azon kételyeket, melyek legfelsőbb körökben, ezen követelés azonnali teljesitése ellenében léteztek, s melyek mindaddig mig a forradalmi térre átlépés nem szándékoltatott, számbaveendők voltak; ellenben az országban a radicalis párt mindig sürgetőbben követelte az „ellenszegülő katonákkal" a rövidutoni elbánást, s azt, hogy tulengedékenységgel a magyar kormány tekintélye ne veszélyeztessék. Végre sikerült a magyar ministeriumnak a maj. 7-ki legfelsőbb rendeletet kinyerni, mely minden az országban levő katonai hatóságokat a magyar hadügyministerium alá rendelte, s evvel ezen nehéz kérdés — igaz, hogy csak pillanatra — némileg elintéztetett. Megoldásnak azonban ez sem nevezhető.

Majd komolyabbak voltak azon nehézségek, melyek az elintézetlen maradt nemzetiségi kérdésből eredtek. Az 1848-ik év történetének ez az egyik legszomorubb szakasza; nem szándékunk ezt kimeritőleg tárgyalni. Itt ismét valósult Széchenyinek egy jóslata. Megmondta többször és jóelőre, hogy a magyar elemet legnagyobb veszély fenyegeti, ha a democratieus elvek rögtön s előkészités nélkül alkalmaztatnak, mielőtt a nem magyar nemzetiségek önmön érdekük hatalmas köteléke által füzetnének Magyarországhoz, s hogy akkor a szabadság csak a százados kötelék elszakitására, s Magyarországnak szétdarabolására használtatnék fel. Ezen szomoru fordulat csakugyan közeledett, s a déli szlávok, vakmerő izgatóktól elcsábittatva — nem titkolák, hogy elérkezettnek hiszik azon időt, melyben Magyarország felsőbbsége alól, mely alatt századokon át szabadon és boldogul éltek, kiszabadithatják magukat. Egyrészről a szerb és horvát nemzeti párt vezetői, másrészről a magyar ministerium között megkisérlett békés alkudozások nem vezettek eredményhez, mert azon urak békés uton is épen azt akarták elérni, a mit részükre a magyar kormány elleni nyilt fellázadás hozhatott volna: Szent István koronájának kötelékéből való kiszakitást. A polgárháboru elkerülhetlenné vált, vagy inkább, a törvényes király által behelyezett magyar kormánynak háboruja, az országnak azon részei ellen, melyek a történet által teremtett, és számtalan törvényekkel megerősitett köteléket az anyaországhoz, tágitani törekedtek E téren volt azon kétértelmü állásnak, melyet a katonai parancsnokok, s nevezetesen az apr. 28 án kinevezett horvátországi bán Jellachich báró, a magyar ministerium ellenében elfoglaltak, hozzáférhetlensége leginkább érezhető; mert ebből meritették Magyarország déli részén levő szakadások azon reményt, hogy az ő törekvésük, habár most még csak titokban, a legfelsőbb körökben helyeseltetnek, s csak határozottan előre kell törekedniök, hogy előbb vagy utóbb az osztrák kormány nyilvános támogatásának is örvendhessenek. Most tehát mindenekelőtt szükséges volt, a déli szávok ezen ábrándját eloszlatni, s erre a magyar államférfiaknak csakhamar kitünő alkalom ajánlkozott.

Május 15-én játszatott el Bécsben az ösmeretes felkelés, mely megrohanó kérvénynyel végződött, s az udvart arra inditotta, hogy eddigi székhelyét elhagyja, s oly helyre helyezze át, mely a császárnak, s környezetének több személyi biztonságot nyujt. Rögtön

föléleveníteté Széchenyi kedvelt eszméjét, mely oda irányult, hogy a dynastiának Magyarországon ajánltassék menhely, s épen a legnagyobb szorultságban nyujtassék annak bizonyitványa, hogy azon hüség, melyet az ősök az uralkodóház irányában mindenkor tanusitottak a fiakban és unokákban, gyengitetlenül tovább él. Széchenyi inditványa a ministeriumban élénk visszhangra talált. Időközben tudomásra jutván, hogy az udvar már Insbruckba elutazott, Eszterházy herezeg, Magyarország részéről minister a császári udvarnál, mindjárt utasitásul kapta, hogy ő Felségeiket kövesse, s tőlük többé el ne váljon. *) Egyuttal elhatároztatott, hogy a nádor, Széchenyi és Eötvös ministerek, lehetőleg minél előbb utazzanak Insbruckba, s kérjék ő Felségét, hogy székhelyét tegye át Magyarország fővárosába. Széchenyi, habár testileg nagy mértékben szenvedő, örömmel vállalta el ezen küldetést, hiszen lehetőséget nyujtott neki arra, hogy legóhajtottabb kivánata — épen ily nagyfontosságu pillanatban — valósuland.

A küldöttség igen barátságosan fogadtatott, s nyilvános kihallgatáson azon igéretet kapta, hogy a legmagasabb udvar kész, mihelyest a körülmények engedendik, a hiv magyar nemzet kérelmét teljesiteni. Kéz alatt azonban a két ministernek tudtára adatott, hogy az általuk előadott kérelem csak akkor leend teljesithető, ha a jul. 2-án Pesten egybegyülendő országgyülés az olaszországi hadjárathoz 40,000 embert megszavazni kész. Mindkét magyar minister, kik társaik többségének nézeteit ösmerték, ugy hitték, hogy az udvar ezen kivánatának támogatását a magyar kormány részéről mindjárt megigérhetik; csak azt kérték, hogy ő Felségeik legfölebb az országgyülés megnyitásáig Pestre jöjjenek; jelenlétük feletti örömében az országgyülés bizonynyal kész lenne az óhajtott áldozatra. Azonban, a bizalmatlanság vagy már oly mély gyökeret vert, vagy ösmeretlen tényezők által annyira szittatott, hogy az udvar kinyilvánitotta, hogy előbb nem jöhet Magyarországra, mig azon 40,000 embernek megajánlása befejezett ténynyé nem válik. Ezen megtagadás irányában szükségesnek látták Széchenyi és Eötvös, előbb Pesten maradt tiszttársaik véleményét megtudni. Néhány nap mulva ujabban jelentkeztek a magyar

*) A magyar ministeriumnak maj. 19-én kelt kiáltványa, melylyel az idevonatkozo határozatok közhirré tétettek, csak Batthyányi, Szemere, Deák, Klauzál, Széchenyi és Eötvös által volt aláirva; Kossuth aláirása hiányzott.

ministerek Ferencz Károly főherczegnél, s kinyilatkoztatták, hogy a magyar ministerium kész, mindjárt az országgyülés megnyitásával a 40,000 ujonczuak az olasz hadjárathoz megajánlása iránt előterjesztést tenni, *) hahogy egyrészről arra nézve biztositatik, hogy az udvar az országgyülési megajánlás után haladék nélkül Buda-Pestre költözik, s másrészről, most már történik valami, mivel az ország, Horvátországnak Magyarországhozi viszonyára nézve megnyugtattathatik, s ehez legbiztosb szer leend, ha Jellachich bán a császári udvarhoz hivatik, s itt a magyar kormány irányábani állásáról felvilágosittatik. Ha a bán meg nem jelenne, vagy az engedelmességet megtagadná, nyilvánittassék lázadónak, s fosztassék meg hivatalától s czimeitől. **) Ezen javaslat elfogadtatott, a bán maj. 29-dikén kelt legfelsőbb császári kézirattal az udvarhoz hivatott, és Széchenyi s Eötvös legjobb reményekkel távoztak Insbruckbul, hová nem sokára Batthyányi ministerelnöknek kellet érkezni, hogy Jellachichali személyes találkozásnál minden függő differentiák kiegyenlitessenek. ***)

---

*) „Meg vagyok győződve — mondá nekem Széchenyi tiz év után — az udvar ezen seregszámnak felével is megelégedett volna; leginkább az erkölcsi hatás volt érdekében; látni kellett a világnak, hogy a dynastiának még Magyarországban erős tartaléka van, s a nemzet tetterős támogatására számithat."

**) Springer (neuste Geschichte Oesterreichs II. 463.) különben lélekismeretes és jól értesült történész, ugy látszik Széchenyi és Eötvös küldetésére nézve igen hiányosan volt értesülve; nemcsak hogy a tárgyalásokrul mi behatót sem tud közölni, hanem a két ministernek Insbruckba lett utazását is jun. 23-ra teszi, ámbár ezen adat valótlansága többek között abból is kiderül, hogy jun. 25-én „a magyar ministerium felelete Erdélynek országosan egybegyült rendeihez" megjelent, melynek kelte volt „Buda-Pest jun. 24. 1848. és Széchenyinek s Eötvösnek aláirásával ellátva, kik tehát az időben mindketten Pesten, nem pedig Insbruckban voltak.

***) Hogy Széchenyi a jövőt illetőleg még most sem szabadulhatott meg minden aggodalomtul, bizonyitja egy a gőzhajózási társaság levéltárában levő, 1848. évi maj. 29-én kelt levél, mely egyuttal annak is bizonyitványa, mily megindító részvéttel őrködött Széchényi, ezen mozgalmas időben is, első teremtményének érdeke fölött. „Azon pillanatban — igy áll a levélben — midőn minden kimenni látszik a rendes kerékvágásbul, kettős kötelességemnek ösmerem a cs. k. szab. Duna gőzhajózási társaság érdeke fölött őrködni; először, mert ezen intézet keletkezés étül kezdve, sem fáradságot, sem időt nem kiméltem, ezen dicső vállalat előmozditásánál; másodszor, mert mostani állásomban, a felelős magyar ministeriumtul felhatalmazva, felhiva és kötelezve vagyok, ezen vállalatot lehetőleg támogatni.

Napokon át várakozott Batthyányi Insbruckban, de a bán nem jelent meg; a magyar grófnak elég alkalma volt meggyőződni, hogy az udvarnál még nincs elég erős elhatározás, hogy a magyarországi események, némely magyar ezredeknek önhatalmu hazatérése, s a Kossuth által intézett pénzügyi rendszabályok stb. a bizalmatlanságot nagyban fokozták, s hogy befolyásos egyéniségek azon véleményre hajlandók, hogy ily körülmények között talán még sem volna tanácsos, a nemzeti párt által istenitett bánt nal nyiltan szakitani, miután reá még szükség lehet. Batthyány belátta, hogy a helyzetet már egyszer tisztázni kell. Megszokott nyiltságával és határozottságával tehát kimondotta, hogy a magyar ministerium nem maradhat tovább becsülettel hivatalában, ha Jellachich határozottan nem desavoaltatik, minek annyival inkább meg kell történnie, mert a bán a császári meghivásnak sem engedelmeskedvén, nyiltan uralkodója ellen lázadott. Ezen válságos pillanatban, jan. 10-én irta alá végre V. Ferdinánd a „horvátokhoz és slavoniaiakhoz“ s ugy a „határőrvidékiekhez“ szóló azon hires manifestumot, melyben Jellacsich nyiltan lázadással vádoltatott, s a hatóságok a vele és büntársaival való minden további érintkezéstül eltiltattak. *) Ezen okiratok azonban nem voltak fo-

Ezeket előrebocsátva, ma már — hogy egy pillanatot se mulasszak el — az itteni agentiához és hajógyárhoz a következő rendeleteket bocsátottam. (Következnek az illető rendeletek.) Sietek önt erről értesiteni, s arra figyelmeztetni, hogy jó, sőt elmulaszthatlan, hogy ön valakit teljes hatáskörrel küldjön ide, vagy valakit itt meghatalmazzon, hogy az itteni kikötők ügye a várossal elintéztethessék, a telkek átvétessenek, s a munkálatok megkezdettessenek. Ez utóbbit annál kivánatosbnak tartom, mert szükséges, hogy az itteni kenyérnélküli nép foglalkoztattassék, mit én mindenkép óhajtok létesiteni, miután ha ez megtörténik, ugy pillanatra nincs min aggódnunk, s idővel megjön a jó tanács.“

*) Itt-ott — többek között utóbb a Batthyányi elleni felségsértési perben is — azon gyanu merült fel, hogy a gróf azon okiratokhoz a legfőbb aláirást ugy csalta ki, s egy történetiró, kit a tragikai rege iránti szánalomból, nem akarunk megnevezni, bátorkodott azon gyanitást kimondani, hogy Batthyányi ő Felségétül kitöltetlen aláirásokat tudott szerezni, s azokat utóbb tetszése szerént töltötte ki. Ily rágalom, oly embernek sirjára dobva, kit ellenei is tisztelnek, gyalázat arra nézve a ki azt kimondja. Széchenyi még későbbi években is fellázadt ily vád ellen; egyenesen arra utalt hogy a bánnak rendreutasittatása már akkor megigértetett, midőn ő — Széchenyi — Eötvössel Insbruckban volt. Batthyányi maga mondta e tárgyrul, a haditörvényszéknek átadott védiratában: „Azon gyanu, hogy hamis előter-

ganatositandók, ha Jellachich még utólag Insbruckban megjelenend; kihirdetésük pedig mindenesetre a 40,000 ujonez megajánlása utánra volt elhalasztandó. Ugy látszik, hogy a bán csak Batthyányi elutazását várta, mert alig hogy ez Pestre megérkezett, értesült, hogy Jellachich Insbruckba megérkezett Most Batthyányi a megegyezés értelmében, a jun. 10-ki manifestumokat egyszerüen az iratok közé tétette; *) mindazáltal azok, még tisztán fel nem világositott módon — nem sokára a bécsi ujságban közöltettek. **) Megütközéssel olvasta a bán egy napon Insbruckból távo-

jesztésekkel csaltam ki Jellachich báró ellen az 184[8]. jun. 10-ki manifestumot — egészen alaptalan. Mert az 1848-ki törvények a kormányzást a felelős ministeriumra ruházták, s a ministerek a törvények fentartására megesküdtek. Ezen tövények alól sem a bán, sem Horvátország, sem a határőrvidék nem voltak kivéve; ellenkezőleg határozottan alá voltak vetve. A ministerium a törvényeket Horvátországban és a határőrvidéken kötelességéhez képest végre akarta hajtani: Jellachich bán azonban a végrehajtásnak ellenszegült, nemcsak szavakkal és nyilatkozattal, hanem tettleg és fegyveres erővel is. A ministerium oly méltóságot, a ki tettleg ellene szegült, akkor midőn törvény és királyi parancs folytán engedelmeskedni kellett volna, nem hagyhatott meg állásában, s vagy annak felfüggesztését, vagy a maga elbocsáttatását kellett szorgalmazni. Tehát a ministerium, melynek szószólójául én Insbruchban felléptem, azt mondta ő Felségének: hogy Jellachich bán az 1848-ki törvényeknek nem akar engedelmeskedni, hanem azoknak ellenszegül, mit ő nyilván is bevallott. — Ez tehát nem volt hamis előterjesztés, hanem igazság, s ő Felsége erre megparancsolá, Jellachich bárónak hivataltóli felfuggesztetését." A haditörvényszéknek meg kellett ezen előadás igazságárul győződve lenni, mert Batthyányi halálos itéletében ezen vádpontról mi említést sem tétetett.

*) A conservativ Zsedényi udvari tanácsos, a ki jobban mint bárki más, be van avatva azon sötét napok történetének titkaiba, Horváth által (függetlenségi harcz I. 260.) felhozott iratban 1849. mart. 12-rül mondja: „N egy panaf iratot adott nekem át, melyet Batthyányi az itteni magyar ministerium irodájába beadás végett hátrahagyott. Tartalmazza ő Felségének leiratait jun. 10-rül a Horvát és Slavon megyékhez, Hrabovszkinak a Jellachich bán ellen teendő vizsgálat érdemében, mely leiratok nem expediáltattak, s általam udvari tanácsos Bartalnak átadattak, hogy ő azokat mint alkalmazhatlanokat, egyszerüen a levéltárba tegye, a mi meg is történt."

**) Zsedényi ezen indiscretiót nem Batthyányinak, hanem Pulszkynak és Kossuthnak rója fel terhül. „Jellachich — igy áll Zsedényinek egy levelében — Batthyányinak elutazása után megérkezett Insbruckba; herczeg Eszterházy ezt rögtön megizente Pestre, s azon csász. kibocsátványokat visszavették nyilvánitotta. Batthyányi, ugy hiszem, maga is meg volt győződve, hogy most már azon okiratok többé nem hirdettethetnek ki, de ő

zása után, a hivatalos ujságban azon császári kibocsátványokat, melyekre nézve alig 24 órával előbb biztosittatott, hogy most már nem fognak megjelenni, a magyar ministeriumot árulással s avval vádolta, hogy ő Felsége akarata ellen cselekedett. E pillanattól fogva minden kibékülés lehetetlen volt; Batthyányi által igénybe vett, s megigért közbenjárása János főherczegnek meg sem kisértetett; Jellachich erre Horvátországban dictatornak kiáltatta ki magát, a bécsi ministerium mind nyiltabban részére állott, s a magyar ministerium tulnyomó többsége, mely mindenáron a törvényes térhez ragaszkodott, elszörnyedve látta magát oly utra szoritatva, mely okvetlen forradalomra, véres polgárháborura vezet. Még egyszer megkisértették ezen, a királyhoz és a nemzethez egyiránt hü férfiak, a guruló koczkának feltartóztatását, még egyszer fejtegették a magyar-horvát kérdés állását egy emlékiratban, még egyszer megmutogatták, hogy a horvát mozgalom, a magyar korona jogainak csorbitására, Magyarország eldarabolására van irányozva. „A magyar nemzet — ezek zárszavai az 1848. jul. 4-ki emlékiratnak — a háboruban ugy mint a békében igazságos és méltányos leend, de gyáva nem leend soha.“ Egyuttal a ministertanácsban megállapitattak a különletek méltányos megoldásának alapvonalai, s elhatároztatott, folyvást védő állapotban maradni, a bán támadasát bevárni, ekkor azonban őt minden erővel visszaverni.

Nem ily könnyen voltak a magyar cabinet tagjainak nézeteik egyesithetők az osztrák-olasz összeütközés irányában, s midőn a trónbeszéd megállapitásáról volt szó, melylyel István főherczeg, mint a király alteregoja az országgyülést jul. 5-én megnyitandotta, a ministertanácsban a leghevesebb jelenetek fordultak elő. Az antagonismus Kossuth között — kihez már csak a belügyminister Szemere Bertalan csatlakozott, s Batthyányi és Széchenyi között, kikkel a cabinet tagjai kezetfogva jártak, fenállott nemcsak azóta, hogy a ministerium fenáll, hanem fenallott már évek hosszu során át; kiegyenlithető nem volt; végre a két fél egyikének kilépéséhez kellett vezetnie, s miután Kossuth maga állott, — Szemerének

---

azokat Bécsben Pulszkyval közölte, s Esztrházy minister irodájában hátrahagyta (lásd előbbi jegyzet) Pulszky azonban mindjárt kinyomatta a bécsi ujságban. Jellachich, a ki éppen a pacificatio ügyéért jött Bécsbe, a rendeletet Grácban olvasta, s magánkivül lett, miután Insbruckban az mondatott neki, hogy az visszavonatott s. t. Horváth a. a. O., S. 262.

zárkózott egyénisége mellett ki sem mondhatta előre, mennyire terjedend Kossuthali szövetkezése — természetesen ezen utóbbinak kellett volna kilépni. Azonban már tárgyaltuk azon okokat, melyek ezen embert, azon időben nélkülözhetlennek tüntetik fel; népszerüsége naprul napra növekedett, s az ő egész egyénisége valósággal jobban összhangzott azon idő zivataros jellemével, mint Széchenyinek. Deáknak, Eötvesnek nyugodt, megfontoló egyénisége. *) Különben is a magyar kormányférfiak nem ok nélkül féltek attól, hogy Kossuthnak visszalépését Bécsben, a hol a pénzügy elválasztását nem szivelhették, arra használnák fel, hogy többé magyar pénzügyminister ne nevezzenek ki. Ezt tudta Kossuth, és azért nem engedett. Hiában szólott Batthyányi és Széchenyi a ministertanácsban az udvarnak azon kivánata mellett, hogy Magyarország az olasz hadsereghez 40,000 embert állitson; hiában utaltak arra, mily következetlenség a dynastiától kivánni, hogy Magyarországot ellenségei ellen u. m. Jellachich, a szerbek stb. ellen védelmezze, mig Magyarország vonakodik a dynastiát ellenségei ellen védeni. A 40,000 embernek megajánlása Kossuth inditványára oly sok kikötésektől és fentartásoktól tétetett függővé, hogy majdnem megtagadássá vált, s a nádor tanácsosnak találta a trónbeszédben csak röviden megemlitni, „hogy a háboru Olaszországban még nem fejeztetett be.“ Kossuthnak ellenzése ez esetben becsületesen gondolt, s azon nem egészen alaptalan nézetbül eredt lehetett, hogy Magyarország ujabb áldozatokkal, az udvar kivánatának teljesitésével sem vásárolhatja meg maradandó birtoklását a had és pénzügynek; azonban ily ellenzés, ezen pillanatban, nem volt eszélyes, és legkiáltóbb ellentétben állott azon politikával, melyet Széchenyi és Eötvös, utóbb Batthyányi, Insbruckban nyilvánitottak. Ezen államférfiak is rokonszenveztek az olaszok szabadságtörekvésével; azonban mióta Piemont nyiltan részesévé vált a háborunak, azóta

*) Kossuth nem is mulasztotta el a közvélemény irányábani hatalmát collegáival minden alkalommal éreztetni Jul. 1-tül kezdve egy külön lapot ezen büszke czimmel: „Kossuth hirlapja“ adatott ki, s már az első szám azon látszólag igénytelen jegyzéket tartalmazta „Fel vagyunk hatalmazva, azon hirt, mintha a pénzügyminister most már elbocsáttatását adta volna be, alaptalanaak nyilvánitani, ámbár mindinkább gyengülő egésségi állapota, könnyen a ministeriumbóli kilépésre kényszeritbetné öt.“ A fellármázo hatásnak, melyet ezen jegyzék a nagy közönségre tett, intésül kellett szolgálni Kossuth collegáira nézve, hogy a kilátásban levő fontosabb kérdéseknél le ne szavazzák, vagy éppen ne mellőzzék

ez nem volt többé „az elnyomott nemzetiségek“ harcza, hanem egy külellenségnek támadása a birodalom integritása ellen, melynek elhárításához segédkezet nyujtani, Magyarország a pragmatica sanctiónál, s a jelen esetben még önérdekénél fogva is kötelezve volt. Nagylelküségnek az önérdek rovására gyakorlása pedig, az állampolitikában inkább hiba mint erény.

A népképviselet alapján először alakult országgyülés 5-dik juliusban gyült össze. Az igazolási munkálatok bevégzése után közvetlen, István főherczeg által felolvasott trónbeszéd feletti vita előtt, jul. 10-én Kossuth Lajos bejelentette a háznak, hogy következő napon inditványt teend a honvédelemre vonatkozólag. Nyárinak azon inditványa, hogy előbb a fölirat tárgyaltassék, hogy igy bármi pénz vagy sereg ajánlat előtt az uralkodó politikája felett lehessen nyilatkozni, Kossuth által ostromoltatott, s a ház által elvettetett. Jul. 11-én a terem fulladásig megtelt; a követek teljes számban megjelentek, a karzatokon ember emberre nehezedett. Midőn az udvartérrül azon tudósitás érkezett, hogy Kossuth jön, véget nem érő éljenzések harsogták át a termet. Kossuth belépett. A szelid nyári nap daczára köpönyegbe volt burkolva; arcza halványabb mint máskor, szemeinek tekintete bádgyadt és zavart volt, s két barátja által karon vezetve lépett a szószékre. A legbensőbb részvétet nyilvánitotta a hallgatóság, midőn az ünnepelt férfiut testben igy megtörve látta. „Uraim“ szóla Kossuth, s ezen első szó oly halk volt, hangja ugy rezgett, s egész testében mint hideglelős reszketett, hogy száz ajk egyszerre hivta fel „üljön le“ „Köszönöm“ válaszolá Kossuth ugyanazon bádgyadt hangon .... „Majd engedelmet kérek, ha kifáradok.“ S azután folytatá: „Midőn a szószékre lépek, hogy önöket fölhivjam, mentsék meg e hazát, e perczenek nagyszerüsége szoritva hat le keblemre. Ugy érzem magamat, mintha isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltsa a halottakat, hogyha vétkesek vagy gyöngék, örök halálba visszasülyedjenek, ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek. Igy áll e pillanatban a nemzet sorsa. Önöknek uraim! Isten kezökbe adta a mai határozattal, melyet inditványomra hozandnak, határozni e nemzet élete, e nemzet halála fölött. — De épen mert e perez oly nagyszerü, föltettem magamban, nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez, mert lehetetlen nem hinnem, lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben is különbözzenek a vélemények e házban, a haza szent szeretete, a

haza becsületének, a haza önállásának, a haza szabadságának oly érzete, hogy azért utolsó csöpp vérét is kész e ház föláldozni, mindnyájunkkal közös. — És ahol ezen érzés közös, ott a buzditásnak helye nincs, ott csak a hideg észnek kell az eszközök között választani. Uraim, a haza veszélyben van!.....

És most Kossuth, két óra hosszat tartó beszédben, megrázó képét tárta fel Magyarország állapotának; kiterjeszkedett a felső magyarországi szláv mozgalmakra, a szerbekkeli tusákra, Horvátország lázadására; utalt a Pruth mellett gyülekező orosz seregre, emlékeztetett arra, hogy a reactio pártja Bécsben, még távolról sem barátkozott meg egy önálló magyar pénz és hadügyministeriummal. Magyarország egy sereg ellenségtül van körülvéve. És hol lennének barátai? Angliát csak önérdeke vezérli, Franciaországot éppen most egész terjedelemben belharcz dulja; Németországon nagy változás készül, de mi sincs megállapitva, tisztázva. Magyarország tehát kitől sem várhat segélyt, mint önmagától; legyen készen elleneivel becsületesen békét kötni ha lehet, de velük megvivni ha kell. Ehez katona és pénz szükséges. Kétszázezer embernek megajánlása, melyből 40,000 mindjárt kiállitandó, s 42 millió forint volt az, mit Kossuth Magyarország nemzeti képviselőitől kivánt.

„Ezek inditványaim, — e szavakkal végzé beszédét, miközben hangját sajátságos és mélyen megragadó bensőség kapta meg, arczát pedig a láz pirja mindig sötétebbre fösté. — Ezek inditványaim, Uraim, én azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház inditványomra hozand, e nemzetnek jövendője függ, nemcsak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház ezen határozatot hozandja. És ez az egyik ok, uraim, miért nem akartam én e kérdést a válaszfölirat vitatkozásaiba meriteni. Azt hiszem, hogy midőn a nemzet minden oldalról fenyegettetik, de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot és erőt érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi kérdésről nem szabad fölfüggeszteni. Ma mi vagyunk e nemzet ministerei, holnap mások lehetnek — ez mindegy — a ministerium változhatik, de neked maradnod kell oh hazám! s a nemzetnek ezen vagy más ministeriummal meg kell a hazát menteni! De hogy akár ez a ministerium, akár a másik megmenthesse, a nemzetnek erőt kell teremtenie. — Azért minden balmagyarázatok kikerülése végett egyenesen, ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy midőn azt kérem,

adja meg a képviselőház a 200 ezer főnyi katonát, s az erre szükséges pénzerőt. . . .

Itt elakadt a szólónak szava, összerogyott, s a házban pillanatra szorongó hallgatás uralgott. — Ekkor felkelt Nyáry, a ki különben mindig ellenese volt Kossuthnak; az ünnepies csend közepette, mintegy esküre felemelte jobbját s felkiálta: „Megadjuk.“ Erre a képviselők határtalan lelkesüléssel felálltak helyeikről, s az enthusiasmus harsogó hangján kiálták mindnyájan: „Megadjuk.“ Midőn karjaikat felemelték — mondja a hivatalos jegyzőkönyv — esküdni látszottak, hogy a hazát megmentendik. Ezután ismét csend lőn; lélegzet alig hallatszott, s a szónok, kinek testi erejét idáig csak lélekereje tartotta fenn, karjait mellén keresztbe téve, könyező szemekkel mélyen meghajolt a ház előtt, s beszédét következőleg folytatta:

„Uraim! mondani akartam még, ne vegyék e kérdést a ministerium részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat kivánna szavaztatni: — nem! a hazának megmentését akartam megszavaztatni, kérni akartam még önöket, uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely orvoslásra, ha van egy kivánság, mely kielégitésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajgó kebel, s várjon még egy kissé e kivánság, ne függeszszük föl ezektől azt, hogy a hazát megmentsük (zajosan kitörő helyeslés). Ezt akartam még kérni uraim, de önök fölállottak mint egy férfiu, s én leborulok a nemzet nagysága előtt, és csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiuságot tapasztaltam a megajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg.

Végtelen lelkesülés követte Kossuth utolsó szavait, hasonló ahhoz, melylyel az elsőket fogadta, s alkudozás nélkül, mondhatni majd megfontolás nélkül adta a nemzet gyermekeinek ezreit, s pénzének millióit, kedvenczének rendelkezése alá.

Leirhatlan szorongó érzéssel szemlélte Széchenyi ezen, magában véve nagyszerü jelenetet. „Ő (Kossuth) most kezében tartja az aczélt és kovát — mondá Széchenyi az napon egyik barátjához — ki fogja őt akadályozni, hogy minden pillanatban tüzet üssön, s fejünk felett a házat fel ne gyujtsa!“ És szünet után hozzátette: „Mennyi nagyot lehetne ily lelkesülni kész nemzettel véghez vinni, ha a józan ész szavára oly fogékony volna, mint a szenvedélyekére, azonban azon egyik e másikbul folyik;“ és szomoruan hajtá fejét mellére. Ismét helyesen itélt. Kossuth most már minden tekin-

tetet mellőzött, s collegáinak nem maradt egyéb választás, mint vagy zsarnokságát türni, vagy általa compromittáltatni.

Jul. 20-án kezdetett meg a felirati vita, s most már az olasz kérdés nem volt mellőzhető. Megelőzőleg a ministerek még bizalmas értekezletet tartottak a kitünöbb követekkel. Valóságos ellenzék ugyan nem létezett a képviselő házban. A radikálok, mint Madarász, Perczel stb. mindössze talán 36-an, meg sem látszó kisebbséget képezett; a tulnyomó többség ministerialis volt. — Azonban ez csak szójáték volt, mely világos fogalmat nem jelentett, miután magában a ministeriumban hiányzott az egyetértés, és a ministerek egyike — Kossuth — szorosan véve ellenzéki vezér volt, ki egyuttal a cabinetben helylyel és szóval birt. — Ministeri Kossuth értelmében s ministeri Batthyányi és Széchenyi értelmében különböző, gyakran egészen ellenkező. A képviselőház többsége tehát ministeri volt, de tulnyomólag Kossuth értelmében ministeri; kormánypárti volt addig, mig a kormány Kossuth eszméit követte; más esetben ministerellenes, valamint Kossuth ily alkalommal, ellenzéki minister volt. Látható, hogy sajátságos zavar, nem tartható helyzet uralkodott.

Az olasz kérdés feletti tanácskozmányban tört ki ezen ellentét határozottan. Kossuth először Batthyányinak s a cabinetbeli elvrokonainak nézeteit mondta el; miután tudatott, hogy ezeket Kossuth nem osztja, többfelül megtámadtattak. Erre Kossuth a tanácskozmányt azon megjegyzéssel zárta be, hogy a ministerium ezen kérdésnél nem szavazattöbbséget, hanem szavazategységet kiván tiszttársaival való minden további értekezés nélkül. Kossuth a nyilvános ülésben oly módon nyilatkozott az olasz kérdés iránt, a mely módon még minister ily kényes kérdésben soha nem nyilatkozott; formaszerüleg az olaszok részére állott a dynastia ellen, az elsők mellett a legélénkebb rokonszenvet fejezte ki, s collegáinak rémületére kijelentette, hogy mindig örvend, ha az olaszok győzelmét hallja. Magától értetik, hogy ily kifakadások után, szónoklatának végén tett azon csillapitó tétel: „a kormánynak azonban nem szabad rokonszenvek, hanem csak az ország és nemzet érdekében eljárni," egészen hatás nélkül hangzott el, s csak mint szükségességi köpeny tekintetett. A ministernek ily nyilatkozatai után megfoghatólag nőtt a radikál ellenzék szarva. Száz meg száz kérdéssel ostromolta a ministeriumot, mig Kossuth ismét szót emelt, hogy collegáit és Magyarországnak ügyét még kirívóbban

compromittálja. Ha mi 40,000 embert adunk — mondá ő — még nem következik, hogy az osztrák ministerium velük szabadon rendelkezzék, hanem előbb mi megkérdjük: mit adtok ti az olaszoknak? És ekkor bevallotta azon magyar királynak, ki egyszersmind osztrák császár is — ministere, hogy neki nincs ellenére, ha a lombard-velenczei királyságnak egy része austriától elszakad; azonban kell, hogy az austriánál maradó rész mindenesetre szabad intézményeket kapjon. A ministeri többség épen oly élénk csodálkozással, mint a radical-töredék, hallgatták ezen nevezetes vallomásait, a még nevezetesebb ministernek, s ez utóbbiak — mint azt nevezetes esetekben a diplomaták tenni szokták — annak leiratát kérték. Kivántatott, hogy Kossuth, kimondott nézeteit, melyek (gunyosan jegyeztetett meg) kétségkivül a kormányé is, szabatosan formulázza, s adja a ház elébe, hogy ez vitájának alapjává tehesse. Ekkor már Batthyányit is elhagyta a türelem, s kevés de erélyes szavakban tiltakozott az ellen, hogy Kossuth nyilatkozata a felirat tartalmának alapjául vétessék; különben is — tevé hozzá — a ministerium a legközelebbi napokban, nézeteit tüzetesen formulázva előterjesztendi.

A mi az aznapi ministertanácsban történt, könnyü elgondolni. Széchenyi nyiltan kijelentette, hogy ő ösmeri azon veszedelmeket, melyeket Kossuth visszalépése vonhatna maga után; de bármi történjék is, nem lehet roszabb annál, mint ha a magyar kormány a pénzügyminister által folytonosan ily módon compromittáltatik. Kossuth magában beösmerhette, hogy ügyetlenséget s talán többet is követett el; ez magában véve még tán nem inditotta volna mérsékletre, de neki kellettek, hogy a helyzetnek minden körülmények között ura maradhasson, mindenekelőtt az alsóháztul kívánt anyagi eszközök, s ezekkel még nem birt; azok még csak papiron léteztek, s csak ha hivatalában marad, reménylhette, rövid időn valósággal birhatni. Azért némely részekben engedett, s másnap a ministertanácsban megállapitott nyilatkozatot olvasott fel, mely lényegében ide irányult: Magyarország hajlandó ő Felségének az Olaszországgali béke megkötéséhez szükséges eszközöket nyujtani, mely béke ő Felsége méltóságának és tekintélyének épen ugy, mint az olasz nemzet szabadságának és méltányos követeléseinek megfeleljen. Kossuth hozzátette, hogy a mit tegnap mondott, az csak magánnézete volt. „Ugy látom — folytatá tovább — hogy én sem diplomatának, sem ministernek való nem vagyok.“

S ezután felhozta, hogy mint minister, már igen sokat mondott; a ház legyen engedékeny, s ne kényszeritse a kormányt utolsó gondolatának nyilvánitására. Ez ugyan okosan volt mondva, csakhogy kissé elkésett, s a szélső bal, mely sejtette, hogy a lefolyt 24 óra alatt mi történt a szinfalak mögött, egész hevességgel protestált, szabadvitatkozási jogának minden megszoritása ellen; a háznak joga van, véleményét szabadon kimondani, nem enged erőszakolást stb. Hosszan ingadozott már a parlamenti harcz ide-oda, Kossuth ugyszólva a tüz közepén állott, midőn Széchenyi, a ki különben már az országgyülési vitákban nem igen vett részt, felszólalt.

„Akárkivel találkozom, — kezdé el Széchenyi — azt hallom, hogy veszélyben van a haza. Igy már lassanként magam is el kezdem hinni; hanem nem azért gondolom, hogy veszélyben van a haza, mert ellensége van odakünn, hanem azért, mert ellensége van idebenn. És kérdem, mi lehet annak oka, hogy ellenség van idebenn? Rosz szándéknak, hazafiuság hiányának e pillanatban nem tudom tulajdonitani, mert az, ki e pillanatban Magyarország ellen agyarkodik, az nem érdemli hogy magyar legyen. Rosz szándékot tehát feltenni képes nem vagyok. De azt gondolom, hogy talán azért van ellensége e honnak idebenn, mert, először, meg nem szokta a felelős magyar ministerium szerkezetét, és különösen, mert sokan azt hiszik, bona fide, hogy a magyar ministerium erőszakot gyakorol a közönségen, és kivált e képviseleti házban; erőszakot pedig magyar ember türni, édesen és kedvesen türni nem szokott; és ebben igazsága van. Nem akarok hosszas lenni; de épen mert azt hiszem, itt van ideje, hogy miután nemzetünk különös szerencsés események által egy kiváltságolt, eldiribolt igen gyenge házából egyes nemzetté vált; azt csak ápolni kell, s e pillanatban a képviselőtestület is meg fogja mutatni, hogy azon régi mondás, mely a magyarról keringett: jugi impatiens, libertatis incapax, merő hazugság. Hogy visszamenjek az erőtetésre, azt hallottam mondani, hogy a ki most a ministeriumot megbuktatni akarja, az hazaáruló, azaz a ki ministerialis crisist akar provocálni. Én azt hiszem, e házában annyi tündöklő ember van, hogy ha a kormánypolczra hágnak, ők is megmentik a hazát, s e tekintetben tökéletesen kezet fogok pénzügyminister urral. Azt mondják, hogy ministerialis crisist provocálni bajos és sértő, — mert e szót: hazaárulás, ki sem akarom mondani, mivel ily szennyes bün

magyar keblében helyet nem foglalhat, — ezt nem fogom hinni soha, és ha hinnem kellene, bánnám, hogy magyarrá teremtett az isten, minden időben. Ámde, ha hideg vérrel taglaljuk a dolgot, mi oldalról történik az erőszak? Azt mondják, mindenáron meg kell tartani a ministeriumot, mert nélküle elvész a haza; hanem legott sarkon fordulva azt kívánja egy rész, hogy most, midőn oly különös időkben élünk, mikor egész Európa hallucinatiók közt egy nagy crisisnek indul elébe, midőn felelős ministernek lenni talán felette keserü kenyér, — ha a ministerium azt mondja: hazafiak, barátim! ha biztok bennünk, minden titkot kitárni nem lehet, igy gondoljuk, hogy meg lehet menteni a hazát, — akkor azt mondja egy rész: ti maradjatok a helyeteken, hanem azt a levet, melyet főzni kell a hazára nézve, ugy főzzétek a mint mi kívánjuk, és ne ugy a mint a ti eszetek jónak tartja. Kérdem tehát, melyik oldalról van az erőtetés, azok oldaláról, a kik azt mondják: mentsük meg a hazát, és minden kényelemmellőzéssel éjjel-nappal dolgoznak, vagy azokéról, kik azt kiáltják: ne jobbra, hanem balra vezesd a bárkát; ne ezt tedd, hanem azt tedd, s igy nem is sejtve zsarnokoskodnak? — Hosszas lenni nem kívánok, hanem a haza szent nevében felkérem a házat, hogy a mint a mult országgyülés alatt is mondottam, és megczáfoltattam, miszerént nem tudom, hogy a Magyarország ege felett feltünt eseményeken örüljek-e, vagy pedig búba süjedjek: most ezen szerencsés eseményeknek csak böles alkalmazása fogja hazánk sorsát szerencsésen elhatározni. — Azért ismét a haza szent nevében felszólitom az illetőket, mutassa meg a kevesebbség, hogy loyalis tud lenni, és össze tud forrni a többséggel, miszerént egy szivvel, egy hanggal mondjuk: éljen a király, éljen a haza, és minden becsületes hazafi!

Esdeklő hangon, végtelen aggodalomtul, s a mult napokbul maradt, és kétszerezett erővel visszatérő sötét sejtelmektől kinoztatva, mondta Széchenyi a végső szavakat; őt, ki mint hideg észember volt ösmeretes, mély érzés fogta el; a haza megmentésért koldult azoknál, kik magukat oly örömest nevezték legjobb hazafiaknak; mind hasztalanul. Még egy egész napon tartott a tusa, minden ministernek sorban kellett a csatába menni, mig végre a jul. 22-én történt szavazásnál 233 szavazat 36 ellenében a ministerium politikája mellett nyilatkozott. Vajjon, világos oldalrul tekintve, miben állott a ministeriumnak ezen győzelme? A feliratnak ide vonatkozó része most már igy hangzott: „Mihelyt hazánk-

han a rend és béke helyreállittatott, ennek anyagi és szellemi integritása biztositttatott, örömmel nyujtandunk Felségednek segédkezet, oly békekötés lehetővé tételéhez, mely egyrészről a trón méltóságának, másrészről az olasz nemzet alkotmányos szabadságának s jogos kivánalmainak megfelel.“ Ez igen kevés volt az életre, igen sok a halálhoz; igen sok volt arra, hogy a radicalok elégedetlenségét fel ne keltse, ellenben mégis igen kevés az udvar mindennap inkább hanyatló bizalmának megnyerésére: A mi a határozatban féligmeddig megnyugtató lehetett volna, az a megelőzött vitatás által hatástalanná vált, s Bécsben némi joggal mondhatták, hogy a magyar ministerium már csak Kossuth kegyelméből él, és ez valóban nem volt megnyugtató jelenet a dynastiára nézve!

Ezt érezte Széchenyi is, és miután Kossuth izgatásának végczélja előtte világos volt, talán világosabb mint maga az izgató előtt, a ki inkább egy homályos ösztönt, mintsem határozottan körvonalozott eszmét követett, — a tömeg indulatai ellen viselt harczban különben oly szilárd elhatározásu status férfiu naponként sülyedni érezte bátorságát, s növekedő reménytelensége naprul napra gyengébbé tette azon ellenállást, melyet Kossuth elébe gördített. Most már nem kérdezhette magától Széchenyi kétkedve, hogy vajjon ellenesének megitélésében nem elfogult-e? a bizonyosság mindig nagyobb s félemlitőbb lett. Kossuth nem ellenezte Teleky Lászlónak jul. 24-én tett azon inditványát: menesztessék egy küldöttség ő Felségéhez, mely kérje, hogy miután most már a 40,000 ujoncz megajánltatott, az adott igérethez képest, jöjjön Buda-Pestre; de a pénzügyminister nem mulasztotta el közlönyében egyuttal magyarázni, hogy ezen lépésnek okvetlen valamely eredményhez kell vezetni, a koronának Magyarország középpontján kell képviselve lenni, meg nem engedhető, hogy az ország ügyei, legfőbb hatóságilag Bécsben intéztessenek el; ha tehát az uralkodó vagy nem akarna személyesen Magyarországba jönni, vagy nem jöhetne, tehát adjon az országnak — az ő tekintélyének csorbitása nélkül — Ferencz József főherczeg személyében egy ifjabb királyt. Nem volt-e ez eléggé világos és érthető? Nem lett-e a fátyol, mely Kossuth végczélját eltakarta, már is oly átlátszóvá, hogy leggyöngébb szemmel is felismerhető volt? Még inkább kitünt, midőn a Magyarország által állitandó seregek rendezéséről volt szó. Mészáros a hadügyminister, egy öreg huszár, tetőtül talpig

becsületes ember, és hadurához megadással hü katona, azt kivánta, hogy a magyar ezredek eddigi szervezete tartassék fenn; a mellett, hogy ő ezen seregszervezet mellett őszült meg, nem hitte, hogy a jelen pillanat, a sereg szervezése körüli kisérletekre alkalmas legyen. Batthyányi és Széchenyi hozzá csatlakoztak; nekik is irányadóul szolgált azon politikai indok, hogy az udvarnak bizalmatlansága, minden, a hadsereg desorganisatiójára czélzott kisérlet által csak fokoztatnék. Kossuth ellenben azt kivánta, hogy a magyar ujonczokbul, külön magyar sereg, magyar vezérlettel, és kizárólag magyar tisztekkel alakittassék, hasonlag azon tiz honvéd zászlóaljhoz, mely most már délen a lázadó szerbek ellen harczol. Nagy nehezen sikerült végre azon közvetitést megállapitani, hogy az országban levő magyar ezredeknek harmadik zászlóaljai (tehát összesen mintegy 12,000 ember) az eddigi rendszer szerént egészitessenek ki, az ujonczilleték maradványából pedig alkottassanak önálló honvéd zászlóaljak. Ily értelemben hangzott a ház határozása is, s a hadügyminister, a ki Bécsben azt igérte, hogy a sereg egységén nem fog változás tétetni, kényszerült ahoz alkalmazkodni. „Én maradok meggyőződésem mellett — mondá a becsületes veteran fájdalmas hangon — s bárki kedvéért sem leszek ehez hütlen; de mint alkotmányos minister, alávetem magamat a ház akaratának; ez, a mi személyemet illeti, igen komoly szó, mert ezáltal szakasztottam multammal, az adott szót nem váltottam be, s ez a legnagyobb áldozat, a mit katonától kivánni lehet.“

Azonban ily áldozatokkal sem látszottak a radical párt emberei megelégedni, s midőn a szerb harczterrül kedvezőtlen hirek érkeztek, aug. 19-én tartott nyilvános ülésben, a szélső balnak egy szónoka által, e szó „árulás“ hajittatott a ministeri padok felé. Ezen szidalom ellen most a ministerek sorban síkra szálltak, Kossuth azonban nem azon erélylyel, mely a kabinet tagjai közötti tökéletes egyetemlegességre következtetést engedett volna. Széchenyi is jelentkezett a szólásra:

Ha valaha, — mondá Széchenyi - épen ma van higgadtságra szükségünk, mert jól mondá Szentkirályi bajtársunk, hogy csupán lelkesedéssel csatát nyerni nem lehet, — nem lehet kivált akkor, ha magunk közt egyenetlenség van. És engem nem az aggaszt, hogy aldunai elleneinknek erejök van, hogy puskákkal, ágyúkkal el vannak látva; hanem az aggaszt, hogy ő köztök nincsenek oly factorok, kik vezéreik minden lépteit lehetetlenné

teszik. — Azt kérdik, miért nem tett a ministerium erélyes lépéseket, — miért nem teremtett katonát, pénzt? hiszen ezt tette; azonban, mi magyarok, professori böleseséggel szólunk oly dolgokhoz is, melyeket nem értünk, s nem gondoljuk meg, hogy katonát és pénzt felfujni nem lehet. Azt kérdik: miért nem hitt fel a ministerium mindnyájunkat? Épen igy okoskodtak a menyei birodalomban, midőn az angolok ellen peniczilusokkal megindultak, azonban következése csak az lett, hogy elvesztek, mint a birka. — Azt mondják, Magyarországnak temérdek kincse van, könnyü itt pénzt teremteni. Igaz, csakhogy ehez is idő kell. Szólónak a ministeriumban bizonyosan legkevesebb dolga van; mégis a nap 24 órájában alig tud nevezni egy párt, melyben elfoglalva ne volna, s mi az oka, hogy annyit nem tehet, mennyit kötelességérzete sugal? Mert igen nagy azoknak száma, kik mindenütt sarkában vannak. Emliti az ujságokat (zaj, sokan az erkély felé tolulnak, szóló félbeszakasztja beszédét).

Hangok halljuk Széchenyit!

Szóló (szószékre lép, taps). Én igen tudom, hogy a nemzettest, midőn ingerült állapotban van, mint beteg, az oly gyógyszert nem szereti, mely neki bizonyos esipős érzést nem okoz. Tudom, hogy igen soknak inyére nincs, hogy nem hallhat minduntalan phrásisokat. Én tudom, hogy a lelkesedés isteni malaszt, mely nélkül az ember törpévé fajul, s előtte, ha tiszta szivből származik, tisztelettel leborulok. De azt mondom: a lelkesedés csak bázis lehet, a kivitel számitástól függ. — Somogy vagy Fehér követe szalmacséplésnek nevezte, midőn én azt mondám: adjatok szabad kezet, ha biztok bennünk; ha nem: válasszatok mást. Az egek urát hivom bizonyságul, hogy szalmacséplés volt-e ez. — Ő és társai igenis mindent elkövetnek, hogy ezen szerencsétlen ministeriumot zsibbasszák, hitelét csökkentsék. Az igen tisztelt követ ezt tagadja; de van egy magasabb biró, a világ és jövő, s ez bizonyosan nem fogja elhinni. Azt mondja azon tisztelt követ, ki épen most mosolyogva tekint rám, s a ki iránt, mióta Debreczenben szivüket egymásnak kitártuk, én sympathiával viseltetem, — hogy micsoda zsarnokság az, ily körülmények közt a ministerium állását kötni a kérdésekhez? Higyje el a tisztelt követ, hogy ha más körülmények közt volnánk, a ministerium már 100-szor letette volna tárczáját. Mert ha valaki meggyőződése szerint müködik, s mégis az ellen késztetik: akkor természetes, hogy lelép. De azt

gondolta a minist erium: aggodalmas idők vannak, — s habár néha méltatlanságot nyelni kell is, tán használhatunk a hazának. Azonban, mikor valaki olyat mond, mint ez a szó: árulás, mikor a becsület legkényesebb pontja támadtatik meg, akkor lehet valakiben lélekerő, resignatióval eltemettetni magát a haza romjai közt, de transignálni, ezt senki sem kívánhatja. Ha másokban központosul a közbizodalom, ám lépjenek helyünkre, de az mindenesetre áll, hogy „sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum“ (zaj a baloldalon). Igenis, minden erőnkből kivetkőztettek bennünket, önök tisztelt honfiak! (Hangok: igaz.) Én Magyarország jövője iránt nem estem kétségbe, de azt mondom: a magyar magát meggyilkolhatja. És ez tisztelt hazafiak: a mi bününk, mert alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne. Ha nem okulunk tisztelt hazafiak, én mint veteran, ki életem szebb részét, habár mint szerény hangya, e hon megdicsőítésére szentelém (taps), kénytelen vagyok azt mondani, mit már mondtam, hogy nem tudom, örüljek-e azon koczka szerencsés vetésének, mely ujabb időkben bennünket ért. A magyarnak nagy hibája, hogy nem tudja, mikor kell összehuzni a vitorlákat, hanem csupa lelkesedésből rohan, mint a vak légy. Ne agyarkodjunk hát egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek. Én tán ez országgyülésen többször fel nem szólalok, de a haza szent nevében kérem önöket: adjanak szabad kezet, meg fogjuk talán menteni e hazát. (Éljen!)

Sötét sejtelem vonult át a nagy ember lelkén, midőn a tömeg, a fájdalom hangján mondott azon szavait: „Én tán ez országgyülésen többé föl nem szólalok“ csak futólagos figyelemre sem méltatta. Azonban kellett hogy még egyszer hallja szavát legnagyobb emberének, és pedig egy igen gyülöletes kérdésben. Az aug. 22-ki ülésben arrul folyt a vita, vajjon a testi büntetések fentartassanak-e a magyar seregnél, vagy nem? A radikál párt természetesen egész erkölcsi felháborodással ellene nyilatkozott, mig a hadügyminister a fegyelem érdekében mellette szólott; ő ugy vélekedett, hogy ha a testi büntetések eltöröltetnek, s a fegyelemnek mégis fenntartatnia kell, akkor, jelesen ily bajos viszonyok között, sok esetben nem marad egyéb hátra, mint hogy a vétkes, a ki különben testi büntetéssel sujtatott volna csak — agyonlövessék. Az ellenzék azonban ezuttal a hadügyministert nyugton hagyta, s a nemesebb vad ellen fordult. Teleky, Nyáry, Patay legindulatosabban támadták meg Széchenyit; Patay magánkivül kiáltott fel „Szé-

chenyi István meg akarja menteni a hazát és a nemzet becsületét; ha ehez botot kell használnia, köszönjük az ily megmentést; kettősen szomoritó ez oly embertül, ki egy izben álombul költötte fel a nemzetet, a ki előtte a reform zászlaját vitte, s most evvel hátrafelé akar fordulni.“ Mozdulatlanul, fejét kezébe támasztva, szenvedte Széchenyi mindezen megtámadásokat; csak Pataynak utolsó szavainál rászkódott össze. Midőn ez elvégezte beszédét, felkelt Széchenyi; halavány volt, s mély fájdalom tükröződött vonásaiban. Uraim! — mondá ő nyugodt halk hangon — Becsületem megmentése végett köteles vagyok nyilvánitani: hogy én, mint Patay mondá, a nemzet becsületét nem veretésben keresem. Azt is mondta Patay, hogy én a zászlót egykor előre vittem, s most vele hátra megyek. Ez becsületes embernek fáj. Azt igenis mondtam, hogy a nemzet becsületének egy alkotmányos, jól disciplinált hadsereg utolsó horgonya. Másképen áll a dolog a polgári életben, másként ismét az ellenség előtt levő katonaságnál, hol máskép büntetni nem lehet. S épen az egyenlőség kedvéért szükség, hogy a roszak miatt a jók ne büntettessenek stb.

Időközben bódító módon rohantak egymásra az események. Kossuth a budgettet előterjesztette, s magának azon meghatalmazást adatta, hogy a deficit fedezésére kamatnélküli papirospénzt bocsáthasson ki, és néhány nap mulva aug. 29-én mind a sereg kiegészitési, mind pedig ezen pénzügyi törvény, legfelsőbb megerősités végett felküldetett Bécsbe. Ezen napokban mind élesebben lépett előtérbe a ministeriumban, a már általunk festett ellentét, s nevezetesen Széchenyinek és Kossuthnak elviselhetlenné vált a viszony. Egy ministeri tanácskozmány alkalmával — igy beszélte ezt nekem Széchenyi tiz évvel utóbb — ő Kossuthnak valódi törekvését kiméletlenül felfedezte, s a pénzügyministert a forradalmi párttali egyetértéssel vádolta. Kossuth azzal felelt, hogy Széchenyinek a bécsi reactióval való egyetértést vetette szemére; ezt — tevé hozzá — bizonyitja leginkább az, hogy a közlekedési minister ur még mindig nem találta módját, hogy a magyar sereg számára Lüttichben megrendelt fegyverek, már egyszer megérkezzenek; hihetőleg csak akkor fognak megérkezni, ha Jellachich és ennek horvátjai azok átvételére már itt lesznek. „A fegyverek ma már megérkeztek — válaszolta Széchenyi nyugodtan — a mellékszobában van néhány példány, pénzügyminister ur általi megtekintésre.“ „Igazán? ez szép“ felkiálta Kossuth örvendve, s kisietett a

mellékterembe. Mintegy tiz perez után ismét belépett a tanácskozási terembe, egy puskát tartva kezében. Széchenyivel szemközt állott meg s nevetve mondá: „ugy látszik igen jeles fegyverek: azt hiszem, hogy a falrul a legyet le tudnám vele lőni,“ — s e mellett a kakast felhuzva, Széchenyire ezélozott. Soha — még évek után sem — tudott Széchenyi e pillanatra, legnagyobb felindulás nélkül visszagondolni. „Én Lipcsénél órákhosszat álltam golyózáporban — mondá ő nekem, — száz meg száz véres csatározásban tekintettem a halál szemébe, isten a bizonyságom, soha nem éreztem legkevesebb félelmet sem; de midőn láttam, hogy négy lépésrül reám czéloz azon ember, ki ellen én évek óta, mint Magyarország dämona ellen harczolok, s a ki most készült az utolsó sorompót, — mely őtet a nyilt forradalomtul elválasztja — átlépni, a mint magamban gondoltam, hogy azon lüttichi fegyvernek véletlenségbül csak elsülni kell, hogy az, a ki kezében tartja, egy, talán nem egészen ártalmatlan ellenétül megszabaduljon, ekkor meghidegült ereimben a vér, s pillanatra megszünt szivem dobogni.“ Kossuth észrevehette, mi történt ellenesének keblében, mert nevetve eresztette le a fegyvert. „O nem — mondá ő utolsó szavainak folytán, s egyuttal Széchenyinek mintegy megnyugtatására, — én egy legyet sem tudnék megölni.“ Széchenyi nem válaszolt, de azon gondolat, hogy Kossuth őt legelső alkalommal mellőzendi, hogy igy annál akadálytalanabbul hajthassa végre a felforgatást, melynek ő — Széchenyi — utolsó leheletig ellenszegülne, s ezen gondolattul többé nem tudott megválni a szerencsétlen férfiu. O már igen nagyon beteg volt testben és lélekben. A martiusi napok óta idegrendszerének megbomlása igen előrehaladt, s minden rövid összeszedésre, minden abeli kisérletre, hogy magát a kétségbeesés karjaibul kiragadja, uj s nagyobb levertség, minden reményt megölő vigasztalanság következett, s a háttérben ismét felmerültek a sötét öngyilkossági gondolatok, melyek ezen zivatarosan izgatott kebelben csak szunnyadtak, hogy sötét órákban, ismét felüssék fejüket.

Augustus egyik végnapján — ezt annak közlése után beszélem el, a ki ezt egyedül, s megbízhatólag tudhatja — a ministerek estéli tiz órára bizalmas értekezés végett Batthyányihoz meghivattak. Az első a ki megjelent, Széchenyi volt; a belső nyugtalanság, mely hetek óta kinozta, helyrül helyre üzte, s ezuttal sem engedte hogy a kitüzött órát bevárja. Batthyányi termében barátságtalan

félsötétség volt; csak egy lámpa, melynek világossága is ellenzővel mérsékeltetett, égett egy a sarokban álló iróasztalon. Az asztal előtt ült Batthyányi s irt. Midőn Széchenyi belépett, alig forditotta meg fejét, s csak könnyü kézmozdulattal üdvezlé, egyuttal egy székre mutatva. Széchenyi nem ült le, hanem nagy és mohó léptekkel járkált a komorvilágitásu termen, s ebbe nyiló szobákon keresztül. Nem sokára megérkezett Deák. Ugyanazon néma köszöntés Batthyányi részérül, a ki szakadatlanul tovább irt. Hallgatva nyujtotta kezét Deák Széchenyinek, melyet ez göresösen megragadott, és szivére nyomott. Ezután magával vonta az igazságügyminister, a mellékszobákon keresztül a legutolsóba, s innen ki az erkélyre. Nyomasztó nyári éj volt, s az ég homályosan tekintett le. a már csendessé vált utszára. „Deák — kezdé Széchenyi hosszu szünet után ünnepélyes hangon — én mindent elveszettnek tartok; a mi helyzetünk kétségbeejtő; számunkra, kik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad egyéb választás, mint magunkat agyonlöni.“ „Agyonlöni? — válaszolt Deák nyugodt hangon, — ha az én halálom a hazát és nemzetet megmentheti, bizonyára mitsem gondolok életemmel; azonban a jelenlegi helyzetnek nem mi vagyunk okai, s a mi halálunk azon mitsem változtatna; a jelen pillanatban tehetetlenek lehetünk, de ezen pillanat elmuland, és akkor talán eljön ismét azon idő, mikor a hazának hasznára lehetünk; — én nem lövöm agyon magamat.“ „Nem? — kérdé Széchenyi, s egy ideig gondolkodva nézett maga elé, — igy tehát én is megkisérlendem tovább élni.“ A nélkül, hogy több szót váltottak volna, visszatért a két minister, a most már megvilágitott terembe. Deák megütközött Széchenyi arczának halott-halványságán, s nem mulasztotta el, a családnak sok év óta orvosát és barátját, az érdemes Balogh Pált, a történtekről értesiteni. Ezelőtt, sajnos, már rég nem volt titok az, a mi a szerencsétlen gróf lelkében történik, s annak folyamát már hosszabb idő óta, nemesak az orvos gondoskodásával, hanem a jó barát gyengéd részvétével is figyelte. Kevéssel ezelőtt, Széchenyinél egy tőrt talált, melynek átadását ez makacsul megtagadta; azonban megigérte, hogy vele magán sérelmet nem ejtend. Az előbb festett, Deákkal volt jelenet után, Balogh ismét eljött, és Széchenyi minden felszólitatás nélkül, s anélkül, hogy egy szót is szólott volna, az orvos kezébe adta a tőrt. . . . . .

Mindig és mindig gyorsabban haladt előre az események

kereke. Már azon lanyha védelem után, melyet a ministerium elleni árulási vád alkalmával tanusitott Kossuth az alsóházban, Batthyányi és Kossuth között a ministertanácsban igen heves jelenet fordult elő, s Batthyányi határozottan kinyilatkoztatta a nádor előtt, hogy Kossuthtal tovább nem maradhat egy cabinetben. A nádor ingadozott; Kossuth nélküli magyar ministerium, az idő szerént lehetetlennek tetszett neki, Kossuth pedig azt nyilvánitotta, hogy semminemü combinatióban részt nem vehet, a melybül Batthyányi hiányzik. Vagy nem találta még a dolgokat szakitáshoz éretteknek? vagy magával sem volt még tisztában, hiányzott bátorsága az utolsó végzetes lépéshez, és visszaborzadt annak következményeitül? Készek vagyunk az utóbbit hinni, *) mert Kossuth nem ellenkezett, midőn Batthyányi megmaradását azon feltételhez kötötte, hogy ő és Deák küldessenek Bécsbe, azon látszólagos megbizással, hogy a seregkiegészitési és a pénzügyi törvények szentesitését szorgalmazzák, — miután az országgyülés már sept. 17-én berekesztendő volt, — valósággal pedig azért, hogy az udvar szándokairul maguknak határozott felvilágositást szerezzenek, s még egy kisérletet tegyenek az osztrák ministeriummali egyetértéshez. Kétséget nem szenved, hogy Batthyányi s a vele egyértelmen levő ministerek el voltak határozva, hogy az államadósság kérdésének szabályozására, ugy a had és pénzügyre nézve nevezetes engedményeket tesznek, hahogy az udvar kész lenne, mind Jellachichnak, mind a szerbeknek a fegyverletételt komolyan megparancsolni. **) Kossuthnak egyuttal kötelezni kellett magát, hogy Batthyányi és Deák visszaérkeztéig, minden nevezetesebb határozat hozatalát megakadályozandja, s a kereskedelmi minister Klauzál világosan oda utasittatott, hogy a

*) Kemény, Wesselényi életrajzában azon érdekes tényt beszéli el, hogy Kossuth Jellachich beütésének hirére, diplomatikus küldetési köpenyeg alatt utilevelet törekedett magának szerezni Párisba. A képviselő, ki ennek eszközlésével megbizva volt, a ministerelnököt az ebédlő asztaltól hivta félre, és előadta Kossuth kivánságát. „Mit — kiáltott föl Batthyányi, színéből egészen kikelve — talán még Párisban is compromittálni hagyjuk magunkat általa.“ Ezzel vége lett e dolognak. Kossuth itthon maradt, s csak annál mélyesebben hozzáfogott a tömeg lázitásához. „Ha nem csalódom — jegyzi meg Kemény — egy izben Cromvell is kivándorlási engedélyért folyamodott, és nem nyerte el. — Ily vékony szálakon függnek nem ritkán a legnagyobb szerü események.

**) Horvát függetlenségi harcz I. 414.

pénzügyminister minden lépése fölött őrködjék, s minden előforduló nevezetesebb eseményrül a ministerelnökhez Bécsbe tudósitást küldjön.

Azonban néhány nap mulva Kossuth már hütelen lett adott szavához, mert az alsóház sept. 2-ki ülésében egy „Európához és a külhatalmakhoz" szóló manifestum kibocsátását inditványozta, melyben Magyarországnak Horvátország irányában követeléseinek jogosultsága mutattassék ki. Mikor pedig az aug. 31-én kelt legfelsőbb leirat, az osztrák ministeriumnak hozzátartozó emlékiratával együtt *) Pestre érkezett, ekkor ugy hitte Kossuth, hogy tovább nem halogathat, s miután a sept. 4-ki alsóházi ülésben kirivó szinekkel festette a bécsi intézőköröknek eddigi magukviseletét, s a magyar ministerium részérül tett kiegyenlitési kisérletek eredménytelenségét: inditványozta, hogy küldessék haladék nélkül egy száz tagbul álló küldöttség Bécsbe, mely ultimatum képen követelje: hogy a fejedelem, ha Magyarország irányában őszinteséggel viseltetik, jöjjön mindjárt Budára, s a fennforgó differenciák megoldására, onnan vesse királyi tekintélyét hathatósan a mérlegbe. Az inditvány mind a két házban egyhangulag határozattá emeltetett, s a küldöttségnek már másnap — sept. 5-én kellett volna Bécs felé megindulni.

Senki sem kétkedett ezen lépés jelentősége és következései fölött, — legkevésbbé pedig Széchenyi. Ő tudta, hogy Kossuth el van határozva, a pénzügyi törvény szentesitését be sem várni, hanem a magyar öt forintos pénzjegyeknek kiadását mindjárt megkezdeni; ő tudta, hogy az egész országban, — szintén a nélkül, hogy az illető törvény szentesittetett volna — a honvéd zászlóaljakhozi toborzás megkezdetett, s a rendes katonai csapatok a honvéd seregbe leendő átállásra buzdittatnak, hogy a grannátosok egyenruhájukrul a feketesárga zsinórt leszakgatták, s vörössel váltották fel, hogy a rendőrosztály Kossuth utasitásából, minden mozgalom fölött őrködött, mely „Magyarország függettlensége, alkotmányos szabadsága, s a magyar korona jogai" ellen volna intézve, s a ki a forradalmak történelmét ismerte, az tudta, hogy mindez mit jelentsen. Mig Batthyányi és Deák Széchenyi oldalánál voltak, addig ez, egyiknek hajthatlan erélyességében, másiknak

*) Ezen emlékiratban először az államadósság egy részének átvétele Magyarország részéről, másodszor az összállamot illető érdekekre vonatkozó aprilisi törvények modificatiója követeltetett categorice.

megrendithetlen nyugalmában hatalmas támaszt talált, s azon eredményben, melylyel mindketten Kossuth eget-ostromló törekvései ellen eddig küzdöttek — némi vigasztalást is. Most ő ezen dämoni lénynyel, egészen egyedül állott szemközt; ő, az öreg, gyengélkedő, testben és lélekben megtört ember, kinek agyvelejét minden merészebb elhatározás, melyben felemelkedni akart, szétszakitással fenyegette, s kinek korhadt tagjai ájultan roskadtak össze, ha egy határozott lépést tenni megkisértett. . . . .

Még egy megrázó, valóban tragikai jelenetet tartott fenn a sors azon pohár fenekén, melyet az erősen megpróbált férfiunak fenékig ki kellett ürítenie. Vesselényi, a ki Széchenyinek hátat fordított, hogy rajongó imádással kövesse azon zászlót, melyet Kossuth vitt elő, a martiusi napokban családjával együtt Pestre jött, s itt — maga is ujjongó — ujjongva fogadtatott. A szegény vakember minden szenvedéseirül megfelejtkezett, s boldogságban áradozott azon elvek győzelme fölött, melyek melletti küzdésben erejét és életboldogságát feláldozta; mélyebben mint valaha zárta szivébe Kossuth Lajos arczképét, ki a gondviselés által hivatva látszott, Magyarországot az igéret földére bevezetni. Azonban nem sokára könnyü felhők emelkedtek, melyek Vesselényi örömegét, habár csak pillanatra is, borussá tették. Ő mindig az ellenzékhez tartozott, de az „ő Felségéhez leghivebb ellenzékhez;“ forradalmi gondolatok távol voltak tőle, — s most — midőn a loyalis ellenzék czélja elérve látszott — távolabb mint valaha. Jelenleg ugy vélte hihetni, mintha Kossuth pállája már is, szorosan a forradalomével érintkezik, sőt helyenként már vele össze is folyt. Soká küzdött Kossuth iránt rajongó szeretettül égő szive ezen gondolat ellen, de ez mindig hatalmasabban növekedett, mindig élénkebb lett az aggodalom a vak hazafi kebelében, s végre maga előtt sem tagadhatta, hogy hazája iránti szeretete, a Kossuth iránti szeretettel mindig kevésbbé lesz összeférő. Mindenáron bizonyossat akart tudni; meg akarta követni Kossuthot, ha gyanuja alaptalannak bizonyul, vagy a szellemdús embert az igazi utra visszatériteni, ha ez, az irányt valósággal eltévesztette volna. Elidegenedve látta, hogy Kossuth öt gondosan kerüli. Többször elment a pénzügyministeriumba; ott órákig várt a vak öreg az előszobában Kossuth cabinetje előtt; de a ministerrel nem beszélhetett. Egy befolyásos követ közbenjárása volt szükséges, kogy valahára Kossuthali beszélgetéshez jusson. A minister öt jéghidegen fogadta. Vesselényi

érezte, hogy keblében a sziv összeszorul, de legyőzte felindulását; először nyugodtan, utóbb fokozódott hévvel szólott Magyarország helyzetéről, s arról, hogy a törvényes térhez ragaszkodás mindenek előtt szükséges. Kossuth azon száraz megjegyzéssel szakasztotta félben: „ez mind igen szép, de a corpus jurissal már nem menthetjük meg a hazát; a régi idők elmultak, az ujhoz pedig uj eszmék és uj emberek kellenek!“ Ezzel vége szakadt a beszélgetésnek.

Belsejében megsemmisülve, büszkeségében mélyen sértve, legszebb reményeiben csalatkozva, legkomolyabb aggodalmaiban megerősitve, hagyta el, az egykor oly nagyon ünnepelt ellenzéki férfiu a minister szobáját. Most már nem kételkedett, hogy Kossuth csakugyan a forradalomhoz evez, s az öreg ember fájdalmának nem volt határa. Hazaérve töredezett hangon beszélte el nejének azon szomoru eseményt. Soká tartott, mig ismét összeszedhette magát, ekkor azonban első gondolata volt — Széchenyi! A mi közöttük elválasztó volt eddig, azt az események most már kiegyenlitették; hasonlólag ő hozzá Széchenyinek is a törvények terén kellett állni; őt akarta most Vesselényi felkeresni, s ifjúkori barátjának, a fonnyadt kezet uj szövetséghez nyujtani, a végtelen veszedelemnek, mely a haza fölött kitöréssel fenyegetett — ha még lehetséges — elháritására. Némán tekintett fel Széchenyi, midőn a szolga Vesselényi Miklós bárót jelentette, s reá mindjárt megjelent az ajtóban a hajdan oly virágzó embernek athletai alakja. Ő éveinél öregebb lett; haja fehér, arcza barázdákkal tele, mint szánalmat gerjesztő vén, ingadozott most, egyik barátjának karján vezettetve, Széchenyi felé, ki őt azon felkiáltással „én jó öreg barátom“ karjaiba zárta.... Minő változás történt Széchenyin, azt Vesselényi természetesen nem láthatta, de nem sokára érezhette, s ezen érzés mélyen vágott szivébe. Ifjúkori barátjában, öreg, beteges, belsejében összemarczangolt embert talált, a ki ugyan egészen osztotta Vesselényinek Kossuth megrontó politikája iránti nézeteit, kitől azonban a haza megmentésére erélyes tettet többé várni nem lehet.... Két ily tapasztalat egy napon — valójában Vesselényi óriási erejével kellett birni, hogy ennek terhe alatt össze ne roskadjon.

Az általunk már emlitett, september elején történt események, Széchenyinek izgatottságát oly fokra emelték, hogy mind a házi orvos, mind a gróf családja komolyan erőltették, hogy hagyja

el Pestet, s legalább egyidőre vonuljon vissza nyilvános munkásságának szinteréről. Még nem egyezett bele Széchenyi. Tanácstalan és segélytelen futkozott fel s alá szobáiban, összeszoritott ököllel kétségbeesetten verve homlokát, aztán elsietett barátaihoz, hogy náluk vigaszt keressen. Lázas izgatottsággal beszélte el nekik, hogy Kossuth a budai várat akarja megrohanni, vagy, mint ő kifejezte, a nemzet számára megőrzés alá venni; azért kravallt készit elő; s e mellett 3000 brüsseli fegyvert tartogat elrejtve, melyeket államköltségen hozatott, de a melyeket nem adott át; — a nádor tudja az egész tervet, azonban a határozott lépéstől visszaijed. Mig Széchenyi ezt elbeszélte, felindulása perczrül perczre nőtt, kezén az erek csomókká dagadtak. „Én a csillagokban olvasok — szóla, könyektül elfojtott hangon — vér, mindenütt vér! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak a házakra, melyeket lekell égetni. Pest odavan Száguldó csapatok dulnak szét mindent, mit épiténk. Ah! az én füstbement életem! Az ég boltozatán lángbetükkel vonul végig a Kossuth neve — flagellum dei. *)

Hasztalan törekedtek Széchenyit barátjai megnyugtatni; ő a mellett maradt, hogy a rettenetes katastropha már közel van. Kérték őtet, hogy ha már igy van, tegyen még a nádornál egy kisérletet, mire csakugyan késznek nyilatkozott. Éjjeli 9 órakor átkocsizott Budára, megigérvén, hogy visszajöttével ezen lépés eredményét barátaival közölni fogja. Ezek éjfél utánig várakoztak; Széchenyi nem jött. Nem volt mit jelentenie. A nádorrali értekezése eredmény nélkül maradt, vagy legalább nem volt közvetlen eredménye. István főherczeg csak azt igérte, hogy másnap mindjárt reggel elküldi Zsedényi udvari tanácsost Batthyányihoz, hogy ez a szükséges intézkedéseket tegye meg. Széchenyi nézete szerént mindez későn jövend, és igy a legnagyobb felindulásban hagyta el a budai királyi várat. Lakására visszaérkezve, szivének kétségbeesése a legvadabb kifejezésekben tört ki, világos reggelig sirt s panaszolt, haját kitépte, fejét a falhoz verte, — szivszakgató kép, mely fölé mi itt fátyolt bocsátunk!

Sept. 5-én Széchenyi eltünt Pestrül; kevesen tudták mi történt vele; csak susogva mondták maguk között, a gróthoz közelebb álló egyének, hogy orvosának tanácsára hosszabb utazásra

*) Státusférfiak és szónokok könyve 551. o.

távozott. Azonban két nap mulva ezután, utasok — kik az esztergomi vidékrül jöttek — beszélték, hogy Széchenyi ott előtte való napon a Dunába ugrott, a gőzhajó kerekei alá jutott, s csak nagy nehezen szabadittatott ki a hullámokból. *)

Most már a titkolódzás nem volt lehetséges, s villámsebes séggel terjedt el a rémhir: Széchenyi István megtébolyodott! Megtébolyodott? Vajjon mi hajthatta ezen erős lelket a tébolyodásba? Alta ruit cedens, sylvae trepidate minores, kiálta fel Vesselényi, midőn a gyászhirt meghallotta, mely épen őtet nem lephette meg, s azon körökben is, melyek eddig „a gondtalan világban" szoktak élni, komolyan kezdték egymást kérdezni, hogy vajjon azon politika, mely fölött Széchenyi megtébolyodott, az országnak valósággal jajára válandhat-e? — Ily kétes hangulatnak lábrakapását nem lehetett megengedni, s ismét a gyanusitás aljas fegyveréhez

*) Vörösvárott — irja Kecskeméthy „gr. Széchenyi utolsó évei és halála" czimü munkájában — kiszállván a kocsiból Széchenyi, elfutott a földeken át, és oly gyorsan, hogy a cselédekkel alig lehetett utolérni. De rábeszélések után ismét megszelidült s visszajött, és az utazás tovább folyt. Később Balogh ur tőrt vőn észre a grófnál, melyet az rejtegetett, s nem adott ide Balogh kérésére, hanem biztositá, hogy nem teend magában kárt. Később önszántából átadta neki a tőrt. Utközben nyugtalan vala a gróf; és sokat beszélt életéből. Esztergomban egész nyugodtan elhagyja az asztalt, mondván, hogy mindjárt visszajön. De nem jött; s dr. Balogh sietett őt felkeresni. Meg is találta a fasorok között, hol kocsijaik álltak. A komornyik azt beszélte a doctornak, hogy a gróf a kocsiból pisztolyt vőn ki, s magát agyonlőni akará, de sikerült őt visszatartani. Az orvos ekkor, hogy szórakoztassa, sétálni indult vele. Széchenyi azonban egyszerre neki iramlott a Dunának, és elérvén a hajóhidat, arról leugrott a folyóba.... Szerencsére egy teherhajó érkezett épen felülről, s azonnal csónakot bocsátott el, melyben a grófot ki is fogták. Semmi sem jellemzi jobban Széchenyi caurticus léleksajátságát, mint az, hogy midőn e gyászos tett után átöltözék, ezen megjegyzésre fakadt: „Minő bolondott tettem most. Ezen emberek mind tudják itt, hogy jó úszó vagyok." Az esztergomi alispán és főpapok marasztalták, hogy háljon a primásépületben; de alig volt ott, ismét nyugtalan lőn: s továbbutazást sürgetett. Győrben találkozék nejével, ki őt Bécsbe kisérni óhajtá, de ő azt meg nem engedte. Mosonyig meglehetősen ha adtak előre, a gróf nyugtalan volt ugyan, de rohamok nélküli állapotban. Ott megérkezve azonban, ismét kiugrott a kocsiból, s lármázva s kiabálva futott végig a főutszán, hogy ő „ég," és oly dühöngésbe jött, hogy kezeit, lábait meg kellett kötözni törülközőkkel s ágyba fektetni. A fejre alkalmazott hideg borogatások után némileg enyhült állapota, s Bécsig türhetően viselé magat. Azonban alig érkezett meg Doblingben a számára rendelt szobába, oly őrjongő dühbe jött, hogy megkötözni kelle.

nyultak, melyet a „legnagyobb magyar" ellenében már oly sokszor használtak. A vizbe ugrott — mondák — meglehet, de mint kitünő úszó, ezen mesterműnél nem sokat koczkáztatott, a nyavalya sem oly nagy valami; a nemes gróf ezt csak ürügyül használta, hogy személyét ellenségeinek netaláni boszuvágya ellen biztositsa, s az előre látható zavaros idő alatt magának jó móddal menhelyet szerezzen, nehogy kénytelenittessék a nemzetnek a reactio elleni harczában részt venni. Széchenyi barátai, de nemcsak ők, hanem minden jobbgondolkozásu az országban, megvetéssel tekintettek ezen nyomorult rágalmakra. Vesselényi maga is tollhoz nyult, hogy szerencsétlen barátjának rágalmazóit nyilvánosan megbélyegezze, *) s hogy a nemzet megtudja, mennyit szenvedett

*) „Részint vad, részint piszkos érzelmek — irá Vesselényi — szokták az ürt kitölteni, melyet a kebelből elszállott kegyelet hagy hátra. Elhomályositó és szomoru, ha a kegyelet, ezen tevékeny factora nagy és magasztos tetteknek, a nemzetek kebeléből eltünik, mert ezáltal a mult és jelen közötti legszebb összetartó kötelékek szakaszlatnak el, s elszakasztatnak egyuttal azon szálak, melyekkel a multnak a jövőbe kell átszövődnie. A legszebb jutalma s a legnemesebb rugója az érdemnek vész el ezáltal. A kegyeletnek ily hiánya mutatkozik nálunk ujabb időben, sajnos, sokféleképen s nagy mértékben. Reménylem mégis, hogy hazámfiainak többsége még bir elég kegyelettel, hogy mély boszankodást érezzen azon, a mi „Martius 15" lapban Széchenyi Istvánról mondatott. Én, Széchenyinek régi és hü bajtársa, időnkent munkatársa is, már jó idő óta véleménykülönbség által voltam tőle elválasztva. A nézetrokonság közöttünk többszörösen megrázkódtatott, de személyes barátságunk, reménylem, soha. Én legalább mindig hiven megőriztem keblemben annak érzetét. Csak az fájt mindig, hogy sem a világ, sem magam előtt nem igazolhattam azt, hogy Széchenyi az utóbbi években, azon ügyet, melynek oly soká volt előharczosa, és személyeket kik a jó ügynek mindig védői voltak s maradtak, oly kiméletlenül megtámadhatott. Nem titkolom el azon nézetemet, hogy ő a jó ügynek, melynek előbb oly megmérhetlen sokat használt, utóbb — igaz, hogy még mindig használni vélve — ártott. De ezért eléggé meglakolt. Honához hü szive megrepedt a hazáért bánatban. Ezen bánat elfogta őt láttára — az el nem hárithatónak hitt — veszélynek, mely a körülmények szerencsétlen láncolata, pokoli intrigák, többszöri el nem elhibázott lépések, s eszélyesség hiánya által idéztett fel. Ot a legborzasztobb csapás érte, s hogy ot érte, és épen most érte, midőn ő egykori erejével és tevékenységével oly sokat használhatott volna, egyuttal nehéz csapás a hazára. Azonban ezen csapás fölötti fájdalom helyett, az oly sokoldali hálat kiérdemlett férfiu iránti részvét helyett, most gunyos, durva szavakban, a gyanusitás, a hazugság, a rágalmazás fegyvereivel támadtatik meg. Ha azon ujságczikk szerzője valósággal hiszi azt, a mit irt, hogy t. i. Széchenyi nem beteg, akkor én őt aláváló

ezen nemes vértanu, s mit vesztett benne: sept. 20-án Batthyányinak egyenes rendeletére, a hivatalos lapban közzététetett Széchenyi állapotáról szóló orvosi vélemény. *)

---

rágalmazónak nyilvánitom, ugy szintén mindenkit, a ki állitani merészelné, hogy Széchenyi képes hazájának ügyét bármikor, s kivált a veszély órájában elhagyni, a veszély elől gyáván megfutni, vagy épen a reactiónak gyalázatos terveit támogatni. Ha azonban a czikk irója azon csapásnak, mely Széchenyit érte — valóságát hiszi, akkor gyalázatos durvaságot követett el, midőn oly szerencsétlenséget gúnyol, mely minden végképp el nem vadult szivben részvétet gerjeszt, s melyre ugy társadalmi mint erkölcsi okokból tisztelettelteljes hallgatás takaróját kell teriteni. Hála az égnek, még van remény, hogy hazánk nagy polgárát, testben és lélekben felgyógyulva, rövid időn ismét körünkbe érkezni látandjuk. Addig az ő sorsát minden igaz magyar fájó részvéttel kisérendi; az emlitett hirlapi czikk ellenében pedig mindenki joggal kiált fel: Szegény oroszlán, mennyire jutottál!.... Vesselényi Miklós."

*) Dr. Balogh Pál nyilatkozata:

„Az ujabbkori események váratlan kifejlései és rendkivüliségei minden érző kebelre, mondhatlan hatást gyakoroltak. Nincs köztünk senki, kinek lelkülete azok által kisebb vagy nagyobb változást ne szenvedett volna. És még korán sincs vége a drámának! Senki sem számithatja ki, miként jutand el az átalakulás vészteljes viharai közt az uj aranykor élvezéséhez. Mert a sors nem szokta olcsón adni javait, egyeseknek ugy, mint nemzeteknek. Szerencsés az, ki cum mente sana in corpore sano juthatand el a mindnyájunk által buzgón óhajtott, de csak becsületteljes uton kivívandó béke casisához. Ezen szerencsében, fájdalom! nem részesülhete hazánkfiainak legnagyobbika s átalakulásunk legrégibb hőse gr. Széchenyi István, ki élete legfőbb feladatául tüzé ki, boldognak és nagynak látni e hont, az oly rég, s oly sokkép zaklatottat.

A néhány hónap előtt kifejlett világrenditő események, melyek által egy egész lap fordult meg Európa sorskönyvében, a nagy férfiu folytonos küzdelmek közt levő elméjére megrázó hatással voltak, s felszólittatván ő is nemzetünk életbárkájának vezetésére, aggodalmai nőttön nőttek, midőn látta minden emberi kiszámitások csalékonyságát, s midőn látta, kiként esküdt össze ármány és cselszövény, árulás és gazság az oly szerencsésen kivívott szabadság megbuktatására. A naponként vészteljesben tornyosuló felhők imádott hona láthatárán visszatukröződtek lelkében, s ő, ki a béke olajágával óhajtá legyőzni hazánk daemonait, borzasztó sejtelmeket érze keletkezni keblében, midőn az alacsony ..... cselszövények és ármányok által gyujtatott polgári háboru lángjai csapkodni kezdének az egekre, s pusztitani szép hazánk virágzó határait.

Lelkének folytonos feszülésében volt hurjai lankadni kezdének, s ő, ki hona javáért oly fáradhatatlan tevékenységet tanusitott, ki nem olcsó szavakkal, hanem nagy tettekkel bizonyitá be jelleme valóságos becsét, naponként szenvedélyesb szerepet kezde játszani.

A nemes szenvedőhez azonban már nem juthatott el ellenségeinek mérgezett lehelete, de nem juthatott el barátainak meleg szava sem. Évekkel azelőtt megjósolta, hogy neki meg kell tébolyodnia,

---

Bizodalma a nemzet sorsába csökkenni kezdett, s a láthatár, melyen epedve várjuk mindnyájan nemzetünk nagyságának fénysugarait fellövelni, előtte naponként sötétebb homályba merült. Mint kinek lelke a legborzasztóbb vészjóslatokkal teljes, ugy növekedének a nagy férfiu szorongatásai és nyugtalanságai.

Családja pár hét előtt nyári lakába költözött, s ő ezen lelki levertségben magára hagyatva, az aggodalmak és szorongattatások kinjai közt élt, s minden kedvetlen hir, minden nem várt esemeny megrezzentette keble hurjait.

Az annyi küzdelmek közt rendithetlen hős ezuttal ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan éjjeli virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket, melyek ellen lelke diadalt vivni ki, képes többé nem vala. És ezen lelki küzdelmekhez azon gondolat csatlakozott legkinosb hatással, hogy imádott hazája veszedelmének legfőbb oka ő maga, ő ébresztvén fel a nemzetet százados álmából. Ha magas lelki ereje legyőzé is ottan a tulságos képzeletek, s kinos gondolatok furdalásait, annál nagyobb rohammal támadák meg azok egész valóját, s a legkeserübb kitörésekre nyujtának alkalmat. Ilyenkor minden józan előterjesztés, minden nyugtató szó sikertelen volt. Az étvágy már rég óta elhagyá.

Folyó hó 4-én kijelentém a grófnak, hogyha egészségét visszanyerni kivánja, innen tüstént távoznia kell; hogy gyógyulásának mulhatlan feltétele mennél távolabb menni a fővárostól, hol minden szó, minden találkozás csak nagyobb zavarba hozza elhangult lelki tehetségeit: de a gróf nem vala hajlandó az üdvös tanács elfogadására. Nem akarta hinni, hogy beteg. Az ingerültség pirjával festett arczot mutató tükör folytonos csalódásban tarta öt. Csak következetes sürgetések, többszöri szándékváltoztatások után, szülének végre benne elhatározást. Másnap (kedden) csakugyan kocsira ült a gróf társaságomban, nem határozva hova és merre, de Buda addig vala hátunk megett, s már a gróf leszállt, vagyis inkább kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat sem, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter, helyét el nem hagyhatja, s hogy ő együtt kiván veszni, ha kell, honfitársaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült öt reá birni, hogy ismét kocsiba üljön. A haladás azonban csak nevelé a gróf sötét melancholiáját. Szüntelen hazája szerencsétlenségét emlegeté, s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeleteinek tükrében már látta ő hazánk fővárosát vad csordák által elpusztitva; a század egyik legpompásabb mesterművét, a buda-pesti lánczhidat a hullámok mélyébe temetve, s mint Marius Carthago düledékein, ugy képzelé ő magát elpusztult hazája romjain. És mikor a szerencsétlen grófot meglepi az eszelősség haragja — mint Esquirol a dühöt nevezi — az eltorzult arcz barázdáin gyakran a kétségbeesés keserü könyei görgedeznek le. — Ilyenkor gyakran megkisérté öt az öngyilkosság dae-

ha a jövendő balsejtelmeit igazolandja, s azok a kétségbeesésig igazoltattak! Most már élő halott volt, eltemetve egy esendes féreső döblingi házban. Egy jóltevő genius sürű fátyolt bocsátott a szerencsétlennek szellemi szemeire, s a jóságos isten mondá: szenvedéseinek pohara megtelt; a mi ezután következik, azt ő rég előre látta, évekkel ezelőtt lélekben átélte, átszenvedte; most, midőn valósult, ne élje, szenvedje át még egyszer; én neki önmagában adok egy világot, melynek a külvilághoz mi köze sincs, az álmadozások világát. És igy álmodta át a legnagyobb magyar magános napjait. Mig honn a legjobb fiak vére festette a haza földét, Döblingben a zöld galyak barátságosan néztek be az ablakon, s mig a Duna és

---

mona is, de lelki ereje nem engedé lesülyedni őt, a rosz játékosok ezen utolsó menhelyéhez, mint Napoleon nevezé. Ellenben számtalanszor nyilvánitá, mi örömmel ölelné a halált, mint ki már gyógyithatlan, s ki többé hazájának hasznos tagja nem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, az azon vallásos túlingerültség, mely a szemrehányások keserü fulánkjait mérges nyilakká változtatja. Ily leirhatlan kinos gyötrelmek közt, mint a gróf sokszor nyilvánitá, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, s a legdühösb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vérző szivvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedvelt családjától, s idegen arczoktól környezve, kik nem értik lelke magas vagyait, s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben.

Mint a nemes gróf házi orvosa, kötelességemnek tartottam, mindezt némi részletességgel közölni a közönséggel, kulonösen azon gyöngédtelenek irányában, kik felejtve nagy hazánkfiának halhatlan érdemeit, felejtve hogy ő ujászületésünk történetében oly fénypontot foglal el, nem átallották őt, kit leláncolt Prometheusként, hona vészteljes sorsáni kétségbeesése, mardosó féreg gyanánt gyötör, alacsony gúnyaik, gyanusitásaik és rágalmaik tárgyául tüzni ki.

Hazánk, mely nagy férfiakban oly szegény, mint tétlen szóhősokben gazdag, méltán fájlalhatja egy oly fiának szerencsétlenségét, kinek keble, tettdús életének minden perczében csak hazája dicsőségéért és boldogságáért dobogott, ki ezért annyit áldozott, mint századok lefolyta alatt egy magyar sem, s ki most is ezer örömmel váltaná meg élete árán, hona megszabadulását.

Meg is vagyok győződve, hogy hazám nemesb keblü polgárai közt nincsen egy sem, ki a nemes gróf halhatatlan érdemei iránti hálaérzetében buzgón ne óhajtaná, hogy az égen borongó sötét felhők minél előbbi szétoszlásával, oszoljanak el a gróf lelkéről is azon sötét felhők, melyek most annak tehetségeit oly kinos zsibbadásban tartják, s hogy a gróf léphessen fel ismét minél előbb a nagy tettek szinpadára, melyen ő annyi éveken át oly fényt árasztva működött, s melyen őt minden honszerető polgár oly bús szivvel nélkülözi.

Tis za partjain az ágyúk dörögtek, a halálos beteg öreg, ha lázas álmai felverték fekhelyéről — a ligetben kesergő-dalát fuvolyázó fülmilének hangja után hallgatódzott, mig nemes szivének mély fájdalma könyárban nem olvadt fel, s az álom angyala hüsitőleg és üditőleg terjesztè lágy szárnyait égő homlokára!

VIII.

Befejezés.

Széchenyi István gróf élete egy nagyszerü tragödia volt, s ily tragödiáknak nem lehet utójátéka; a katasztrofával végződnek, beteljesültével ama föltartóztathatlan sötét végzetnek, mely hiábavaló küzdés után végre megsemmisiti a hös erejét. Ezzel bekövetkezett tragikus vége, habár nem mindig egyszersmind a physikai is; a test nem mindig egyszerre törik össze a lélekkel, hanem az ily már pusztán csak physikai lét hasonlit a kiégett vulkánhoz; emlékeztető jel, melyhez nagy események emléke kapcsolódik; sőt meglehet, hogy még költhet is tisztán emberi érdeket, de nagyszerüségét elvesztette; az idyll kezdődhetik, de a tragödiának vége!

Ha az, mit a világ Széchenyi „őrültségének“ nevezett, egyszersmind élte tragödiájának is katasztrofája lett volna, ha tetőpontja lett volna ama harcznak, melyet a „legnagyobb magyar“ egy magasztos eszméért vivott a kérlelhetlen sors ellen, s ha ama megrendítő percz után csak oly évek sora következnék, melyek csupánesak a physikai élet s nem egyszersmind a nagy ember politikai müködésének is folytatását képezék: nem érezzük hivatva magunkat arra, hogy átlépjük a döblingi tébolyda küszöbét s kövessük a szerencsétlen aggastyánt ama szomoru menhelyre, az élő-halottak ama sírboltjába, melynek kapujára ugy oda illenek e szavak: „Itt hallgat a bűbánat, itt nyugszik a szív!“ A nagy ember iránti kegyelet megsértésének tartottuk volna, ha most már csak kivánesiság által vezéreltetve oda pillantottunk volna, hol „sírással tölti egész hátralevő életét, minden hús napot, minden még búsabb éjt.“ nem leskelödtünk volna ama forró könyeseppek után, melyek a szemből a lélekre hullnak, s mint Jean Paul mondja, a szép napokban minden fájdalmat enyhitnek, hanem sorsunk hideg évszakában végtelen fájnak, valamint télen nem sza-

bad a virágot meleg vizzel öntözni..... Mit azonban az előbbi fejezet utolsó lapjain rajzoltunk, az csak a végkészület volt a katasztrofához, de még nem maga a katasztrofa; azon óriási erő, mely a tragikus végzet elleni nemes harczban lassanként fölemésztődött, csak egy pillanatra volt még megbénitva, de nem egészen megtörve, nem megsemmisitve; csak a test, melyben az erős lélek lakott, roskadt össze pillanatnyilag, fölmondva a szolgálatot; az oltár összedőlt, melyen a szent tüz lobogott, s beboritotta ezt romjaival, de e tüz — habár kivülről egy ideig nem volt is látható — tovább égett a romok alatt, hogy végre hatalmasan kiemelkedjék az omladékok közül!...

Vad zsivaj kisérte Széchenyit a döblingi szomoru útra, s okozói jól kiszámitották annak hatását. Ime itt látjátok előttetek az őrült Lear királyt; borzadoz egész agyvelőtök, ha a szerencsétlen ősznek kétségbeesett panaszait halljátok, melyek túlkiáltják a vihar üvöltését; borzalomtól mereven szemlélitek, hogy kimondhatlan fájdalomtól gyötörtetve, hogyan tördeli kezeit s tépi széltől ingatott szakálát. Most kiáltson az ünnepélyes csend közepett csak egyetlen egy hang is: „álszakál az, s a kéztördelést tükörből tanulta“ — aztán lássátok ennek hatását! Ily frivol hang lőn hallható, mikor először szétfutott a hir, hogy Széchenyi megőrült; nem hittek ama hangnak, de a rendkivüli benyomás, melyet a hirneves hazafi sorsának borzastó fordulata máskülönben előidézett volna, meg vala hiusitva, s — ezt akarták; igen — méltányosak akarunk lenni, s bevalljuk — ezt kellett akarniok. A politika mindig és mindenütt szivtelen, a nép férfiainak ép ugy mint az ex professo államférfiaknak kezében; ki uralomra vágyik, vagy a már megnyert uralmat szilárdul akarja megmarkolni, az igenis hamar megtanulja, hogy ne nagyon válogasson az eszközökben, s mindegyiket megengedhetőnek találja, mi helyt czélravezető. Széchenyi megőrült! megőrült a haza sorsa miatt! Ez oly tény lett volna, mely ellenállhatlan erővel hatott volna a tömeg benyomásokra hajlandó kedélyére, jobban mint ellenfeleinek legagyafurtabb okoskodásai, leghangzatosabb beszédei. Ily meggyőző tényt nem lehetett commentárok által meggyöngitni, féremagyarázás által hatálytalanná tenni, ezt egyszerüen tagadni kellett, s tagadták!

Vesselényi és dr. Balogh nyilatkozatai csaknem nyomtalan vesztek el; egy pillanatra elhallgattatták ugyan a rágalmazókat, de mélyebb benyomást nem tőnek, mellesleg azon okból is, mivel

egyátalán nem igen foglalkoztak velök bővebben. A politikában is mindig csak a jelenlevőknek van igazuk, s itt is igaz a régi közmondás: a kit nem lát az ember, el is felejti. Széchenyi távol volt, a jelen eseményeibe nem avatkozott már be, müködése a multhoz tartozott, a jelen pedig oly eseménydús volt, oly viharos, a mi körüskörül történt, annyira lekötötte a figyelmet, hogy sem ideje, sem kedve nem lehetett az embernek visszapillantgatni a multba. Nem mikor vész és vihar közt vérző lábbal halad előre járatlan utakon, hanem csak akkor, ha már nyugpontra jutott, pillant viszsza a vándor; csak akkor tekint végig a tájon, melyen áthaladt, s csak akkor forditja pillantását szemlélődve a tüneményekre, melyeket hátrahagyott.

A forradalom viharai végre lezajlottak. Sirva törték össze a vén huszárok kardjaikat Világosnál, hogy a muszkának lába elé dobják, s halálos bágyadtan, ezer sebből vérezve hevert a földön a magyar nemzet. A lankadt szem most először fordult visszafelé; csak most vette észre, hogy hiányzik a legjobbak egyike, kit nem lehete a csatatéren a holtak közt találni, sem a börtön magányában; másnemü magányban senyvedett távol hazájától, ama szerencsétlenek közt, kiktől a könyörtelen sors visszavette az isteni szikrát, melyet egykor Prometheus az égből orzott. Csak most kérdezősködtek egymástól az emberek Széchenyi sorsa felől. Őrült? nem őrült? Furcsa kérdés, mely féligmeddig magában foglalja már a t a g a d ó feleletet, oly kérdés, melyet határozottan senki sem oldott még meg, s ily alakban nem is l e h e t megoldani. Ama léhafejüeket, kik kurtán tudtak ráfelelni: „Igen, igen, Széchenyi István bolond, mindegyik Széchenyi bolondos többé vagy kevésbbé," — e finom emberösmerőket természetesen nem vehetjük számitásba; de komoly vizsgálók, kitünő szellemek is hasztalan fáradoztak a véleményünk szerint, mint mondók, megoldhatlan kérdés megoldásában. Egy szellemdús magyar publicista, Kecskeméthy Aurél, ki finom psychologikus látással bir, s kinél, Széchenyivel gyakran érintkezvén, nem hiányzott a tárgyösmeret sem, Széchenyi utolsó éveiről irt érdekes könyvében e kérdést fejtegeti: „Őrült volt-e Széchenyi?" s finom észletetek egész során át csak ama nagyon is kevéssé fölvilágositó következtetésre jut: „Széchenyi egészséges korában már rejtély volt. Utolsó tiz évi állapotára épen nincs nevünk a szótárban." Más helyütt meg azt mondja Kecskeméthy: „Általán az öreg és beteg Széchenyi nem képez

ugrást a 48 előtti Széchenyiről. Van köztük összefüggés, mind az egészséges, mind a kóros tulajdonságokban, — annyira, hogy az egyik a másikat némileg megmagyarázza, s az egész rendkivüli embernek fogalmát kiegészíti. Ki Széchenyi multját nem ösmeré: az öt Döblingben nem volt képes megérteni s megitélni. Viszont, ki Széchenyit Döblingben ösmeré, a 48 előtti Széchenyinek sok mondatát és tettét s egy vagy más alkalmi viseletét, mely lélektani rejtély lehetett, rögtön föl- és megvilágositva látja." Ez kétségkivül egészen helyes, hanem könnyen azon következtetésre csábithatna, hogy Széchenyi tehát vagy kezdet óta *mindig* elmeháborodott volt, vagy hogy *soha* sem volt az, s mindkettő határozottan helytelen föltevés volna.

A Kecskeméthy könyvének egy tekintélyes birálója, ki e perczben talán Magyarország legkitünőbb aesthetikusa, Gyulay Pál a Kecskeméthy által tett közlésekhez a legszellemdúsabb következtetések sorát kapcsolja, *) melyek közül az, hogy Széchenyi grófnak ugyanaz okozta halálát 1860-ban, a mi 1848-ban megtébolyitotta, teljesen egyez a mi nézeteinkkel; hanem az általános kérdés: őrült volt-e Széchenyi vagy sem? ezzel nincs megoldva, s az ellenmondások, melyeket Gyulai az általa kritizált könyv szerzőjének kimutat, kiegyenlitetlen fönnállnak most is; nem is Kecskeméthy nézeteiben léteznek ezek, hanem a tényekben, melyeket ez hiven előád. Épen ez eltagadhatlan s egymással mégis ellenmondásban álló tényeken alapul a mi véleményünk, melyszerint e kérdés úgy általánosságban, a mint az eddig fölállittatott, meg sem oldható, s minden arra irányzott feleletnek, legyen az bár igen vagy nem, helytelennek kell lenni. Széchenyi állapota az 1848—60 években épen nem volt állandó, nem egyenlő, s a felelet azon kérdésre: vajjon őrült volt-e? a mi 1848—49-ben igaz lehetett, nem az már a következő években, mig az 1860-ki végzetes nagyhéten ismét igazzá válik. Nyilvánvaló, hogy *három teljesen különböző phasison* ment át Széchenyi lelki állapota döblingi tartózkodása alatt; nem határozhatók meg ugyan nap és óra számra, s hogy az egyik elmult, rendesen csak abból veszszük észre, mert a másiknak megkezdődése már tények csoportja által nyilvánult; hanem e három stadium különfélesége nem tagadható, s ha azon kérdés vettetik föl: vajjon tébolyodott volt-e Széchenyi?

*) Budapesti Szemle 1865. IV. F. 108. l.

pontosan meg kell jelölni az időszakot is, melyre a felelet adandó, hogy határozottan lehessen felelni; csakis ezáltal válik természetessé e psycho-pathologikus kórfolyam egész menete s teljesen érthetővé némely látszólagos ellenmondás.

Azon alig lehet komolyan kétkedni, hogy Széchenyi szellemi functiói azon időben, mikor dr. Görgen gyógyintézetébe hozatott, mélyen meg valának zavarva. Minden kül-jel a mellett szólt, a reá való hajlam Széchenyi egész lényében régóta megvolt, s ez évek, sőt csaknem évtizedek óta szunnyadozó zord hajlamok kifejtésére, mint láttuk, 1848-ban valóban nem hiányoztak a fontos indokok. Széchenyi testi egészsége már azon időben, melyet egyébként a „legerőteljesb férfikor"-nak szoktak nevezni, mélyen meg volt ingatva, s ez folyvást a legszomorubb módon visszahatott kedélyére. Olvasóink emlékezhetnek még ama 1830. julius 17-ki hirsovai levélre, melyet Waldstein grófhoz irt Széchenyi, s melyben az alig negyven éves férfi ama megdöbbentő nyilatkozatot teszi, hogy ez idő legnagyobb részét szivszorongások és fuldoklások közt tölté, melyekhez még régibb bajok is járulván, annyira levert, oly két ségbeesett, hogy életének „véget akar szakasztani."

A szintén fentebb közlött 1831. oct. 12-én kelt ezenki levélben arról panaszkodik Széchenyi, hogy egész éjeken át dolgoz, de „egészsége hanyatlik." Egy néhány évvel később irt könyvében leirja, mily élvezetet nyujt neki álmatlan éjei alatt a kandallóban égő kőszéntüz, s innen kezdve tömérdek helyet idézhetni Széchenyi irataiból, melyek mind egészségének szörnyü rongáltságát tanusitják *) és azt, hogyan kell küzdeni a hatalmas szellemnek a mindinkább hanyatló test ellen, nehogy ennek gyengesége végkép megbénitsa. De épen ez a harcz emésztette föl annál gyorsabban a gépet, melynek képességét akarta fokozni! Széchenyi óriási szorgalma, a tömérdek munka, melyet a lángszellemü férfi egyszerre iparkodott elvégezni, a buzgalom, melylyel önmagát teljesen ugyanazonositotta minden általa fölkarolt ügygyel — mindez eléggé ösmeretes az eddigi előadásból, valamint a mély búbánat, a folytonos aggodalom, melylyel Kossuth mindegyre merészebbé váló izgatása betöltötte. Ily körülmények közt csak természetes, hogy ha az 1848. évi végzetes septemberi napjaiban Széchenyi

*) Széchenyi egy 1841-ben irott végrendeletében igy szól: „Fejem vágattassék el nyakamról, nehogy valamikép, habár csak pillanatra is ez életre ébredjek, car je déteste mon existence."

testi szenvedése elérte tetőpontját s az évek óta már fölbomlásnak indult szervezetet képtelenné tevé, hogy az emberi ész közönséges törvényei szerint működő szellemnek tovább is lakául és eszközeül szolgáljon.

Wesselényi bizonyára igazat mondott, mikor azt mondta: hogy a hona miatti búsongás megtörte a nagy hazafi szivét; de a katasztrofa nem csupán a búbánat nagyságából támadt, hanem egyszersmind az összeroskadó test végelgyengüléséből is. Deák, ki bizonyára ép oly buzgó és őszinte hazafi volt, ki bizonyára ép oly jól belátta a helyzetet, s kit bizonyára ép ugy meghatott a haza szenvedése, kiállta e viharos időszakot, a nélkül hogy legcsekélyebbet is vesztett volna szellemi üdeségéből, s még ma is ugyanazon tiszta pillantással, ugyanazon okos értelemmel, ugyanazon szilárd, biztos kézzel áll a nemzet élén. Nála egészség és ruganyossággal tölt testre hulltak a sors rettenetes csapásai, s e test erélyesen ellenállt, mig Széchenyi roskatag teste e csapások alatt, legalább pillanatnyilag, összetört, s a fényes szellemet is romjai alá temette. Ez ugyan nagyon materialistikusnak tünhetik föl, de a valóságnak tökéletesen megfelel. A test és léleknek egymásrahatása mindenesetre itt is kölcsönös volt, mint minden emberi szervezetben. A szakadatlan szellemi munka, a hazafias buzgalom, mely nem engedett pihenést, s a haza sorsa fölötti sulyos aggodalom siettették a crisist az a nélkül is megrenditett szervezetben, s e megrongált organismus viszont a legborzasztóbb képzelgések egész seregét támasztotta, melyek a ragyogó szellemet homályba burkolták, ama száskaseregekhez hasonlóan, melyek perezekre a napvilágot is képesek elhomályositni. Hanem e kölcsönös hatásnak, főleg ha beteges jelenségek során át végre valami heves crisisre vezet, mindig megvan a maga határozott s a körülményekhez képest különböző kiindulási pontja. Vagy a lélek és kedély bántalmai nyitják meg a szomoru sort, pusztitó befolyásukat lassanként kiterjesztve a physikai emberre is, vagy a phisis az, mely a lelket és kedélyt is belevonja szenvedései körébe.

Széchenyinél határozottan az utóbbi eset volt; testi szenvedések — ismét a hirsovai levélre emlékeztetjük olvasóinkat — zavarták meg először kedélyét, sőt öngyilkossági gondolatokkal tölték be lelkét akkor, mikor nyilvános működése, szellemi munkája még alig hogy megkezdődött, mikor még minden virágzó álma gyümölcsöt igért s a dicsőség babéra még egészen üdén és

illatozólag érinté halántékait. Széchenyi testi betegsége talán nem emelkedett volna oly aggasztó magas fokra, hanem azért tovább fejlett volna mégis és hatása a lélekre érezhetővé vált volna, ha Széchenyi, mint annyi sok más rangtársa, könnyelmüen csak az élet virágos ligeteit kereste s a közhasznu munka, komoly hazafias müködés meredek utját kerülte volna is.

Bőven megvalának tehát Széchenyinél a szellemi élet megzavarására a physikai előföltételek, s ismervék olvasóink előtt a moralis okok is, melyek ama hajlamokat oly gyorsan kifejték. Az általunk rajzolt kölcsönös hatásnak azonban, fájdalom, nincs megállapodása s a lélek a l a p o s aggodalmai után, melyek a testre is nyomasztólag hatnak, ez utóbbinak beteges állapota minduntalan aggasztó képzeletek csoportját támasztja, melyekben eleinte még van legalább egy szikrányi tény, mig utóbb mindinkább eltávoznak a realis alaptól s végül e g é s z e n üres képzelődésekké fajulnak. Széchenyinél is igy volt. Hogy sikertelen küzdött s hogy e küzdelem sikeretlensége egyértelmü a haza romlásával s annak, ki Magyarország megifjitását tüzte ki életföladatául, habár csak pillanatnyi, erkölcsi megsemmisülésével, az, fájdalom, nagyon is igaz volt, s teljesen képes a nemes hazafit mély fájdalomba sülyeszteni. Ehez csatlakozott azonban nemsokára, egy, legalább részben beteges képzelődés, azon gondolat t. i. „hogy ő maga okozta saját és hazája szerencsétlenségét.“

Ismételve emlitettük, mennyire kinzotta ez eszme Széchenyit az 1848-at megelőző utóbbi években s dr. Görgen orvosi bizonyitványa szerint is „mania desperatoriá“-ban szenvedett Széchenyi az intézetbe léptekor, különösen pedig azon rögeszmében, hogy „a demokrata párttal való coquettirozása“ által előkészitette a forradalmat s Magyarországot tönkre juttatta. Dr. Görgen fölött régóta be van fejezve az itélet; a de mortuis nil nisi bene daczára is bátran ki lehet mondani, hogy dr. Görgen sem mint orvos, sem mint psycholog nem birt képességgel egy Széchenyi állapotát megitélni; szellemileg jóformán korlátolt routinier volt, kire nézve a tébolyda üzletbeli vállalat volt, melynek vagyonos betegek fölvétele által jó jövedelmet kell hajtani s valóban jól is jövedelmezet; de a mit Széchenyiről mondott, természetesen a nélkül, hogy igazán értené, s a nélkül, hogy szabatosan ki tudta volna fejezni, teljesen megegyez a grófnak 1848 előtti eszmemenetelével, s Döblingben még élesebben nyilvánulhatott ez.

Széchenyi ez önkinzó gondolatait *részben* beteges képzelgésnek neveztük, mert egy szikrányi igazság mindenesetre volt benne. Valami „demokrata párttal“ nem coquettirozott ugyan Széchenyi soha életében, hanem annyi bizonyos, hogy ő először terjesztett Magyarországban (már a „Hitel“-ben) oly eszméket, melyek lényegüknél fogva egyátalán demokratikus természetüek valának, ő volt az első, ki komoly és sikeres támadást kezdett a magyar alkotmány exclusiv arisztokratikus jelleme ellen, s ez eszmék épen annál gyorsabban behatoltak s gyökeret vertek, mivel ő, a büszke arisztokrata pendité meg. Ő szoritotta le a feudalis pártot mindinkább összezsugorodó minoritássá, s elválasztotta tőle a szabadelvü conservativ elemeket, melyeknek egy része átment az oppositio táborába, mialatt azok, kik külön fiatal conservativpárttá alakultak, csekély számuk s nem sokkal jelentékenyebb tekintélyük mellett ép oly kevéssé akaszthatták meg a szabadelvüek előrerohanását, mint az e század elején még oly hatalmas, hanem Széchenyi föllépte óta teljesen jelentéktelenné vált ó-conservativpárt. Széchenyi előmunkálatai nélkül Kossuth aligha talált volna oly termékeny földet müködései számára; 15 évvel utóbb ott kellett volna kezdenie, hol Széchenyi 1825-ben kezdte, s 1848-ban Magyarország talán még csak ott lett volna, hová néhány évvel Széchenyi „Hitelének“ megjelenése után eljutott.

Mindez tagadhatlan tény; de van-e ebben hiba vagy épen bün? *Szándékában* rejlett-e Széchenyinek a forradalom vagy reformtörekvéseinek habár nem szádékos, de a dolog természeténél fogva *szükségképeni* logikai következménye volt-e ez? Bizonyára nem; sőt ellenkezőleg egyátalán esetleges, a körülmények sajátságos kapcsolata által előidézett *eltérést* képezett Széchenyi irányzataitól, nem azoknak következményét, hanem épen megsemmisitését képezte, s hogy Széchenyi ezt nem ismerte föl, hogy saját lelki gyötrelmére mindenkép el akarta hitetni magával, s végül legalább egy ideig hitte is, miszerint ő okozta azt, mit egyátalán nem akart, sőt mindig a leghatározottabban ellenzett, e gondolat volt ama képzelgő kinövés, melyet zavart szelleme egy, magában véve egészen igaz tény törzsére lerakott.

E félig való, félig képzelt fogalmakhoz járult aztán, a physikai és psychikus szenvedés tovább fokozódván, puszta képzelgések egész sora, melyeknél hiányzott a tényleges jogosultságnak még árnyéka is Széchenyi félteni kezdte saját személyét. Apró

vonásokból, melyeket az előbbi fejezetben közlénk, már talán világossá válhatott, hogy a haza balsorsa fölötti fájdalmon kivül azon gondolat is nyugtalanitotta, miszerint kétségkivül ő esik első áldozatául a forradalomnak, a forradalom mint megforditott Saturnus először is saját atyját — s ennek tartá magát — fogja elnyelni; őt ragadják magukkal elöször is ama sötét szellemek, melyeket, mint hivé, ő hivott életre s most nem bir szabadulni tőlük. De ha megkiméln é is őt a forradalom, ha végre maga a forradalom bukik is el, mit használhat az neki; igy aggódék tovább önmagát gyötörve. A kormány borzasztó büntetést fog akkor tartani, s büntető keze bizonyára őt éri el először, mint mind e baj okozóját. Hivő lelke remegett végre az ég haragjától is, mely soha sem bocsáthat meg ily nagy bünösnek. Igy szülte a, mint mondók, legalább félláhbal még realis téren álló gondolat, mintha t. i. bünrészes volna a végzetterhes fordulatban, melyre dőltek Magyarországban az ügyek, — végül a gyötrő gondolatok egész árját, melyeknek nem vala többé s e m m i tényleges jogosultsága, melyek azonban a nagy embert lelkileg és testileg összetörték s alátaszitották a kétségbeesés sötét örvényébe.

Éjjel nappal üldözték e kinzó gondolatok; elrabolták lelke és teste nyugalmát; minden régi testi baja kétszerte fájdalmasabban érezhetővé vált; semminémü világi hatalom rá nem birta volna, hogy ágyba feküdjék; mintha láthatatlan furiák üldöznék, föl s alá nyargalt; nem evett, nem ivott s nem aludt többé; a test hetekig megtagadta az egészség fönntartására elkerülhetlen functiókat; a láz alig hagyta el pillanatokra, a teljes bágyadtság állapotának engedve helyet; ütere akkor alig vert, minden kilencedik, tizedik dobbanása elmaradt, a szemek tüze kialudt, az arcz beesett ..... ez volt Széchenyi István gróf képe kevéssel a Görgen tébolydájába lépése előtt és után.

Ottani tartózkodása első időszakát illetőleg csak igen gyér közléseink vannak, s azon időből csakugyan kevés tudósitni való volt. Ugy látszik, Görgen nem is nyult valami positiv kisérlethez a hires beteg kigyógyitása végett, s jól tette! Hanyagsága vagy tudatlansága történetesen eltalálta a helyes utat; talán dr. Balogh ki is kérte, hogy döblingi collegája ne avatkozzék semmibe önfejüleg. Széchenyinek egyelőre csak tökéletes nyugalomra volt szüksége; az orvosi tudománynak ily szenvedés ellenében nem volt semmi hatalma; ha egyálalán segitni lehetett még Széchenyin, ugy

csak saját alapjában még mindig erős természete segithetett; ennek jótékony müködését semmi külső befolyás által nem zavartatni, ez volt az egyedüli, mire az orvos gondoskodásának szoritkozni kellett. Csak egyszer a testi állapot a javulás stadiumába lépjen, csak távoltartassék e tekintetben minden roszabbulásra szolgálható külső ok, akkor lassanként bekövetkezhetik, hogy a szellem is helyre áll s visszatér legalább az a relativ kedvező állapot, melyet a gróf az 1848. év fölemésztő élményei előtt élvezett. Ez volt dr. Balogh diagnosisa, s tökéletesen helyesnek bizonyult be, sőt megerősitése gyorsabban bekövetkezett, mint ő maga talán remélni merte.

Azon perczben ugyan, midőn Széchenyi a tébolydába lépett, oly dühroham szállta meg, mely hevességére nézve minden eddigit fölülmult, s e rohamok eleinte ijesztő mérvben ismétlődtek. De ki nem találja e jelenséget természetesnek? Nem emlékeztette-e a reá nézve teljesen idegen helyiségek, az ép oly idegen arczok látása szüntelen helyzetének szörnyü voltára, s nem kellett-e kétségbeesnie a szó legborzasztóbb értelmében, ha egy pillantás egész környezetére eszébe juttatta sajnálatraméltó állapotát, ha minden tárgy, melyre szemét vetette, mintegy reákiáltani látszott: szegény nagy ember, mivé lettél! Nem az fájhatott neki oly nagyon, hogy ő a büszke gazdag gróf, most egy kis tébolydának két szük szobácskájába látta magát beszoritva; ilyes nélkülözések soha sem szomorithattak meg egy Széchenyit; hanem hogy neki „a legnagyobb magyar„-nak, itt kellett maradnia, mialatt távol szülőföldén véres csaták döntötték el hazája sorsát, hogy ép oly perczben hagyta el ereje, midőn Magyarországnak legnagyobb szüksége volt arra, ez tette őt őrültté s üzte pokolbeli kinoktól gyötrött lelkét a tehetetlen düh szilaj kitöréseire.

Hónapokig tartott ez állapot, a nélkül hogy valami jelentékeny változást lehetett volna észrevenni, csak a dührohamok lőnek kissé ritkábbak, minél jobban hozzá szokott Széchenyi uj környezetéhez; a többi betegségi jelenségek csaknem változatlan tartottak; külsejét teljesen elhanyagolta Széchenyi; nem olvasott, nem irt semmit, s nem akart senkit látni, még nejét és gyermekeit sem, kiket oly bensőleg szeretett. *) Igy hát Széchenyi teljesen holt volt

*) Sajátságos és psychologikus tekintetben igen érdekes vonás Széchenyi jellemében, hogy épen családja előtt nem akarta mutatni magát beteg állapotában. Ily időben rendesen azon igyekezett, hogy valami ürügy

a világra nézve — őszintén szólva — a világ nem is igen törődött az öreg beteges emberrel. Különösen Magyarországban most küzdte a forradalom végső harczát; a muszkák benyomulásával megkezdődött haldoklása, s e rettenetes küzködés a halállal végig hatott a nemzet legutolsó tagjáig. A világosi katasztrofa után, legalább külsőleg, beállt a nyugalom.

Egy fiatal orvossal találkoztam akkor, ki a köztébolydában volt alkalmazva, de dr. Görgen házában is gyakran megfordult. Mindjárt tudakozódtam Széchenyi hogyléte felől, s a felelet, melyet nyerék — minden egyéb tudósítással ellenkezőleg — oly meglepőleg örvendetesen hangzott, hogy mélyen emlékezetembe vésődött. Miután a fiatal orvos elmondta azt a keveset, a mit Széchenyi azon korbeli külső életéről mondani lehetett s a mit már a nélkül is tudtam: „Dr. Görgen a gróf állapotát jóformán reménytelennek tartja; ő mindebben csak föltartóztathatlan előrehaladó fölbomlást lát, mely az agy lágyulásából ered s melyet csak a roncsolt testben még mindig meglevő szívós életerő hátráltat. Én azonban más véleményben vagyok; azt hiszem, mindenből a physikai erőnek habár lassu fölüdülésére következtethetek, s ha ez észrevételemben nem csalódom, akkor a szellem helyreállitása végett sem aggódom. Gyógyithatlanoknak eddig rendesen csak az oly elmebetegeket találtam, kiknél semmi összefüggést nem lehete fölfedezni hallucinatióik s a realis viszonyok közt, ahonan a lélekbuvárlat kiindulhatott volna. Széchenyinél nem áll ez eset. Őrültsége hasonlit egy magas toronyhoz, melynek csúcsa a felhőkbe ér ugyan, hanem talapzata a földben gyökerezik; itt nincs megszakitva a valódi

---

alatt eltávolitsa őket. Már az általunk emlitett 1838. mart. 21-én báró Sinához irt levelében igy szólt: „Tegnapelőtt sokat kellett kiállnom szerencsétlen májhajom miatt; tegnap óta kissé jobban vagyok. Ma elutazott nőm nyolcz gyermekkel és tizenkét cseléddel Czenkre; m i ó t a e l m e n t e k , n e m é r z e m m a g a m a t s z o b á i m b a n o l y n y u g t a l a n s a g g ó d ó n a k." Elhiszszük ugyan, hogy Széchenyi ily perczekben nyugalom után áhitozhatott; hanem hiszen a gazdag grófnak elég helye volt palotájában, hogy nyugalmában ne zavartassék, ha bár családja közelében volt is. Inkább ugy látszik, hogy itt ama, orvosok által gyakran észrevett jelenséggel van dolgunk, melyszerint finom érzékü betegek bajaikat épen azok szemei elől igyekeznek eltakarni, kiket legjobban szeretnek; épen ezek előtt legyen a szeretett lény „nem szép" oldala elrejtve. Talán ebből magyarázható ki Széchenyi magatartása is családja iránt döblingi tartózkodása első éveiben.

élettel az összefüggés, s ha a viszonyok némileg javulnak Magyarországban — a legroszabbon már átesett az ország — akkor csak egy kis javulásra van szükség a gróf testi állapotában, hogy a szellem is ujra fölüdüljön. Az eféle elmeháborodottak — igy végzé a fiatal ember — hasonlitnak a himlős betegekhez; a betegség tetőpontján, valamint közvetlen előtte és utána igaz ugyan hogy fölismerhetlen módon el vannak rutitva és senki sem ismerné meg a földagadt fejet, hanem aztán lassanként kisimulnak a vonások s nemsokára ujra megpillantjuk a jól ismert arczot, hanem persze itt-ott egyegy himlőhelyet is, mely azelőtt nem volt rajta s mely habár csak gyöngén, de mégis emlékeztet a kiállt betegségre...“

Nem tudom, mennyiről értesült Széchenyi a külvilág eseményeiből környezete által; de abban minden tudósitás megegyez, hogy az 1849—50-ki télen nyugodtabbá lőn, hogy dührohamok nem fordultak többé elő, sőt hogy 1850-ben rá is szánta magát, miszerint Bécsben lakó családját meglátogassa; Széchenyi akkori állapota mellett minden esetre oly merénylet, melyért csakis egy dr. Görgen oktalansága vállalhatta el a felelősséget. A kisérlet meglehetősen szerencsétlenül is ütött ki. Széchenyi éles szemét nem kerülhette ki, mily megrendítő benyomást tőn dúlt arcza, egész szenvedő alakja családjára; őt magát is a legmélyebben meghatotta a szomoru viszontlátás; a legfájdalmasb érzelmektől szakgatva, tért vissza a tébolydába, hol most kétszerte borzasztóbbnak kellett találnia a lakást, miután egy rövid órát a házi tüzhelyen töltött, mig viszont az is ujra világossá vált előtte, hogy korán sem elég egészséges még, miszerint elhagyhassa e gyászhelyet. Ágyára dőlt és sokáig s keserüen sirt. Soha — fogadá ünnepélyesen — soha át nem lépi többé e ház küszöbét!

A visszaesés szerencsére nem birt semmi komolyabb jelentőséggel; a gondviselés szorgosabban őrködött e drága élet fölött, mint az emberi gondviselő, kinek fölügyeletére bizatott. Széchenyi gyógyulása lassan, de mindinkább észrevehetőleg haladott, ámbár e tekintetben senki sem volt kétkedőbb mint ő maga. Óvatosan mint a sérült madár, kit a vadász ónja talált, emelgeti alig begyógyult szárnyait, Széchenyi is csak habozva próbálgatta szellemének ujra föltámadó erejét, s — már ez aggodalmasság a gyógyulás jele volt; az az öntudat, hogy az ember beteg, már a javulás kezdete nehéz válságok után. A két betegápoló egyike — egyszerü, a legszerényebb müveltségi fokon álló ember — rendesen az ösme-

retes, bécsi dialectusban irt néplapot „Wochenbriefe des Hans Jörgel“ olvasgatta Széchenyi, eleinte csak néha, aztán hetenként elkérte a lapot, s ápolóinak nagy bámulatára oly buzgón tanulmányozta, mint azelőtt talán a világ egy classikusát sem; órák hosszáig elgondolkozott ez olvasmány fölött, beszélgetett ápolóival az olvasottak felől, s még évek mulva is erősité, hogy e sajátságos tanulmány oly mély bepillantást nyitott neki az osztrák, különösen a bécsi nép társadalmi és miveltségi viszonyaiba, a minőt közvetlen szemlélet által soha sem szerezhetett volna magának. Figyelmes olvasók némi vonatkozásokat fognak találni ez olvasmányra Széchenyi egy később hiressé vált könyvében.

Szabadóráikban, s ebből természetesen elég volt, a két ápoló-őr malom- és shakjátékkal mulatott; Széchenyi órákig elnézte, aztán maga is kinálkozott, hogy egyikökkel vagy másikokkal eljátszik egy partiet, s érezte, hogy ezen, ily férfira nézve valóban minden fogalmon fölül szerény szórakozás mennyire javára szolgál. Könyes szemekkel hallgatta a grófné, ha egy ily nap után valamelyik ez egyszerü emberek közül elbeszélte, hogy ő excellentiája megint ennyi meg ennyi ideig „malmozott“ vele, vagy shakot játszott, hogyan örült aztán a kegyelmes ur, ha a szegény ördögtől egyegy fedezetlen parasztot „elcsiphetett,“ ha pedig épen egy futó vagy egy torony volt s a betegápoló szomoruan nézett egy ily elvesztett ábra után, az öreg ur nevettében ugy megrázkódott, hogy kicsordult bús szeméből a köny s végig gördült a sápadt arcz redőin a hosszu ősz szakálra! A jó embereknek mindezt egész körülményesen el kellett beszélni; s minél több követ elcsípett tőlük az excellentiás ur, annál dúsabban megajándékozta őket a grófné, de erről szólniok nem volt szabad, — Széchenyi másképen bizonyos hogy nem nyult volna többé a malomhoz, sem a saktáblához. Csak ugy esetleg lehetett az ápolók egyikének emlitni, hogy ő ismer egy fiatal embert, technikus tanulót, a ki kitünő sakjátszó, s bizonyára jobban szeretne ez ügyességével keresni néhány forintot, a helyett hogy mint eddig oktatásból tengődnék nyomoruságosan. Széchenyi szerződtette a fiatal embert, ki most naponként, még késő éjjel is sakkot játszott vele, s gyakran csak korán reggel hagyta el a döblingi tébolydát, hol a gróf egy külön szobát bérelt számára, hogy ne kelljen éjjel, locspocsban, messze a városba haza vándorolnia. *)

*) A fiatal ember, ki természettől már gyönge volt, s a szakadatlan tanulás és többféle nélkülözések által elgyengülve nem birta sokáig kiállni

Széchenyi testi ereje is megint gyarapodni kezdett, s hogy erről meggyőződjék, arra egyszer ugyancsak különös, váratlan alkalma nyilt. A gróf hálószobájából egy ajtó vezetett ki a ház belsejébe a folyosóra, hová más betegek szobái is nyiltak. Ez ajtóról azt hitték, hogy be van zárva, és Széchenyi soha sem nyult hozzá (lakásának volt más kijárása is a lépcső felé), mert makacsul került minden érintkezést az emberekkel, az orvosi és felügyelői személyzetet kivéve. *) Egyszer épen a mint lefeküdt s a lámpát kioltotta, ugy tetszék neki, mintha a folyosóra vezető ajtó halkan megnyilnék; a mély sötétségben nem láthatá, vajjon valóban belépett-e valaki? Hallgatózva fölemelkedett ágyában, aggodalmas veritékcseppek gyöngyöztek homlokán. És csakugyan lassu lépteket hallott. Rémülettől mereven, alig birt annyit kiáltani: „ki az?“ a mint már érzette, hogy valaki torkon ragadja. E kétségbeesett perczben ismét viszatért minden ereje, görcsösen megragadta a kezet, mely torkát szoritá, kiugrott az ágyból, átnyalábolta a sötétben az ismeretlent, az ajtóhoz szoritotta s kilökte a folyosóra. Csak most ütött zajt s aztán kisült — ez is sajátságos bizonyitéka a házban uralkodó fölügyeletnek! — hogy az őrültek egyike, a nélkül hogy valaki észrevette volna, elhagyta szobáját, kisétált a folyosóra, megpróbált néhány ajtót, s a mint a Széchenyiét nem találta zárva, kéretlen meglátogatta a grófot. Gondolhatni, hogy ez éji kaland nem épen nagyon üdvösen hatott a beteg rongált idegeire, hanem hát egyszer ujra megkisértette erejét, s e kisérlet eredménye, ugy látszott, némi elégültséget szerzett neki, mert évek mulva is örült, ha e történetet elbeszélheté.

---

ez éjjeli „szórakozást,“ egyszer este nem jött el többé, hanem helyette azon jelentés, hogy megbetegedett. Csakhamar rá megőrült s nemsokára megszabaditotta a halál.

*) E tekintetben is szokatlan mérvü lelki erőt tanusitott Széchenyi; bizonyára nem önmegtagadás nélkül szánta el magát e remeteéletre, hanem tudta, hogy a tébolydábani tartózkodás, melyet elhagyni nem érzé magát elég erősnek, csak akkor lesz elviselhető, ha lehetőleg ritkán emlékeztetik rá, hogy hol s mily helyzetben van. Minden ilyes figyelmeztetés a leghevesb zgatottságba ejtette. Egyszer a kinyitott ablakra hajolt s lenézett a kertbe. Egyszerre csak előlép valami bokor mögül az intézet egy másik betege, szintén magyar, ki Széchenyit meglátva, csaknem térdre rogy, s karjait kitárva, a legmélyebb hódolattal fölkiált: „Üdvözlöm a nagy grófot.“ „Nagy bolond, nem nagy gróf,“ viszonzá Széchenyi, mérgesen becsapva az ablakot, és soha többé nem mutatta ott magát.

De a testi és szellemi megerősödés ez apró nyilatkozatai még mindig csak egyes napsugárok voltak, melyek az ittott ugyan már szétszakitott, de még mindig elég sürü felhőfátylon áttörtek. Minden ily „excessus“ után — mert excessusnak tartá Széchenyi a külvilág dolgai iránti részvét minden nyilvánulását — annál inkább visszariadva huzódott fére a szerencsétlen ősz, s félig örült, félig meg boszankodott, hogy akarata ellenére mindegyre gyorsabban ismétlődtek ez „excessusok,“ hogy mindegyre gyakrabban fordultak elő ama vigyázatlan perczek. Még küzdött tehát a lassanként visszatérő szellemi és testi erő a már lassanként hátráló, de még teljesen le nem győzött betegséggel, de amannak győzelme mindinkább valószinübbé vált, s egyes apró jelekből következtetve, ugy látszék, mintha Széchenyi már csak alkalmas időpontra várt volna, hogy a külvilággal, vagy legalább annak egy kis körével ismét érintkezésbe lépjen. Ez érintkezési pontul szolgált végre — gondolom 1852-ben történt — Lonovics érsek Bécsbe érkezése.

Ki Magyarország történetét s különösen az országgyülési tárgyalásokat a harminczas évek óta csak fölületesen is ismeri, az emlékezni fog, mily kiváló helyet foglaltak el azokban a vallásügyi kérdések, s mennyit nyomott a latban mindenkor ily kérdések eldöntésénél az ép oly tudós mint szellemdus főpap szava. Azon perczóta, midőn mint kanonok az egri káptalant képviselé az országgyülésen, egész az 1848. év mozgalmas napjaiig, mikor az érsekek biboros padján foglalt helyet, Lonovics nemcsak rendkivüli szónoki tehetsége által tünt ki, hanem főleg ama finom tapintat, ama fölvilágosodott, szelid, valódi keresztény szellem által, melylyel, a nélkül hogy rangja s az egyház érdekeiből bármit is leengedett volna, világi dolgokban mindig a józan haladást pártolta, egyházi ügyekben pedig a merev ultramontánok s a szabadelvü párt nézetei közt a leggyöngédebb módon tudott közvetitni. Mig klerikalis körökben elsőrangu tekintélynek tarták (ismeretes diplomatiai küldetése a szentszékhez), a laicusok bámulák valódi classikus képzettségét, a csodálatraméltó olvasottságot s az óriási emlékező tehetséget, melyek e főpap beszédeit a tanulmány és szellemi üdülés kimerithethen forrásává tevék; a nagy tömeg pedig legőszintébb tisztelettel tekintett ez igazi alkotmányos érzelmü és szeplőtlen jellemü főpapra, ki nemcsak elragadó szóval, nyilt komolysággal, a zelotaság legkisebb nyoma nélkül hirdette az Ur szavát, hanem nemes tettek végtelen sora által példájával is be-

bizonyitotta. *) Hogy Széchenyi már azelőtt is mindig szerfölött vonzódhatott ily emberhez, azt bizonyára érthetőnek találja mindenki; az ily pap ama valódi kereszténység apostola volt, melyre vala a nemes gróf vallásos szelleme irányozva, s valóban évek sora óta a legbensőbb barátság létezett Széchenyi és Lonovics közt, a mi még azáltal is emelkedett, hogy Lonovics is némikép az 1848. év mártyraihoz tartozott. Neki is el kellett hagynia hazáját s néhány évet a melki apátságban tölteni csendes elvonultságban, s aztán — ha jól emlékezem 1852-ben — ottani tartózkodását a bécsivel cserélte föl.

Nem tudom, mimódon értesült Széchenyi az érsek Bécsbe érkeztéről, hanem azonnal föltámadt benne a vágy, hogy lássa nemes barátját, s e pontban a gróf ohajtása egyezett családja ohajtásával, kik az érdemes főpapot buzgón kérék, örvendeztesse meg látogatásával a szerencsétlen szenvedőt. Lonovics előbb lehetőleg pontos értesülést szerzett magának orvosi részről Széchenyi állapota felől, s azután kijelenté, hogy kész a grófnak és családjának ohajtását teljesitni. A fájdalmas és örömteljes viszontlátás első pillanatait hiven festeni aligha sikerülne gyönge tollunknak. Sokáig tartott, mig Széchenyi csak némileg is uralkodni képes lőn érzelmei fölött, hanem akkor aztán lelke egész nagy fájdalmát kiönté a nemes barát keblébe. Először is testi szenvedéseit festé le, melyekkel az Isten meglátogatta, hogyan hentereg egész éjeken át álmatlan ágyán, mig végre a bágyadtság lezárja szemeit. „Ah, —

*) Hogy mily nagy tiszteletben állt Lonovics püspök még a határozott ellenzékieknél is, arról szóljon itt csak egy példa. Az 184³/₄-diki országgyülésen keményen megtámadták a zágrábi püspököt Haulikot pásztori körleveléért, melyben a papságot fölszólitá, hogy a választásoknál a főispánok szelleme szerint szavazzon. A püspöknek nem épen szerencsés védbeszéde által az oppositio csak még jobban harczra hivatva érezvén magát, még élesebben megtámadta a főpapot. Lonovics, ámbár politikai tekintetben Hauliknak nem volt elvtársa, nem hagyhatta zsákmányul keményen szorongatott kollegáját, s a legfényesebben védelmére kelt: „nem látja át, mondá a többi közt, hogy egy egyházfő, ki bizik a főispánokban, miért ne mondhassa papságának: ha ti magatok nem ismertek bizalmatokra méltó férfit, szavazzatok azon jelöltre, kit a főispán ajánl.“ E védbeszéd után az ellenzék abbahagyta a harczot; csak Teleki László gróf kelt föl, s ama nyájas mosolylyal, mely ábrándos arczának oly jól illett, mondá: „A csanádi püspök igen szellemdúsan bebizonyitotta nekünk, hogy joga volna ilyen pásztori körleveleket irni, hanem — bocsásson meg nekem — soha sem hiszem, hogy ő maga valaha ilyen pásztori levelet bocsátana ki.

sohajta — akkor nekem is boldog óráim vannak; akkor azt álmodom, mintha *életem álom volna*; mily szép ez, és — tevé hozzá komoran — mily borzasztó rá a fölébredés.“

Szivszakgatólag ismétlé aztán mindazon önvádakat, melyekkel már évek óta gyötörte magát éjjel nappal; egy gyermek megható őszinteségével, ki először térdel le a gyónószék előtt, bontá ki a derék pap előtt életének egész képét, azaz jobban mondva, csak annak sötét oldalait, melyeket a betegesen fölizgatott kedély sajátságos ügyességével ki tudott keresni. Már mint gyermek, atyja tilalmának ellenére elrontotta fogait a czukorevéssel, ifjú éveit istentelen tombolásban töltötte, s mint férfi, csak hazája romlásán dolgozott. „Nincs hibátlan ember — szólt az érsek megnyugtatólag — de ön nagy erényekkel is dicsekedhetett, ön mindig jó keresztény volt, jó férj és apa, jó hazafi.“ „Nem, nem — viszonzá Széchenyi — én senkit sem szerettem, sem nőmet és gyermekeimet, sem hazámat, csak magamat; büntetésreméltó önző valék, és szerencsétlenségbe döntöttem nemzetemet — közvetlen és közvetve; én csábítottam Wesselényit a politikai pályára; az én rábeszélésemre lépett Batthyányi ugyane pályára; buzgón közremüködtem Kossuth megkegyelmeztetésén; a mit ők tettek, az közvetve az én művem is. Hogy mindnyájan segitettek a hazát szerencsétlenné tenni s a mellett magok is szerencsétlenekké lőnek, az mind az én lelkiismeretemet terheli. Halálom által akartam mindezért megbünhődni; a Dunába ugrottam, de ez is az önzés müve volt, mert jól tudtam, hogy nagy a májam s nem könnyen merülök el.“

Ily hangon folytatá Széchenyi sokáig, önmagát ostorozva s bünök tömegét halmozva egymásra, hogy azzal saját fejét agyonnyomja. Az istenben bizó kedély meggyőző erejével, a hü barát jóltevő melegségével, a saját tanától bensőleg áthatott pap magasztos nyugalmával vigasztalá Lonovics a fájdalomba merült grófot, s emlékezteté őt az isteni irgalmasság végtelenségére. „Nem, nem — szakitá félbe Széchenyi esüggedten — ennyi bünt az isten nem bocsáthat meg.“ „Ez a kevélység szava — viszonzá Lonovics komolyan, — kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszése szerint s a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bünei nagyobbak mint az egész világéi, melyeket az üdvözitő magára vett s vérével megváltott.“ Minél tovább beszélt az érsek, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi; végre ugy lát

szék, a vihar lenyugodott keblében. Oly pillantással, melyből leirhatlan mély hála nyilatkozott, s a nélkül hogy egy szót szólna, szivéhez szoritá a nemes pap kezét. Lassanként más térre vezeté most Lonovics a beteg szellemét, s oly nyugalommal, oly tiszta és éles észszel, mire egy órával előbb még nem tartotta volna őt képesnek az ember, beszélt most Széchenyi Magyarország ügyeiről, s a két hires férfi derülten és bizalmasan cserélé ki eszméit, mintha az 1848. év nem is létezett volna, mintha most is még Pozsonyban ülnének a gróf termeiben, mint a negyvenes években oly gyakran ültek ott.

Lonovics érsek látogatásaitól kezdődik sajátkép Széchenyi állapotának javulása; a mi már korábban lassan előkészült, az most örvendetes kifejlésre jutott; a derék férfi és jeles hazafi megtanitá a szerencsétlen grófot arra, mit ez régóta nem ismert s mi szellemi úgy mint testi üdülésére elkerülhetlen szükséges volt, megtanitá — r e m é l n i. S a reménynyel visszatért az élet öröme, a külvilág dolgai iránti részvét s a kedv önlényének szük határain túlterjeszkedő müködésre ismét. Széchenyi nejének s gyermekeinek látogatásai gyakoriabbak lőnek, habár még most is bizonyos aggodalmas visszatartózkodással fogadá őket, s bármennyire örült is e látogatásoknak, mégis igyekezett mindig megröviditni azokat.*) Lassanként megengedé Széchenyi több barátjának, hogy meglátogathassa, s a mint egyszer hire ment, hogy a gróf látogatásokat fogad, tisztelői mindenfelől oda özönlöttek, hogy a sokáig nélkülözött kedves férfiunak képét megpillanthassák. Széchenyi nem utasitá többé vissza, sőt mindinkább több örömet talált e látogatásokban; hiszen tudósitást hoztak neki a drága haza különböző részeiben való állapotokról, s nemsokára jobban vala tájékozva Magyarország helyzetéről, mint bárki, a ki ez egész idő alatt az országban élt. A tudósitások, melyeket kapott, talán nem kevésbbé számosak és kimeritők, de bizonyára őszintébbek s a valóságnak jobban megfelelők voltak, mint azok, melyeket a kormány k özegei által szerzett. Nemcsak minden Magyarországban megjelenő lapra előfizetett Széchenyi, nemcsak minden itt megjelent könyvet meg-

*) Igy p. sokáig nem akará megengedni, hogy neje nála maradjon ebéden; oly jelenség ez, mit fölebb megkisérténk már megmagyarázni. Az első látogatáskor a grófné meg akarta ölelni férjét, hanem ez térdre rogyott előtte, könyekkel áztatá kezét s zokogva szólt: „Nem, nem vagyok méltó hozzád.“

vétetett, hanem az összes európai irodalom minden kiválóbb termékét — még az Ausztriában akkor „tiltott“ könyveket is, és pedig ezeket különösen — meg tudta magának szerezni. Nemcsak hogy elolvasta mindezt, hanem bámulatos emlékező tehetsége meg is tartott abból minden jelentékenyebbet, s még talán soha oly ember, ki szobája küszöbét nem hagyta el, nem állt annyira közepette e világrész szellemi életének, mint Széchenyi István gróf döblingi lakása idejében. Valóban lángelmüleg dolgozá aztán föl az olvasottat és hallottat szelleme, s a közel és távolról jövő látogatók el valának bájolva, midőn ott, hol csak egy öreg beteges embert véltek találni, valóban ismét a „legnagyobb magyart,“ a magyarországi reform alkotóját látták maguk előtt.

Ezzel Széchenyi döblingi életének második szakasza kezdődék. Testileg oly egészséges vala, a mennyire ez sokféle organikus és üdült bajai mellett egyátalán lehetséges volt; a szellem zavarodottságáról azonban nem lehetett többé szó. Sőt a „sebhelyek“ közül — hogy az általunk említett orvos hasonlata mellett maradjunk — sem igen sok volt észrevehető; csak az irtózás, miszerint félt hosszasabban kimenni a szabad légre, emlékeztetett még arra, hogy az idegrendszer semmi esetre nincs még teljesen megerősödve. Kétszer csalták le a grófot fiai a kertbe különböző ürügyek alatt, hanem mindkétszer csak rövid ideig maradt ott; a jólesés érzete, mely az első pillanatokban vonásain tükröződék, csakhamar bizonyos aggódás és szorongásnak engedett helyet, mely perczről perczre gyorsan emelkedék, s nemsokára ismét mélyen lehangolva tért vissza Széchenyi szobájába, hol aztán csak lassan tért vissza előbbi nyugodt, derült hangulata. Bizonyos különczségeket észre lehete rajta venni legegészségesb napjaiban is, s ezek most sem multák fölül azon mértéket, mit nála már azelőtt megszoktak az emberek, sőt minden ilyen különczségnek végre meg volt a maga józan értelme. Igy például az orvos minden reggelre szabadlevegőben való erős mozgást ajánlott neki. Miután azonban Széchenyi nem akart a parkba lemenni, kimérte szobái hosszát, s aztán kiszámitotta, hányszor kell végigmennie, hogy egy fél német mértföldet járjon. Minden reggel kinyittatta tehát minden ablakát (öt szép szobából állt most lakása), egy kis urnát tett az első ablakba s zsebeit megtöltötte bizonyos számu apró csontgolyókkal; valahányszor aztán az első ablakhoz visszatért, egy golyócskát vetett az urnába, s ha zsebe üres lett, tudta, hogy a fél német mértföldön

átesett. Mivelhogy e séta alatt kopasz feje megérzette a légvonatot, a közönséges fövegek egyikét vagy másikát pedig vértolulásokban gyakran szenvedő feje nem igen türhette, szines papirosból apró kerek sapkákat készittetett magának — tréfásan „bolond süvegeinek“ nevezte, — melyek épen elegendők voltak arra, hogy a hideg lég közvetlen érintésétől megoltalmazzák a fejbört, a nélkül hogy a fejet szerfölött melegitnék.

Butorai is mind az ő utasitása szerint készültek; alakjuk sokfélekép elütött a közönségesektől, hanem nagyon gyakorlatiak valának s különösen kényelmes fogantyúkkal ellátva. Különös mulatságot szerzett neki egy csoport chronometer. „Mégis különös — szokta gyakran mondani — senki sem fog, ha pénzt ad ki, csak ugy találomra odadobni egy marék pénzt vagy bankjegyet, s nem vigasztalja magát azzal, hogy valamivel több vagy kevesebb nem tesz semmit; csak az időt, mely pedig sokkal becsesebb s épen kipótolhatlan, nem veszik oly szigoruan; egy óranegyeddel több vagy kevesebb, gondolják, mindegy.“ Az utolsó szobában állt egy hosszu asztal tele csecsebecsékkel, többnyire a grófné ajándékai voltak, s a gyöngéd férj igazán megható kegyelettel őrzé mindez apróságokat.

A hálószobában egy kényelmes támlásszék oldalán hosszu keskeny zsák fityegett, melyből egy fekete fuvola elefántcsont feje kandikált ki; ott ült Széchenyi magányos óráiban s ábrándozott a lágy hangszeren, melyen végtelen finomsággal s mély érzéssel játszott. Ruhájára is nagy gondot forditott most; rendesen kényelmes bő pantalont, török czipőket s magyar szabásu kabátot hordott, mely csak ünnepélyes alkalmakkor, p. ha a grófné, vagy Lonovics érsek ebédeltek nála, engedett helyet egy egyszerü sötétviolaszin bársony atilának. Az ebéd Széchenyinél egyszerü volt, de választékos; ő maga keveset s csak könnyü ételeket evett; egyebek élvezését nem engedte meg elgyöngült emésztő szerve; az ivásban is szerfölött mérsékelt volt, hanem vendégei számára mindig válogatott jó borai voltak; szerette, ha jól hozzáláttak s dicsérték ételeit és italait, mert a „menu“ mindig a gróf sajátkezü müve volt, melyre sokat tartott. „Fájdalom — mondá egyszer sohajtva — e részben csak rendező lehetek s nem egyszersmind gyakorló müvész.“

Igy élt Széchenyi saját személyére nézve eléggé kellemes, vidám napokat, s elégültnek, sőt talán bizonyos fokig szerencsés-

nek érezhette volna magát, ha egy Széchenyi elégültségére és szerencséjére ily tisztán személyes jólét elegendő lett volna. De szivében az első helyet hajdan is, most is hazája foglalta el, s az annak sorsa fölötti aggódás ellenállhatlanul ösztönözte politikai működésének ujra megkezdésére. Bach báró kormányrendszeréhez való állása már előre el volt döntve. Alkotmányosság s a magyar nemzetiség megőrzése volt köztudomás szerint mindig a Széchenyiféle politika két Herkules-oszlopa, s most is az volt. E két alapelvvel nyilt ellentétben állt a Bach-rendszer; Magyarország alkotmányos jogai ignoráltattak, s az országnak, melynek törvényes joga volt arra, hogy soha se kormányoztassék „ad normam aliarum provinciarum," osztozkodnia kellett az összes birodalommal az absolutismus kétes áldásaiban. A magyar nemzetiségnek is nyiltan hadat üzent Bach báró; idegen elemek serege küldetett ki az ország elnemzetietlenitésére. Alkotmányosan és magyarul — ez volt mindig Széchenyi jelszava; absolutistikusnak és nemzetellenesnek — jellemzé magát Bach báró politikája. E két irányzat közt engesztelhetlen ellentét létezett. Széchenyi korábbi években ismételve kimondá nézetét az ellenzéki politika jogosultsága fölött; ő maga kijelenté, hogy az ellenzékkel tartott mindaddig, mig a kormány alkotmányellenes, magyarellenes utakon járt; aztán abba hagyta az oppositiót, sőt épen ártalmasnak tartja azt, mióta a vezérlő államférfiak legalább becsületes akaratot tanusitottak, hogy mind az alkotmányra, mind a nemzetiségre nézve meg akarnak felelni az ország kivánalmainak; hanem rögtön ujra erélyes ellenzéket ajánl, s maga is részt vesz abban, ha a mit nem vár, a kormány ama jóakaratu szándékai ismét ellenkezőre változnának. Ez most megtörtént, és Széchenyi nemcsak adott szava, hanem benső meggyőződése által is kötelezettnek érzé magát határozott oppositióra.

E szándékában megerősité még egy, ha szabad ugy mondanunk, személyes indok is. Köztudomás szerint Széchenyi 1825 óta következetesen arra törekedett, hogy az aristokratiát a reformmozgalom élén fönntartsa; az aristokratiának meg kellett volna ifjodni s egyuttal megifjitni Magyarországot is; a feudalismusnak nyiltan hadat izent, de egy megtisztult, fölvilágosodott aristokratiát ohajtott, hogy elszántan vezérelje a nemzetet az ildomos haladás pályáján, ebben látta a nyugodt, folytonos, állandó eredményektől kisért kifejlés biztositékát. Azonban épen a magyar aristokratia volt az,

melylyel Bach báró nemcsak szerfölött lenézőleg bánt — a lenézés ugyan itt kölcsönös volt, — hanem melyet igyekezett is teljes jelentéktelenségre szoritni le. Ez aristokratia súlya idáig három tényezőn nyugodott: magyar volt, gazdag, s döntő körökben közvetve vagy közvetlen nagy befolyással birt. Az első tényezőt Magyarország elnemzetietlenitése által kelle hatálytalanná tenni; ha a magyar nemzetiség egyátalán megszünik fontos tényező lenni, azzal természetesen megszünik ez aristokratia fontossága is, melynek népszerüsége nagyrészt a nemzeti törekvésekhez való benső csatlakozásán alapult. A magyar aristokratia pénzügyei mindig kissé primitiv állapotban valának; a robot-gazdálkodásból a pénzbeli gazdálkodásba való rögtöni átmenet által tehát mélyen meg valának rázkódtatva; a kormány részéről misem történt, hogy ez átmenet nehézségei könnyittessenek, s ha az ország maga akart magán segiteni „az associatio csodaereje“ által, mint Széchenyi szokta mondani, minden ily kisérlet áthághatlan akadályokra talált, mert felsőbb körökben nem birtak megszabadulni azon gyanutól, hogy e közhasznu, látszólag anyagi érdekekre irányzott törekvések mögött politikai czélok lappangnak.

A magyar aristokratia befolyása végül nem létezett többé a döntő körökben; az antagonizmus közte s a Bach-féle nézetek közt oly merev volt, hogy a magyar uraknak erkölcsileg lehetlenné vált a közügyek ilynemü vezetésében részt venni, törvényszerü ellenzéki müködésre pedig nincs tér az absolutismus alatt. Mindhárom oszlop le vala tehát rombolva, melyeken a magyar aristokratia politikai jelentősége nyugodott, s ez ép ugy elkeseritette az aristokrata Széchenyit, mint a hazafi Széchenyit a leghatározottabb ellenzékre ingerelte az egész Bach rendszer. Gyakran párhuzamokat vont most e rendszer és Kossuth politikája *) közt, s az összehasonlitás mindig ez utóbbi javára ütött ki. A végczél, gondolá Sze-

*) A mi Kossuthot illeti, már Kecskeméthy följegyzé ama jellemző tényt, s én saját tapasztalásom után szintén ugyanazt állithatom, hogy Széchenyi Döblingben mindig a legnagyobb, sőt mondhatni, szándékos kiméletlel beszélt ez egykor oly keményen megtámadott ellenfeléről: oly elfogulatlan itélte meg most Kossuth politikáját, mint ahogy 1848 előtt soha sem; Kossuth személyét illetőleg pedig soha egy szót sem ejtett ki, a mi csak legtávolabbról is sértő lehetett volna. A köztük létezett harag is a nagy halotti lepel alá látszék temettetnek, melyet az 1849. év terített Magyarországra.

chenyi, t. i. Magyarországnak a dynastiától elidegenitése, az összbirodalommali kapocs meglazitása — öntudatosan vagy öntudatlan — mindkettőjöknél ugyanaz; mit az agitátor néhány gyors csapással igyekezett elérni, azt a reactionarius bureaucrata lassu aláásással fogja végbevinni; de Kossuth politikája amellett legalább nemzeti és szabadelvü volt, a mit egyátalán nem lehete állitni a Bach politikájáról.

Valamint azonban Széchenyi programmja alapvonalaiban még mindig ugyanaz volt, mint a súlyos csapás előtt, mely őt sujtá, ugy loyalitása, a dynastiához való ragaszkodása is csorbitatlan kiállta ama válságot. Nem a koronát tette felelőssé, hanem annak tanácsosait Magyarország politikai és anyagi megrontásáért; ellenkezőleg egyedül csak a nemzetnek a fejedelemmeli direct kiegyezkedésétől várta Magyarország ujjászületését oly sulyos szorongattatások után. A mint tehát 1857 tavaszán az a hir terjedt el, ő Felségeik körutat szándékoznak tenni Magyarországban, még pedig az oly befolyásdús belügyminister kisérete nélkül, Döblingben támadt s vitattatott meg először azon terv, hogy közvetlen a fejedelemhez kell fordulni, egy közvetlen neki átnyujtott iratban hiven lefesteni Magyarország helyzetét s a segélyeszközöket — az alkotmányos állapotok helyreállitását a nemzet részéről teendő tetemes engedmények mellett — kérni.

A petitio létrejött; az aláirók élén a bibornok herczegprimás állt, aztán a magas aristocratia legfényesebb nevei következtek, ehez csatlakozának az intelligentia főbbjei, a kereskedelmi kar legtekintélyesb képviselői stb. E petitio sorsa ismeretes; hivatalosan át sem nyujthaták, s egy, Bach báróhoz nagyon közel álló személy, azon nyilatkozatot csusztatá ki ajkain: az aláirók nem látszanak észrevenni, hogy „fejeikkel játszanak.“ A magyar akademia küldöttsége is hiába iparkodott kieszközölni a kormány kivánatára kidolgozott uj alapszabályai megerősitését; a jóváhagyás csak azon föltétel alatt igértetett, ha nagyon lényeges változtatások és korlátozások tétetnek. Végre mindjárt a császári pár magyarországbani utazása után megjelent egy sugalmazott röpirat: „Rückblick“ — visszapillantás az épen lefolyt időszakra, melyben a Bach rendszer s főleg annak Magyarországban létrehozott eredményei szerfölött dicsőittettek. Ez iratocska nem került a könyvkereskedésbe, hanem csak mintegy 200 példányban nyomatva, a magasabb körökben s néhány journalista közt osz-

atott sz. . Nagy ügyességgel valának itt a dolgok oly módon csoportositva, hogy a be nem avatott, főleg az, kinek semmi más tudósitás nem állt rendelkezésére, ki tehát nem is tudhatta, hogy mi hallgattatott el, valóban meglehetősen kielégitőknek képzelhette a magyarországi állapotokat.

Széchenyit legmélyebben fölházitá mindez. Fájt neki, hogy nemcsak meghiusult a kisérlet, miszerint a nemzet panaszait az uralkodó füleihez juttassák, hanem még mindig ujabb törekvések tétettek a valódi tényállás eltakarására s elferditésére. A nemes hazafi e felbőszülése jogosult volt. Ma már bátran mondhatni, hogy ha más lett volna ama petitio sorsa, a monarchia sorsa is egészen más fordulatot nyert volna a lefolyt évtized alatt, a minthogy mai nap bizonyára nincs oly osztrák államférfi — Bach bárót sem véve ki, — a ki szerencsének ne tartaná, ha a magyar kérdés még jelenleg is megoldathatnék az ama petitiókban kijelölt alapon. Az akademia ügyében, melyre Széchenyi, ez intézet alapitója, különös érdekeltséget forditott, az igazgatósághoz rögtön egy, éles szavakkal szerkesztett iratot intézett, melyet a nyilvános ülésen kellett volna fölolvasni. *) Az akademia elnöke, Desewffy Emil gróf,

---

*) Ez annak idején oly nagy zajt ütött irat igy hangzik:

„Tekintetes magyar tudós társaság!

A legcifrább szavaknak sincs hitele ott, hol tények bizonyitnak ellenkezőt.

Hogy kormányunk mostani rendszere a magyar nemzetiség igényeivel és érdekeivel szemközt áll, azt a legvakabb is észreveheti. Nemzetiségünk nekünk magyaroknak pedig becsesb, mint a föld bármily kincse, sőt életünk. A magyar romok közt a nemzetnek eléggé nem bámulható életerején kivül, szeplőtlen már majdnem csupán az akademia mutat arra, miszerint nemzetünk még kioltva nincs.

S most még ezen utolsó igazán magyar intézet is ki legyen sarkából forgatva!? Fájdalom, igen! Mert hiszen az akademiai alapszabályok minap leérkezett megváltoztatása, legalább saját lelki szemeim előtt nem egyéb és nem kevesebb, mint oly döfés, mely könnyen halálra vezet.

Kimagyarázhatlan lelki kinoktól gyötörve, egészen elvérzett szivvel, félig temetve, ily aggasztó körülmények közt, kérdem, vajjon a magyar akademia tekintetében én mit miveljek, mit tegyek, — én, ki dicső elődeink utmutatását hü kegyelettel felfogván, szerencsés voltam 1825-ben ujra és sikerrel megpendíteni honi nyelvünk magasbra állitását; .... sikerrel, mondom, és jobb sikerrel, mint ők, mert a mély felfogás ugyan sajátuk, de nekem elégséges pénzvagyon is jutott osztályrészül, ... mely nélkül, fájdalom, a legmagasztosb is oly gyakran parlagon hever.

bár ez irat tartalmával teljesen egyetértett, mégis azon nézetben vala, hogy a Széchenyi által szándékolt demonstratio sokat árt és semmi esetben sem használ, s Lonovics érsek elküldetett, hogy Széchenyit birja rá azon levél visszavételére. Jobb kezekre nem lehetett volna bizni e küldetést, s a nélkül, hogy a nagy hazafi érzelmeit csak legtávolabbról is megsértette volna, sikerült a tapasztalt jó barátnak kieszközölni Széchenyitől az ohajtott engedményt. De már ama levélnek másolatai országszerte keringtek, s nem-

---

Hallgassunk-e, midőn tapasztalni vagyok kénytelen, hogy azon nemes csira eltiportatik, mely tényezőként szintén arra vala szolgálandó, miszerint a magyar — kinek életrevalóságát, tavaszi korát, halálos kínjai után és jelen veszedelmei közt még ma is ezer jelenet bizonyitja — sajátszerüleg minden hátramaradásiból kibontakozva, az emberiség díszére, az osztrák közbirodalom legbiztosb talpkövét s a fejedelmi szék rendithetlen sarkalatát képezze, alkossa? — Kérdem, még fel se jajduljak, mikor látni vagyok kénytelen, én, — kinek baja nem a homályos, de az igenis tiszta, és minden ámitás nélküli látás, — — hogy dieső fejedelmi családunk, mint valami bal igézet által férevezetve, népeinek épen legéletrevalóbbját, mely fiatalságánál és kettétörhetlen zománczánál fogva legdiesőbb kifejtésre képes, nemcsak kellő figyelemre nem méltatja, sőt azt sajátságaiból kivetkeztetni, elzsibbasztatni engedi ..... és ekép, ugyszólván, saját maga alatt vágja el a fát!

A tekintetes akademiára bizni az ügy eldöntését — a mennyiben alapitó állásomnál fogva ahoz nekem is van szólásom — noha legnagyobb tisztelettel viseltetem mind testületileg, mind egyénileg iránta — nem kivánom, nem akarom, nem fogom; mert mig fejem vállaim közt áll, velőm el nem olvadt, és szemem világát a halál köde nem oltja ki, — mindaddig arról, mihez jogom van, minden tanácsot szivesen és köszönettel fogadván — utoljára is bizony csak saját magam fogok határozni. S ugyanis:

Én ugy vagyok meggyőződve, hogy Felséges urunk, a fény körülsugárzott Ferencz József császár, előbb-utóbb, de elvégre bizonyosan át fogja látni, hogy a ezélbavett amalgamisatiója és németesitése a közbirodalmi népeknek nem egyéb, mint a mostani államférfiak észficzamlott theoriája és keserü önmystificatio; hogy számos, tán legtöbb népei ..... ha egyszer zivatarra kelnek az idők, mi alkalmasint nemigen fog késni, kifelé gravitálnak, mig a magyarnak nincs a világon rokona, nincs más hazája, mint a négy folyam közti, és a három hegy alatti alkotmányos paradicsom; hogy ehezképest a magyar: jólétét, szerencséjét, boldogságát egyedül dynastiális és törvényes királyának védpaizsa alatt remélheti, keresi és lelheti, és hogy ennélfogva a felséges császár nemcsak nem fogja türni, ha majd egyszer a legközelebbi sikertelen kisérletek az állam részéről, melyek az összes közbirodalmat a legproblematicusabb helyzetbe sülyeszték, kellőleg felvilágositandják lelkét, és untatni kezdendik legmagasb uri kedélyét ..... nemcsak nem fogja türni, mondom, ha majd ezen idő beáll —

sokára ezer meg ezer példányban elterjedve, a közönség mohón nyelte el. Az első férfias szó volt ez, mely hosszu idő óta a nyilvánosság elé merészkedett lépni, s csupán csak e levél által egyszerre az ország legnépszerübb emberévé lett ismét Széchenyi.

De talán még nagyobb gondja volt arra, hogy a félhivatalos „Rückbliek“ válasz nélkül ne maradjon, s csak azon módról gondolkozott még, hogyan lehessen leghatályosabban ellenefordulni

---

miről én sehogy sem tudok kételkedni, — hogy azon nemzetet gyengitsék, gyilkolják, olvaszszák ..... melylyel lovagias fejedelem, kit szeret, „madarat fogathat,“ és mely érte, ha kifejlésének, becsületének, diesőségének nem engedi utját állni, sőt ily kineseknek hü pártolója, — utolsó csepp vérét kiontani mindig kész volt, — és mai nap is minden pillanatban kész volna és kész lesz.

En azt szeretem hinni, fiatal fejedelmünk ..... ha látni, hallani akar, és egyedül saját velejének tanácsát követendi, és egyedül szive sugallása után indul — bizony mondom, Magyarország tekintetében, még Corvin diesö korát is homályba állitandja.

Igy látván a jövendőt — és bizván a menyei végzésben, mely nemzeteket valamint fejedelmeket is hibáikért büntet ugyan, de valamint lelkes népeket meggyilkolni nem enged, ugy tiszta erényü uralkodókat is elvégre bizonyosan legvilágosb malasztjával megáld. Én, mi személyemet és alapitói jogomat illeti — a megváltoztatott alapszabályokat, melyekkel kezdettől végig nem tudok megbarátkozni, ha nines menekülés, s azokat paranesként el kell fogadni, vérző szivvel, de lecsépelhetetlen kedélylyel, minden legkisebb megjegyzés nélkül — elfogadom.

Egyszersmind azonban ünnepélyes óvást teszek, hogy a „Justum ac tenacem propositi virum“ dieső elve szerint én a haza oltárára tett áldozatomnak kamatjait mindaddig fizetni nem fogom, ha tapasztalni volnék kénytelen, hogy adományom de facto — mer hiszen szép szavakra és igéretekre én bizony nem adok semmit is — más vágásba szorittatnék, mint az, mely a magyar akademia eredeti czéljával megegyez, és mely nemzet és fejedelem közti törvény által megerősittetvén, fel is szenteltetett; mely szándékom szerint, tudom, örököseim is becsületesen és hiven eljárandnak, mikor aztán, — ha ezen szomoru eset, bizodalom és minden jó remény daczára, tán mégis bekövetkeznék — én, valamint örököseim, az alapitó-levél értelmében, — járulékunkat a megmérgezett akademiától elvonván, valami más hazai czélra forditandjuk, mely czélt azonban saját magunk tüzendjük ki, e foglalatosságtól mindenki mást határozottan felmentvén. És e tekintetben csak anyagi erőnek fogunk engedni.

Felső-Döbling Nr. 163. nov. 6. 1858.

A tekintetetes igazgatóság hü szolgája
gróf Széchenyi István.“

ama röpiratnak. Száraz elmélet, „szavakból állitni össze egy rendszert," soha sem volt a Széchenyi dolga s a fenforgó esetben még távolabb kellett esni tőle ily szándéknak, már csak azon körökre való tekintetnél fogva, melyekre szoritkozott a „Rückblick" elterjedése s melyek számára kelle tehát a replikának is iratni. Jobban ismerte Széchenyi a világot, mint bárki más, s különösen épen ama köröket, melyek közt a „Rückblick" kiosztatott; tudta, hogy ott inkább mint bárhol másutt szabályul tekintetik, miszerint tout genre est permis hors l' ennuyeux, egy csomó rhapsodikus, csipős lúgba áztatott megjegyzést vetett tehát a papirra, mely megjegyzések nemsokára egy 500 lapos derék kötetre nőttek s 1858 vége felé e czim alatt: „Ein Blick auf den anonymen Rückblick, welcher für einen vertrauten Kreis in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate Oktober 1857 in Wien erschien; von einem Ungar" és e mottóval: „Rien ne fait tant de mal dans le monde, qu'un mensonge, qui ressemble à la vérité," Londonban pillanták meg a napvilágot.

E könyvben a Bach-rendszer nem vesszőkkel, hanem igazán skorpiókkal korbácsoltatik; a sugalmazott „Rückblick"-nek minden sora irgalmatlan széttagoltatik, s mikor az öndicsekvés ily módon megsemmisitve a földön fetreng, akkor Széchenyi a legsulyosb vádak egész bérczeit gördíti rá, melyeket mindenfelől száz apró meg nagy ténynyel körülsáncol, mintha jó erősen akarná igy támogatni, nehogy valamikép ledöntethessenek. A dolgokról aztán rögtön áttér a személyekre, s elkeseredettsége itt nem ismer semmi határt; még ott is, hol eléggé erős kifejezést talált volna közelében, szándékosan odább megy, hogy még erősebbet keressen; számtalanszor megforgatja a kést a sebben, hogy ellene meg ne kiméltessék ama kínok legcsekélyebb részétől sem, melyeket okozni képes neki. Nevezetes, de lélektanilag könnyen megmagyarázható, hogy a harag ily féktelen kitörései, melyek valamit tartalmaznak magukban a bibliai átkok borzasztó hatalmából, majd mindig a leglágyabb, legérzelemdúsabb, mély fájdalomtól s leirhatlan benső érzéstől áthatott helyeket követik, melyeknek kiséretében aztán annál hatalmasabban hatnak. Ezen csak lazán egybefüggő rhapsodiák majd mindegyike könnyü tréfa, s könnyedén csapongó humor hangján kezdődik, s ez előhadat helylyel közzel meglehetősen durva, finom fülnek szokatlanul hangzó tréfák környékezik; de minél mélyebbre hat Széchenyi tárgyába, annál

komolyabbá válik; mindegyre bágyadtabban pillantgat aztán a humor „nevető“ szeme, mindegyre jobban elhomályosul a „siró“ szem, s mindegyre dúsabban ömlenek forró keserü könyei. E fájdalom közepette, miután — mint a színész Hamletben — „annyira belejött a dologba,“ hogy a szíve majd megszakad rajta, akkor Széchenyi hirtelen megfordul mindezen bajok okozói ellen, hogy a gúny és átkok árja alatt megfojtsa őket. Hazája ellenségeinek nem ad kegyelmet, valamint azok sem adtak hazájának. . . .

Magától értetődik, hogy a könyv eltiltatott Ausztriában, mihelyt a rendőrség tudomást nyert annak létezéséről; hiszen akkor sokkal ártatlanabb iratok is a censura tilalma alá estek. Hanem mielőtt ez még kimondatott volna, már a „Blick“-ből néhány példány Magyarországban közkézen forgott; szétszedték ivenként, melyek aztán kézről kézre jártak, sőt voltak oly emberek, kik ama bámulásraméltó türelemmel birtak, hogy az egész 30 nyomott ivnyi könyvet lemásolták, s ahol egy nyomtatott példányt lehete kapni, drága pénzen fizették. Nevezetes és egyszersmind nagyon jellemző, hogy Bécsben a legközelebb érdekelt körökben sokáig nem tudták, ki e könyv szerzője; Magyarországban megszünt minden kétség, mihelyt valaki csak az első lapot elolvasta, mert Széchenyi stylje minden előnyeivel és hibáival féreismerhetlen volt. Széchenyi maga mértékfölött szidta e könyvet, „sületlen, trivialis holminak“ nevezte, mely tele van „gonoszság és póriassággal,“ hanem ritkán mulasztá el hozzátenni, hogy azok, a kiket illet, sajátkép nem is érdemeltek semmi jobbat. Gyanitható szerzőjeül majd ez, majd amaz emigránst mondá, leggyakrabban Teleki grófot; ő maga soha sem vallotta be, hogy ő a könyv szerzője. A mint egyszer nyilvánitám, hogy szeretném a könyvet birni, igy szólt Széchenyi: „Ismerőseim közül többnek megvan; talán egyikök átengedi nekem az ön részére. Egyébként — tevé hozzá — nagyon okosnak tartom, hogy a szerző legjobb barátai előtt sem jelenti ki, miszerint ő irta; megőrzi őket ezáltal azon kellemetlen alternativától, hogy vallatás esetén hazudjanak, vagy egy jó barátjukat árulják el.“ S valóban mindnyájan, kik azon időtájban Széchenyivel közlekedtünk, jó lelkiismerettel mondhatjuk, hogy — bármennyire meg vagyunk is győződve, hogy Széchenyi a szerző — ő maga soha olyasvalamit nem mondott, se nem tett, a mi ama gyanu tényleges megerősitéséhez hasonlitott volna.

Mi az intelligens körök nézetét illeti ama könyvről, a legkülönbözőbb itéletek hozattak arról. Az F. K. *) betükkel aláirt előszó következőleg jellemzi a szerző álláspontját: „E töredékeket, a mint itt következnek, ama kiválóan tiszteletreméltó s gyakorlatilag magas képzettségü, de rendkivül szerencsétlen magyarok egyike adta át nekem, kik, a nélkül, hogy valamit vétkeztek volna — — kénytelenek lőnek futni hazájukból. — — Maga készült épen kiadni e munkát, a mint egyszerre heves, fájdalmas betegség lepte meg. Érzé, hogy szive megszakadt s meghal abban, és nem vala képes kéziratán megtenni ama javitásokat, melyeket szükségeseknek tartott; kéziratát bizonyára jobb formába öntötte volna, ha az idő nem sarkalta volna, ámbár, mint nekem mondá, s mint az egész kisérletből látható, a német nyelvben teljesen illetéktelennek érzé magát. Mikor utolszor láttam őt — hazája sorsa fölött keserü könyeket sirva — e szavakat mondá nekem: ‚Vegye ön e tarkabarka aphorismákat, a mint azokat lelki fájdalmamban — s időközönkénti reményeimben e papirra szórtam. Égesse el — ha azonban azt hiszi, hogy a sok szalma közt itt-ott holmi értékes dolog is rejtőzik, a mi legalább gondolkozásra s az audiatur et altera pars-ra indithat, akkor bánjék vele tetszése szerént.....‘ Ezek valának az utolsó szavak, melyeket a halálosan sebesült számüzöttől hallék. A mint most az egész előttem áll, mindazon helyeken, melyek első pillanatban trivialisoknak látszának, a legmélyebb fájdalom kinyomatát látom; mert a kétségbeeséssel határos fájdalom ép oly tartaléktalan nyilatkozik a durva günyban, mint a keserü panaszban.“

Kecskeméthy itélete a „Blick“-et illetőleg sok tekintetben igen találó; többi közt azt mondja róla: „Sokaknak ma is ugy látszhatik, hogy azon munka nem volt a nagy Széchenyi Istvánhoz méltó. Igaz, hogy nem volt valami méltóságos modorban tartott, s ennyiben megőszült államférfihoz és bölcshez illő munka. Jellemzése azonban mégsem oly könnyü vagy egyszerü. Minden-

*) E talán csak véletlenül választott kezdő betük sokaknál azon gyanut támasztak, hogy az előszót az ismert iró Kürnberger Ferdinánd irta, ki azon időtájban gyakran sakkozott Széchenyivel; nem vagyunk képesek e gyanitás alaposságá felől itéletet mondani. Ellenben azt positiv tudjuk, hogy az ugyanesak kitünőleg kidolgozott történeti — államjogi függeléket n e m Széchenyi irta.

esetre csak egyoldaluság volna azt itélni róla, hogy Széchenyit lealázó, s vele semmi szellemi rokonságban nem levő mü volt! Ki azt átlapozá, a legkülönnemübb benyomásokon ment keresztül. Helyenkint magasztosan komoly a könyv hangulata, nemes érzelmekre hevült, a jog szentségétől áthatott, vagy a hazát ért méltatlanságok fölött haragra gyult kebel nyilatkozik néhol, de még mérsékletre képesen. Másutt elemezése a legapróbb vonásokig szétszedte a Bach-kormány tiz évi munkálatát..... Az nem egyeséges könyv, hanem egyes naplólevelek; egy kedélybeteg kétségbeesésének és haragjának kiáradása, a mint azt napról napra magának följegyzé; aphoristikus, össze nem függő; szeszélyes, szellemdús és élezes; szomoru és unalmas, mély elméjü és selejtes; aristokratikus és plebeius: eszélyesen számitott és megfontolatlan — szóval, minden oldalon más jellemü. De alapeszméje — gyülölet a systema és annak látszólagos képviselői ellen — ezen vörös fonal huzódik át az egészen, s tartja össze a laza leveleket.

Sokkal tovább megy Gyulai a Kecskeméthy-féle könyvről irt s már emlitett birálatában. „Nekünk ugy tetszik, — ugymond, — hogy mindazok az általa ez időben kiadott röpiratoknem méltók az ő alkotó szelleméhez, s ilyesmikre sok más ember is képes lett volna Magyarországon. Lángesze csak Blickjében nyilatkozik, a humor és satyra e rettentő vegyületében, mely egészen illett kedély-állapotához. Ily munkát csak egy mélyen szerető és gyülölő szív, egy genialis lélek kétségbeesése teremthet. Itt minden, mi Széchenyi lelkében beteg elem volt, táplálhatta, fokozhatta teremtő-erejét. Pedig csak ily munka illett egy kétségbeesett államférfiuhoz, egy önkinzó hazafihoz, egy megzavarodott bölcshez, minő Széchenyi volt. A humornak mindig joga volt összeolvasztani a fönségest és trivialist, a tragikait és komikait, s a valódi satyra soha sem viselt glacékeztyüt. Juvenalis és Swift maró gúnya egyesült itt Shakespeare hamleti és leari humorával, s bár Széchenyi töredékes modora nem nyujthat müvészi egészet: néhány lapja vetekedik a legnagyobb humoristákéival.“

A szellemdús aesthetikusnak e meleg dicséretéhez legélesebb ellentétet képez egy igen kitünő magyar államférfi itélete, ki azonfölül Széchenyi legbensőbb barátai közé tartozott s teljesen osztozott ennek véleményében a Bach-rendszert illetőleg is. „Nem barátkozhatom meg e könyvvel — mondá; — csillogó héj ez, hanem

nincs magva, *) legfeljebb ittott egy kis magocska; szeretem az élczet, mint a füszert, mértékletes mennyiségben compact ételekhez mellékelve, hanem csupa füszer magában nem egészséges koszt; fölizgat, de nem táplál; a „Blick“-ben az élczek és tréfák ugy lógnak egymásba aggatva, mint a denevérek télen; ez tréfás dolog lehet, hanem egy Széchenyi még sem arra való, hogy bolondozzon. Szivesen megengedem, hogy e könyv egy lángész kicsapongása, hanem csak irodalmi kicsapongás az mégis.“

Bármily ellenmondólag hangzanak is ez itéletek, egyikét sem lehet teljesen helytelennek mondani; különféleségük sajátkép azok álláspontjának különféleségétől ered, kik ez itéletet hozták. Saját nézetünkhöz mindenesetre legközelébb áll Kecskeméthy itélete; minden szóból láthatni, hogy itt oly férfi beszél, ki Széchenyit teljesen ismerte, ki őt a „házi köntösben“ látta minden kiváló erényeivel és apró hibáival, mig Gyulai idealizálja a nagy embert s a „Blick“-be helylyel közzel többet helyez és többet olvas ki abból, mint a mennyit Széchenyi abba belehelyezni s abból kiolvastatni akart. Az államférfi végül, kinek itéletét idéztük, a „sárga könyvet“ (sárga boritéka végett igy neveztetett) ama szigoru mértékkel méri, melylyel komoly politikai irodalmi müveket mérni lehet és kell is, és e szempontból tekintve, a „Blick“ mindenesetre kissé kicsapongónak látszhatik, hanem ily könyv megitélésénél, mely minden lapján alkalmi mü gyanánt tünik fel, latba kell vetni a szerző szándékát is, s véleményünk szerint egyáltalán nem volt Széchenyi szándékában, hogy a „Blick“ által oly művet

*) Ez mindenesetre tulságosan kemény itélet, mert az elitélt könyvben vannak oly lapok, melyek nemcsak — mint Gyulai mondja — a legnagyobb humoristának, hanem olyanok is, melyek a legnagyobb államférfinak is becsületére válnának. Különösen érdekes p. az, mit Széchenyi Ausztriának Orosz és Poroszországhozi viszonyáról mond: „La Prusse doit grandir, et non seulement dans sa réputation et de son poids moral, mais aussi dans sa position materielle et topographique et dans son étendu. Ezt mondanók mi szerény nézetünk szerint, ha poroszok vagy Poroszország barátai volnánk — egyébiránt azok vagyunk, — de ama sorokat nem találtuk Nagy Frigyes nyomatott müvei közt.... Hanem Nagy Frigyes az 1847 és 1848-ki események után s az arra következő .... (itt néhány le nem irható szó következik) Európa jelen helyzetében kétségkivül compensationalis és kiterjeszkedő politikát tenne magáévá s nagyon valószinüleg szorosan szövetkeznék Oroszországgal stb.“ Tiz év előtt irta ezt Széchenyi, mikor a Bismark-ministeriumrol még senki sem álmodott.

teremtsen, mely irodalmi és államférfiui dicsőségének ugy is dús koszorujába egy uj lapot tüzzön.

Az 1857. év eseményei, az élesen látó államférfit azon meggyőződésre vezérlék, hogy az uralkodó rendszer hordozói szorosan zárt phalanxot képeznek, mely a trón és nemzet közé beékelve magát, mindenáron akadályozni akarja a direkt egyezkedést, oly phalanxot, mely épen amaz évben ismét áttörhetlennek bizonyult be a legerősebb támadások ellenében is. Miután azonban — Széchenyi legbensőbb meggyőződése szerint — e phalanx félremozditásától függött Magyarországnak ép ugy, mint a monarchiának java, ama rendszer főembereit tehát a nagyhatásu társadalmi körök közvetitése álltal kelle lehetetlenekké tenni. De e körökben egy jó élcz több szerencsére talált, mint a leggeniálisabb komoly gondolat, s kit ott hős gyanánt bámultak, ha a legélesebb vágások ellen rendületlennek tapasztalák, az a kárörvendő kaczagás tárgyává lesz, ha egy sarcasticus ellenség gonosz tüszurásai miatt fészkelődik. E körök számára irta Széchenyi a „Blick“-et, s nagyon hibás ama főleg bécsi körökben elterjedt nézet, mintha Széchenyi azért választotta volna ama pongyola hangot, hogy a tömegekre hasson; ez két okból semmikép sem lehet igaz; először, mert annak legnagyobb része, mit Széchenyi elmond, Magyarországban a nélkül is szájról szájra járt, s némely durva élcz épen onnan vala kölcsönözve; másodszor pedig, mert Széchenyi törekvése soha és semmi esetben nem vala oda irányozva, hogy a tömegeket fölizgassa, legkevésbbé azon időben, midőn az elégedetlenség Magyarországban a nélkül is már aggasztó fokra hágott. Ama körök azonban, melyeknek oly kevés alkalmuk vala megismerkedni a nép hangulatával, most végre egyszer féreismerhetlen módon értesittetnek a felől, *) mind ama száz nagy és apró ügyetlen-

*) E szándék mellett szól a Széchenyiféle könyv következő helye is, mely az egésznek hangját jellemezheti: „több év előtt Mehádia környékén, a Damoclet hegyről lefelé menvén, egy közönséges határőr egy gödörbe esett, melyből a szegény ördög nem birt kikapaszkodni. Segitségért kiabált hát, s a legnagyobb illedelemmel, dicséretre méltó szerénységgel s a legtisztességesebb szavakkal könyörgött: „Kérem alássan tessék kihúzni! káplár ur! fürdő kommendáns ur! kommandirozó tábornok ur! excellentiás uram! stb. — senki sem hallgatott rá; huszonnégy óra hosszáig kinlódott a végzetes gödörben, s bizonyára éhen, szomjan, nyomorultan veszett volna el, ha az a különös gondolata nem támad, hogy teljes torkából kiabálni kezd: (következik egynéhány nagyon is erőteljes titulatura) s aztán egy

ség, mely Magyarországban elkövettetett, mind az a pikáns megjegyzés és csípős élcz, mely ott kering, egy bokrétává köttetik össze, s az előkelő salon asztalára tétetik. Hadd kérdezgessék pár héten lépten nyomon: „Olvasta ön ezt, vagy amazt? Nem? Ah ez szerfölött komikus, ezt olvasnia kell!“ Hadd teljék meg a levegő lassanként a magasabb regiókban finom, hanem csak bizonyos személyekre nézve ártalmas méreggel, s ha e személyek valahol láttatják magukat, minden ajkon gúnymosolyt lássanak lebegni, mely mintegy reájuk kiáltson: „Szép dolgot hallottunk vagy olvastunk rólatok.“ Hadd égjenek össze lassanként, mint az éji lepkék a gyertyalángon Magyarország ellenségei e körökben, melyeket még sem kerülhetnek, mig végre mozdulatlan és ártatlan hevernek a földön. Hadd kinozzák őket mindenfelé e kérdéssel: „Igaz az? Eltürheti ön ezt nyugodtan? Nem felel ön rá semmit?“ — S miután mindezt nyugodtan el kelle türniök, miután semmit nem felelhettek reá, mert mindaz, mit Széchenyi a Bach-rendszerről mondott, irgalmatlan éles, de teljesen igaz volt, remélte Széchenyi, hogy a megtámadottak végre tönkre jutnak, állásuk nevetségessége miatt, s az igazság végre számos finom csatornán át odáig is elhat, honnan azt oly sokáig mindenáron távol tartani igyekeztek.

E remény teljesült is, és Bach báró állása és politikájának legkiválóbb támaszai nagyon alá valának már ásva, midőn az 1859-ki események bekövetkeztek; ezek bevégezték azt, mit ama mélyre bevágó alkalmi mű kezdett, s egyszersmind igazolák mindazt, mit az mondott és megjósolt. A csapások Olaszországban, s az aggasztó hangulat Magyarországban, mely nem épen utolsó indok volt arra, hogy megkötessék a gyors és hátrányos béke, Széchenyit biztositák arról, hogy az absolutizmus napjai megszámlálvák. Rechberg gróf hivatalba lépéséhez, kivel már Londonban járáskelése óta barátságos lábon állt, nem kötött valami szerfölött nagy reményeket, hanem az kétségtelen volt előtte, hogy Rechberg és Bach nem fognak sokáig együtt ülni egy kabinetben. Nem várta

---

csomó durva német szitok: Potz alle Wetter und Hagel! Kreutzdonnerelement! Erre aztán a jelenlevők mindegyike, mert mindegyik magára vette a titulaturákat, rémitő haragra gyult a szemtelen ficzkó ellen, ki most szerencsésen ki is huzatott a gödörből.... Némely embernek nincs érzéke Apolló lantja iránt, s annak hangja nem hat be kedélyére, mig Pán visitó sípja legalább figyelmessé teszi s gyakran kijelöli neki az utat is, melyen vándorolnia kell.“

ehát be Széchenyi Bach minister valódi megbukását, hogy komolyan foglalkozzék e kérdéssel, mit kell már most tenni; már előbbi években is elég gyakran erősité, mit ujabban most is bebizonyitott, hogy ő nem a negatio embere, s most végre gondolá, elérkezett a perez, midőn positiv javaslatokkal előléphet.

Ez időre esik első látogatásom Széchenyinél. Miután ismételt indirect meghivásokat, melyeket előkelő urak szokott udvariassága gyanánt vettem csak, nem fogadtam el, egyszer Lonovics érsek titkára, Hopf kanonok, kit Széchenyi fia gyanánt szeretett, mutatá nekem a gróf egy levelét, melyben ez őt sürgetőleg felszólitja, hogy „engem élve vagy halva szolgáltasson át a döblingi barlangba“ (igy nevezte Széchenyi lakását). Még ez este kivándoroltunk a „barlangba.“ Már a mint a park széles fasorán behajtattunk, egy sor kivilágitott ablak köszöntött barátságosan. „Ez a gróf lakása,“ mutatá dr. Hopf. A kocsi megállt a Görgen-féle intézet egyik szárnyánál, s egy keskeny lépesőn fölmentünk a legnagyobb magyar lakására. Az előszobába lépve, már élénk hangokat hallánk; nagyon vidám beszélgetés folyhatott odabenn, mert az egyes szavakat harsogó nevetés kisérte. Csakugyan többnyire fiatal urak voltak, kik tarka csoportokban mulattak Széchenyi hálószobájában; közepettük állt Széchenyi. Elömbe jött s mindkét kezét nyujtá. Alig festhetem le a benyomást, melyet a gróf látása reám tett. A kopasz fej, melynek két halántékát gyér, hátrafésült őszhaj környezte, kissé előrehajolt; szintén őszes nagy szakál vette körül mély barázdáktól szántott arczát — s ez arczot, ki birná hiven leirni! E vonásokban valami végtelen bánat, végtelen fájdalom feküdt, melyet szavakban megközelitőleg sem lehet visszaadni. A gróf bocsánatot kért vendégeitől és a mellékszobába vezetett, bezárva maga után az ajtót. Miután egymás mellett helyet foglaltunk, sokáig némán tekintett reám. „Idősebbnek gondoltam önt, — kezdé végre, — hanem csak külseje idegen előttem; egyébként hiszem, hogy ismerem önt évek óta müveiből, s gondolom, ön is eléggé ismer engem; mint régi bizalmas barátok beszélgethetünk tehát egymással.“ S most a nélkül, hogy feleletemet bevárná, csaknem egy teljes óra hosszáig szakadatlan beszélt Széchenyi Magyarország, Ausztria, Európa politikai helyzetéről, multról, jelenről, a jövő kivánalmai és eshetőségeiről, oly világossággal, annyi szellem és tudománynyal, s a mellett oly vonzó száz meg száz anekdotával füszerezett előadással, mint ahogy ezt még

senkinél nem láttam igy egyesitve. A mit Széchenyi a multról és jelenről mondott, természetesen csak alakjára nézve volt uj, és nem lényegére; ez utóbbi nem lehetett más, mint a milyen volt a grófnak egész világ által olvasható müveiben; hanem ő oly szellemdúsan tudta csoportositni a már ismert dolgokat, hogy a legnagyobb érdekeltséggel kisérém előadását. Még nagyobb feszültséggel hallgatám természetesen a jövőre szóló terveit, ámbár ezek is legalább alapvonalaikat illetőleg a multból valának meritve. Jelszavakról, pl. 1847 vagy 1848 — mit sem akart tudni; ugy vélé, nem létezik semmi törvényes forma, melyben e pillanatban ujra lehetne kezdeni Magyarország alkotmányos életét; hol azonban nincs meg e forma, ott a lényeghez kell tartani magunkat, s ezt a pragmatica sanctióban látja. E kétoldalu szerződés erejénél fogva az ausztriai császár köteles, mint Magyarország királya, alkotmányosan uralkodni, Magyarország azonban köteles a törvényszerü örökösödési rendben trónra jutott ausztriai császárt Magyarország királyaul elismerni s a birodalom fennállását mint egészét megvédeni. Ezen a pragmatica sanctióból eredő jogok és kötelezettségek gyakorolhatásaért kell ez idő szerint uj formákat alkotni. . . .

„Octrayálni?“ — bátorkodám közbevetni. — „Mit nevez ön octroyálásnak? Azt érti ön alatt, hogy a császár, vagy egy minister, vagy miattam akár az egész ministeri tanács előszabja nekünk e formát, — akkor azt mondom, hogy nem, határozottan nem! Ha azonban octroyálásnak akarja nevezni ön azt is, ha e forma a korona közt és az ország minden rendeiből egybehivott notabelek gyülekezete közt megállapittatik, akkor azt mondom, hogy igen, s ha száz ellenvetést tesz is ön, százszor is igen! Egy uj pactum conventumra van szükségünk a korona és a nemzet közt, ez az Ariadne fonala, mely a dynastiát s az országot kivezérli a tömkelegből; minden egyéb csak bele visz bennünket, vagy miután már ugy is benne vagyunk, hát beljebb visz.“ Körülbelül igy végzé Széchenyi valóban ragyogó előadását, aztán mintegy kimerülten hajolt hátra. „Nos, — ugymond, — én már beszéltem, most beszéljen ön.“ Megjegyzém, hogy mindazt, mit a multról és jelenről mondott, lehetlen szebben és találóbban elmondani, mint imént hallám; a legközelebbi jövő föladait illetőleg is, teljesen az ő nézetén vagyok; csakhogy azt hiszem, azoknak, kik a nemzet nevében a koronával egy uj tartós pactum conventumot kötnek, a nemzettől mandatum-

mal kell birniok. — „Mandatum, mandatum! — pattant föl Széchenyi, — itt van mindjárt a mi prókátor természetünk, mely annyi sok bajt hozott már nyakunkra. Mit nevez ön mandatumnak? Nézze csak meg az 1857-ki petitio aláiróinak névsorát; ott találja legfelül a primást, a kalocsai érseket és több püspököt, majd minden hajdani főispánt, aztán az Apponyiakat, Zichyeket, Károlyiakat, Eötvöst és Majláthot, Ghyczit meg Lónyayt, Frölich nagy kereskedőt meg Karczag kalapost és száz más mindenrendü legjobb nevet; valóban komolyan azt akarja ön nekem mondani, hogy ily gyülekezetnek előbb mandatumra van szüksége, hogy a nemzet nevében szóljon? Azt mondja ön talán nekem, hogy más, hajlékonyabb és kevésbbé tekintélyes elemeket hivhatnának egybe; de ha a császár egyáltalán elfogadja javaslatunkat, akkor a mi szándékunk szerint fogja azt végre is hajtani; mi megneveznők a bizalmi férfiakat, s hiszi ön, hogy mi e küldetésre kevesb tárgy- és személyismerettel vagy kevesebb lelkiismeretességgel birnánk, mint azok, kiket a vak-eset valami választási törvény alapján összeterelt? Ha egyszer az ügy kerékvágásba jutott, akkor mi is határozott szabályokat, a képviseletnek valami kiszabott alakját fogjuk létrehozni, hanem ezzel csak b e v é g e z h e t j ü k, de nem k e z d h e t j ü k a dolgot. Aztán mit akarok én elvégre e notablek gyülekezetétől? Valami uj terhet kell átvennie? valami uj kötelezettséget fölvállalnia? Hacsak ön kérdésessé nem akarja tenni a pragmatica sanctio érvényességét is; akkor természetesen vége minden vitatkozásnak, hanem akkor ön a forradalom, tehát a jogtalanság terén állna, én pedig a jog terén. De ha ön elismeri a pragmatica sanctiót s azon kötelezettséget, mely abból reánk származik, akkor semmi egyébről nincs szó, mint hogy értekezzünk a koronával valami alkalmas módot illetőleg, hogyan gyakoroltassanak e már létező kötelességek, mi mellett természetesen hangsúlyozni s biztositni fogjuk saját j o g a i n k a t is. Gondolom, mégis csak sokkal okosabb ez, mintha à la Bach kényszerittetjük magunkat e kötelességek teljesitésére — biz azt ugysem engedik el — s amellett sokkal többet kell tennünk, mint a mire kötelezve vagyunk, jogainkból pedig mit sem kapunk. . . . . “

Ámbár még ugyanazon éjjel leirtam lényeges részét annak, mit Széchenyi beszélt, az olvasó mégis természetesnek találhatja, hogy a fentebb közlöttekben alig nyujthatom a legfontosabbnak csekély vázlatát. Hanem talán elegendő arra, hogy kijelölje ama

tervet, melynek megvalósitásán fáradozott Széchenyi sajátságos erélyével. Csaknem két óráig tartó tête à tête után visszatértünk a társasághoz, s a ki tanuja volt a vidám és szellemdús társalgásnak, mely most kifejlett s a vacsoránál késő éjfélutánig folyt, az bolondnak nevezte volna azt, ki azt mondja neki, hogy b o l o n d o k h á z á b a n vagyunk. *)

Azon este óta ritkán mult el nap, a nélkül, hogy Széchenyit ne láttam, vagy fiainak egyike által levelet ne kaptam volna tőle. Megajándékozott bizalmával, közölvén velem mindazt, mit szóval vagy tettel tőn terve kivitelére, s elbámultam az erély e kiapad-

*) Ez első látogatás utáni reggel Zichy Géza gróf, Széchenyi mostoha fia, egy levelet hozott nekem atyjától. Bármennyire ellenemre van bármi személyes ügyet belekeverni ide, az olvasóra nézve oly események olvasásánál, melyekre nézve helylyel közzel nincs egyéb tanu az elbeszélőn kivül, talán érdekes tudni, mily viszonyban állt ez a leirt személyiséghez, s csak mivel eme levél némileg jellemző e tekintetben, határoztam el magamat, hogy itt közöljem. E levél igy hangzik: „Biztositom önt, hogy nagyon, igen nagyon örülök, hogy önnel megismerkedtem, s köszönettel küldöm itt a mi **-nk levelét s a Kreuz-Zeitungot vissza. Je ne suis pas absolument payé pour voir couleur de rose, azonban félig sem osztom ** aggodalmait. A „becsületesség politikájához" (ilyesmi lőn kilátásba helyezve a berlini „Kreuz-Zeitung" egyik félhivatalos czikkében) azt mondom: Hurra! mieux tard que jamais. Hanem hogy 300 évig tartó mystificatiók után a régi nóta e variatiója által, habár csak a legkönnyebben hivő magyart is el lehessen fogni, már ezt bizony kötve hiszem. Régóta nem olvastam veszedelmesebbet, igazi farkas juhászbundában. Ugyancsak erős követelés, hogy ennek a „zászló himzésnek" csak puszta „ja" meg „ná" szóra (mint a nemes osztrákok oly kedélyesen szokták mondani), higyjen az ember, ha még NB. ezt a zászlót olyan kreaturák állitják fel, kik az embert sine exceptione csak rászedték és megcsalták, s kik, mint gondolom, nem is tudják tisztán, mi a „becsületesség...." Mindig örülni fogok, ha fölkeres ön, mert én bizony nem mozdulok! Hanem hozzám ide ki messze van, önnek ideje mindnyájunkra nézve drága; értesitnie kell tehát engem arról, mikor szerencséltethet látogatásával. Ha ezt kissé előbb tudom — bocsásson meg, hogy minden komédia és ceremonia nélkül beszélek, — akkor fiaim közül valamelyik — hiszen váltig van — kocsimmal, vagy valami fiakerrel kihozza önt s aztán visszaviszi, a hová ön akarja. Pl. szivesen látom ebédre, de nem azért hogy csak együnk, vagy pezsgőzzünk, hanem eszméket cserélhessünk. Reggel 7 órától esti 10-ig mindig készen vagyok szolgálatára. Bánjék hát velem amugy magyarosan, ki hiu bókokra nem pazarolja a drága időt, és pezsgőt csak ritka kivételként fogyaszt, rendesen pedig vizzel s egy kis könnyü borocskával él. Mert teljes józanság mindenütt jó, de a politikában conditio sine qua non. Hü hazafiui rokonszenvvel önnek őszinte híve gróf Széchenyi István.

hatlan forrásán, mely e nevezetes szellemből fölbuzgott. Az $18^{59}/_{60}$-diki télen Széchenyi érintkezett majd minden politikai notabilitással, és pedig nem csupán a magyarokkal; többi közt Rechberg gróf is megörvendezteté őt egy hosszabb látogatással. Miután a gróf ismételve nyilvánitá, hogy örülne, ha megismerkedhetnék Schmerlinggel, kire kiválólag valának akkor irányozva a német szabadelvüek szemei, magamra vállaltam, hogy ez óhajtást tudomására juttatom ő excellentiájának, s néhány nap mulva megjelent Döblingben a főtörvényszéki elnök ur. A két államférfi közt csaknem két óra hosszáig tartó beszélgetés tartalmát, melyet Széchenyi még ez este közölt velem, nyilvánossá tenni nem vagyok hivatva, hanem azt az egy történelmileg érdekes tényt megemlithetem, hogy ez idő tájban ismételt értekezések tartattak a későbbi államminister és Jósika báró közt, (Széchenyi eme régi jó barátja közvetitette egykor Széchenyi és Metternich közt a közelebbi összeköttetést,) és Schmerling s Josika megegyeztek egy programm leglényegesb pontjaiban, melynek alapján készek lettek volna közösen a kabinetbe lépni. Hanem Schmerling — Josika kabinetre nem gondoltak még akkor a döntő körökben, s mikor Schmerling minister lett, Jósika már rég nem létezett az élők közt.

Politikai röpiratok özönével is el lőn árasztva Széchenyi, melyeket pártfogói szárnyai alá kellett volna vennie, s a legtöbb esetben nemcsak hogy megtette a legnagyobb készséggel, hanem gyakran még anyagi veszteségekkel is. Pártfogása alatt jelent meg a „Zur ungarischen Frage“ czimü röpirat Lipcsében Steinackernél, aztán „Aphorismen“ és „Offenes Schreiben an Franz Josef I.“ (mindkettő Londonban), ámbár Gyulainak teljesen igaza van, mikor azt mondja, hogy ez iratok egyike sem volt valami nagy jelentőségü. A „Times“-sal és más európai fontosságu külföldi lapokkal Széchenyi szintén folytonos összeköttetésben állt, s ellátta azokat a magyar ügyekről szóló czikkekkel, részint saját tollából, részint politikai barátaitól; hanem mind a közt, mit Széchenyi irt, vagy mi az ő befolyása alatt nyomatott, nem volt egyetlen egy sor sem, mely csak hajszálnyira is eltért volna az ő loyalis programmjától. *)

*) Azon időben egy nagyon elterjedt bécsi lapban egy czikk jelent meg a magyar aristokratia ellen, mely magában véve valóban jelentéktelen volt, hanem Széchenyit annyira boszantá, hogy rögtön egy egész röpiratot irt ellene, vagy helyesebben mondva, ama lap szerkesztője ellen. Mi mind-

Ily messzeható politikai működéssel szemben, az a kérdés merül fel: miért tevé Széchenyi ennek központjává épen a téboly-dát? Miért nem tért inkább vissza családja körébe, miután szellemileg teljesen jól érzé magát, s vajjon később szándékozott-e ezt tenni? Ez utóbbi kérdésre Kecskeméthy határozottan nemmel felel; ugy látszik neki, mintha a gróf fogadást tett volna, hogy élve nem hagyja el az intézetet. Nem merném ezt oly határozottsággal állitni. Hogy Széchenyi egyelőre nem változtatta meg lakhelyét, kimagyarázható abból, hogy sem a politikai helyzetben, sem saját erejében nem bizott még eléggé. Ha az akkori viszonyok közt ismét mint gróf Széchenyi István jelent volna meg a társaságban, politikai tevékenysége nem lehetett volna alárendelt, csak vezér, még pedig mint a dolgok álltak, csak az oppositio vezére lehetett volna. Ilyesmire azonban az akkor még fönálló absolutismus alatt nem volt még semmi törvényes tér; a legelső lépés összeütközésbe hozta volna a grófot a hatóságokkal, a második pedig már aligha lehetséges lett volna. A téboly-dában lévő Széchenyitől a nemzet nem kivánhatá ily veszélyes és előreláthatólag sikertelen hivatás fölvállalását; a mit mindamellett ott tőn, kétségkivül több volt, mint mit tőle kivánni lehete; a magányából kilépő Széchenyitől ellenben bizonyára többet követeltek volna, mint a mennyit a meglevő viszonyok közt képes lehetett volna tenni. Amellett azt is gondolá — több nyilatkozata feljogosit e következtetésre, — irányadó helyen, ha politikai működéséről értesülnek is, szivesebben elnézik azt a jelenlegi szerény határok közt, mint ha ismét mint a „legnagyobb magyar“ nyiltan a nemzet élére, t. i. miután akkor az egész nemzet oppositio vala — az oppositio élére áll. Azonkivül,

---

nyájan, kikkel ez iratot közölte, tanácsoltuk, hogy ne bocsássa azt közzé, de hiába. A kézirat Lipcsébe vándorolt s nemsokára megérkezett a correctura iv. Széchenyi kért, hogy nézzem át. Kezembe vettem a tollat, áthuztam minden lapot tetejétől aljáig s az utolsóra ráirtam nagy betükkel: „deleatur.“ „Mi ez?“ — szólt Széchenyi boszusan fölkelve. „Az egyedüli correctura, a mit csinálhatok rajta,“ — viszonzám. „Nos, ön ** szerkesztőnek barátja.“ „Ha barátja volnék, csak óhajtanom kellene, hogy Széchenyi gróf híressé tegye őt.“ „Hanem önnek ugyan különös maniája van, hogy nekem csak mindig kellemetlen dolgokat mond.“ „Ha tudom, hogy excellentiádnak valami szivességet teszek ezáltal, kész vagyok mindig csak kellemest mondani.“ Széchenyi elhallgatott. Darab idő mulva kezet nyujtott és szeliden szólt: „Hagyjuk pihenni a dolgot.“ A röpirat nem jelent meg; a Giesecke és Devrient nyomdájában talán még kapható egy lenyomat belőle.

mint mondók, még nem valami szerfölött nagy bizalmat helyezett saját erejében sem; érezte, mily erősen megrendíti őt a legcsekélyebb váratlan esemény is, *) s hogy talán még nem elég erős a közélet küzdelmeire. Végül a kiállt betegség sebhelye gyanánt saját személyes biztosságát illetőleg bizonyos szorongás maradt hátra. **) Ha végre is győzelmes marad a reactio, az ellenzéki vezérrel, Széchenyivel, röviden elbánik; az „őrült“ Széchenyinek azonban legfölebb csak a politizálást tiltják el, s ezzel a dolog be lesz végezve. Hanem mind e körülményből azt merem következtetni, hogy Széchenyi a dolgok határozottan jóra fordulásakor, mely nézeteit diadalra juttatta volna, arra is reá lett volna birható, hogy hátat forditson döblingi „barlangjának.“ Én legalább nem birom képzelni magamnak Széchenyi István grófot tébolydában 1860. oct. 20-dika után.

Ily kedvező fordulat azonban még messze távolban látszott és Széchenyinek nem sokára az első csalódást kelle tapasztalnia oly oldalról, honnan azt legkevésbbé várta volna. A primás már nem sokára betöltendő volt papi hivatalkodása ötvenedik évét, s Magyarország mágnásai lehetőleg ünnepélyes módon készültek az ősz egyháznagy jubilaeumát megülni. Széchenyit is meghitta a primás ez ünnepélyre; Széchenyi megköszönte egy szivélyes levélben, melyben sajnálta, hogy egészségi tekintetek miatt személyesen nem nyujthatja át szerencsekivánatait a tisztelt jubiláltnak. Azonban a mily találékony volt Széchenyi mindig, ha czéljai elérésére eszközökről volt szó, úgy most sem akarta használatlan elrepülni hagyni a kedvezőnek látszó alkalmat. Meglepetésemre egyszer este elömbe terjesztė egy ő felségéhez intézendő fölirat vázlatát, melyet majd a primás s az Esztergomban összegyülő mágnások irjanak alá, s adják át a császárnak, egy küldöttség által. Nyolcz nap, azaz hogy inkább nyolcz este tanácskoztunk

*) A kolozsvári muzeumegylet egy bankettján toasztot mondtak Széchenyire, s elhatározák, táviratilag tudósitni arról a grófot. A távsürgöny éjfél után érkezett Döblingbe, és Széchenyit álmából költötték fel. Még a következő este is sápadtan, egész testében reszketve és szerfölött fölingerülve találtam őt e különben igazán jóindulatu figyelem miatt. „Ha még egyszer történik ilyesmi, — mondá — megüt a guta.“

**) Igy pl. az előbb emlitett (közzé nem tett) röpiratot illetőleg ezt irá nekem 1859. dec. 16-án: „Az illető, ki e trivialis holmit irta, nagyon aggódik, hogy kéziratát fölfedezhetik; kéri tehát, hogy a kézirat mindenesetre megsemmisitessék, vagy kezeimhez visszaadassék.“

most e fölirat szövege fölött, hogy abban egyrészt lehetőleg határozott kifejezés adassék a nemzet óhajainak, másrészt minden oly szó kerültessék, mely bármely oldalon megbotránkozást támaszthatott volna. Végre a fölirat szövege kész lett; rövidebb volt s kevésbbé részletekre menő, mint az 1857-ki, hanem a tartalmat illetőleg meglehetősen megegyező azzal. Zichy Géza gróf kijelenté, hogy kész a letisztázásról godoskodni. *) Ekkor Széchenyi egyszerre azt a hírt kapja, hogy szándéka köztudomásra jutott az országban, s néhány mágnás ennek következtében elhatározta, hogy nem utazik Esztergomba, nehogy a feliratot alá kelljen irnia. Súlyos csapás volt ez az ösz hazafira. Elszomorodva mondá, hogy most már alig remél sikert a dologból. Mindamellett elküldte a fölirati vázlatot Esztergomba; hanem a „demonstrátiót“ „inopportunusnak“ jelenté ki a jelenlevők legnagyobb része, s elkeserülten nyilatkozék Széchenyi rangtársairól, kik hivatásukat nem értették meg s annak kezdeményezését, a minek végre is meg kell történni, valószinüleg ismét a zavargó néptömegekre akarják hagyni.

Egy második csalódás még jobban fokozta ez elkeserültséget. Hübner báró belépése a kabinetbe némi reményekkel töltötte el a grófot, és e remények az uj rendőrminister első rendszabályai által még fokozódtak, hanem Hübner ministersége nagyon rövid ideig tartott, s általánosan azt mondák, Hübner visszalépése amaz ismeretes tótmegyeri összejövetel következménye, hol a magyar konservativpárt coryfeusaival találkozott. Végül az ismeretes protestáns pátens által nagyon aggasztó fokra hágott már az izgatottság Magyarországon. Egyelőre ugyan még csak ártatlan demonstratiókban mutatkozott, hanem Széchenyi ismerte nemzetének jellemét; tudta, hogy az ott egyszer megáradt agitatiót nem könnyü ismét medrébe szoritni, s miután másrészt Hübner visszalépése a reactionárius párt győzelme gyanánt tekintetett, az összeütközés veszélye ismét rettenetes közelben látszék Széchenyi előtt.

Ez időtől kezdve Széchenyi hangulata ismét elkomorult; köröskörül élénken emlékeztettek az események az 1848-kiakra; ismét ugy látszék, hogy a kormánynak nincs füle a nemzet panaszai és óhajai meghallgatására, s hogy a nemzet ujra közel áll ahoz, miszerint erőszakhoz folyamodjék; Széchenyi reménye, mely

*) Ez érdekes okirat fogalmazványa talán még most is a gróf ur kezei közt van.

reá nézve a fölüdülés sajátképi forrása volt, azon remény, hogy szivélyes kibékülést hoz létre a korona és ország közt, s a kölcsönös bizalom alapjára épiti ez utóbbi jövőjét, e remény mindinkább eltünedezett. Széchenyi egészségi állapota ismét roszabbodott, s e roszabbodás külsőleg is nyilatkozék fokozódó szeszélyességében, melytől főleg az intézet derék másod orvosának dr. Goldbergnek *) kelle gyakran szenvednie. Ez figyelmeztetett engem először arra is, — körülbelül 1860. február közepe táján volt, — hogy előtte ismeretlen okokból a hires pátiens egészségi állapota kedvezőtlen fordulatot látszik venni. Részemről is néhány oly észrevételt tevék, melyek e nézetben való osztozásra birtak.

Igy jövék egyszer este Döblingbe, hová a gróf egy levélké-

---

*) E szerencsétlen fiatal emberről, (egy Theophastus Paracelsus junior álnév alatt az ötvenes években megjelent s akkor sokat emlegetett satyrának is ő a szerzője, mely a charlatan orvosokat gúnyolja) határozottan jobb véleménynyel vagyok, mint Kecskeméthy; dr. Goldberg a menynyire én ismertem, szerfölött sok szellem és kedelylyel birt, hanem persze beteg kedélylyel, s ha a keserü élettapasztalatok által korán elkomorult fiatal embert, mint kedélybetegek orvosát látta az ember müködni, önkénytelen arra gondolt: „coecus coecum ducit," s azt a tanácsot szerette volna adni neki az ember, mindenekelőtt gyógyitsa meg saját kedélyét. Széchenyi is nagyra becsülte őt, ámbár komor óráiban néhanéha zordonan bánt vele, természetes, hogy a következő perczben már teljesen megbánta e hibáját. Egy ily jelenet után — Széchenyi az orvosnak ismét valami sértőt mondott, mire ez kalapját vette s azon szavakkal ajánlá magát: ha ő excellentiája roszul talál lenni, tudósitassa őt róla, előbb nem jön el többé — e jelenet után látogatám meg épen Széchenyit, s már az ajtóban elmondá az egész esetet, természetesen szörnyen fölingerülve az orvos magaviselete miatt. Én is azt mondtam rá, hogy dr. Goldberg roszul cselekedett, roszul amennyiben megigérte, hogy bizonyos esetekben ismét eljön; én az ő helyén — mondám — soha sem jönnék többé; a szegénységnek is meg van a maga jogosult büszkesége, s ezt épen oly gazdag embernek, mint Széchenyi István gróf, jobban kell tisztelnie, mint bárki másnak. Széchenyi nemes szive rögtön megértette, mit akartam mondani; azon pillanatban iróasztalához ült, s néhány sort intézett dr. Goldberghez, melyben a jövő napra meghivta ebédre. A doktor visszaüzentette, sajnálja, hogy beteg s a meghivást el nem fogadhatja. Most fájt csak a dolog igazán Széchenyinek, s nem nyugodott, mig én magam nem mentem a secundarius szobájába s vissza nem tértem azon válaszszal, hogy a doktor ur köszönettel elfogadja ő excellentiája barátságos meghivását. Nekem is jelen kellett lenni másnap e kibékülési lakomán, és soha sem láttam Széchenyit szeretetreméltóbbnak, mint ezen nap; láthatólag jól esett neki, hogy egy szivbeli tartozását leróhatta. Ilyen volt ez a „szivtelen, hideg ész embere."

vel hivatott. Az előszobában ült szundikálva a két inas; álmosan huzta le az egyik felső kabátomat s aztán visszahanyatlott székére; tudta, hogy jelentés nélkül bemehetek akármikor. De nem léptem be, hanem halkan a a legközelebbi nyitott ajtóhoz közeledtem, honnan Széchenyi hálószobájába be lehetett látni. Ott ült az aggastyán támlásszékében, az ajtó felé fordulva hátával, egészen egyedül, hervadt ajkaihoz emelve elválhatlan kisérőjét — a fuvolát, melyen épen ama mélabús magyar népdalok egyikét fujta, melyek langyos nyári este a végtelen pusztákon átrezegnek. Néhanéha meg-megállt s fejét lehajtotta mellére, azután lassan fölemelte megint, mint valami nehéz álomból fölébredve, s tovább fujta busongó dalát. Végre félretette a fuvolát s fölállt. Rögtön megpillantott engem s a meglepetés legkisebb jele nélkül hozzám jött; arcza még sápadtabb volt mint egyébkor és szemei észrevehetőleg kivörösödve; ki tudja, hány óráig sirhatott már az aggastyán! Széchenyi ez este végtelen lágy volt; ugy látszott, mintha szokatlanul hullámzanék s viharzanék valami keblében. A mint egymás mellé ültünk, elkezdett ugyan egy perczig politikáról beszélni, hanem néhány pillanat mulva megint elnémult, s aztán szünet mulva azon kérdéssel lepett meg: „Nem igaz, ön nagyon szereti családját?“ Mosolyogva mondék igent a különös kérdésre. A nélkül, hogy ennek tovább okát adta volna, vagy talán épen annak magyarázata végett, most saját családi viszonyairól kezdett beszélni Széchenyi, különösen fiairól, s ha valaha kédkedtem volna abban, hogy e férfiuban a nagy szellemmel nagy szív is párosult, e beszélgetés elegendő lett volna minden ily kétséget elháritni. Éjfél elmult — a két fölvigyázó már félig átaludta éjjeli álmát — mikor a grófot elhagytam. „Politikáról akartam önnel beszélni — mondá, mikor elbucsuztam, — de nem birok, ma nem birok; szerencséltessen holnap még egy órára; fontos dolgot kell önnel közölnöm, s gondoskodom arról, hogy egyedül maradjunk.“

Másnap este ugyan szintén komoly, de sokkal nyugodtabb hangulatban találtam Széchenyit. Nézete a helyzetről nagyon komor volt. A magyarországi események, mind a protestans pátens alkalmából izgatások, mind a befogatások, melyek ez izgatások következtében történtek, mély aggodalommal tölték el őt. Egy befolyásteljes személyiséget nevezett nekem, ki tegnap teljes határozottsággal állitá, hogy Ausztria nemsokára második hadjáratot kezd Olaszországban, s bizonyos, hogy nemcsak Lombardiát ujra

meghóditja, hanem az egész félszigeten s azon túl is elbánik a „carbonarizmussal.“ Széchenyi nem tartá ezt lehetetlennek, tekintve a Franczia- és Angolország közti viszályt, melyről oly sokat tudtak akkor beszélni a lapok. E viszályra Széchenyi feltünőleg nagy súlyt helyzett, sőt teljesen azt hitte, hogy egészen közel van a háboru a két nyugoti hatalmasság közt, s hogy előbb vagy később Ausztria, Porosz- és Oroszország csatlakoznak Angliához. „Ha létre jön ily coalitio — ugymond — akkor egyszerre 50 évre vissza vagyunk vetve; Angolországra egyátalán nem lehet számitni; nem fog tenni semmit az alkotmányosság ellen a continensen, de bizonyára érette se tesz semmit; rosz napokat érünk akkor, s magyar hazánknak sokáig nincs akkor semmi reménivalója; de vajjon átéli-e a válságot, vajjon a jobb napokat, ha végre ugyan elérkeznek, ugy fogja-e köszönteni mint magyar királyság, a mi legalább névszerint még most, isten tudja! Éjjel nappal imádkozom, hogy igy legyen!“ Nem osztozkodhattam e komor nézetben; a birodalom pénzügyi helyzete után alig volt gondolható egy uj olaszországi hadjárat, s a Franczia- és Angolország közti háborura sehogy sem találhattam elegendő indokot. Nem titkoltam el e nézeteimet. Széchenyi nyugodtan meghallgatott, hanem arczvonásaiból láttam, hogy nem sikerült megnyugtatnom őt.

„Egyébként, — szólt egy idő mulva — nemsokára megtudjuk, hogyan állunk.“ Egy lámpát vett kezébe s az utolsó szobába ment, honnan nemsokára néhány beirt papirlappal tért vissza. „Én ismerek egy magasállásu hölgyet Londonban — folytatá aztán, — ki a Palmerston ház legbensőbb ismerősei közé tartozik, s évenként ez időtájban Párisba megy, hogy a tuilleriák udvari báljaiban résztvegyen. Ez a hölgy késznek nyilatkozott magára vállalni, hogy kézbesiti két levelemet, melyeket elolvasok most önnek; az egyik Palmerston lordhoz, a másik Napoleon császárhoz van intézve.“ S most elolvasta nekem Széchenyi a két franczia nyelven irt levelet; hangja ünnepélyesen csengett, s azon helyeknél, melyek Magyarország sajnálatraméltó helyzetét rajzolák, oly bensőséget nyert, mely engem mélyen meghatott! A két levél tartalma — fájdalom, csak emlékezetem után közölhetem — lényegileg egyforma volt, hanem részletekben különböző. A Parlamerstonhoz intézett levélben főleg Magyarországnak Ausztriára, ennek pedig az angol kereskedelemre való

nemzetgazdászati jelentősége volt első helyen fölsorolva; a Napoleonhoz intézett levélben különösen Magyarország politikai fontossága hangsúlyoztatott a keleti kérdésnek végre is elkerülhetlen megoldását tekintve. Itt ép ugy mint ott azt bizonyitgatá Széchenyi, hogy Ausztria Magyarország nélkül nem állhat fönn, Magyarországot pedig csak akkor tarthatja meg, ha a pragmatica sanctio alapján kiegyezkedik vele; itt is, ott is ünnepélyesen erősité Széchenyi, hogy egészen távol esik tőle legitim fejedelme ellen panaszkodni idegen udvaroknál; sőt inkább meg van győződve, hogy I. Ferencz József császár régóta más utra lépett volna, ha ismerné a dolgok valódi helyzetét. Hanem tudatlan vagy gonoszindulatu tanácsadók zárva tartják a császár füleit s nem hagyják eljutni oda az igazság szavát. Minden kisérlet sikertelen maradt ez irányban; csak egy út áll még nyitva. Francziа- és Angolország nagyköveteinek állásuknál fogva joguk van közvetlen érintkezni ő felségével; ha magukra vállalnák, hogy figyelmeztessék a fenyegető veszélyekre a kétségkivül jóindulatu fejedelmet, bizonyára súlyosan nyomna a latban szavuk. Ezt az interventiót kérte Széchenyi a franczia és angol kormánytól, melyekbe végreményét helyezte. Nem tudom, mi sors érte e két levelet; hanem emlékszem, hogy olvastam, miszerint a dolgok fordulatára, a mi 1860. october 20-án bekövetkezett, a két nyugoti hatalom tanácsa is befolyással volt. . . . . .

Eközben Döblingben oly esemény történt, mely minden mást háttérbe szoritott és Széchenyi életében nemcsak forduló pontot, hanem épen végpontot képezett. Hogy Széchenyi a „Blick“ szerzője, azt, habár kissé későn, hanem végre mégis megtudta a rendőrség, s e percztől kezdve a vén oroszlán döblingi barlangjában a legfigyelmesebb szemmeltartás tárgya lett. Dr. Görgenre nézve ez nem volt titok, s meglehet, hogy féltében — szivesen elhiszszük, hogy rosz szándék nélkül — többet is mondott, mint a mit tudott s a mi igaz volt, mert érthetőleg tudtára adták, hogy intézetének létéről van szó, hogy nem hagyhatják fenn a tébolyda ártatlan czége alatt a politikai összeesküvések tüzhelyét. 1860. mart. 3-án rendőri házmotozást tartottak Széchenyinél s mintegy féltuczat ismerősénél, kik sürübben érintkeztek vele. Döblingben meglehetősen nagyszerü készületet fejtettek ki; bérkocsikon ide hajtatott valami 24 hivatalnok és rendőrkatona s

körülállták a tébolydát, mintha valami ellenséges vár cernirozásáról lett volna szó.

Reggel 7 órakor belépett Széchenyihez az azóta már meghalálozott Felsenthal rendőrtanácsos, ez expeditio vezére; a grófot már iróasztalánál találta. Széchenyi őt előkelő gavallér módjára fogadta; udvarias, előzékeny volt, de egy pillanatig sem hagyta a rendőrtanácsos urat megfeledkezni arról, kivel van dolga. Mikor Felsenthal ur a könyvtárt akarta megvizsgálni, Széchenyi kedélyesen vállára tette kezét, mondván: „Édes uram, ön bizonyosan tiltott könyveket keres itt; nos, meg akarom önt kiméln a fáradságtól s megmondom, hogy mindaz, a mit itt lát, tetejétől aljáig tilos, mert, uram, a mit az önök censurája megenged, az sokkal haszontalanabb holmi, hogysem pénzt adnék ki érte.“ Csak egyetlenegyszer esett meg, hogy Széchenyi majd elvesztette nyugalmát. A tanácsos ur egy dobozhoz nyult, melyet ki akart nyitni; zárva volt. A kulcsot kérte; Széchenyi nem találta. „Úgy — vélé Felsenthal egy udvariaskodó mosolylyal — a dobozt, fájdalom, erőszakkal kell kinyitni.“ „Azt nem teszik — szólt Széchenyi — ez a doboz emlék nőmtől, s b i z t o s i t o m önt, hogy nincs benne semmi.“ Széchenyi itt egy pillanatig megállt; remélte, hogy s z a v a, a cs. kir. kamarás és titkos tanácsos Széchenyi István gróf szava minden további kétkedést elhárit, hanem a tanácsos ur még mindig kezében tartotta a dobozt. „Vigye magával — viszonzá erre Széchenyi oly hangon, mely Felsenthal urnak is kissé különösen tünhetett föl, mert megütődve tekintett föl, — nyittassa ki annak rendje módja szerint — természetesen az én költségemre“ — tevé hozzá keserü mosolylyal Széchenyi, s a rendőrtanácsos csakugyan el is vitte. E kis intermezzót leszámitva, Széchenyi dicsérte Felsenthal magaviseletét, hogy tökéletesen illedelmes és tiszteletteljes volt; természetes, hogy másforma magaviseletet nem is türt volna Széchenyi; vén oroszlán volt ugyan, de még mindig o r o s z l á n!

Valami három óra mulva befejeztetett a házmotozás; sokat elvittek s alig adták vissza egy kis részét évek mulva, s csakis a család határozott kérésére. Az első perczben ugy látszott, Széchenyi nem helyez semmi fontosságot ez ügyre; csak miután sokáig gondolkozott fölötte, kezdett nyugtalankodni. Az eseménynek hire futott a városban, s természetesen egy csoport

nagyitással megtoldva beszélték, ezek a hírek aztán megint visszakerültek Döblingbe és Széchenyit mindinkább növekvő aggodalommal tölték el. Különösen elszörnyedt azon hírre, hogy a kormány egy nagy összeesküvésnek jött nyomába, minden szála kezében van már, s a husvét hetében számos magyar mágnást elfognak.

Márczius 3. után néhány napra Lonovics érsekkel Széchenyihez valék híva ebédre, kissé korábban jöttem és Széchenyit a leglevertebben találtam; nem titkolta, hogy a rendőri látogatás búsitja. Azzal akarám megnyugtatni, hogy hiszen ő maga legjobban tudja, hogy semmi kompromittálót nem találtak nála s nem is találhattak. „Édes barátom — viszonzá keserüen — a hol a rendőrség oly éclat-val kutat, ott találni akar valamit, s a hol találni akar, ott talál is, sőt találnia kell, máskép blamirozva volna, s ön jól tudja, hogy egy hatóságnak nem szabad blamirozni magát.“ Később, mikor Lonovics megjött, a menynyire lehetett, megnyugtatta magát Széchenyi, sőt az asztalnál jóformán vidámnak is látszott; de én láttam rajta, mennyi önuralmába kerül e vidámság.

Ez időtájt kezdődik Széchenyi döblingi lakásának harmadik stadiuma: — a visszacsés, ama beteges állapot lassankéni visszatérése, mely őt először vitte oda. Szerencsétlenségre tizenketted napra a döblingi házmotozás után bekövetkeztek az ismeretes márcziusi események Pesten; nagyszerü népdemonstratio történt, a katonaság lött, egy fiatal ember elesett s temetése csak növelte az elkeseredést. A protestáns pátens sem hagyta nyugodni a kedélyeket, és mérsékelt férfiak is megdöbbenve tekintettek föl, mikor hallák, hogy még a conservativ Zsedényi udvari tanácsos is elzáratott, ki pedig a kormánynak mindenkor buzgón és önfeláldozólag szolgált. Nem szükség rajzolnom a benyomást, mit mind e hír tőn Döblingben, s kiemelnem a helyzetnek az 1848-dikival való hasonlatosságát. Szemlátomást roszabbult Széchenyi testi egészsége; szivdobogásai gyakrabban jelentkeztek, folyvást egyhangubb lőn, s majd mit sem evett már.

Hogy mi ment ezalatt végbe kedélyében, arról egy kis eset tanuskodhatik. Széchenyi utolsó szobájában több furcsa kinézésü butor közt egy hosszu fekete láda is állt, melyet Széchenyi nem tudom már mi czélra készittetett. Itt ültünk egyszer

még néhány látogatóval. A napi beszéd tárgyát akkor Schmid rabló-gyilkos merénye képezte, ki urát Hurzot az irodában meggyilkolta, holttestét szétvagdalta s egy ládába rakva e fölirattal: „Delicatessen“ Gallicziába szállittatta. A mi társaságunk is ez esetről beszélgetett, a mint a jelenvoltak egyike, ki történetesen ama fekete ládára pillantott, nevetve fölkiáltott: „Igazán, ez is ugy néz itt ki, mint valami Hurz-féle láda.“ Széchenyi kissé összerezzent, de egy szót sem szólt. Másnap ugyanazon szobában járkáltunk föl s alá; a mint ama ládához értünk, Széchenyi visszaborzadt s mormogá: „Hallja, az ugyan ostoba élez volt tegnap **-től, a mit a Hurz-féle ládáról mondott.“ Én nem azon borzadtam meg, a mit Széchenyi *mondott*, hanem a mit *gondolhatott*. Már előbb, mikor egyszer ismét aggodalmairól beszélt személyes biztosságát illetőleg, megjegyzém, hogy nem igen követik el azt az oktalanságot, miszerint perbe fogják Széchenyit most a Magyarországban uralkodó izgatottság mellett. „Igen, igen — mondá — abban igaza van önnek, hanem *épen azért félek valami sokkal rosszabbtól*.“

E komor gondolatok uj táplálékot nyertek egy szomoru eset által, mely Széchenyit lelke mélyeig megrendité. Ebédre hivta testi lelki barátját báró Jósikát; szarvasgombát tálaltak föl, mit Széchenyi azelőtt különösen nagyon szeretett; most gyönge emésztő tehetsége végett ez élvezetről is le kelle mondania. Nem nyult hozzá a szarvasgombához, mig vendége derekasan hozzá látott. Alig ért haza Jósika, panaszkodott, hogy roszul van, lefeküdt s pár nap alatt meghalt. Széchenyi vigasztalhatlan volt a hü barát elvesztése miatt, s mélyen megzavarodott lelke ez esetből is a legkomorabb combinatiókat szőtte.

Bizonyára elengedik nekünk, hogy tovább rajzoljuk, hogyan nőtt napról napra Széchenyi betegsége a haza, valamint saját ügyeinek roszra fordultával. Márczius vége felé Széchenyi Thierry rendőrministerhez irt az emlitett doboz végett s kérte, hogy adják vissza; egyuttal meghivta a minister urat látogatásra. April elején megkapta Széchenyi a dobozt egy levél *) kiséretében, melyben Thierry a meghivást elutasitja s többi közt e szerencsétlen frázist is használja: „A tébolyda megszünt excellentiádra nézve

*) E levelezés annak idején egészen kinyomatott a „Times“-ben.

menhely lenni.“ Ez igen finom diplomatikus hangzásu lehetett, hanem a minister ur nyilván elfeledte, hogy oly kedélybeteg, öreg ember, mint Széchenyi, ily sokféleképen magyarázható kifejezésnek mindenesetre a legroszabb értelmet fogja adni. S ugy is volt. E percztől kezdve Széchenyi egész lényében a változás külsőleg is látható lőn a legegyügyübb szemnek is; nem dühöngött s nem jajgatott mint Döblingbe érkeztekor; némán merengett maga elé, s ez még aggasztóbbnak láttatá állapotát. Nagycsütörtökön este utolszor voltam Széchenyinél Hopf kanonokkal; feltünőleg szeretetteljesen bánt velünk, csaknem, mondhatnók, gyöngéden, s elolvasta nekünk nem tudom már hanyadszor Thierry báró levelét; valami egyébről, mint a házmotozásról s annak netán lehetséges következményeiről sehogy sem beszélhettünk. Bármily szivesen időztem is egyébként e szobákban, bármily jól érzém is itt magamat, ez este nem állhattam ki, mintha e különben oly barátságos szobák levegőjében valami tikkasztó hőség uralkodnék. Tiz óra után báró Babarczy alezredes jött, s mi elbucsuztunk. Széchenyi az utolsó előtti szoba küszöbéig kisért ki, ott megállt s utánunk nézett. Az előszoba ajtajánál még egyszer megfordultunk. Még most is látom, a mint ott állt, fájdalmas mosolylyal ajkain; a tetőről lefüggő lámpa megvilágitá sápadt arczát, s — nem tudom, jól láttam-e, vagy csak fölhevült képzeletem játéka volt — a bozontos szemöldöktől árnyékolt szemekben két nagy könyeseppet láték rezegni. „Adieu, kedveseim!“ kiáltott utánunk, aztán megfordult, s — utolszor láttuk.

Másnap már semmit sem evett. A mint az ételt fölhordták, egyik inasát, az öreg hüséges Brachot maga mellé ültette az asztalhoz, s a másikhoz igy szólt: „Ma örömet szerzünk a mi öregünknek; én megvendéglem öt s ön felszolgál neki.“ Az öreg szolga nem tudta hová legyen e kitüntetés miatt; hiába ellenkezett, Széchenyi nem engedett s folyton csak azt mondta: „Megérdemelte azért, a mit velem tett.“

Nagyszombaton alig hangzott egy szó is ajkairól. Titkárát Kisst, ki estefelé jött, kérte, sakkozzék vele. A játék — ámbár Széchenyi már délelőtt is játszott pár órát Zichy Géza gróffal — 7 órától 10-ig eltartott, és Kiss, a ki maga is kitünő sakjátszó volt, távozás közben még mondá a cselédeknek, ilyen mesterileg mint ma este, régóta nem látta már a grófot játszani. Most jó éjt

kivánt Széchenyi a két inasnak, az öreg Brach, mint szokta, kivitte a lámpát a hálószobából az előszobába, s a két inas, miután az előszoba ajtaját kivülről bezárta s a kulcsot zsebbe dugta, aludni ment. Egy kis ideig hallották a grófot föl s alá járni, aztán minden csendes lett.

Következő reggel — husvét-vasárnap volt — kinyitotta a két inas szokott időben az előszoba ajtaját; senkit sem láttak, a hálószoba ajtaja zárva; zörgettek, eleinte csendesen, aztán hangosabban — semmi hang, pedig a grófot ez órában már mindig ébren találták évek óta. Leirhatlan ijedtség szállta meg a jó embereket, dr. Goldbergért szaladtak s ezzel mentek be a hálószobába. Mily irtózatos látvány! A karszékben, fuvolája oldala mellett, ült Széchenyi, teljesen felöltözve, szétzuzott koponyával; jobbjába még a pisztolyt szoritotta, melylyel a borzasztó tettet végrehajtá. *) Senki sem hallotta a lövést, csak egy beteg, kinek hálószobája a Széchenyié alatt volt, állitá, hogy ő hallott éjféltájban fönt valami tompa hangot, mintha a földre esett volna valami.

Két nappal utóbb, könyező szemmel s kimondhatlan fájdalmas szivvel álltuk körül mi, hü tisztelőinek kis csapata, az elfeledhetlen koporsóját a döblingi kis plébánia-templomban. Alig birtuk még fölfogni, hogy valóban eltávozott közülünk, hogy soha, soha nem látjuk őt többé. Hanem mikor a pap elénekié „requiescat in pace!“ akkor eszünkbe jutott mindaz, a mit szenvedett, hogy idelent nem találhatta föl soha a nyugalmat, melyre beteg szivének oly nagy szüksége volt, s néma áhitattal rebegénk: „Az Ur adta, az Ur el is vette, legyen áldott örökké szent neve!“ — —

Magyarországon a borzasztó esemény oly benyomást tön, melyet le nem irhatni. Az első perczben nem is akarták elhinni, hogy „a legnagyobb magyar“ valóban meghalt, s mikor eziránt nem lehete többé kétség, a hitetlenség egyszerre más irányt vön, nem akarták elhinni, hogy öngyilkosság vetett véget Széchenyi

*) Hogyan jutott Széchenyi e pisztolyhoz, ez mai napig is talány előttem. Márczius 3-dika előtt megvolt már neki? Hogyan kerülte el akkor a rendőrhivatalnokok figyelmét? Ha még akkor nem volt meg neki, hogyan szerezhette meg később, mikor zavart kedélyállapota azon nap óta ismert volt az intézet orvosainál, s ennek következtében ismételt értekezések is tartattak köztük s a gróf családja közt?!

életének. *) A fájdalom és elkeseredettség oly hangulatot szültek, melyre nem találhatni nevet. Az akademia egy küldöttsége Bécsbe sietett, hogy a gróf holttestét Czenkre lekisérje; az egész nemzet, férfiak, nők, gyermekek, négy hétig mély gyászt viselt a nagy halottért; nem találkozott falu, vallásfelekezet, melynek templomában gyászistenitisztelet ne tartatott volna a halhatatlan emlékére, s midőn Desewffy gróf, mint az akademia elnöke megpendité azon eszmét, hogy a legnagyobb magyarnak hozzá méltó emlék emeltessék, gazdag és szegény sietett hozzájárulni, hogy hálaadóját letegye azon férfi sirjára, kinek Magyarország többet köszönhet, mint a mennyit valaha köszönhetett egyes fiának bármily nemzet.

Emlék! van-e rá szüksége? Neki, kinek neve évtizedek óta ragyog Magyarország történetének minden lapján, ki, hazájában, bármerre tekintsen a szem, emlékeket állitott magának, melyeknél nagyszerübbet semmi müvész keze nem teremthet. Széchenyi életének és tetteinek egyszerü története az ő legméltóbb pantheona; bár találkoznék mielőbb egy avatott toll ez emlék fölemelésére! E mü itt csak első gyönge kisérlet, némi anyag, — semmi egyéb! A szerző jól tudja ezt; ismeri munkájának elégtelen voltát; mindamellett megelégedéssel tölti öt el, hogy vállalkozott reá, s midőn a föladat nagysága és nehézsége, midőn csekély erejének tudata el akarta riasztani, Metellus Macedonicus szavaira emlékezett, ki inté fiait, hogy vegyék vállaikra Scipio Africanus koporsóját, mert nagyobb férfit, kinek e szolgálatot tehetnék, soha sem találnak!

---

*) E gyanu ujabb tápot nyert egy csoport valóban tragikus eset által, melyek többé kevésbbé összefüggtek Széchenyi halálával. Az öreg Brach pár nap mulva gutaütésben halt meg; hasonló sors érte csaknem egyidejüleg dr. Görgent; Széchenyi titkára, Kiss, a gróf öngyilkosságának hirére megörült s nemsokára borzasztó halállal mult ki; valami félévvel utóbb dr. Goldberg is agyonlötte magát. Erre valóban megfagy a vér ereinkben, sötét gyászos végzet vonult át e házon; de a ki Széchenyit 1860. april első napjaiban látta, a ki hallotta, hogy folyvást csak a lélek halhatatlansága s azon kérdés fölött töpreng: vajjon vannak-e oly esetek, hol az öngyilkosság nem bün, — az egy perczig sem kétkedik, hogy Széchenyi valóban önkezével vetett véget életének.

DB
933
.3
S8F3

Falk, Miksa

Széchenyi István gróf és kora

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 26 03 12 006 6